САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова са XV научног скупа младих филолога Србије, одржаног
1. априла 2023. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
Година XV / Књ. 1

Издавач
Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

Уређивачки одбор
Проф. др Милош Ковачевић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Драган Бошковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Владимир Поломац, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Никола Бубања, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Биљана Влашковић Илић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Јелена Петковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Анђелка Пејовић, Филолошки факултет, Београд
Проф. др Ала Татаренко, Филолошки факултет, Универзитет „Иван Франко", Лавов, Украјина
Проф. др Миланка Бабић, Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина
Проф. др Михај Радан, Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
Проф. др Димка Савова, Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Проф. др Душан Маринковић, Филозофски факултет, Свеучилиште у Загребу, Хрватска
Проф. др Персида Лазаревић Ди Ђакомо, Универзитет „Г. д Анунцио", Пескара, Италија
Проф. др Даница Јеротијевић Тишма, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Томислав Брлек, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, Хрватска

Одговорни уредник
Проф. др Милош Ковачевић
Проф. др Јелена Петковић

Рецензенти
Проф. др Ана Кузмановић Јовановић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду
Проф. др Данијела Ђоровић, Филозофски факултет, Универзитет у Београду
Проф. др Наташа Киш, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Проф. др Славко Станојчић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др Татјана Трајковић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу
Доц. др Александра Јанић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу
Доц. др Весна Николић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду
Доц. др Даница Недељковић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Доц. др Ивана Глигоријевић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду
Доц. др Ивана Митић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу
Доц. др Јелена Стошић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу
Доц. др Марта Величковић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу
Доц. др Нина Судимац Јовић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу
Доц. др Сања Огњановић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду
Доц. др Слађана Станојевић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Доц. др Тијана Кукић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Секретар уредништва
Слађана Станојевић

Зборник радова са XV научног скупа младих филолога Србије,
одржаног 1. априла 2023.
на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Година XV / Књ. 1

Крагујевац, 2024.

О ДВОКЊИЖЈУ ЗБОРНИКА СА XV НАУЧНОГ СКУПА МЛАДИХ ФИЛОЛОГА СРБИЈЕ

На Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 1. априла 2023. године одржан је XV научни скуп младих филолога Србије. И овај, XV скуп младих филолога, имао је исту тему као и сви претходни: *Савремена проучавања језика и књижевности*.

На XV научном скупу младих филолога Србије учествововало је 85 младих филолога са 82 пријављена и поднесена реферата. Од тога је на лингвистичком делу скупа, делу посвећеном *савременом проучавању језика*, било 30 учесника са 28 реферата, док је у књижевном делу – у делу посвећеном *савременим проучавањима књижевности* – било 55 учесника са 54 пријављена реферата. Скуп је радио у преподневним и поподневним секцијама. На лингвистичком делу скупа биле су три секције, две преподневне (са 9 и 10 реферата) и једна поподневна (са 9 реферата), док је рад на књижевном делу скупа био организован у пет секција: две преподневне (са по 11 реферата), и три поподневне (две са 11 и једна са 10 реферата).

Учесници лингвистичког дела скупа били су са 6 научних институција из Србије и Шпаније, и то: Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу (17 учесника), Филолошког факултета Универзитета у Београду (6 учесника), Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду (2 учесника), Филозофског факултета Универзитета у Нишу (1 учесник), Института за српски језик САНУ (3 учесника) и Факултета хуманистичких наука Универзитета у Мадриду (1 учесник). У двадесет и осам поднесених реферата анализирана је проблематика савременог проучавања језика тематски везана за шест језика, разматраних појединачно или контрастивно, и то: српског језика (16 реферата), енглеског језика (1 реферат), немачког језика (2 реферата), шпанског језика (3 реферата), италијанског језика (5 реферата) и арапског језика (1 реферат).

Учесници књижевног дела скупа били су са пет научних институција из Србије, и то: Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу (22 учесника), Филолошког факултета Универзитета у Београду (20 учесника), Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду (8 учесника), Филозофског факултета Универзитета у Нишу (4 учесника) и Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (1 учесник).

Учесници и њихови реферати били су, што се много лакше разазнаје по рефератима из језичког дела скупа, из различитих филолошких научних области: србистике, англистике, германистике, хиспанистике, италијанистике и оријенталистике, опште лингвистике, књижевне историје и теорије књижевности.

Велики број поднесених лингвистичких и књижевних реферата разлог је што се они штампају у два тематски специфицирана зборника: у првоме су окупљени реферати који припадају области савременог проучавања језика, док се у другоме штампају на скупу презентовани радови што припадају области савременог проучавања књижевности. Будући да се сваки рад уврштен у зборник рецензира, нормално је да сви на скупу поднесени реферати нису уврштени у зборник. То је онима чији су и реферати уврштени и онима чији реферати нису задовољили критеријуме рецензената подстрек да на наредним скуповима буду бољи: првима да се одмере у односу на резултате постигнуте у претходној години, другима да завреде да им на скупу поднесени реферати буду и штампани у зборнику.

Будући да је општа тема скупа доста широка, велики је број језичких и књижевних области којима су посвећени поједини радови у зборнику. Не само што радови покривају разнородне области лингвистичке и књижевне науке, него они показују методолошко богатство у анализи различитих тема. Лако је уочити велики број традиционалних и модерних методолошких приступа у различитим језичким и књижевним (под)дисциплинама у радовима и из једне и из друге књиге овог двокњижја. Тако су радови младих филолога што их доноси двокњижје зборника са XV научног скупа младих филолога показали да је младалачка жеља за науком и њеним изазовима најбољи мотив за научно усавршавање и напредак. Колико ће млади истраживачи представљени радовима у овим двама зборницима научно напредовати за само годину дана, моћи ће се самерити преко њиховог учешћа и прилога на наредном XVI научном скупу младих филолога Србије, на који их свесрдно позивамо желећи им добродошлицу.

Крагујевац, 5. 2. 2024. год. *Уредници*

О ЈЕЗИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА СА XV НАУЧНОГ СКУПА МЛАДИХ ФИЛОЛОГА СРБИЈЕ

У првој књизи зборника са XV научног скупа младих филолога Србије, одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 1. априла 2023. године, а чија је традиционална тема *Савремена проучавања језика и књижевности* – штампани су само реферати који припадају лингвистичкој тематици скупа. И то не сви реферати који су поднесени на скупу, него само они који су предати за објављивање и добили су позитивне рецензије, а њих је у овој првој књизи зборника 20. Ти су лингвистички радови у овом зборнику пре свега према тематици коју анализирају разврстани у следеће четири тематске целине: I) *Дијахронијска и дијалектолошка проучавања* (5 радова), II) *Примењенолингвистичка проучавања* (2 рада), III) *Анализа дискурса и транслатологија* (7 радова) и IV) *Лексичкосемантичка и синтаксичка проучавања* (6 радова).

Радови, како се из њихове условне дисциплинарне класификације види, укључују системсколингвистичка и интердисциплинарна поља истраживања, на корпусу различитих појединачних језика или контрастивно, са дијахронијским и/или синхронијским приступом. Сама та чињеница условила је примену различитих методолошких поступака и чистолингвистичких или „комбинованих" метода истраживања. Радови што чине овај зборник са радовима из зборника са претходних скупова повезује управо то: они репрезентују како системсколингвистичке тако и интердисциплинарне лингвистичке области, али и то што су у њима примењени и модерни методолошки лингвистички приступи у анализи изабраних предмета истраживања. Посматрани из тог угла, радови штампани у овом зборнику представљају врло вредне лингвистичке прилоге, за које би се, у немалом броју случајева, пре могло помислити да су их писали искусни лингвисти, а не лингвисти који тек закорачују у науку, или су у науци тек однедавно направили прве кораке. Зато ће овај зборник бити од користи свим филолозима, јер радови што их доноси представљају значајан помак у разрешењу или тек постављених или често постављаних језичких питања. И зато се сви одреда могу подвести под оригиналне научне радове. Због тих разлога лингвистички зборник са овог XV научног скупа младих филолога – са задовољством и са поносом учесника и организатора – предајемо јавности, прикључујући га зборницима са претходних четрнаест научних скупова младих лингвиста на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, а истовремено најављујући за крај марта следећи - XVI научни сусрет младих филолога Србије.

Крагујевац, 5. 2. 2024. год. *Уредници*

САДРЖАЈ

О ДВОКЊИЖЈУ ЗБОРНИКА СА XV НАУЧНОГ
СКУПА МЛАДИХ ФИЛОЛОГА СРБИЈЕ / 5

О ЈЕЗИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА СА XV НАУЧНОГ
СКУПА МЛАДИХ ФИЛОЛОГА СРБИЈЕ / 7

I ДИЈАХРОНИЈСКА И ДИЈАЛЕКТОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА

Марко М. Милошевић
СЛУЖАБНА КЊИГА ГАВРИЛА СТЕФАНОВИЋА ВЕНЦЛОВИЋА:
ГРАФИЈСКО-ПРАВОПИСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ / 13

Јована Н. Антонијевић
Ана Марија Б. Павловић
ПОРЕКЛО КОНТАКТНИХ СИНОНИМА У КРАГУЈЕВАЧКОМ
ИЗДАЊУ *НОВИНА СРБСКИХ* / 27

Laura J. Crespo Quesada
THE SOUNDS OF THE EARLY MODERN SPANISH IN BROAD
BRUSHSTROKES: METHODOLOGY AND PERIODIZATION / 37

Анђела С. Калуђеровић
ЗООНИМИЈА СЕЛА МАЈИЛОВАЦ (КОД ВЕЛИКОГ ГРАДИШТА) / 49

Тамара С. Минић
ИЗ МИКРОТОПОНИМИЈЕ АЛЕКСАНДРОВАЧКЕ ЖУПЕ / 59

II ПРИМЕЊЕНОЛИНГВИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Тијана Б. Гаши
ИЗАЗОВИ У ЕВАЛУАЦИЈИ ИНТЕРКУЛТУРНЕ КОМУНИКАТИВНЕ
КОМПЕТЕНЦИЈЕ У НАСТАВИ СТРАНОГ ЈЕЗИКА / 75

Ана Ј. Јовић
УТИЦАЈ ИДЕОЛОГИЈЕ ИЗВОРНОГ ГОВОРНИКА НА НАСТАВНИКЕ
ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА КОЈИМА ЈЕ СРПСКИ МАТЕРЊИ ЈЕЗИК / 85

III АНАЛИЗА ДИСКУРСА И ТРАНСЛАТОЛОГИЈА

Александра А. Томашевић
Марина Ј. Баги
О НАРОЧИТОЈ УПОТРЕБИ РЕЛАТИВНИХ РЕЧЕНИЦА
У ЈЕЗИКУ ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА / 101

Никола З. Лазовић
ИНТЕРАКТИВНИ МЕТАДИСКУРСНИ МАРКЕРИ У
АРАПСКИМ И СРПСКИМ АПСТРАКТИМА НАУЧНИХ
РАДОВА – КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА / 113

Александра Д. Јевтић
УПОТРЕБА НЕОДРЕЂЕНОГ ЧЛАНА У ИТАЛИЈАНСКОМ
И НАЧИНИ ПРЕВОЂЕЊА НА СРПСКИ ЈЕЗИК / 123

Марија З. Ђоковић
КОНДИЦИОНАЛ У ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ И
МОДАЛИТЕТИ ПРЕВОЂЕЊА НА СРПСКИ / 131

Теодора С. Тодоровић
PASSATO REMOTO У БАЈЦИ "BIANCANEVE E I SETTE NANI"
(СНЕЖАНА И СЕДАМ ПАТУЉАКА) НА ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ:
МОГУЋНОСТ ЊЕГОВОГ ПРЕВОЂЕЊА НА СРПСКИ ЈЕЗИК / 139

Јована Д. Базић
ФУНКЦИЈЕ ЛЕКСЕМЕ *ПА* И ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТ
У ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ / 149

Арсеније М. Сретковић
ХИПОТИПОЗА У ПЕСМАМА
РАДОВАНА БЕЋИРОВИЋА ТРЕБЈЕШКОГ / 159

IV ЛЕКСИЧКОСЕМАНТИЧКА И СИНТАКСИЧКА
ПРОУЧАВАЊА

Марија М. Милојевић
ОСНОВНА ФОРМАЛНА И САДРЖИНСКА ОБЕЛЕЖЈА
ЛЕКСИЧКИХ КОЛОКАЦИЈА / 173

Марија В. Шуњеварић
КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА ФРАЗЕОЛОШКИХ ПАРОВА ПРИДЕВА У
НЕМАЧКОМ И ЊИХОВИХ ЕКВИВАЛЕНАТА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 183

Милица Л. Рабреновић
УПОТРЕБА ФРАЗЕОЛОГИЗАМА У НАСЛОВИМА СРПСКИХ
МЕДИЈА ТОКОМ УКРАЈИНСКЕ КРИЗЕ / 199

Драгана В. Ристић
КОНЦЕПТУАЛНА АНАЛИЗА *NOMINA ATTRIBUTIVA FEMININUM*
У ДОМЕНУ РАДА НА ПРИМЈЕРИМА КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ
ЈЕЗИКА: О *БРЕЗРУЧИЦАМА* И ДРУГИМ ЗАЛУДНИЦАМА / 209

Милојка С. Рибић
СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ ДЕКОМПОНОВАЊА
ПРИДЕВА У ПУТОПИСНОЈ ПРОЗИ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 221

Горица Ђ. Мирковић
ОГЛЕД ИЗ СИНТАКСЕ И СЕМАНТИКЕ ПРЕДЛОГА *О* / 229

Аутори

I ДИЈАХРОНИЈСКА И ДИЈАЛЕКТОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА

811.163.1'35
091=163.41"17"

Марко М. Милошевић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

СЛУЖАБНА КЊИГА ГАВРИЛА СТЕФАНОВИЋА ВЕНЦЛОВИЋА: ГРАФИЈСКО-ПРАВОПИСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ[2]

У раду се испитују најважније графијске и правописне карактеристике *Служабне књиге* (1711–1716) Гаврила Стефановића Венцловића. Дело је писано српскословенским језиком, старом црквеном ћирилицом, писмо је полууставно са брзописним елементима, а крај текста сваког листа завршава се кустодом, што карактерише и остале текстове овог писца који су били намењени потребама цркве. Главни циљ нашег рада односи се на анализу графијских и правописних одлика *Служабне књиге* у контексту употребе послересавског правописа у српској писмености 18. века. Графијско-правописне карактеристике овог рукописа пореде се и са карактеристикама осталих Венцловићевих текстова богослужбене намене – минеја из прве четвртине 18. века који се чувају у Сентандреји и *Сентандрејског буквара* из 1717. године, који се чува у Архиву Српске академије наука и уметности. Најважнији резултати истраживања могу се свести на следеће: (а) гласовна група [ја] обележава се лигатуром ѣ и графемом ѧ, а гласовна група [је] лигатуром ѥ и графемама є и ѥ, (б) употребљавају се оба полугласничка знака и пајерак, (в) графема ї показује велику фреквентност и најчешће се користи за обележавање редукованог /и/, док осмеричко и у овој функцији долази у изолованим примерима, (г) користе се графема ы, грчка слова ѓ, ѱ, ѯ и v и графема ѕ, (д) акценти и спирити се скоро доследно бележе, (ђ) чешћа је новија интерпункција.

Кључне речи: историја српског језика, Гаврил Стефановић Венцловић, *Служабна књига*, позни српскословенски језик, 18. век, послересавски правопис

1. Уводне напомене

Предмет овог рада јесте испитивање најважнијих графијско-правописних карактеристика *Служабне књиге* Гаврила Стефановића Венцловића. Графија и правопис *Служабне књиге* посматрају се у ширем оквиру који нам пружају остали Венцловићеви текстови на српскословенском језику: (а) минеји који се чувају у Сентандреји (према Синдик и др. 1991)[3] и (б) *Сентандрејски буквар* из 1717. године, који се чува у Архиву Српске академије наука и уметности (према Јовановић, Стефановић 2013)[4]. Графијско-правописне одлике Венцловићевих српско-

1 marko.milosevic@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број 451-03-68/2022-14/ 200198). Истраживање је спроведено у оквиру предмета *Историја српског језика* на докторским академским студијама *Српски језик и књижевност* на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу.

3 То су следећи минеји: *Минеј за октобар* – прва четвртина 18. века, СА 70 (8); *Минеј за новембар* – прва четвртина 18. века, СА 71 (9); *Минеј за децембар* – прва четвртина 18. века, СА 72 (10); *Минеј за јануар* – прва четвртина 18. века, СА 73 (11); *Минеј за фебруар* – прва четвртина 18. века, СА 74 (12); *Минеј за март и април* – прва четвртина 18. века, СА 75 (13); *Минеј за мај* – прва четвртина 18. века, СА 76 (14); *Минеј за август* – 1716–1717. година, СА 78 (16) (в. Синдик и др. 1991: 107–121).

4 Дуго се сматрало да је аутор *Сентандрејског буквара* из 1717. године Венцловићев учитељ Кипријан Рачанин. Ипак, Љупка Васиљев (1996: 169–184) закључује да је дело написао Гаврил Стефановић Венцловић, а до таквог закључка долази поређењем овог рукописа са осталим Венцло-

словенских рукописа до данас нису детаљније испитане, а изузетак представљају поменуте студије у којима су анализиране следеће карактеристике: (а) бележење гласовних група [ја] и [је], (б) полугласнички знак, (в) означавање редукованог /и/, (г) употреба графеме ы, (д) употреба грчких слова, (ђ) употреба графеме ѕ, (е) употреба акцената и спирита, (ж) интерпункција. Ово истраживање предузима се са циљем да се утврди да ли и *Служабна књиґа* у погледу наведених одлика показује доследност или су у њој уочене и одређене варијације. Поменуте графијско-правописне карактеристике анализирају се у контексту употребе послересавског правописа у српској писмености 18. века. Период послересавске ортографске традиције одликује се мешањем карактеристика двеју правописних школа – рашке и ресавске – са неједнаким уделом тих особина у појединачним текстовима (в. Јерковић 1974: 103, 1983: 15, Ђорђић 1990: 204–206).

Служабна књиґа, писана у периоду од 1711. до 1716. године, јесте најстарији Венцловићев рукопис на српскословенском језику (в. Павић 1972: 16, Трифуновић 1976: 151). Дело је писано старом црквеном ћирилицом, писмо је полууставно са брзописним елементима, а крај текста сваког листа завршава се кустодом. Као и остале Венцловићеве „служабне" књиге, и овај рукопис јесте попут збирке „драмских текстова у којима је регистрован читав помпезни церемонијал барокног богослужења са детаљним Венцловићевим упутствима" (Павић 1972: 97). Текст се састоји од 530 листова. На листовима 1v и 2r налази се следећи запис који може ићи у прилог тези да је реч о обредној књизи коришћеној у неком нишком храму: сїѧ бж҃тавна книга зовома лтⷣргїѧ, цр҃кве нишке: приложенїє. Остатак *Служабне књиґе*, према запажањима Слободана Јаковљевића (2018: 70), садржи следеће целине: (а) од листа 2v до листа 89v: „Литургија Светог Јована Златоуста са Упутством за раздробљење Агнеца, Херувиком на Пасху и молитвом за кољиво", (б) од листа 90r до листа 122v: „Литургија Светог Василија Великог", (в) од листа 123r до листа 141r: „Упутство за припрему Агнеца и Литургија Пређеосвећених Дарова", (г) од листа 141v до листа 199v: „Последовања великих и малих вечерњи и јутрење, молитве пре и после Светог причешћа", (д) од листа 200r до листа 294r: „Молитве за разне потребе, међу којима има и оних за благосиљања артоса, призив Светога Духа са коленопреклоним молитвама, освећење црквених утвари, благосиљање новог вина, тамјана, нечистог бунара, молитве запрећивања итд.", (ђ) од листа 294v до листа 481v: „Апостол и јеванђеља за разне потребе", (е) од листа 482r до листа 512v: „Годишњи синаксар", (ж) од листа 513r до листа 529r: „Јеванђеља на часовима и садржај", (з) листови 529v и 530r: „Поговор Гаврила Стефановића Венцловића". У поговору Венцловић слави Бога (дав҃ше мѵ своѝ промъслѡ҆ и бл҃тїю, научети и съвр҃шити: сїю бж҃твнѹю литⷣр҃гїю), моли читаоце да исправе грешке које је правио и да га не проклињу због тога (и погрѣшен҃на съ бл҃вени҃е испрaвлѧите. а не клните бг҃а ра҆) и себе назива „недостојним рабом" (нед҃инъı ра҆ хв҃ъ: землѧ сїи и пр҃тъ: ермонѣ҆ гав҃рїилъ).

Венцловићева *Служабна књиґа* до данас остаје непроучена са филолошког и лингвистичког аспекта. Податке о години њеног настанка, језику на коме је

вићевим списима из збирке Архива Српске академије наука и уметности: (а) све Венцловићеве рукописне књиге по правилу имају од 500 до 700 листова, сваки лист најпре је обележен словом, а затим арапском цифром у горњем десном углу, (б) променљив дуктус који одаје Венцловићеву личност као нестабилну и веома нервозну, (в) полууставно или брзописно писмо му је неуједначено и веома немарно исписано (стиче се утисак као да слова пливају или се таласају лево и десно), (г) графеме *ђ* и *ћ* карактеристичне су само за Венцловићеве списе, (д) употреба кустоде, (ђ) податак Стојана Новаковића да је *Сентандрејски буквар* пронађен заједно са осталим Венцловићевим рукописима.

писана и месту на коме се данас чува сазнајемо из Павићеве студије (1972: 16, 96) и из Трифуновићевог прегледа југословенских књижевности средњег века (1976: 151). Слободан Јаковљевић (2018: 70, 186) у својој дисертацији *Служабну књиґу* убраја у литургијаре и анализира је са теолошког аспекта.

2. Методологија истраживања

Истраживање се спроводи на основу фотографских снимака *Служабне књиґе* (Российская государственная библиотека: Ф. 256, № 401, Собрание рукописных книг Н. П. Румянцева).[5] Због обимности рукописа анализа се врши на узорку од 200 листова (од 1v до 200r). Приликом рашчитавања текста користи се софтверска платформа *Транскрибус*[6]. Процесу рашчитавања претходи неколико припремних фаза: (а) преузимање фотографија рукописа, њихово опсецање и повећање резолуције, (б) прављење засебног фолдера у који се смештају сређене фотографије, (в) убацивање фотографија у програм, (г) аутоматско одређивање линија на фотографијама, при чему програм подвлачи све оно што препозна као текст, након чега се врши ручна корекција.[7]

Након припремних радњи следи фаза рашчитавања самог текста. Корисник *Транскрибуса* има могућност да креира модел за аутоматско рашчитавање рукописа. Обука тог модела јесте пример машинског учења заснованог на напредним неуронским мрежама у коме модел упоређује фотографије рукописа са одговарајућим словима, речима и линијама текста у дипломатичком издању. За успешно тренирање модела потребно је обезбедити што квалитетније фотографије рукописа и најмање 15 000 речи рашчитаног текста, а за креирање модела за аутоматско препознавање старих штампаних књига, неопходно је око 5 000 речи рашчитаног текста (в. Поломац 2022а: 12).[8]

Главни методолошки проблем приликом нашег истраживања представљала је чињеница да није постојао одговарајући модел за аутоматско рашчитавање Венцловићеве *Служабне књиґе*. Наиме, био нам је доступан само модел *Venclović* 0.3, који је био намењен за рашчитавање Венцловићевих списа на народном језику (о овом моделу в. више у Поломац и др. 2023).[9] На основу методологије коришћене приликом стварања поменутих модела формиран је модел *GSV Služabnik* 0.1, намењен рашчитавању Венцловићевих рукописа на српскословенском језику. Најпре је ручно рашчитано 100 листова рукописа, а затим је, на основу првих 90 листова са 17 134 речи, започето тренирање поменутог модела.

5 Дигитализовани снимци Венцловићеве *Служабне књиґе* доступни су на следећем линку: https://lib-fond.ru/lib-rgb/256/f-256-401/#image-6. Приступљено 14. 5. 2023.

6 *Транскрибус* (https://readcoop.eu/transkribus) јесте софтверска платформа која је развијена 2019. године у оквиру пројекта READ на Универзитету у Инсбруку. Намењена је аутоматском препознавању и претраживању старих рукописа, без обзира на време настанка, језик или писмо. *Транскрибус* користи HTR технологију која се заснива на препознавању слике целе линије текста. О употреби ове платформе за рашчитавање словенских средњовековних рукописа у последњих неколико година написано је неколико радова (уп. нпр. Рабус 2019, 2022, Бурлаку, Рабус 2021, Поломац, Лутовац Казновац 2021, Поломац 2022а, 2022б, Поломац и др. 2023).

7 О припремним фазама в. више у Рабус 2019: 14.

8 О тренирању модела в. више у Милбергер и др. 2019: 959, Рабус 2019: 11–14, Поломац 2022а: 14–18, 23–26, 2022б: 159–160.

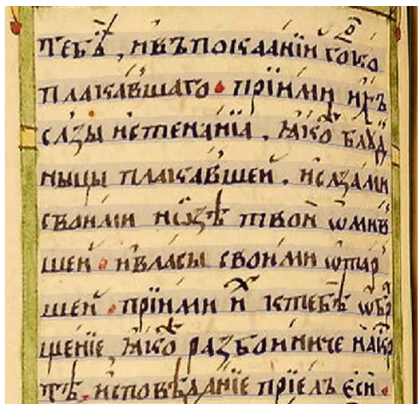
9 Велику захвалност дугујемо проф. Владимиру Поломцу, који нам је омогућио приступ поменутом моделу.

Након 131 епохе[10] тренинга проценат непрепознатих карактера на сету за тренирање износио је 3,31%, а на сету за валидацију (10 страна) 8,60%. Затим смо применили новоформирани модел *GSV Služabnik* 0.1. на листовима 101v–200r, а после ручне корекције аутоматски добијених транскрипата добијено је више материјала за тренирање новог модела, који је показао и нешто боље перформансе. Модел *GSV Služabnik* 0.2. трениран је на основу 200 листова са 35 466 речи. Након 162 епохе проценат непрепознатих карактера на сету за тренирање износио је 2,00%, а на сету за валидацију (20 страна) 6,70%. Може се закључити да успешност модела зависи од количине материјала за тренирање:

Модели	Број речи	Број листова	Број епоха	CER on Train Set	CER on Validation Set
GSV Služabnik 0.1.	17 134	90	131	3,31%	8,60%
GSV Služabnik 0.2.	35 466	180	162	2,00%	6,70%

Табела 1: Перформансе модела *GSV Služabnik* и количина података за тренирање

Као илустрација успешности модела *GSV Služabnik* 0.2. може послужити фотографија листа 201v и аутоматски рашчитаног текста, при чему су погрешно рашчитане речи уоквирене црвеном бојом:

1–1 тебѣ, и въ покаанїи гоко
1–2 плакавшаго. прїими ихъ
1–3 слзы истеанїа, іако блѫ–
1–4 ныцы плакавшеи, и сазами–
1–5 своими изъ твои wмив–
1–6 шеи. и власы своими wтар–
1–7 шеи. прїими и к тебѣ wбр–
1–8 ценіе іако разбоиниче на кр–
1–9 тѣ, исповѣданїе прїелъ еси.

Слика 1: *Служабна књиґа* (1711–1716) и *GSV Služabnik*

Као што се може приметити на основу приложених фотографија, модел је правио устаљене грешке и то, првенствено, приликом бележења: (а) надредних слова: го̑ко 1 (погрешно гоко 1), и̑ 7 (погрешно и 7), wбр̑- 7 (погрешно wбр̄- 7), (б) пајерка: плакав᷄шаго 2 (погрешно плакавшаго 2), сл᷄зы 3 (погрешно слзы 3), плакав᷄шеи 4 (погрешно плакавшеи 4), wмив᷄- 5 (погрешно wмив- 5), wтар᷄- 6 (погрешно wтар- 6), (в) последњих графема у реду: блѫ̑д᷄- 3 (погрешно блѫ̑- 3), (г) размака међу речима: и стеанїа 3 (погрешно истеанїа 3), (д) интерпункцијских знакова: иза лексеме wбр̑ценіе 7/8 треба да стоји запета, која није аутоматски препозната. У лексеми слзами 4 уместо графеме л погрешно долази графема а (сазами 4), а црта иза те речи јесте сувишна, будући да се ради о целовитој лексеми која се не преноси у наредни ред. Реч нwзъ 5 погрешно је рашчитана као изъ 5.

Након рашчитавања рукописа уследила је ексцерпција и класификација грађе. Преко опције Export document (Server export) рашчитане странице текста

10 У машинском учењу термин *епоха* означава „one complete presentation of the data set to be learned to a learning machine" (Бурлаку, Рабус 2021: 1).

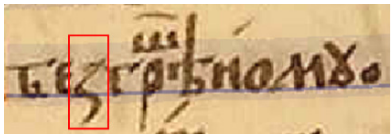
пребачене су у Word document, а путем пречице Ctrl + F претражене су све графијско-правописне одлике, које су затим и процентуално обрађене. С обзиром на то да су примери који осветљавају поменуте карактеристике веома бројни, ради илустрације смо наводили само неке од њих.

3. Облик графема

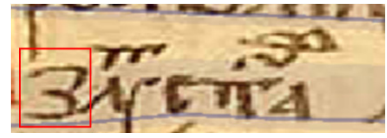
У Венцловићевим минејима и *Сентандрејском буквару* посебну пажњу привлаче специфични облици графема *д*, *з*, *т* и лигатура *тв*, *ти*, *тр* (в. Синдик и др. 1991: 107, 109–110, 112–115, 117, 120, Јовановић, Стефановић 2013: 322).[11] Спроведено истраживање показује да је и у *Службној књизи* облик ових графема и лигатура исти као и у поменутим Венцловићевим рукописима. Наиме, графема *д* има ножице искошене према унутра, при чему је десна ножица, углавном, нешто краћа (Слика 2). Графема *з* јесте полиморфна и најчешће долази са репићем повијеним налево (Слика 3), али се јавља и у облику броја три (Слика 4). Овакав облик слова *з* подсећа на *з* из савремене ћирилице и јавља се тек у текстовима из 17. века (в. Јерковић 2004: 99). Графема *т* долази у двама облицима – троного *т* (Слика 5), које је, према речима Вере Јерковић (2004: 97), „могло бити преузето из брзописа у устав, али је можда настало и у уставу преко двоногог облика" и једноного *т* са дужим левим делом (Слика 6). Такође, у Венцловићевим списима на српскословенском језику често се употребљавају лигатуре *тв* (Слика 7), *ти* (Слика 8) и *тр* (Слика 9). Поменуте лигатуре настају спајањем високог *т* (ⷮ) и графема *в*, *и* и *р* (в. Јерковић 2004: 98).

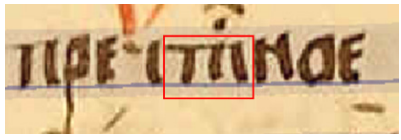
Слика 2: облик слова *д*

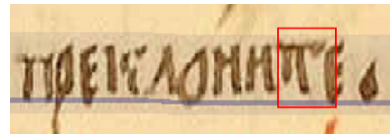
Слика 3: облик слова *з*

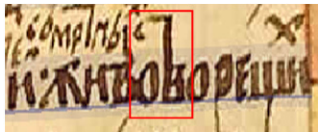
Слика 4: облик слова *з*

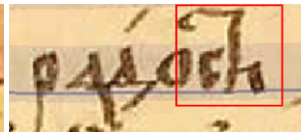
Слика 5: облик слова *т*

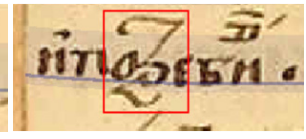
Слика 6: облик слова *т*

Слика 7: лигатура *тв*

Слика 8: лигатура *ти*

Слика 9: лигатура *тр*

11 За разлику од минеја, чијим фотографским снимцима не располажемо, већ о облику слова сазнајемо само из Синдик и др. 1991, фотографски снимци *Сентандрејског буквара* дати су у Јовановић, Стефановић 2013.

4. Графијско-правописне карактеристике

4.1. Гласовне групе [ја] и [је]

Послересавска ортографска традиција показује устаљеност у погледу означавања гласовне групе [ја] на почетку речи, јер се доследно обележава лигатуром ѩ. У положају иза вокала ова група означава се двојако: лигатуром ѩ и графемом а. За обележавање гласовних група [ља] и [ња] доследно се употребљава лигатура ѩ (в. Јерковић 1972: 92–93, 1974: 104). Овакав начин означавања гласовне групе [ја] запажен је у Венцловићевим минејима и *Сентандрејском буквару* (в. Синдик и др. 1991: 107, 109, 111, 114–115, 117, 120, Јовановић, Стефановић 2013: 319–320), као и у његовој *Службној књизи*. Неки од примера за гласовну групу [ја] на почетку речи, која се доследно означава лигатуром ѩ, јесу следећи:[12] ѩвленїе 7r, ѩздѣи 49r, 100v, ѩви 53r, 79r, 98v, 105r, 107r, 115r, 120v, 132v, 139v, 156r, 181v, 182v, 189v, ѩдо̑ 72r, ѩслѣ 73v, 74r, 163r, ѩси 76v, ѩвлѩе 83r, ѩ 85r, 145v, ѩра̑ 97v, ѩсте 109r. Лигатура ѩ иза вокала забележена је у малом броју случајева (око 10% примера): нпр. даѩти 21r, 33r, неѩвленыхъ 59v, док је графема а иза вокала уочена у знатно већем броју случајева (око 90% примера): нпр. єлисеа 15v, мисеа 15v, архїереа 19v x 2, 52r, 66v, 82r, въскр̑нїа 20v, 22r, 58v, 111v, 119v, 139r, 169r, іереа 29r, 48r, 50v, 64v, 68r, 71v, 77v, 91r, 91v, 93r, 110r, 119r, 128v, 137r, 142v, 144v, 164v, 200r, аллл̑їа 38v, 88v, преспѣанїе 47v, съвр̑шаа̑ 65v, 89v, 111v, скончанїа 112r, шетанїа 115v. Неки примери за гласовне групе [ља] и [ња], које се доследно означавају лигатуром ѩ, јесу следећи: (а) лѩ: дѣлателѩ 2v, кр̑тлѩ 15v, 65v, 111v, 147v, 149v, 162v, землѩ 23v, 60r, 198r x 2, бл̑годѣтелѩ 24v, избавителѩ 24v, рїлѩно̑ 38v, волѩ 69v, оукрѣплѩе 73v, 105r, потр̑ѣлѩе̑ 81r, доволѩнъ 104v, 186v, (б) нѩ: съхранѩи 4r, огнѩ 4v, 114r, 153r, 194v, покланѩет᷾ 7r, 77r, вонѩми 53v, г̑нѩ 78r, 92r x 3, 156r, ст̑ынѩ 80r, сьединѩю̑ 84r, ванѩ 84v, пⷭ̑тинѩ̑ 112v, вышнѩго 122r.

Када се говори о гласовној групи [је], треба истаћи да споменици послересавског периода показују следеће стање: на почетку речи и у позицији иза вокала поменута група означава се лигатуром ѥ и графемама є и е, док се гласовне групе [ље] и [ње] доследно обележавају лигатуром ѥ (в. Јерковић 1972: 93–94, 1974: 104–105). Венцловићеви минеји и *Сентандрејски буквар* користе сва три правописна решења за означавање гласовне групе [је] (в. Синдик и др. 1991: 107, 109, 111, 114–115, 117, 120, Јовановић, Стефановић 2013: 319–320), а такво стање забележено је и у *Службној књизи*. Примери и приближан однос правописних решења за гласовну групу [је] на почетку речи јесу следећи: (а) лигатура ѥ (око 16% примера): нпр. ѥзы̑ницы 3v, ѥремїи 15v, ѥствое 32r, ѥ̑мъ 34r, (б) графема є (око 82% примера): нпр. єдиносⷧ̑цѣи 5r, 59r, єдино̑ 10r, 51r, 59r, 151r, єе 14v, 123r, 147v, 149v, 163r, 163v, 166r, єѵдимїа 16v, є̑° 33v, 41r, єг̑аже 36v, 71v, 131r, 163r, 166r, єѵ̑лїемъ 39r, 96r, 128v, єдиного 57v, 100v, 103v, 104v, 110v x 2, є̑° 85r, єгоже 89v, (в) графема е (око 2% примера): нпр. единомⷧ̑ 22r, еси 70r, 84v, 106v, 116v, 134r, 173v. Однос правописних решења и примери за гласовну групу [је] у позицији иза вокала јесу следећи: (а) лигатура ѥ (око 1% примера): нпр. твоѥ 6v, 119r, мр̑їе 40r, (б) графема є (око 3% примера): нпр. приложенїе 2r, аєр᷾ 53v, поє 123r, (в) графема е (око 96% примера): нпр. призиваемъ 6v, пр᷾вѣе 12v, 84v, своего 20v, 31v, 61v, 86r, 106v, 135r, 166r, покриваетъ 23r, 24r, ѿврзае̑ 48r, 57v, 152r, ст̑ие 50v, пр̑ѣтое 49r, 53v, 74v, 75r, 75v, 101r, 134r, възвае̑ 61v, дх̑овные 68v, истѣе 78v. Неки примери за гласовне групе [ље] и [ње],

12 Примери се наводе тако што се арапским бројем означава број листа, словом *r* прва, а словом *v* друга страна тог листа. Стране означене двама бројевима и двама словима између којих стоји коса црта (нпр. 4r/4v) означавају реч која почиње на једној, а завршава се на другој страни.

које се доследно означавају лигатуром ѥ, јесу следећи: (а) лѥ: землѥ 3v, 13r, 87v, 106r, 149r, 161r, несолѥнд 4r/4v, глѣтъ 15r, 66r, бл҃говолѥнїѥ 53v, 110r, wстл҃ѥнїѥ 58r, 76v, 77r, 150r, 167v, заколѥнїи 63r, молѥн 78v, ѥмлѣ 85v, клл҃ѥлѣ 90v, волѥ 126r, 174v, (б) нѥ: нѥл҃а 6r, 174r, долнѥи 13r, вонѥ 23r, гнѣва 30v, 47r, 56r, 68v, 86v, 143r, 170r, банѥ 45r, нѣ́же 64r, 71r, невѣрнѣ́ 78v, съѥдинѥнѣ 81v, занѥ 85r, 86r x 2, 125v, сты̑нѥ 106r.

4.2. Полугласнички знак

Послересавску ортографску традицију одликује употреба оба полугласничка знака, као и употреба пајерка (в. Јерковић 1972: 94–98, 1974: 107–110). У Венцловићевим минејима и *Сентандрејском буквару* најчешће се бележи ъ, и то са двема функцијама: (а) ъ без изговорне вредности, (б) ъ којим се означава вокал /а/. Иако су примери са ъ далеко бројнији, користе се и ь и пајерак, и то са истим функцијама које има ъ (в. Синдик и др. 1991: 107, 109, 112, 114–115, 117–118, 120, Јовановић, Стефановић 2013: 315–316). *Служабна књиґа* у погледу употребе полугласничког знака не показује одступања у односу на поменуте Венцловићеве рукописе.

Дебело јер без изговорне вредности бележи се на крају речи, иза финалног сугласника (око 83% примера): нпр. правилъ 3r, вторникъ 4v, ѵ҃лколюбацъ 25r, 33r, 44r, 68r, 74v, 116r, 140r, 145v, 159v, антифонъ 31v, ц҃ръ 49r, 100v, 101v, 157v, 164v, 180r, провожд̑етъ 87v, показавъ 89r, 181v, вд̑силаемъ 89v, паметъ 89v, нашихъ 96r, 142v, 154r. Малобројни су примери са танким јером и пајерком у овом положају: (а) танко јер (око 8% примера): нпр. пр҃їемь 4v, пригвоздѣнь 12r, цѣлд̑еть 34v, дажь 73v, 96r, 99r, 115v, 116v, 118r, 137v, 153v, 174r, 174v, 175r, 175v, 177v, 178v, 180r x 2, 181r, 195v, (б) пајерак (око 3% примера): нпр. поклонꙑ 33v, 58v, 88r, wбращꙑ 36v, 38v, 48r, 79r, 81v. Забележене су и лексеме у којима на крају стоји само сугласник иза кога не долази полугласнички знак или пајерак (око 6% примера): нпр. съвъкд̑пив 6r, 190v, безначелꙑным 39v, прелож 85r, вд̑г 155v, 170r.

Како истиче Владан Јовановић (1911: 143), Венцловић у текстовима на српскословенском и народном језику „пише полуглас, али је место њега изговарао други, пун глас /а/ – другим речима полуглас је читао као /а/”. Као потврду за изнету тезу наводимо ретке примере из *Служабне књиґе* у којима се вокал /а/ и изговара и пише: васакдд 43v, васакѡ̑ 59v, саблюденїѥ 106r, 193r, васѣ̑ 114r, васакд 133v. Полазећи од ових примера, долазимо до закључка да је Венцловић ъ за означавање вокала /а/ користио у следећим категоријама (око 96% примера): (а) предлози въ, къ, съ: нпр. въ сты̑ 1r, 16r, 17v, 25v x 2, 27v, 29r, 35v, 41r, 67v, 82r, 90r, 93r, 120r, 125r, 126r, 140r, 149v, 163v, 166v x 3, 182r, 197v, въ вторникъ 4v, въ монѣ̑ 52r, въ вѣсѣ̑ 86v, въ шд̑ицд̑ 123v; къ себѣ 6r, 26r, 37r, 48r, 50r, 51r, 57v, 154r, къ іерею 13v, 22v, 34v, 38r, 39v, 40r, 48r, 63r, 72v, 124r, 147r, къ гд̑ 41r, 44v, 59r, 97r, 104r, 127r, 131r x 2, 144v, къ цѣ̑ротѣ̑ 46r, къ дїаконд̑ 54r, 74v, 75r; съ страхѡ̑ 2v, 4v, 47v, 50v, 54r, 58v, 76r, 79r, 81r, 87v, 101v, 104r, 108v x 2, 118v, 142v, 148v, 177v, 180r, 190v, съ дискосѡ̑ 23r, 71v, съ безначелны̑ 49v, съ обѣженнꙑ̑ 85r, съ ними 87r, (б) иницијалне групе въ-, въз-/въс-, съ-: нпр. въпїѥ 7r, 7v, 60v, 105v, въходѣ 8r, 35r, 90v, 124r, въwбраженїа 12r, въвѣди 70r, 175r, въвлwнѣ 89r; въсакдд 34v, 95r, 105r, 125v, 143v, 168r, 175r, възлюблен҃наго 40r, възглашд̑е 57v, 58v, 71v, 81v, 108v, 124r, 129r, 160v, въсакъ 61r, 67r, 80v, 119v, 191r, вд̑гнд̑шаеши 74r; събранїа 2v, сътворити 4r, 6r, 104v, съгрѣшꙑ̑ 50r, 54r, 74v, 185v, 190r, 190v, 191v, съгибаѭ̑ 59r, съблюди 74v, 113v, 117r, 178r, 183r. Примери са танким јером и пајерком у склопу поменутих предлога и иницијалних група веома су ретки: (а) танко јер (око 3% примера): нпр. сьхранѭати 4r, сь нѝ 7r, 85r, вь wпаснѣ̑ 22r, вьсе 61v x 4, (б) пајерак (око 1% примера): нпр. кꙑ запад̑ 36v, 48r, 71v, вꙑс̑ 42r, 120v, 145v, 164v. Александар Младеновић (2008: 66) долази до закључка да је

овакав изговор полугласника у наведеним примерима, као и у низу других сличних случајева, био одлика „српскословенског језика не само у последњој фази његове употребе код Срба, крајем прве половине XVIII века, већ од времена вокализације полугласника у српским народним говорима – дакле од XV века па наовамо". Малобројни су примери у којима се полугласнички знаци и пајерак у функцији означавања вокала /а/ не пишу: с тобою 7r, все 42r, 46v, к тебѣ 44r, 49v, 64v, 68v, 74r, 101r, 128v, 129v, 176r, 177v, 178r, 179v, 180r, 182v, 187r, 187v, 188r, всѣ 56r, 108r, в нл҃ю 156v.

4.3. Писање редукованог /и/

У послересавској ортографској традицији редуковано /и/ се веома ретко бележи помоћу осмеричког и, што значи да се у овој функцији скоро доследно пише ї (в. Јерковић 1972: 94, 1974: 105–106, Ивић, Јерковић 2008: 466–471). Венцловићеве минеје и *Сентандрејски буквар* одликује овакво стање, а у њима се употребљава и диграф їи за означавање дугог /и/, као и графема ı (в. Синдик и др. 1991: 107, 109, 114–115, 117, 120, Јовановић, Стефановић 2013: 317–318). *Службна књига* не показује одступања у односу на поменуте Венцловићеве рукописе. Тако је у малом броју случајева (око 1% примера) забележено осмеричко и у функцији означавања редукованог /и/: ст҃ие 50v, архиєреи 85r, ст҃иє 85r, иєдино 86r, єу҃лие 130v, иєдиногѡ҃ 179v. Графема ї у овој функцији преовладава (око 99% примера), а јавља се у следећим групама:

(а) редуковано /и/ + група [ја] забележена непрејотованим вокалом (їа): нпр. григорїа 1r, 16r, 140r, 141r, 149v, 166v x 2, поклонєнїа 8v, 29r, 33v, 93r, 124r, веселїа 9r, 81r, третїаго 17v, 94v, 126r, патрїарха 19v, 52r, 66v, прошенїа 33r x 2, 89v, 94v x 2, 114r, 126v, 174v, 178v x 2, алл҃їа 38v, 88v, оставлєнїа 45r, 69r, ѡставлєнїа 56v, 73r, 97v, 103r, 117r, 136r, 146r, 158v, смѣренїа 107r;

(б) редуковано /и/ + група [је] забележена непрејотованим вокалом (їе, їє): нпр. приложенїє 2r, въпї҃е 7r, 7v, 60v, 105v, авїе 12v, 31r, 31v, 36v, 129r x 2, 192v, лѣвїе 13r, 37v, 53v, архїереа 19v x 2, 52r, 66v, 82r, деснїе 31v, 51r, вытїе 35v, 59v, 95v, великїе 42v, 97v, 132r, 145v, 166v, 181v, ҁравї҃е 66v, 114v, малїе 84r, 87v;

(в) редуковано /и/ + група [је] забележена прејотованим вокалом (їѥ): мр҃їѥ 40r, приношенїѥ 86v;

(г) редуковано /и/ + група [јо] забележена непрејотованим вокалом (їѡ): навєр҃їѡ҃ 90v;

(д) редуковано /и/ + група [ју] забележена прејотованим вокалом (їю): нпр. крвїю 4r, радостїю 11r, єктенїю 19r, 41r, 42v, 130v, 144v, 157v, 160r, марїю 30v, пѡвїю 35v, 95v, 167r, вж҃їю 42r, 42v, 68r, 84v, 86v, 145r, 148r, 160v, 170r, 171r, братїю 42r, 96v, 131r, 145v, 155v, 158v, 160r, 160v, 179r, любовїю 47v, 79r, 134r, 177v, 196r, властїю 101v, познанїю 107v.

Диграф їи користи се за означавање дугог /и/ (в. Јерковић 1980: 28, 1996: 143), а у *Службној књизи* је забележен велики број примера са овим диграфом: нпр. прїизри 6v, 7v, 49r, 70v, 94r, 97r, 100v, 102r, 135r, 136v, 146v, мирскїи 13v, 14r, 72r, 108r, 110v, многїи҃ 20v, х҃олюбивїи҃ 30r, првїи 37r, 129v, дрꙋгїи 40v, 58v, оглшенниї҃ 46r, прїиде 78r, 88v, 106v. У изолованим примерима графема ї пише се изван анализираних позиција: (а) интерконсонантски положај: нпр. архїстратн҃ 7v, архїмандритъ 42r, а҃хїмн҃дрита 52r, мїръ 56v, парїмїе 144v, (б) крај речи: нпр. великї 4r, кн҃падокїискї 17v, прї 20v, поменї 64r, въглашенї 143v.

У великом броју примера бележи се графема ꙇ, и то најчешће у иницијалном положају испред вокала у позајмљеницама из грчког језика и у иницијалном положају испред консонанта у библијским именима *Исус* и *Исак* и у грчкој позајмљеници *икона*: (а) испред вокала: нпр. ꙇере 24v, 31r, 51r, 109r, 117r, 157v, 161v, ꙇакова 43r, 169v, ꙇюда 76r, 101v, ꙇwана 130v, ꙇwакꙑ 162v, (б) испред консонанта: нпр. ꙇконою 31v, 32r, 125r, ꙇсаака 43r, ꙇс 75r, ꙇсъ 78r, 84v, 85v, 110v, ꙇсака 169v, 171r. Графема ꙇ бележи се и у интерконсонантском положају: нпр. дꙇскосъ 13r, тꙇхо 53r, антꙇдоръ 140r, стꙇховна 160r, 161r, василꙇа 187v.

4.4. Писање ѓрафеме ы

Рукописи који припадају послересавској ортографској традицији не показују потпуну доследност у употреби графеме ы. Наиме, ова графема јавља се на етимолошком месту, али се у великом броју примера уместо ње бележи графема и и обрнуто (в. Јерковић 1972: 99–100). У Венцловићевим минејима и *Сентандрејском буквару* забележени су примери за све три категорије: (а) ы у етимолошкој позицији, (б) ы на месту графеме и, (в) и на месту графеме ы, док је само у *Минеју за авѓуст* уочен одређен број примера у којима се ы замењује графемом ї (в. Синдик и др. 1991: 107, 109, 114–115, 117, Јовановић, Стефановић 2013: 320). У погледу употребе графеме ы *Служабна књиѓа* не показује одступања у односу на поменуте Венцловићеве рукописе, па је тако забележен велики број примера са овом графемом на етимолошком месту: нпр. бꙑти 5v, 21r, 22r, 34v, 46v, 49v, 64v, 74r, 85r, 87r x 2, 87v, 99r x 2, 101r, 102r, 106v, 107r, 108r, 116v, 118r, 133v, 138v x 2, 153v, 169v, 183r, 192r, 195v, ѹмꙑю 11r, высокихъ 23v, обꙑчаю 25v, 90r, 123r, 130v, оуслꙑши 37r, 43r, 129v, 145r, 147v, 167v, 177v, тꙑсѹцима 60r, пребꙑваѣ 85v, 135v, 187v, помꙑшлениꙗ 98v, 128v, 181r, издꙑханиꙗ 137v, таковꙑ 190r. Ипак, писање графеме ы није увек потпуно доследно, па су тако уочени и примери где на месту етимолошког и стоји графема ы: испланъивы 7r, сїенныски 10v, изыде 13v, съхраны 25r, абые 123r, 130v, као и примери у којима на месту етимолошког ы стоји графема и: оумиваетъ 11r, оуслишимъ 40v, помишлениꙗ 41r, обичаю 87v, тисѧ 151v.

4.5. Употреба ѓрчких слова

Ослањајући се на ресавску правописну школу у којој „употреба ѯ, ѱ, ѳ и ѵ постаје норма” (Јерковић 1980: 28), послересавска ортографска традиција доследније бележи ова слова, и то искључиво у страним речима (в. Јерковић 1974: 114). У Венцловићевом *Минеју за март и април* грчка слова долазе у склопу антропонима и топонима (в. Синдик и др. 1991: 115), а у *Сентандрејском буквару* у страним речима (в. Јовановић, Стефановић 2013: 321), што се у потпуности подудара са стањем у *Служабној књизи*. Графеме ѯ и ѱ показују потпуну доследност. Графема ѯ јавља се само у следећим лексемама: синаѯарꙗ/синаѯари 82r, 162v, маѯима 149r, еѯа 160v, 171v, алеѯа҃ндр᾽ского 195r, док је графема ѱ уочена у различитим падежним формама лексеме ѱаломъ (< ѱалъмъ)[13]: ѱало҃ 26r, 38v, 48r, 49v, 82r, 91r, 125r, 139v, 142r, 144r, 155v, 169r, 172v, ѱа҃ 91r, 156r, ѱал᾽ма 126v, ѱалма 142v, ѱа҃ми 152r, 160v ѱалмꙑ 152r, ѱалмѡ҃ 156v, ѱалмѣ 171v. Графема ѳ бележи се у властитим именима: ѳанасїа 16r, 16v, ѳѵдимїа 16v, ѳекли 16v, ѳеѳсїа 147v, 150r, ѳндонїа 150r, 165v, ѳоминꙑ 165r. У усамљеном примеру уместо графеме ѳ долази графема

13 У речнику Саве Петровића (1935: 351) лексема ѱаломъ (< ѱалъмъ) дефинише се на следећи начин: (1) песма певана уз харфу, (2) псалам, тј. једна од 150 песама које је саставио цар Давид и др., а налазе се у Псалтиру.

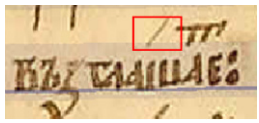
т: антонїа 16v, 147v. Од грчких слова једино *ижица* показује већу недоследност, будући да се на њеном месту бележе и графеме и и в. Неки од примера у којима *ижица* има изговорну вредност /и/ јесу: дүмїамъ 22v, сүмвола 58v, лүргїи 88v, 90r, 93r, 95r, 121r, 123r, 132r. У овим лексемама на месту *ижице* бележи се и графема и: димїа̑ 39v, димїамъ 39v, симво̑ 57v, литүргїа 93r, 123r, символа 103v. Малобројни су примери у којима *ижица* има изговорну вредност /в/: гаврїила 15v, пав҃ла 15v, 86v. Ове лексеме су забележене и са графемом в уместо *ижице*: гаврїилъ 7v, павлъ 167r.

4.6. Употреба графеме ѕ

Реформом ресавске правописне школе графема ѕ поново се бележи на традиционалном месту, што одликује и послересавску ортографску традицију (в. Јерковић 1974: 113). У Венцловићевим минејима и *Сентандрејском буквару* графема ѕ показује велику фреквентност, а јавља се чак и у неетимолошким позицијама (в. Синдик и др. 1991: 107, 109, 111, 114–115, 117, 120, Јовановић, Стефановић 2013: 321). Венцловићева *Служабна књига* не показује одступања у односу на поменуте рукописе. Примери са графемом ѕ у етимолошкој позицији јесу следећи: ѕѣло 6v, 23v, 77v, 85r, 184v, звѣздицѫ̑ 10r, звѣ̑за 23r, звѣ̑зѫ 23r, 78r, звѣ̑зыцѫ 60r, звѣ̑зы 176r. Само је у једном примеру на месту етимолошког ѕ уочена графема з: звѣздѫ 23r. Као и у минејима и *Сентандрејском буквару* и у *Служабној књизи* су потврђени примери у којима графема ѕ долази на неетимолошком месту: ѕлобою 11v, ѕминною 106r, ѕижителю 131v, ѕмїевъ 139v, ѕлоба̑ 175r, неѕлобиве 189v, неѕлобывїе 189v, ѕлопомнѣнїа 191r, ѕалъ 191v x 2, ѕлодѣиство 194v, ѕло 197r.

4.7. Употреба акцената и спирита

Акценти и спирити преузети су из грчких текстова још у време настанка словенске писмености (в. Ђорђић 1975: 25–26). У ресавској ортографској школи редовно су присутни (в. Јерковић 1980: 28), а њихово бележење карактерише и рукописе послересавске ортографске традиције (в. Јерковић 1974: 118). Развијен акценатски систем одликује Венцловићеве минеје, у којима се најчешће бележи оксија (в. Синдик и др. 1991: 107, 111–112, 114–115, 117, 120). У *Сентандрејском буквару*, поред оксије, која представља најчешћи акценатски знак, јавља се и двострука варија (кендема), док се од спирита користи spiritus lenis (в. Јовановић, Стефановић 2013: 322–324). Идентично стање уочено је и у *Служабној књизи*, где се јавља велики број примера изнад којих се бележе акценти и спирити. Као и у горепоменутим Венцловићевим рукописима на српскословенском језику, у *Служабној књизи* најчешћи акценатски знак јесте оксија, која се обично јавља изнад вокала у једносложним речима или изнад вокала почетног или средњег слога у вишесложним речима: нпр. хва́ли 11v, си́це 13r, бра́нномѫ 44v, възгла́шае̑ 57v, тре́тїи 58r, моли́твами 74v, писме́на 139r, ами́нъ 183r, причѐстенїю 184r, тѣ́ло 195r. У мањем броју примера изнад завршног ы једносложних и вишесложних речи бележи се двострука варија (кендема): нпр. сты̑ 31r, малы̑ 34r, wглашены̑ 44v, свѣты̑ 74v, създавы̑ 102r, вторы̑ 123v. Од спирита редовно се употребљава spiritus lenis, који се пише изнад почетног вокала једносложних и вишесложних речи: нпр. ѻ҃ради̑ 3v, а҃гнецъ 13r, оу҃сапши̑ 19v, ѡ҃бщенїе 68v, е҃си 106v, и҃ако 129, оу҃чини̑ 173r, и҃стинны 174r, ѻ҃ставленїе 195r, ѻ҃ци 195v. Ради илустрације наводимо фотографије неких речи изнад којих се бележе оксија (Слика 10), двострука варија (Слика 11) и spiritus lenis (Слика 12):

Слика 10: оксија

Слика 11: двострука варија

Слика 12: spiritus lenis

4.8. Интерпункција

У погледу интерпункције послересавска ортографска традиција скоро доследно прати норму ресавске правописне школе. Њу одликује новији систем интерпункције који под утицајем грчког правописа почиње да се употребљава од средине 14. века (в. Недељковић 1975: 245, Ђорђић 1990: 182–183). Основне одлике тог интерпункцијског система јесу запета и тачка на дну реда. Писање тачке по старијем узусу, тј. у средини реда, како истиче Петар Ђорђић (1990: 183), карактерише српске споменике који су настали пре средине 14. века, те, стога, не изненађује чињеница да се у рукописима послересавске ортографске традиције тачка у средини реда бележи у малом броју примера. Новија интерпункција карактерише Венцловићеве минеје и *Сентандрејски буквар* (в. Синдик и др. 1991: 107, 111–113, 115, 117, 120, Јовановић, Стефановић 2013: 324). Исто стање одликује и *Служабну књиґу*, у којој се тачка, такође, бележи на дну реда, а веома често се употребљава и запета. Поред поменутих интерпункцијских знакова користе се две тачке, три тачке и тачка са запетом. Тачка у средини реда, по старијем узусу, бележи се спорадично, и то, углавном, за означавање слова у бројној вредности: нпр. з҃· 1r, 164v, 175v, 180r, ѕ҃· 1r, ѯ҃· 121r, 129v, 172v, 184r, м҃· 130v, 166v, 172v, 184r, лг҃· 139v, 152r.

5. Закључне напомене

Испитивањем графијских и правописних карактеристика *Служабне књиґе* Гаврила Стефановића Венцловића, као и њиховим поређењем са графијским и правописним одликама *Минеја за октобар*, *Минеја за новембар*, *Минеја за децембар*, *Минеја за јануар*, *Минеја за фебруар*, *Минеја за март и април*, *Минеја за мај*, *Минеја за авґуст* (в. Синдик и др. 1991) и *Сентандрејскоґ буквара* (в. Јовановић, Стефановић 2013), долази се до закључка да Венцловићева дела на српскословенском језику припадају послересавској ортографској традицији. Наиме, спроведеном анализом дошло се до следећих резултата: (а) гласовна група [ја] на почетку речи и у оквиру гласовних група [ља] и [ња] доследно се обележава лигатуром ѩ, док се у позицији иза вокала у највећем броју случајева означава графемом ѧ (око 90% примера), а у знатно мањем броју случајева лигатуром ѩ (око 10% примера), (б) гласовна група [је] на почетку речи обележава се графемом є (око 82% примера), лигатуром ѥ (око 16% примера) и графемом ѥ (око 2% примера); у позицији иза вокала гласовна група [је] означава се графемом ѥ (око 96% примера), графемом є (око 3% примера) и лигатуром ѥ (око 1% примера); гласовне групе [ље] и [ње] доследно се обележавају лигатуром ѥ, (в) од полугласничких знакова најчешће се употребљава дебело јер (око 81% примера), танко јер уочено је у мањем броју случајева (око 13% примера), а јерак се јавља спорадично (око 6% примера), (г) графема ї у функцији означавања редукованог /и/ показује велику фреквентност (око 99% примера), док се осмеричко и у овој функцији употребљава веома ретко (око 1% примера), (д) графема ы се недоследно бележи, (ђ) доследно се користе грчка слова ѯ и ѱ, док

се ѧ и ѵ недоследно бележе, (е) графема ѕ се употребљава недоследно, (ж) акценти и спирити се скоро доследно бележе, (з) чешћа је новија интерпункција (тачка на дну реда и запета, као и две тачке, три тачке и тачка са запетом), док се старија интерпункција (тачка у средини реда) јавља у малом броју примера. На основу изнетих резултата може се закључити да се у Венцловићевој *Служабној књизи* доследно спроводе одлике ресавске правописне школе, док су одлике рашког правописа недоследне и своде се на спорадичне примере, што карактерише послересавску ортографску традицију. Идентично стање у погледу анализираних графијско-правописних особина одликује и Венцловићеве минеје, као и његов *Сентандрејски буквар*. Остали Венцловићеви текстови на српскословенском језику остају отворени за даља истраживања како би се испитало да ли и они потврђују доследност на графијско-правописном плану или показују одређена одступања у односу на анализиране рукописе.

Извор

Венцловић 1711–1716: Г. Стефановић Венцловић, *Служабна књига*, Москва: Российская государственная библиотека: Ф. 256, № 401, Собрание рукописных книг Н. П. Румянцева: https://lib-fond.ru/lib-rgb/256/f-256-401/#image-6. Приступљено 14. 5. 2023.

Литература

Бурлаку, Рабус 2021: C. Burlacu, A. Rabus, Digitising (Romanian) Cyrillic using Transkribus: new perspectives, *Diacronia*, vol. 14, 1–9.

Васиљев 1996: Љ. Васиљев, Буквар из 1717. године – дело Гаврила Стефановића Венцловића, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, бр. 39/2, 169–184.

Ђорђић 1975: П. Ђорђић, *Старословенски језик*, Нови Сад: Матица српска.

Ђорђић 1990: П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*: *палеографско-филолошки прилози*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ивић, Јерковић 2008: П. Ивић, В. Јерковић, *Палеографски опис и правопис Дечанских хрисовуља*. *Целокупна дела Павла Ивића*, *књ. 6*: *Студије из српске средњовековне писмености*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јаковљевић 2018: С. Јаковљевић, *Литургичко-историјска анализа утицаја Архијерејских чиновника* (*НБС 640*, *Деч 135*, *МСПЦ Орг 3–II–2*, *ПБ 21*, *Савина 7*) *и Литургијара* (*МСПЦ Орг 121*, *Музеј Румјанцова 401*) *рачанских скриптората на развој литургијског поретка Српске Цркве XVII и прве половине XVIII века* (необјављена докторска дисертација), Београд: Православни богословски факултет.

Јерковић 1972: В. Јерковић, Цветни триод штампара Мардарија из Мркшине Цркве, *Годишњак Филозофског факултета*, бр. 15/1, 89–104.

Јерковић 1974: В. Јерковић, Ортографија Житија Св. Симеона од Св. Саве, *Годишњак Филозофског факултета*, бр. 17/1, 103–120.

Јерковић 1980: В. Јерковић, Средњовековне ортографске школе код Срба, *Југословенски семинар за студије славистике*, бр. 31, 19–28.

Јерковић 1983: В. Јерковић, *Српска Александрида*: *Академијин рукопис* (*бр. 352*): *палеографска*, *ортографска и језичка истраживања*, Београд: САНУ.

Јерковић 1996: В. Јерковић, Фонетске и морфолошке црте Стихологије Кипријана Рачанина, *у*: М. Вуксановић (уред.), *Стихологија Кипријана Рачанина*. *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. VI, Нови Сад: Матица српска, 123–148.

Јерковић 2004: В. Јерковић, Ћирилица српскословенског периода (палеографски приступ проучавању и општи увид у њен развој), *у*: В. Васић (уред.), *Лингвистичке свеске 4*: *предавања из историје језика*, Нови Сад: Филозофски факултет, 86–100.

Јовановић 1911: В. Јовановић, Гаврило Стефановић Венцловић, *Дијалектолошки зборник Српске краљевске академије*, бр. 2, 105–306.

Јовановић, Стефановић 2013: Т. Јовановић, Д. Стефановић, *Венцловићев Сентандрејски буквар*: *1717*, Будимпешта: Радионица „Венцловић", Београд: Арте.

Милберггер и др. 2019: G. Mühlberger, L. Seaward, M. Terras, S. Oliveira Ares, V. Bosch, M. Bryan, S. Colluto, H. Déjean, M. Diem, S. Fiel, B. Gatos, A. Greinoecker, T. Grüning, G. Hackl, V. Haukkovaara, G. Heyer, L. Hirvonen, T. Hodel, M. Jokinen, P. Kahle, M. Kallio, F. Kaplan, F. Kleber, R. Labahn, M. Lang, S. Laube, G. Leifert, G. Louloudis, R. McNicholl, J. Meunier, J. Michael, E. Mühlbauer, N. Philipp, I. Pratikakis, J. Puigcerver Pérez, H. Putz, G. Retsinas, V. Romero, R. Sablatnig, J. Sánchez, P. Schofield, G. Sfikas, C. Sieber, N. Stamatopoulos, T. Strauss, T. Terbul, A. Toselli, B. Ulreich, M. Villegas, E. Vidal, J. Walcher, M. Wiedermann, H. Wurster and K. Zagoris, Transforming scholarship in the archives through handwrittwn text recognition, *Journal of Documentation*, vol. 5 (75), 954–976.

Младеновић 2008: А. Младеновић, *Историја српског језика*: *одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа.

Недељковић 1975: О. Недељковић, Проблем рађања ресавског правописа и повеље из доба кнеза Лазара (посебно у односу на интерпункцију и прозодијски систем), *у*: И. Божић, В. Ђурић (уред.), *О кнезу Лазару*: *научни скуп у Крушевцу 1971*, Београд: Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, 243–254.

Павић 1972: М. Павић, *Гаврил Стефановић Венцловић*, Београд: Српска књижевна задруга.

Петковић 1935: С. Петковић, *Речник црквенословенскога језика*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија у Сремским Карловцима.

Поломац, Лутовац Казновац 2021: V. Polomac, T. Lutovac Kaznovac, Automatic Recognition of Serbian Medieval Manuscripts by Applying the Transkribus Software Platform: Current Situation and Future Perspectives, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, бр. 64/2, 7–26.

Поломац 2022а: В. Поломац, Serbian Early Printed Books from Venice: Creating Models for Automatic Text Recognition Using Transkribus, *Scripta&eScripta*, vol. 22, 11–29.

Поломац 2022б: V. Polomac, Serbian Early Printed Books: Towards Generic Model for Automatic Text Recognition using Transkribus, *in*: D. Fišer, T. Erjavec (ed.), *Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika* [*Elektronski izvor*]: *zbornik konference*: *15–16. september 2022*, *Ljubljana*, *Slovenija = Proceedings of the Conference on Language Technologies and Digital Humanities*: *September 15th–16th 2022*, *Ljubljana*, *Slovenia*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino = Institute of Contemporary History, 154–161.

Поломац и др. 2023: V. Polomac, M. Kurešević, I. Bjelaković, A. Colić Jovanović, S. Petrović, Digitizing Cyrillic Manuscripts for the Historical Dictionary od the Serbian Language Using Handwritten Text Recognition Technology, *Slověne* 12/1, 2023 [у штампи].

Рабус 2019: A. Rabus, Recognizing Handwritten Text in Slavic Manuscripts: a Neural-Network Approach Using Transkribus, *Scripta&eScripta*, vol. 19, 9–32.

Рабус 2022: A. Rabus, Handwritten Text Recognition for Croatian Glagolitic, *Slovo*, бр. 72, 181–192.

Синдик и др. 1991: Н. Синдик, М. Гроздановић-Пајић, К. Мано-Зиси, *Опис рукописа и старих штампаних књига Библиотеке Српске православне епархије будимске у Сентандреји*, Београд: Народна библиотека Србије, Нови Сад: Библиотека Матице српске.

Трифуновић 1976: Ђ. Трифуновић, *Кратак преглед јужословенских књижевности средњег века*, Београд: Филолошки факултет.

GAVRILO STEFANOVIĆ VENCLOVIĆ'S *LITURGICAL BOOK*: GRAPHIC AND ORTHOGRAPHIC CHARACTERISTICS

Summary

The paper examines the graphic and orthographic characteristics of *Liturgical Book* (1711–1716), Gavrilo Stefanović Venclović's oldest manuscript written in late Serbian Slavonic language, and heralding the final stage of Serbian recension of Old Slavonic language, which had previously spanned through centuries. The work was written in old church Cyrillic, while the script is semiuncial with elements of cursive, a characteristic present in the author's other texts designed for church service. The research is based on photographic recordings of *Liturgical Book,* nowadays kept at the repository of the Rumyantsev Museum in Moscow, registered under the number 401. The main purpose of this paper is to: (a) point out the shape of certain graphemes, (b) describe the manner in which vowels and consonants were marked, (c) establish primary orthographic characteristics of the analyzed manuscript. Furthermore, the paper aims to compare both graphic and orthographic features of *Liturgical Book* to the features of other Venclović's texts written for liturgical services, currently kept at the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts (Venclović's *Spelling Book* published in Szentendre) and in Szentendre (menologies).

Keywords: Serbian language history, Gabriel Stefanović Venclović, *Liturgical Book*, late Serbian Slavonic language, 18th century, orthographics

Marko M. Milošević

070(497.11)NOVINE SRBSKE
811.163.41'373.421"18"

Јована Н. Антонијевић[1]
Ана Марија Б. Павловић[2]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ПОРЕКЛО КОНТАКТНИХ СИНОНИМА У КРАГУЈЕВАЧКОМ ИЗДАЊУ *НОВИНА СРБСКИХ*[3]

Предмет овога рада представља анализа контактних синонима крагујевачког издања *Новина србских* (1834) са општим циљем утврђивања њиховог порекла. Анализа је спроведена по угледу на критеријум утврђивања порекла речи примењеног у *Грађи за речник страних речи у предвуковском периоду* Велимира Михајловића. У складу са друштвено-историјским контекстом српског друштва крајем 18. и почетком 19. века резултати анализе одабраног корпуса потврђују претпоставку о присуству германизама, турцизама, романизама, англицизама и славенизама, али показују и присуство грецизама, хунгаризама и хиспанизама. Резултати истраживања емпиријски су проверени и у раду представљени на одабраним примерима, које наводимо у складу са трима различитим начинима њихове реализације у грађи. Истраживање је спроведено уз осврт на ранија истраживања контактних синонима *Новина србских* у бечком издању Вука Стефановића Караџића. Сви примери наведени су у оном облику у коме се налазе у грађи.

Кључне речи: контактни синоними, *Новине србске* (1834), историја језика, славеносрпски, српски народни језик, лексикологија, лексичка празнина, порекло речи

1. Уводне напомене

У овом раду представљени су резултати анализе порекла контактних синонима *Новина српских* крагујевачког издања (1834)[4] (у оригиналу *Новине србске*), објављиваних под уредништвом Димитрија Давидовића. Као контролни извори за ово истраживање коришћени су: Бјелаковић и др. 2017, Михајловић 1974–1974, Михајловић 1982–1984, Скок 1881–1974, Хадрович 1997 и Шкаљић 1979. Анализа је спроведена по угледу на критеријум утврђивања порекла речи примењеног у Михајловић 1972–1974, те је стога грађа анализирана са аспекта њеног дубинског порекла, а не путем лексичког позајмљивања[5].

Новине српске од почетка публиковања у Бечу 1813. године[6] излазе у специфичном друштвено-историјском и лингвосоциолошком контексту српског друштва крајем 18. и почетком 19. века, када долази до промена у књижевном језику и језичким схватањима уопште, што се одразило и на језик првих српских модерних новина (Милановић 2013: 6). Након понародњавања књижевног рускословенског језика и стварања хибридне језичке форме славеносрпског језика (Милановић 2013: 10), језичку ситуацију Срба карактерише употреба

1 jovana.joka4395@gmail.com
2 anamarijap97@gmail.com

3 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/200161).

4 *Новине српске* крагујевачког издања (1834) доступне су у дигиталној форми на сајту: https://dokumen.tips/documents/novine-srbske-1834.html. Приступљено 10. 8. 2023.

5 Детаљније о овоме погледати у: Михајловић 1972.

6 Исцрпна анализа публиковања, намене, уредништва и типа *Новина српских* дата је у Пејчић 2009.

књижевног славеносрпког и српског народног језика, у чијем резултату настаје конкурентност, а не ранија коеегзистентост језичких норми одређених хомогеном диглосијом.

У крагујевачком издању „Давидовић је у уређивању *Новина српских* користио драгоцена искуства која је стекао у Бечу, издавањем и уређивањем *Новина сербских из царствујушчега града Виене*" (Пејчић 2009: 121). Замишљене као средство образовања и демократизације културе (Пејчић 2009: 119), све време публиковања новине су претежно писане српским народним језиком и штампане грађанском ћирилицом[7], те се у литератури повлачи паралела Доситеј–Вук–Давидовић (Митровић 1987: 105), при чему се Давидовић сматра „народним будитељем кроз новинарство" (Пејчић 2009: 124). Наведена паралела изведена је на основу критеријума истог општекултурног поља, у чијој сржи се налази просветитељска идеја о језику као оруђу ефикасног образовања (Милановић 2013: 11). Критеријуми опредељења за одређени тип језика су тема, жанр, адресат и лингвостилистички критеријум јасноће текста, чиме се постиже функционалностилска раслојеност српског језика. Покретањем првих новина у Србији означава се почетак развоја српске културе и праћења западноевропских културних тековина, те се у новинама, поред домаћих вести, информише и о вестима из развијенијих друштава, што је резултирало појавом лексичких празина као последицама недостатка богатијег лексичког фонда српског народног језика. Лексикон српског народног језика није сачињавала цивилизацијска лексика, због чега су се новонастале лексичке празнине попуњавале различитим начинима: позајмљеницама, туђицама, калкирањем, оказионализмима и контактним синонимима. При попуњавању лексичких празнина у *Новинама српским* преовладавају два става: пуристички и антипуристички, међу којима се контактни синоними појављују као њихово компромисно решење (Кашић 1981: 246–247, Милановић 2013: 16), уз напомену о упитности постојања апсолутне синонимије у језику.

Контактни синоними су једна од специфичних одлика најранијих гласила публицистичког функционалног стила код Срба. Досадашња проучавања употребе и статуса контактних синонима у *Новинама српским* показују њихово стално присуство у пракси свих уредника од 1813. до 1820. године, после чега следи њихова драстично смањена употреба, али и даље остају једна од карактеристичних одлика гласила (Милановић 1998: 128). Наш корпус из 1834. године бележи 280 контактних синонима, од којих су у раду представљена 172 примера. Иако употреба контактних синонима није сасвим у складу са принципом економије језичких средстава и простора у тексту, њихово присуство оправдава се, пре свега, због одлика компромисног решења пуристичких и антипуристичких језичких ставова, затим због избегавања додатних објашњења страних речи и перифрастичких описа изванјезичких ентитета за које српски народни језик није имао ознаку. С обзиром на то да осликава сложену језичку ситуацију код Срба с краја 18. и почетком 19. века, феномен контактних синонима, који у србистици још увек нема стриктно одређену дефиницију, али је терминолошки устаљен, представља појаву од изузетног значаја за проучаваоце историје српског језика. Контактне синониме можемо схватити као пар речи које се користе за попуњавање лексичке празни-

7 Српски народни језик и грађанска ћирилица постепено су постали карактеристика дела публицистичког функционалног стила и његовог новинарског подстила, а своју пуну реализацију добијају 1813. са *Новинама српским* Димитрија Давидовића и Димитрија Фрушића. Више о историјату српских новина и типа њиховог језика и писма видети у Милановић 2009.

не тако што се наводе једна уз другу с циљем прецизнијег означавања лексичке празнине коју попуњавају.

У србистици су описани контактни синоними *Новина српских* у Вуковом уредништву у радовима Милановић 1998, Милановић 2013 и Добрашиновић 1968, док контактни синоними крагујевачког издања *Новина српских* досад нису анализирани, у чему је и значај овог истраживања[8], којим желимо да подстакнемо даља проучавања језика овог гласила. Са циљем релевантније анализе порекла и употребе контактних синонима крагујевачког издања *Новина српских* добијене резултате представљамо са осврtом на већ познате резултате ранијих истраживања контактних синонима истог гласила.

1.1. Контактни синоними

Настављајући традиционалну методологију попуњавања лексичких празнина путем употребе контактних синонима у *Новинама србским*, Давидовић се користи устаљеним изворима језика даваоца синонима. Међу посведоченим примерима има германизама, турцизама, романизама, англицизама, славенизама, грецизама и хунгаризама. Посебно истицање заврeђује и један забележени пример из групе хиспанизама, имајући у виду чињеницу да се они не бележе у другим издањима *Новина српских*. За разлику од праксе позајмљивања претходних уредника, који су најчешће позајмљивали из немачког језика, у крагујевачком издању *Новина српских* највећи број потврђених примера припада групама германизама, романизама и оријентализама турског порекла. Такође, у односу на описани статус и употребу контактних синонима у бечком издању[9] овог гласила, резултати наше анализе указују на већу употребу грецизама, док су хунгаризми потврђени у свега четири примера.

2. Резултати истраживања

2.1. Романизми

Једну од најбројнијих група примера међу контактним синонимима у нашем корпусу чине романизми (галицизми, италијанизми и латинизми).

Употребу галицизама илуструјемо следећим потврдама:

топовнице (артилѣріє) (4/1)[10], бодила (баіонете) (27/2), нове воѝнике (рекруте) (42/2), наличину (маску) (72/1), прегради (баррикаде) (74/1), землѣмѣръ (инжиниръ) (84/2), сплетке (интриге) (96/2).

Већина галицизама навођена је испред заграде, на првом месту:

партию (страну) (14/2), републикама (народообществама) (15/2), журналъ (дневникъ) (39/1), променаде (шеталишта) (40/1), рекрутираня (сабираня новы воѝника) (42/2), квартиръ (станъ) (50/2), артилерія (топовница) (53/2), гарнизона (защите) (54/2) дужностномъ (офицѣльномъ) (67/1), департаментима (окружіяма) (74/2), пардона (опроштая) (74/2), фіякера (наемны кола) (75/1), портрети (образи) (78/1),

8 У науци у језику *Новинама српским* крагујевачког издања засад се бавио само Владимир Поломац, који је описао графијски систем језика новина. Детаљну анализу графијског система погледати у Поломац 2006.

9 Детаљније о овоме погледати у Милановић 1998.

10 Први број у загради односи се се на редни број ступца, док други број означава број реда у коме се издвојени пример налази.

маскерада (баалъ маскираныи) (131/1), кавалеріє (коньице) (148/1), шалупу (маню лађу) (179/1), ложу (прегради) (197/2), портфельи (дипломе министерске) (199/2), плана (намѣреня) (200/2).

Овим примерима треба додати и романизам француског порекла наведен уз италијанизам у загради: ескадра (флотица) (93/1). Примери овога типа представљају једну од одлика лексичког фонда крагујевачког издања *Новина сръских*.

Највећи број посведочених италијанизама, осим примера мочалу (табаку) (4/9), площади (піяцы) (91/2), сунчаный штитъ (амбрелъ) (107/1), налазе се на првом месту, испред заграде:

галия (флоте) (13/2), кантони (окружія) (56/1), опере (пѣваню са свиркомъ) (62/1), капелу (црквицу) (67/2), коммаданта (вр'овногъ воиводе) (150/2), балкону (узвишеномъ на палати мѣсту) (151/2), балета (художественогъ играня у театру) (203/2).

У нашем корпусу забележени су контактни синоними латинског порекла у загради. На пример:

уставъ (конституція) (23/2), частій (корпуса) (24/1), рукодѣлній (мануфактура) (80/1), подлинику (оригиналу) (30/2), проглашенія (прокламаціє) (32/1), члень (артикель) (38/2), попечительства (міністерства) (39/1), распрама (процессима) (76/2), нишанима (орденима) (91/1), струке (классе) (156/1), али и они који долазе испред ње, које илуструју следећи примери:

конгресъ (саборъ) (23/1), булла (закона) (55/1), униформ (одѣло) (64/1), палате (конака) (68/1), кураторъ (управитель) (79/2), маніфестъ (обявленіє) (87/1), депутата (заступника народны) (91/2), оппозиціе (противне стране) (96/2), реформу (поновлѣнія) (126/2), корреспонденція (вођенѣ писама) (129/2), инсургенти (узбунѣницы) (149/2), орденъ (нишанъ) (153/1), асигнати (папирни новцы) (168/2), легеони (регименте) (179/2), привилегія (особены права) (183/1), процессъ (парница) (200/1), провинція (земаля) (201/2).

Групи латинизама треба придодати и четири примера која примарно припадају научној терминологији:

конференцію (договоръ) (100/2), цівилизація (изображеніе) (103/1), финансіалномъ (новчаномъ) (168/2), опозиція (противна страна) (200/2).

Романизмима треба додати и један пример хиспанизма забележеног у грађи: корзарска (разбоиническа) (67/1).

2.2. Оријентализми

За бројношћу романизама следе оријентализми. Скоро сви потврђени примери оријентализама воде порекло из турског језика. Турцизми су карактеристични за *Новине сръске* у целини, али су у крагујевачком издању бројнији у односу на претходна издања. Такво посведочено стање је у складу са друштвено-историјском ситуацијом Србије, која је другачије утицала на језик гласила, него што је то био случај у Бечу.

Највећи број посведочених турцизама налази се на другом месту, у заградама:

представника (ћехаю) (2/2), прозоръ (пенџеръ) (32/1), тѣснацу (богазу) (34/1), наступъ (юришъ) (43/1), купіоцы (арачліє) (57/2), тежкимъ работама (кулуцыма) (58/1), торжиштима (чаршіяма) (68/1), піяцы (чаршіи) (74/1)[11], подданицы (рая) (81/2), врта (башче) (86/2), реда (еснафа) (126/2), еврейскомъ (чивутскомъ) (131/1), капе (фесови) (146/1), буктинама (машалама) (162/2), гостилницама (меанама)

11 Исти пример заблежен је у издању *Новина србских* у Вуковом уреднишству, в. Милановић 1998.

(164/1), засѣде (бусіе) (181/2), цѣномъ (киріомъ) (198/1), рукодѣля (занатџія) (201/2), поста (рамазана) (202/1), изобиліе (беріѣтъ) (208/1).

Турцизме забележене на првом месту, изван заграда, илуструју примери попут:

ђумрукъ (мытницу) (7/1), тескере (записке) (7/1), каика (чамаца и чунова) (7/2), куршумомъ (оловомъ) (29/2), мейдану (удвою) (54/2), бегомъ (княземъ) (150/1).

Овим примерима додајемо и два примера код којих су обе речи турског порекла: дућана (пазар или чаршија) (125/2), пазаръ (чаршија) (179/1), као и турцизам наведен у загради иза грецизма: Тріумфална Порта (капія) (147/2) и иза латинизма: интереса (файде) (30/1).

Примери оријентализама из арапског и персијског језика долазе само у по једној потврди:

арп. адмиралъ (морскій командантъ) (150/1) и перс. землѣдржцыма (спаіяма) (39/1).

За реч спаія Велимир Михајловић (1974: 594) наводи да је у наш језик ушла посредством турског језика, али да је њено изворно порекло персијско.

2.3. Германизми

Трећу најбројнију групу примера контактних синонима крагујевачког издања *Новина срꙋ́ских* чине германизми. Честа употреба германизама међу контактним синонимима карактеристична је и за друге уреднике *Новина срꙋ́ских*[12].

Илустрације ради наводимо следеће примере:

управительицы (регентки) (14/2), прскавцы (файєрверкъ) (24/2), станъ (логоръ) (33/2), свеучилищу (универзитету) (39/1), обкопа (шанцева) (43/1), Інфантиня (принцеза) (58/2), карантина (контумаца) (61/1), градскогъ старешине (быргемајстера) (68/1), кньигодржацъ (протоколистъ) (84/2), болнице (шпиталъ) (92/1), доручакъ (фруштукъ) (130/2), живописца (молера) (179/2), начертателя (цајхнера) (179/1), легеони (регименте) (179/2).

Наведени примери илуструју бележење контактних синонима немачког порекла у заградама, али су забележени и примери навођења германизама испред заграда:

поштмајсторъ (мезулџія) (48/1), президентъ (предсѣдатель) (68/1), шанцеве (баррикаде) (75/1), инфанта (принца) (111/2), квартиру (конаку) (126/1), дезертираю (одбѣгну) (150/1), иншталирати (увести и потврдити) (204/1), екзаминирати (испытати) (206/2).

Овде сврставамо и пример у коме Давидовић употребљава два германизма: шталожника (шталмаістера) (126/2).

2.4. Англицизми

Попут посведоченог стања у бечком издању *Новина срꙋ́ских* у нашој грађи посведочен је само један пример англицизма:

монополъ (единокупство) (126/2).

Међутим, за разлику од стања бечког издања овог гласила у нашој грађи забележена су и два примера изведеница од англицизма монополъ (единокупство):

монополіума (самотргованя) (71/2), монополиста (самокупацъ) (183/2).

12 Више о томе у: Милановић 1998.

2.5. Грецизми

Главнина примера грчког порекла потпада у лексичко-семнтичку групу речи научне терминологије, али смо забележили и друге примере. Изузев примера живописи (иконе) (68/1), сви примери грецизама наведени су на првом месту, испред заграда:

> ѳеатеръ (позориште) (62/1), шизматикомъ (одпадникомъ) (67/2), колоніялне (новонаселѣне) (68/2), амнистія (опроштай) (80/2), монолить (едноставный каменъ) (159/2), дипломатическій (посланическій) (178/2), хидру (аждаю) (180/1), монархе (владатѣлѣ) (203/1).

Посведочен је један пример у коме Димитрије Давидовић спецификује да је контактни синоним наведен у загради грчког порекла: землѣописаніемъ (по грчки географиомъ) (15/2), као и један грецизам који је остао графијски неадаптиран, исписан грчким алфабетом лѣбоучени (Ψωμιλόγιος) (206/2).

Групи грецизама треба додати и десет посведочених примера, које можемо подвести под научном терминологијом:

> численицы (аритметицы) (46/2), землѣописаніе (географія) (46/2), краснописаніе (калиграфія) (46/2), временомѣръ (барометеръ) (53/1), топлотомѣръ (термометеръ) (53/1), справе (машине) (140), наука краснорѣчія (риторика) (174/1), човекословіе (антропологію), (174/1), звѣздочтенія (астрологіе) (201/2), филолог (језикоиспитателя) (207/1).

2.6. Славенизми

За разлику од бечког издања *Новина српских*, у њиховом крагујевачком издању се не наилази на отпор према славенизмима[13].

Славенизми забележени на другом месту, у заградама, долазе у трима примерима:

> реформу (поновлѣния) (126/2), записке (билѣти) (166/2), наставленія (просвѣщенія) (174/2).

Бројнији су примери који се налазе испред заграда:

> частій (корпуса) (24/1), печатохранитель (мурсаибія) (68/1), преступленія (кривице) (78/1), предчисленія (пренумераціе) (88/2), племића (благородника) (95/1), изображенія (икона) (203/1).

У корпусу су забележена два пара у коме су обе речи славенизми:

> воздухъ (вѣтаръ) (104/2), архитектоническомъ (домостройномъ) (118/1).

Мали број славенизама дат је уз речи научне терминологије у заградама попут примера: художествословіе (технологія) (174/1), душесловіе (психологія) (174/1) или ван заграда попут: професоръ (учитель) (203/1), или је пак наведено испред заграда: попечитель (міністеръ) (40/1) или у заградама иза научног термина и латинизма који то није: прокуратора (попечителя) (79/2).

2.7. Хунгаризми

Хунграизми су група са свега четири потврде међу контактним синонимима у крагујевачком издању *Новина српских*. Ранија издања других уредника бележе другачије стање, изузев Вуковог, бечког, у коме се хунгаризми не употребљавају. Следе примери:

13 Упоредити са резултатима истраживања у Милановић 1998.

градова (вароша) (16/1), кормилара (корманоша) (32/2), разбойника (айдука) (33/1), маярева (салаша) (84/2), при чему су у последњем пару обе речи мађарског порекла.

2.8 Специфични примери бележења контактних синонима

У ексцерпираној грађи забележени су и специфични примери, који нису у складу са претходно наведеним начином бележења контактних синонима у крагујевачком издању *Новина српских*. Примере тога типа илуструјемо следећим потврдама:

проповѣдникъ (оратор, кои слова говори) (23/2), Муедсимъ (звѣздочатацъ, кои по звѣздама судбе царства предсказуе) (201/2).

Специфичност ових примера огледа се у навођењу додатног појашњења уз контактни синоним у заградама попут комбиноване дефиниције у лексикографској пракси, где се најпре наводи синоним, а затим и описна дефиниција.

Групи специфичних примера додајемо и оне у којима се наводе два синонима у заградама:

записка (билѣта, тескера) (23/1), буктиню (машалу, факлу) (28/1), прштелице (прскавцы, фаиерверкъ) (86/2), цивилизація (изображеніе, или просвѣщеніе) (102/1), морско знаменіе (барѣкъ, флагъ) (126/2).

3. Закључне напомене

На основу резултата анализе наше грађе, сагледаних у контексту резултата ранијих истраживања *Новина српских*, утврђено је да, поред очекиваних германизама, турцизама, романизама, англицизама и славенизама, међу Давидовићевим контактним синонимима има и речи које припадају научној терминологији, грецизама, хунгаризама и хиспанизама.

Резултати анализе ексцерпиране грађе *Новина српских* (1834) показују да:

а) у односу на посведочено стање код Вука и других уредника, где су доминантни германизми и оријентализми, у Давидовићевом уредништву из 1834. године међу контакнтим синонимима употребом доминирају романизми (нпр. сплетке (интриге) (96/2), променаде (шеталишта) (40/1)), оријентализми (нпр. ђумрукъ (мытницу) (7/1), изобиліе (беријетъ) (208/1)) и германизми (нпр. болнице (шпиталѣ) (92/1), дезертираю (одбѣгну) (150/1));

б) осим турцизама међу оријентализмима потврђене су и по једна потврда из арапског (адмиралъ (морскій командантъ) (150/1)) и персијског језика (землѣдржцыма (спаіяма) (39/1));

в) постоји знатно већа бројност грецизама (нпр. шизматикомъ (отпадникомъ) (67/2), дипломатическій (посланическій) (178/2)) ;

г) посведочени су један пример англицзама, као и две његове изведенице: монополъ (единокупство) (126/2), монополіума (самотргованя) (71/2) и монополиста (самокупацъ) (183/2));

д) одступа се од Вуковог отклона од славенизама (нпр. предчисленія (пренумераціе) (88/2), частій (корпуса) (24/1)) и хунгаризама (нпр. маюрева (салаша) (84/2), градова (вароша) (16/1));

ђ) крагујевачко издање карактеришу потврде лексема научне терминологије пореклом из грчког (нпр. човекословіе (антропологію) (174/1), звѣздочтенія (астрологіе) (201/2)) и латинског језика (нпр. финансіалномъ (новчаномъ) (168/2), цівилизація (изображеніе) (103/1));

е) за разлику од претходних издања у крагујевачком издању међу контактним синонимима посведочен је и један хиспанизам (корзарска (разбоиническа) (67/1));

ж) у грађи је евидентирана неколицина специфичних примера, чија се посебност огледа у начину њихове употребе, а не у пореклу речи (нпр. проповѣдникъ (оратор, кои слова говори), Муедсимъ (звѣздочатацъ, кои по звѣздама судбе царства предсказуе) (201/2)), пршталице (прскавцы, фаиерверкъ) (86/2)), буктиню (машалу, факлу) (28/1)).

Посведочено стање оправдано је другачијим друштвено-културолошким контекстом у коме излази крагујевачко издање гласила, као и језичким осећањем самог уредника. Употреба контактних синонима у крагујевачком издању *Новина српских* представља традиционални начин превазилажења проблема лексичких празнина у српској публицисти и јасно осликава сложеност језичке ситуације и почетке функционалностилског раслојавања српског књижевног језика 19. века. Проведеном анализом контактних синонима *Новина српских* настојали смо да подстакнемо како даље проучавања језика првих српских новина тако и проучавање развоја пубилицистичког функционалног стила код Срба.

Извори

https://dokumen.tips/documents/novine-srbske-1834.html. Приступљено 10. 8. 2023.

Литература

Бјелаковић и др. 2017: И. Бјелаковић, И. Цветковић Теофиловић, А. Милановић, М. Зорић, Ј. Стошић ур., *Речник славеносрпскоѓ језика: оѓледна свеска*, Нови Сад: Матица српска.

Добрашиновић 1968: Г. Добрашиновић, Вук као редактор „Новина србских", *Ковчежић, прилози и ѓрађа о Доситеју и Вуку*, књ. VIII, 26–36.

Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српскоѓ језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Ивић 1998: П. Ивић, *Прегled историје српскоѓ језика*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Кашић 2021: Ј. Кашић, Стварање лексичке норме током прве половине XIX века, *у*: Д. Мршовић Радовић и др. (ур.), *50 година Међународноѓ славистичкоѓ центра*, *књ. 2*, *Велике теме српске лингвистике*: *Научни састанак слависта у Вукове дане* (*1971–2019*), Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Милановић 1998: А. Милановић, Вукова употреба контактних синонима у Новинама србским, *Српски језик*, бр. 3/1–2, 127–131.

Милановић 2010: А. Милановић, *Кратка историја српскоѓ књижевноѓ језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Милановић 2013: А. Миловановић, *Језик весма полезан*, Београд: Чигоја штампа.

Митровић 1987: Ј. Митровић, Вук Караџић и Димитрије Давидовић, *Ковчежић*, *прилози и ѓрађа о Доситеју и Вуку*, књ. XXIV–XXV, 105–109.

Михајловић 1972–1974: В. Михајловић, *Ѓрађа за речник страних речи у предвуковском периоду*, *Т.1*, (*А–Љ*), *Том 2* (*М–Ш*), Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду.

Михајловић 1982–1984: В. Михајловић, *Посрбице од Орфелина до Вука*: (*прилоѓ проучавању наших пуризама XVIII и XIX века*). *Т. 1*, (*Б-О*), *Том 2* (*П-Ш*), Нови Сад: Матица српска.

Пејчић 2009: П. Пејчић, *Српске новине Димитрија Давидовића*, Београд: Службени гласник.

Поломац 2006: В. Поломац, О графији у крагујевачком издању Новина српских (1834), *Наслеђе*, бр. 5, 109–130.

Скок 1971–1974: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, *knj. I-IV*, Zagreb, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.

Хадрович 1997: L. Hadrovič, I. Njomarkai, *Srpsko-mađarski rečnik*, Beograd: Zavod za udžbenike, Novi Sad: Forum, Budimpešta: Akademiai Kiado.

Шипка 2006: D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.

Шкаљић 1979: A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

THE ORIGIN OF CONTACT SYNONYMS IN THE KRAGUJEVAC EDITION OF *NOVINA SRBSKIH*

Summary

This paper deals with the analysis of contact synonyms using the corpus of the Kragujevac edition of *Novine srbske* (1834), with a general goal of determining their origin. The research was conducted through general and special linguistic methodologies, and it utilizes descriptive and comparative methods of analysis. The results have been empirically verified and presented in this paper through selected examples which are organized in accordance with the three different ways of their realization in the corpus, and observed in the context of the research of the Novine srbske conducted by Vuk Karadžić. Through the method of solving the lacunarity problem of the Kragujevac edition of *Novine srbske*, under the editorship of Dimitrije Davidović, the excerpted material shows several distinctions. During Vuk's and other editorships, Germanisms and Orientalisms were more predominant, while during Davidović's editorship, the use of Romanisms and Orientalisms dominates. Another differentiating characteristic is the significant rise in Anglicisms and Graecisms. Furthermore, it also moves away from Vuk's departure from Slavisms and Hungarianism, and marks an increase in internationalisms originating from the Greek and Latin languages, as well as those of the Greek-Latin type, and a small number of German-origin contact synonyms. This state of the matter is justified by the different sociocultural context in which the Kragujevac edition was published, as well as the linguistic sensibility of the editor himself. The use of the contact synonyms, itself, is reflective of a complex language situation and functionalistic development of the Serbian literary language of the 19th century.

Keywords: contact synonyms, Novine srbske (1834), language history, Slavic-Serbian, Serbian vernacular language, lexicology, lacunarity, word-origin

Jovana N. Antonijević
Ana Marija B. Pavlović

811.134.2'342
811.134.2'344
81-13-112

Laura J. Crespo Quesada[1]
Universidad Autónoma de Madrid

THE SOUNDS OF THE EARLY MODERN SPANISH IN BROAD BRUSHSTROKES: METHODOLOGY AND PERIODIZATION

Language reconstruction is only possible by analyzing the written testimonies that have survived through the years, as the lack of native speakers makes it difficult for linguists to rebuild the phonetics of the past (Prieto 2008). The study of graphic sources as a way of reconstructing the orality has been proven to not always be accurate since the absence of standardized spelling rules could lead to confusion that might or might not have had some correspondence in the oral language (Ariza 2012; Pla, in press). Together with this, Amado Alonso (1955) conformed a corpus of work that included orthography, grammar, and teaching manuals, as well as several other treatises, such as dictionaries and religious textbooks, which constitute an essential source of study for the reconstruction of historical phonology. In this regard, the study of metric and rhyme also represents a crucial tool that allows us to identify the phonic features of the Spanish language in different periods. We can state that it is the basis for rebuilding the phonetics and phonology of a linguistic mode at various historical stages.

Keywords: diachronic phonetics and phonology, linguistic reconstruction, Spanish Golden Ages, metric and rhyme, grammar manuals, methodology

1. Written texts as a source of study of sounds

Diachronic evolution is a field of language that has always aroused interest among scholars: the reconstruction of evolutionary phonetics and phonology dates to the school of Menéndez Pidal, at the end of the 19th century, and has developed especially in the 20th century, as well as at the beginning of the 21st century, when many works focused on the study of the Castilian language from a historical perspective. Some great philologists such as Amado and Dámaso Alonso, Lapesa, Alarcos, and other more recent ones such as Ariza, Penny, Cano Aguilar, or Pla Colomer have carried out very important work in this sense.

In the field of historical linguistics, it is only possible to work with written texts, which makes the researcher's work difficult, since they must formulate hypotheses about the language spoken at a time when there was no oral data to confirm or disprove these hypotheses (Barra Jover 2001: 182). According to Martí i Castell (1990: 35), "un dels principals obstacles amb què es troben les disciplines històriques és l'haver d'especular sobre fets que han esdevingut en períodes que queden més o menys lluny del present i que, conseqüentment, no és possible d'observar directament".

The written language has characteristics that the spoken language does not have, such as the possibility of self-correction or greater elaboration and reflection, so before attempting to interpret the speech of those who wrote them, we must approach written texts with caution and understand them within the society in which they were produced. The spoken language already existed before written language, so it is necessary to use certain philological tools, inscribed within the field of diachronic phonology and the study of phonetic-phonological features, which allow us to correctly interpret the relationship that existed between the spelling and its phonic content when establishing the different phases of the language (Echenique 2013). Along the same lines,

1 lcq00004@red.ujaen.es

Michelena states that written texts require a prior interpretation of the sounds of the language, since "cualquier sistema de escritura, de la época que sea, está lejos de ser un espejo fiel y unívoco de la pronunciación" (Michelena 2011: 16).

The main purpose of historical phonology is, therefore, to understand the linguistic structures that underlie the graphic signs. The philologist tries to study a language that has never been heard, and to do so, they must dismiss the idea that the writing intends to represent the oral language as accurately as possible. In this regard, Alarcos (1965) and Echenique (2019) agree on the relationship established between orthography and pronunciation, since they constitute a reciprocal source of study. As Alarcos (1965: 1) declares, "el lenguaje tiene una manifestación normal y primaria que es fónica; la escritura o representación gráfica es una manifestación secundaria, que, desde el punto de vista lingüístico, no debe estudiarse en sí, sino en sus relaciones con la primera". Likewise, we agree with Esteve Serrano's (1982) idea that writing is more reluctant to change than phonology since it preserves graphic signs that allude to phonic realities of earlier times that are not currently valid, as is the case of <b> and <v>, or delays the creation of other signs that represent new phonemes that did not exist until then.

1.1. Spanish grammars and Spanish poems: methodology

The main objectives of our research are to examine, on the one hand, the testimony of some grammatical treatises from the Habsburg Spain and, on the other hand, the rhymes of the most outstanding poets of that same time. The study of grammars allows us to focus on the theoretical part of the language since grammarians explain how to pronounce Spanish correctly. Similarly, the poets provide us with a more practical perspective, closer to the language in use: a consonant rhyme allows us to know what pronunciation is hidden behind each spelling, so we work with the sounds of the language themselves. This investigation also aims to analyze the processes of opening and closing of the phonetic-phonological phenomena of the 16th and 17th centuries, some of them as features that have survived since medieval times, and others seen at their peak. All in all, it is an attempt to reconstruct the historical phonetics and phonology of the Castilian language from a detailed and systematic study of the orthography manuals, the metric, and the rhyme, all framed in the philological method.

The reason that justifies the study of poetic texts and not prose texts is that only when we work with metric and rhyme is the graphic factor dispensed with, which allows us to work with sounds and properly interpret the phonemes that underlie a large number of letters that existed at this time for the same sound.[2] Lola Pons (2011) points out that it should be taken into account that writing is not a reliable reflection of the phonic reality, since graphic systems are always full of conventions. In short, metric and rhyme unfold as philological instruments of great importance for the study of the evolutionary features of the phonetics and phonology of Spanish over time. The study of the accentual disposition of the verses, together with the analysis of rhyme — understood as "la repetición de unos mismos segmentos, vocales y consonantes, desde la última vocal acentuada del verso" (*Nueva Gramática de la Lengua Española*, 2009: 431) — allow us to reconstruct the phonic features of Castilian Spanish in its various chronological stages, through a detailed study. According to Echenique (2013: 51-52), "[lo que la rima refleja es] la correspondencia con la pronunciación subyacente, [por lo que] parece hacedero inferir a través de la rima y métrica la relación oralidad-escritura en el pasado".

2 "Es cierto que en la rima solo se igualan entre sí las sordas o solo las sonoras, sean cuales fueren las grafías" (Alarcos 1992: 13).

To recourse to the metrics and rhyme of poets to reconstruct orality has been a philological resource that has been sporadically used on different occasions; however, it has not been possible to draw a joint and exhaustive diachronic study of poetic texts, from whose analysis we can extract the necessary data to shed light on the evolution of Castilian phonetics and phonology in a systematic way. Dámaso Alonso (1972, 1989) resorted to the stylistic and rhyme analysis of the most important poets of the Spanish tradition to study, on the one hand, the dephonologization of bilabial phonemes and, on the other, the relationship between language and metric. The most recent studies on this subject (Echenique and Pla 2013; Pla 2018, 2020, in press) have undertaken the task of reconstructing the phonic component of the language in medieval times from the analysis of metrics and rhyme, inserting poetic texts in their corresponding historical, social, and cultural context. This analysis provides invaluable help in determining the articulation of sounds in the past.

As support for the study of the selected literary works, some historiographical works have been selected, with which we try to contrast the data extracted from the rhymes, to unite the norm and the use of the cultured language of the Golden Age. Many diachronic studies — including the work of Cuervo (1893, 1895-1898) and Amado Alonso (1955, 1969) — have relied on grammatical treatises in an attempt to extract the maximum knowledge from the information they provide. Before that, studies had focused especially on the rules that accompany writing; however, it seems more logical to study the graphic system once the phonetic structures are known in depth to then evaluate how writing adapts to the history of phonetic-phonological evolution (Echenique, 2013, 2019).

The value of the grammatical testimonies lies in the way in which they expose the struggle between different variants that coexist in the same period. Grammars are in charge of codifying a language different from the literary one, so they are not directly linked to any specific language variety. Furthermore, the treatises do not only provide the testimonies, with their facts and assessments, but also an explanation of how they are written, which allows the modern researcher to compare the rules described in the treatise and the use that the grammarian gives them, in order to see whether or not there is a conflict between what is said and how it is produced (Cano Aguilar, 2006). All grammarians throughout history have proposed their own writing rules based on principles of pronunciation, usage, and etymology (Esteve, 1982: 127). It is known that during the 16th and 17th centuries there were different opinions regarding graphic variation; therefore, studying only different orthographic treatises is not a completely reliable means for the reconstruction of the orality of Castilian. For this reason, they are an essential source when we study the linguistic reality of a certain period since they provide a reliable view when contrasted with other types of texts, literary and non-literary.

1.2. Spanish language within Spanish history: periodization

The starting point of any partial diachronic investigation should be to establish chronological limits that reflect the process of creation of the standard language. Periodization is a working method that consists of dividing historical periods into smaller temporal segments to delimit the area of study for the research. Eberenz (1991: 97) questions whether it is preferable to set chronological limits to study a given phenomenon or whether, on the contrary, the phenomenon itself should establish the chronological limits. As stated by Carriazo Ruiz (2013: 388), the first thing to determine when selecting a corpus is the periodization of the history of the language, so it is necessary to distinguish those periods in which the language undergoes a greater innovative im-

pulse as opposed to periods that are more reluctant to change. González Ollé (2008: 16) asserts that to draw logical conclusions from the results obtained through the study of the corpus, different stages that make up the history of Castilian need to be adequately delimited. According to Menéndez Pidal, the division by centuries has no place in the history of the language since it does not always fit the linguistic reality, however, "concebimos tan cómodamente la historia dividida en siglos que casi no podemos hacer otra división" (Menéndez Pidal 1942: 48). The following periodizations constitute some examples collected in Martínez Alcalde (2010), Echenique and Pla (2013), and Martínez Alcalde and Quilis (1996):

Lapesa (1981):

a. The pre-Roman languages.
b. The Latin language in Hispania.
c. Vulgar Latin and peculiarities of Hispanic Latin.
d. The transition from Latin to Romance.
e. Arabs and the Arabic element in Spanish.
f. The primitive Hispanic Romance.
g. Early peninsular dialects.
h. Archaic Spanish.
i. The Alfonso X period and the 14th century.
j. The transition from Medieval to Classical Spanish (1400-1474) and Pre-Classical Spanish (1474-1525).
k. The Spanish of the Golden Age.
l. Modern Spanish.

Eberenz (1991):

a. Old phase (1200-1450).
b. Middle phase (1450-1650).
c. Modern phase (1650-present).

Cano Aguilar (2005):

a. Pre-Roman Hispania.
b. Latin in the Iberian Peninsula.
c. Arabic in the Iberian Peninsula.
d. The constitution of the peninsular Romance languages.
e. Castilian in the 13th century.
f. Linguistic evolution in the late Middle Ages.
g. Language in Habsburg Spain.
h. Spanish in modern times.

Echenique and Martínez Alcalde (2011):

a. Pre-Roman and Roman Hispania.
b. Romania. Vulgar Latin, protorromance and pre-Romanesque.
c. The external history of the Castilian emergence.
d. The Castilian language prior to Alfonso X.
e. The Castilian language in the time of Alfonso X.
f. Preclassical Spanish and Classical Spanish of the Golden Age.
g. Modern Spanish: XVIII to XX centuries.

Rosenblat (1951) offered a periodization based on the history of grammars:

a. Origins of Castilian orthography.
b. From Alfonso X to Nebrija (1252-1492).
c. Nebrija and Castilian orthography.
d. Castilian orthography in the 16th century.

e. Castilian orthography in the 17th century.
f. The Spanish Academy.
g. Orthography from the Academy to Bello.
h. Bello in London. His orthographic ideas.

Sánchez Lancis (2001) and Kabatek (2008) agree that one of the reasons for the lack of unanimity in delimiting time segments in language histories is that the difference between innovation and adoption is not properly considered, that is, the beginning of a process of linguistic change and its diffusion and full acceptance. Marcos Marín (1992) states that most have been based on literary-historical and not linguistic-historical criteria, so the study of language has been confined to the history of literature and not to the history of language. Along these lines, Eberenz (1991) affirms that literary movements can be another factor that determines linguistic evolution, since they are still one of the most influential areas in the society of the past, although they should not be considered as the only testimonies of language. Language histories usually make use of external criteria, and as a result evolution is studied in relation to social conditioning. On the other hand, historical grammars make use of internal criteria – i.e. linguistic change is studied in the different stages of a language (Sánchez Lancis 2001). Therefore, we consider that the ideal is to build a method of study that brings both criteria together to study linguistic facts within their historical and sociocultural context, although, as Marcos Marín (1992: 606) states, "toda división en periodos tiene un componente artificial con el que la realidad no coincide necesariamente en todos sus aspectos".

At each historical moment, the process of poetic creation has developed according to specific sociocultural factors, given that the cultured desire of the poets and their connection with the centers of power have been the cause that led to the crystallization of the standard language, as this is linked to the sociolect of greater esteem. A fundamental element for the linguistic change was the invention of the printing press and its entry into the Iberian Peninsula at the end of the 15th century, a fact that contributed decisively to the diffusion and fixation of the written language, since many copies that followed specific graphic standards were produced, hence eliminating the different individual variants of the original handwritten texts. Lapesa (1981) explains that extra-linguistic situations such as the fact that Philip II moved the Spanish Court from Valladolid to Madrid in 1562 – were the cause that facilitated the triumph of certain variants in the rest of the Peninsula, since the city began to grow, mainly due to the arrival of immigrants from the Old Castile, whose speech logically exhibited northern features. This soon became the norm and acquired great importance, to the point of being the language imitated by the rest of the speakers as it was considered the most prestigious form.

The Golden Age coincided with the political rise of the Spanish Empire, but also with its decline, at a time when the Habsburg dynasty reigned. The publication of Nebrija's *Gramática Castellana* in 1492 is usually taken as the beginning of this period since the political unification of Spain took place after this historical moment. Although there is no agreement among researchers on the duration of this cultural expansion, it is considered that this period ended with the death of Calderón de la Barca in 1681. Montoliú (1947: 370) notes that this is the period in which Spanish lost "la blandura, suavidad y fina matización de su pronunciación antigua para adquirir una simplicidad, una rigidez y una energía hasta entonces desconocidas y en plena consonancia con el empuje conquistador y el brío militar que caracterizan a los españoles de la primera época imperial". For this reason, we take the end of the reign of the Catholic Kings as the starting point of this research, which ends with the reign of Philip IV.

2. An approach to the bilabial system in the Golden Age

In the field of the bilabial phonemes in medieval Spanish, two fundamental questions have not yet found a clear answer: on the one hand, whether a labiodental /v/ existed in the Spanish language, and, on the other hand, the date of the opening and closing process of the dephonologization of the bilabials. The confusion of these phonemes is common in the Iberian Peninsula since the time of Vulgar Latin, as documented in many written testimonies. The labial phonemes in Vulgar Latin suffered different lenitive processes that caused a chain reaction and provoked the appearance of a new series of voiced fricatives in Spanish, which led to instability in the system. The evolution was as follows:

	Initial position	**Intervocalic position**
/p/	[p] > [p]	[pp] > [p]
/b/	[b] > [b]	[p] > [b]
/ß/		[b] y [w] > [ß]
/f/	[f] > [f]	[ff] > [f]

Chart 1. Evolution of the labial phonemes from Vulgar Latin to Old Spanish.

Based on different types of research (spelling in manuscripts, rhymes, grammars, etc.), many authors have ventured to give a starting date for the process of dephonologization. D. Alonso (1972) dates the incipient confusion in the 11th century, although he admits that its expansion accelerated in the 13th century; Pla (2012, 2015), relying on the study of rhymes, sets the date of the first cases of confusion in the first half of the 14th century; Ariza (2012) documents a total confusion of the spelling in the second half of the 14th century, although it would not yet be a general phenomenon throughout the peninsula at the end of the 15th, a hypothesis that he shares with Lapesa (1981); A. Alonso (1955) delays the phenomenon to the beginning of the 16th century. It is by now proven that many researchers have immersed themselves in finding a coherent solution to the confusing data provided by the ancient texts, with the result of several different theories.

From the analysis of our corpus, we extract that the first to speak of the great similarity between /b/ and /ß/ — <b> and <v> — is the grammarian Enzina in 1496. He gives an example of one of his own poems, in which the author rhymes the occlusive of RECIPAT and the fricative of VIVAT, which indicates that there would no longer be any opposition between these phonemes and that we should speak of allophones, as it can be seen in (1):

1) Aunque b por u, y u por b muy usado está, porque tienen gran hermandad entre sí, assí como si dezimos biva y reciba (Enzina, 1496: 20).

> Y ya questá aparejada
> Pena para mientras *viva*, < VIVAT
> Espero, desque *reciba* < RECIPAT
> La muerte dulce dorada
> (Enzina, p. 376)

In this sense, Torquemada, in 1552, admitted that everybody swapped one sound for another:

2) Hallaréis muy pocos hombres que sepan diferençiarlas, y que dexen de errar algunas y muchas vezes, poniendo la B por V, y la V por B. […] pocos o

ninguno ay que, por discreto que sea, dexe alguna vez de engañarse (Torquemada, 1552: 45-48).

Fifteen years later, the confusion in Ercilla's work can be found in his poems. Even though the number of rhymes that show dephonologization is not as high as it will be observed in later poets, it is enough to suggest that this phenomenon was common among the educated class. The word *nave,* with a fricative bilabial in its origin, rhymes with *sabe* and *acabe,* both of which come from an occlusive bilabial. This proves that /ß/ and /b/ should have had similar realizations.

3) No puede andar muy lejos ya mi *nave*, < NAVE
Y el tímido y dudoso paradero
El más sabio piloto no se *sabe*, < SAPET
Considerando el corto plazo,
quiero acabar de vivir antes que *acabe*. < der. AD CAPU
(Ercilla, *La Araucana*, canto XXXVII, vv. 71-75)

When we analyze poets from the southern area, the data correspond to a great extent with those extracted from the northern area: there is little data showing confusion until the middle of the century. In Barahona de Soto a complete confusion in the system of bilabials can be found, as is demonstrated by the following example, where the phonic context is the same as seen in (1) and (3):

4) Después que con la música *suave* < SUAVE
Se puso medio y fin a la comida,
Gleoricia, que jamás cerró con *llave* < CLAVE
aquella diestra lengua y esparcida,
como la que su historia ha visto y *sabe* < SAPET
(Barahona de Soto, *Lágrimas*, canto VIII, vv. 14-18)

From this date on, confusion is generally found in both grammarians and poets. To avoid prolixity, only a few more significant examples will be added, such as Ximénez Patón (5) — to whom those "who know well" (the upper class) also happened to have difficulties in differentiating the pronunciation of /b/ and /ß/ —, Quevedo or Góngora, where the rhyme between the occlusive /b/ and the fricative /ß/ is constantly repeated throughout their poems, as we can see in (6) and (7). SUPERLATIVA, VIVA and SCRIBAT presented a fricative phoneme that, in rhyme with the occlusive bilabial found in AD RIPA, shows that the occlusion was lost and both function as allophones. The same context can be observed in (7), where *sabe* – originally occlusive — rhymes *suave* and *grave* — with fricative phonemes in their origin:

5) No son tanto de culpar como en los primeros; digo, los que sauen poco, pues muchos de los que sauen bien an errado algunas veces, assi en su escritura, como en el acento. (Ximénez Patón, 1614: 73r)

6) Érase una nariz *superlativa*, < SUPERLATIVA
érase una alquitara medio *viva*, < VIVA
érase un peje espada mal barbado;
era un reloj de sol mal encarado,
érase un elefante boca *arriba*, < AD RIPA
érase una nariz sayón y *escriba*, < SCRIBAT
(Quevedo, *Talía*: Musa VI, 97, vv. 2-7)

7) Llamáralo, aunque muda, mas no *sabe* < SAPET
El nombre articular que más querría;
Ni lo ha visto, si bien pincel *suave* < SUAVE
Lo ha bosquejado ya en su fantasía.

Al pie, no tanto ya del temor *grave*, < GRAVE
(Góngora, *Fábula de Polifemo y Galatea*, XXXII)

It only remains to point out that the last recognized distinguisher is Gonzalo Correas, a striking case, although isolated, which can be directly related to the current survival of the old system of bilabials in Extremadura (Hoyos Piñas, 2003), where this grammarian was originally from. It is possible, therefore, that in the area where he lived the phenomenon was not so advanced.

8) I dio nombre de ve àl a konsonante, ió se le doi de va, por apartala De la be, porke muchos las konfunden. (Correas, 1630: 38).

3. Conclusions

Throughout the first half of the 16th century, grammarians condemned the existence of confusion between the bilabials in some or many speakers in certain regions. It was Torquemada, in 1552, who was the first to speak of complete confusion at the diatopic and diastratic level. From this date on, the rest of the grammarians considered this phenomenon to be generalized, with the only two exceptions of Alemán and Correas. On the other hand, the data obtained from the rhymes of the poets are in harmony with those of the grammarians, since, until the middle of the 16th century, none of them shows a high number of cases of confusion. From the second half of the 16th century onwards, there is such an increase in the number of cases of neutralization that the process of dephonologization can be considered closed, both in the northern and southern areas of the Iberian Peninsula. The conclusion that can be drawn from these data is that the dephonologization would still be a phenomenon circumscribed to the lower speech levels of the northern peninsular zone until the first half of the 16th century; from then on, the phonetic-phonological confusion gained ground in the diastratic and diatopic levels until it was completed during the second half of the 16th century.

References

Primary sources

Alemán 1609: M. Alemán: *Ortografia castellana*, (facs.) México: J. Balli.

Barahona de Soto 1981: L. Barahona de Soto, *Las lágrimas de Angélica*, J. Lara Garrido (ed.), Madrid: Cátedra.

Bravo Grájera 1634: G. Bravo Grájera, *Breve discurso, en que se modera la nueva orthographia de España*, (facs.) Madrid: F. Martínez.

Busto 1533: B. de Busto, *Arte para aprender a leer y escrivir perfectamente en romance y latín*, (facs.) Barcelona: Biblioteca histórica de la filología castellana, Manuel Tello (1893).

Correas 1630: G. Correas, *Ortografia Kastellana nueva i perfeta*, (facs.) Salamanca: J. Tabernier.

Encina 1496: J. del Encina, *Arte de poesia castellana*, (facs.), in: *Cancionero de Juan del Encina*, Madrid: Real Academia Española (1928).

Encina 1893: J. del Encina, *Teatro completo*. Madrid: Real Academia Española.

Ercilla 62011: A. de Ercilla, *La Araucana*, I. Lerner (ed.), Madrid: Cátedra.

Góngora 52019: L. de Góngora, *Fábula de Polifemo y Galatea*, J. Ponce Cárdena (ed.), Madrid: Cátedra.

Nebrija 1492: A. de Nebrija, *Gramática de la lengua castellana*, (facs.) Salamanca.

Nebrija 1517: A. de Nebrija, *Reglas de orthographia en la lengua castellana*, (facs.) Alcalá de Henares: Arnao Guillén de Brocar.

Quevedo [19]2018: F. de Quevedo, *Poesía varia*, J. O. Crosby (ed.), Madrid: Cátedra.

Robles 1533: F. de Robles, *Reglas de Orthographia*, in: *Copia accentuum omnium fere dictionum difficilium, tam Lingune Latinae, quam etiam Haebraicas; nonnullarum quoque Graecarum, precipue tamen super Bibliam, Breviarium, Martyrologium, Missale*, *manuele, seu Baptisterium*. (facs.) Zaragoza: Pedro Cabarte.

Sebastián 1619: M. de Sebastián, *Orthographia y Orthologia*, (facs.) Zaragoza: Juan de Larumbe.

Torquemada 1552: A. de Torquemada: *Manual de escribientes*. M. J. C. de Zamora, A. Zamora Vicente, Madrid: Imprenta Aguirre (1970).

Valdés 1535: J. de Valdés, *Dialogo de la lengua*, in: R. Lapesa (ed.), in: Martínez Alcalde *et al*, *Trabajos introductorios*, Valencia: Tirant lo Blanch (2008).

Ximénez Patón 1614: B. Ximénez Patón: *Epitome de la ortografia latina y castellana*. (facs.) Baeza: Pedro de la Cuesta.

Secondary sources

Alarcos 1988: E. Alarcos, De nuevo sobre los cambios fonéticos del siglo XVI, in: M. Ariza *et al* (eds.), *Actas del I Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, vol. 1, Madrid: Arco Libros, 47–60.

Alarcos 1992: E. Alarcos, La lengua de las obras de Berceo, in: I. Uría (coord.), *Gonzalo de Berceo: Obra completa*, Madrid: Espasa Calpe/Gobierno de la Rioja, 13–27.

Alarcos [4]1991: E. Alarcos, *Fonología española*, Madrid: Gredos.

Alonso 1955: A. Alonso, *De la pronunciación medieval a la moderna en español*, Madrid: Gredos.

Alonso 1967: A. Alonso, *Estudios lingüísticos: Temas españoles*, Madrid: Gredos.

Alonso 1972: D. Alonso, Temas y problemas de la fragmentación fonética peninsular, in: D. Alonso, *Obras completas*, vol. 1, Madrid: Gredos, 13–291.

Alonso 1989: D. Alonso, *Poesía española: ensayo de métodos y límites* estilísticos, in: D. Alonso, *Obras completas,* vol. 9, Madrid: Gredos, 9–524.

Ariza 2012: M. Ariza, *Fonología y fonética históricas del español*, Madrid: Arco Libros.

Barra Jover 2001: M. Barra Jover, Corpus diacrónico, constatación e inducción, in: D. Jacob, J. Kabatek (eds.), *Lengua medieval y tradiciones discursivas en la Península Ibérica*, 177–198.

Cano Aguilar 2006: R. Cano Aguilar, El español del siglo XVIII a la luz de las gramáticas de Correas, in: J. J. Gómez Asencio (dir.), *El castellano y su codificación gramatical*, vol. 2, Instituto Castellano y Leonés de la Lengua: Junta de Castilla y León, 549–569.

Carriazo Ruiz 2013: J. R. Carriazo Ruiz, En pos de la palabra viva: lo oral en lo escrito, *Cuadernos del Instituto Historia de la Lengua*, 8, 387–395.

Cuervo 1895-1898: R. J. Cuervo, Disquisiciones sobre antigua ortografía y pronunciación castellanas, *Revue hispanique*, 1(2), 1-69; 2(5), 273–313.

Eberenz 1991: R. Eberenz, Castellano antiguo y español moderno: reflexiones sobre la periodización en la historia de la lengua, *Revista de Filología Española,* 71, 79–106.

Echenique Elizondo 2013: M. T. Echenique Elizondo, Fuentes y vías metodológicas para el estudio de la pronunciación castellana a través de su historia. De Amado Alonso al siglo XXI, in: M. T. Echenique Elizondo, F. J. Satorre Grau (coords.), *Historia de la pronunciación de la lengua castellana*, Valencia: Tirant Humanidades, 31–59.

Echenique Elizondo 2019: M. T. Echenique Elizondo: La huella de la oralidad en la obra de Nebrija, in: M. J. Rodrigo Mora (ed.), *Nebrija en Bolonia: V Centenario de las* Reglas de orthographía en la lengua castellana *(1517)*, Bolonia: Bolonia University Press, 13–32.

Echenique Elizondo, Pla Colomer 2013: M. T. Echenique Elizondo, F. P. Pla Colomer, Reconstrucción fonética y periodización a la luz de la métrica y la rima, in: M. T. Echenique Elizondo, F. J. Satorre Grau (coords.), *Historia de la pronunciación de la lengua castellana*, Valencia: Tirant Humanidades, 63–106.

Esteve Serrano 1982: A. Esteve Serrano, *Estudios de teoría ortográfica del español*, Murcia: Universidad de Murcia.

González Ollé 2008: F. González Ollé, Aportaciones a los orígenes de la lengua española, in: B. Díez Calleja (ed.), *El primitivo romance hispánico*, Burgos: Instituto Castellano y Leonés de la Lengua, 13–72.

Hoyos Piñas 2003: J. M. Hoyos Piñas, El conflicto b/v en las hablas extremeñas, *Res Diachronicae*, 2, 190–195.

Kabatek 2008: J. Kabatek, *Sintaxis histórica del español y cambio lingüístico: Nuevas perspectivas desde las Tradiciones Discursivas*, Frankfurt: Iberoamericana Vervuert.

Lapesa [9]1981: R. Lapesa, *Historia de la lengua española*, Madrid: Gredos.

Marcos Marín 1992: F. Marcos Marín, Spanisch: Periodisierung/Periodización, in: G. Holtus *et al* (eds.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik,* 4(1), 602–607.

Martí i Castell 1990: J. Martí i Castell, *Gramàtica històrica. Problemes i mètodes*, València: Universitat de València.

Martínez Alcalde 2010: M. J. Martínez Alcalde, *La fijación ortográfica del español: norma y argumento historiográfico*, Berna: Peter Lang.

Martínez Alcalde, Quilis Merín 1996: M. J. Martínez Alcalde, M. Quilis Merín: Nuevas observaciones sobre la periodización en la historia de la lengua española, in: A. Alonso González *et al* (eds.), *Actas del III Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Madrid: Arco/Libros, 873–886.

Menéndez Pidal 1942: R. Menéndez Pidal, El lenguaje del siglo XVII, in: R. Menéndez Pidal, *La lengua de Cristóbal Colón, El estilo de Santa Teresa y otros estudios sobre el siglo XI,* Madrid: Espasa Calpe, 47–84.

Michelena [2]2011: L. Michelena: Lenguas y protolenguas, in*:* J. A. Lakarra, Í. Ruiz Arzalluz (eds.), *Obras Completas*, San Sebastián/Vitoria: Diputación Foral de Gipuzkoa/Universidad del País Vasco.

Montoliú 1947: M. Montoliú: Notas sobre algunos cambios fonéticos de la lengua española en el siglo XVI, *Boletín de la Real Academia Española*, 26, 369–383.

Nueva gramática de la lengua española 2009, Madrid: Espasa Calpe

Penny [2]2006: R. Penny, *Gramática histórica del español*, Barcelona: Ariel.

Pla Colomer 2012: F. P. Pla Colomer, ¿Cómo pronunciaba Juan del Enzina? Su poesía religiosa a la luz del Arte de poesia castellana, in: A. García Valle *et al* (coords.), Fablar bien e tan mesurado*. Veinticinco años de investigación diacrónica en Valencia. Estudios ofrecidos a María Teresa Echenique Elizondo en conmemoración de su cátedra*. Valencia/Neuchâtel: Tirant Humanidades/Université de Neuchâtel, 139–162.

Pla Colomer 2015: F. P. Pla Colomer, Mester es que las palabras sepa bien silabificar. Estudio filológico del Libro de miseria de omne, *Rivista di filologia e letterature ispaniche*, 18, 9–42.

Pla Colomer 2018: F. Pla Colomer, Por que escritura rimada es mejor decorada. Nueva revisión sobre la lengua, métrica y estilística de los Proverbios morales de Sem Tob, *RILCE: Revista de filología hispánica*, vol. 34(1), 312–339.

Pla Colomer 2020: F. Pla Colomer, Historia de la lengua y métrica medieval, *Boletín de la Real Academia Española*, 100(322), 635–662.

Pla Colomer in press: F. Pla Colomer, Evolución de las sibilantes castellanas en su contexto iberorrománico: una historia latente en los testimonios poéticos, *Romance Philology*.

Pons Rodríguez 2011: L. Pons Rodríguez, *La lengua de ayer. Manual práctico de Historia del Español*, Madrid: Arco Libros.

Prieto Entrialgo 2008: C. Prieto Entrialgo, Partiendo de lo escrito. Reflexiones sobre la investigación lingüística histórica. De los sistemas de escritura., *AO*, 58, 295–318.

Rosenblat 1951: Á. Rosenblat, Prólogo sobre las ideas ortográficas de Bello, in: Á. Rosenblat, *Obras completas de Andrés Bello*, Caracas: Ministerio de Educación.

Sánchez Lancis 2001: C. Sánchez Lancis, Historia de la lengua, gramática histórica y periodización en español, *Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, 21, 395–414.

A VUELTAS CON LOS SONIDOS DEL ESPAÑOL ÁUREO: PROPUESTA DE METODOLOGÍA Y PERIODIZACIÓN

Resumen

La reconstrucción de la lengua sólo es posible mediante el análisis de los testimonios escritos que han sobrevivido a lo largo de los años, ya que la falta de hablantes nativos dificulta a los lingüistas la reconstrucción de la fonética del pasado (Prieto, 2008). Se ha demostrado que el estudio de las fuentes gráficas como herramienta para reconstruir la oralidad no siempre ha proporcionado resultados satisfactorios, ya que la ausencia de reglas ortográficas estandarizadas podría dar lugar a confusiones que no siempre habrían tenido correspondencia en la lengua oral (Ariza, 2012; Pla, en prensa). Por su parte, Amado Alonso (1955) conformó un corpus de trabajo que incluía manuales de ortografía, gramática y enseñanza, así como varios tratados, diccionarios y libros de texto religiosos, que constituyen una fuente de estudio esencial para la reconstrucción de la fonología histórica. En este sentido, el estudio de la métrica y la rima representa también una herramienta crucial que permite identificar rasgos fónicos de la lengua española en diferentes épocas; podemos afirmar que es la base para reconstruir la fonética y la fonología en diversas etapas históricas.

Palabras claves: fonética y fonología diacrónica, reconstrucción lingüística, Siglos de Oro, métrica y rima, tratados gramaticales, metodología

Laura J. Crespo Quesada

811.163.41'373.22:59(497.11 Veliko Gradište)

Анђела С. Калуђеровић[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ЗООНИМИЈА СЕЛА МАЈИЛОВАЦ (КОД ВЕЛИКОГ ГРАДИШТА)[2]

Рад представља ономастичку слику села Мајиловац (код Великог Градишта) на плану зоонимије. Прикупљени корпус анализиран је на лексичко-семантичком и творбеном плану, с циљем да се уоче најучесталији творбени модели и степен сличности зоонима овог пункта са зоонимима на ширем терену српског говорног подручја. Мотивацијски план зоонима села Мајиловац показује висок степен сличности са другим обрађеним пунктовима у нашој науци, док творбена анализа указује на низ специфичности, у првом реду одсуство суфикса *-уља* и *-уша*, иначе врло продуктивних у грађењу имена животиња. То потврђује чињеницу о неопходности даљих подробнијих истраживања ономастикона североисточне Србије.

Кључне речи: српски језик, ономастика, зоонимија, структурално-семантичка анализа, североисточна Србија

1. Увод и циљеви истраживања

Зоонимика представља најмање истражен ономастички слој, не само у српској већ и у словенској лингвистици. То је последица њеног новијег датума, као и терминолошке проблематике која се у њој јавља, нарочито када је потребно разграничити однос апелатива и онима (Шћепановић 2002: 322). С друге стране, стање на терену и околности у којима се овај онимски слој прикупља није на завидном нивоу. Због масовног узгоја домаћих животиња на фармама, све је мање домаћинстава која се баве сточарством на традиционалан начин, те је мања и потреба да се животињама дају имена која би их међусобно диференцирала, што није био случај током ранијих деценија. Ове околности су утицале да део корпуса прикупљамо ослањајући се на сећање старијих мештана, када је сточни фонд села Мајиловац био много већи.

Село Мајиловац налази се на североистоку Стига, на путу Пожаревац – Велико Градиште. По административном положају припада општини Велико Градиште и Браничевском округу. Припада селима збијеног типа. Прве забелешке о насељавању овог терена датирају из XV века, када је овај простор био под влашћу великог челника Радича Поступовића, властелина из периода владавине деспота Стефана Лазаревића (Шкриванић 1973: 127). Становништво села је српско, православне вероисповести. Главна привредна грана је пољопривреда, док је сточарство присутно у мањој мери и своди се на индивидуалне потребе.

Прикупљање ономастичке грађе спроведено је у више наврата, од децембра 2021. године до августа 2022. године. Грађа је прикупљена на терену у спонтаним разговорима са информаторима.[3] Имена су записивана у бележницу, истовре-

1 kaludjerovicandjela9@gmail.com

2 Рад представља део мастер рада, одбрањеног у септембру 2022. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду (ментор проф. др Михаило Шћепановић).

3 Информатори: Радомир Милановић (1945), Љубиша Милорадовић (1945), Драгослав Томић (1953) и Гордана Миладиновић (1964).

мено акцентована, а део разговора са информаторима је и снимљен. Основни циљеви ове анализе јесу одредити лексичко-семантичке скупине прикупљених зоонима, анализирати њихове најучесталије творбене моделе и утврдити степен сличности зоонима прикупљених у селу Мајиловац са зоонимима на ширем терену српског говорног подручја.

2. Лексичко-семантичке групе зоонима

Асоцијативна веза путем које човек додељује име животињи испољава се на различите начине – „преко визуелног, аудитивног, асоцијативног – као заједничког, или пак индивидуалног плана номинације" (Шћепановић 1997: 89). Значај семантичке анализе огледа се у томе што се уз помоћ ње сагледавају механизми по којима се имена дају и утврђује који је мотив за номинацију најчешћи.

2.1. Зооними према боји

а) Црна боја: *Врâн* (коњ), *Га̏ља* (овца), *Га̏ра* (овца и пас), *Га̏рац* (коњ), *Гарôв* (пас), *Црн̂а* (мачка), *Црн̂и* (коњ).

Међу именима мотивисаним црном бојом налазе се следеће основе: *црн*, *гал*, *гар*, *вран*. Све су словенског порекла. Имена коња изводе се свим основама. Основа *вран* јавља се само у вези са именима коња.

б) Бела боја: *Бе̏ка* (овца), *Бе̂ла* (кобила и крмача), *Бе̏лац* (коњ), *Бе̂лка* (крава и овца).

Ова скупина зоонима садржи прозирну основу *бел-* на коју се додају различити суфикси.

в) Сива боја и њене нијансе: *Граорâнка* (кокошка, „који је боје грахора, сивкаст, пепељаст, зеленкастосив", РСАНУ: *грахорасто̄*), *Гра̏орка* (кокошка), *Зе̏кан* (коњ, „који је боје зеца, сивкаст, зеленкаст, зеленкастосив", РСАНУ: *зекасто̄*), *Зеле̏нко* (коњ), *Ми̏шко* (вепар мишије боје), *Му̂рга* (пас, „onaj koji ima boju murge", РЈАЗУ: *murgast*[4]*), Мургâн* (петао), *Му̂ра* (овца), *Су̂ра* (мачка, „sivkast, smeđast", РЈАЗУ: *sur*), *Су̂рка* (овца), *Сивац* (коњ), *Си̏воња* (бик), *Па̏хуља* (мачка).

Осим имена са основом *сив*, срећу се и зооними мотивисани нијансама: зекаста, мургава и сура. Имена *Ми̏шко* и *Па̏хуља* могу се сматрати метафорама и израз су номинаторове жеље за већом експресивношћу.

г) Жута боја: *Жу̏јка* (пас), *Жу̏тко* (пас), *Жу̏ња* (пас и мачка), *Жу̂та* (мачка и кокош), *Зла̏тко* (коњ), *Ку̏лаш* (коњ, „коњ мишје, пепељасте или жућкасте боје", РСАНУ: *кулаш*).

Називи су изведени од жуте боје и доратасте и златне нијансе. Осим за име коња (и то не њеном основном нијансом, већ дериватима – *Зла̏тко*, *Ку̏лаш*), жута боја се углавном користи за именовање паса.

д) Црвена боја: *Же̏ра* (бик), *Ри̏ња* (крава), *Ри̏ска* (крава), *Ру̏жа* (крава), *Ру̏јка* (крава), *Румен̂ка* (крава), *Ру̏шка* (крава), *Црвенпе̄р̂ка* (кокошка).

Међу прикупљеним именима један зооним поседује основу *црвен*, али се јављају њени десигнати *жер*, *рис*, *руђ*, *рус(ка)*, *румен* и *рус*. Сви називи мотивисани црвеном бојом на овом ареалу везују се за говеда, а само један назив (*Црвенпе̄р̂ка*) за кокош.

4 „Murga – talog od maslinovog ulja" (РЈАЗУ: *murga*). Ову нијансу сврставамо у сиву, будући да су је информатори описивали као „сивкасто-зелену".

ђ) Шаренило длаке или перја: *Пи̏рга* (кокошка, „pjegav, šaren", РЈАЗУ: *pirgast*), *Ша́ра* (крава), *Ша́рац* (коњ), *Шаре̏на* (крмача), *Ша́рго* (пас и мачка).

Називи су изведени од придева *шарен*, скраћивањем основе или суфиксацијом. Уз *шарен*, јављају се и називи мотивисани придевом *пи̏ргав*.

2.2. Зооними према белегу

Бр̏ња (овца), *Зве́зда* (кобила), *Зве̏здан* (коњ), *Зр̂на* (овца), *Зр̂нка* (хипок. од Зрна), *Ли̏ска* (кобила и овца), *Пу̏шко* (коњ), *Цвѐшко* (коњ), *Цвѐта* (крава).

Зооними настали према белегу имају именичку основу (*звезда*, *лист*, *цвет*) и означавају шару која се најчешће налази на глави или ногама животиње.

2.3. Зооними настали према изразитој телесној ознаци

Бу̏ша (крава, „ситно, трбушасто, кратконого говече; слаба, мршава, кржљава крава", РСАНУ: *буша*), *Гаћа̂н* (петао), *Голоши̏ја* (кокошка), *Дрљко* (мачка), *Кле́мпа* (овца), *Кр̏ња* (овца), *Ку̂са* (овца и крмача), *Кусоре̏пка* (овца), *Ро́га* (овца), *Ро́гоња* (бик), *Су̂ва* (крмача), *Ћо́па* (мачка), *Ћо́ра* (мачка), *Ћубаћа̂н* (петао), *Ћубаћа̂нка* (кокошка), *Чу́ља* (овца), *Чу́љко* (ован), *Чупа* (пас), *Чу̏пко* (пас), *Ши́ља* (вепар), *Шиљаштa* (крмача), *Шу̏т* (ован), *Шу̏та* (овца).

Идентификација животиња може се вршити према општем телесном изгледу или недостацима одређених делова тела. Мотивација за ова имена је на нашем микроареалу величина ушију (*Кле́мпа*, *Чу́ља*, *Чу́љко*), дужина репа (*Ку̂са*, *Кусоре̏пка*), изглед рогова (*Кр̏ња*, *Ро́га*, *Ро́гоња*, *Шу̏т*, *Шу̏та*), целокупни телесни изглед (*Су̂ва*) или нека друга особина (*Гаћа̂н*, *Голоши̏ја*, *Дрљко*). Овој групи прикључили смо и зооними настале према врсти повреде (*Ћо́ра*, *Ћо́па*).

2.4. Остале ознаке у зоонимима

а) Понашање и нарав животиње: *А́рум* (коњ, „тур. harin (за коња, ређе вола) јогунаст, ћудљив, који неће да крене", РСАНУ: *арум*), *Бода̂ч* (бик), *Ви̏хор* (коњ), *Глу̂ва* (крмача), *Кондри̏ка* (овца, „понашати се охоло, уображено, правити се важан, шепурити се", РСАНУ: *кондирити се*), *Ма́за* (пас).

б Према раси: *Ву̏чко* (пас), *Ме̏рима* (овца).

в) Према времену млађења: *Ви́да* (крава), *Дви̏ска* (овца), *Зо́ра* (крава), *Зо̂рка* (кобила), *Јо́ва* (ован).

2.5. Зооними настали од других ономастичких категорија и апелатива

а) од антропонима страног порекла: *А̏зра*, *Бе̏ни*, *Блѐки*, *Бо̏би*, *Ди̏нго*, *Ле̏си*, *Ре̏кс*, *Ри̏ки*, *Ри̏чард*, *Це̏ки* (пси), *Га̏рфилд*, *Ки̏ти*, *Сте̏ла* (мачке), *Ви̏лма* (кобила);

б) од антропонима домаћег порекла: *Ма́ша*, *Ми̏ћко*, *Па̏вле*, *Пе́ца*, *Са́ра* (пси), *Ма́ра*, *Ма̂рко*, *Ми̏ћко*, *Никола* (мачке), *Дра́га*, *Дра̏ган*, *Зо̏ран*, *Пе́ра* (коњи), *Ма́ра*, *Ми́ца*, *Не́да* (краве), *Бо̏шко*, (бик), *Бо́са* (овца), *Бо́ра* (ован), *Пе́ра* (петао), *Ми̏лица* (гуска);

в) од апелатива; *Па̏ша* (пас), *Ве̏зир*, *Ви̏хор*, *Гро̏м*, *О̏блак*, *Со̏кол* (коњи), *Ја̏блан* (бик).

Називи који су мотивисани антропонимом страног порекла су новијег датума и израз су помодности, те нису типични за традиционалну зоонимију. Они

се најчешће срећу у именима паса и мачака (којих је тренутно у селу највећи број) и не садрже асоцијативну везу између номинатора и референта, односно не упућују на неку маркантну особину која је у руралној зоонимији најчешћи мотив именовања. Када су у питању властитита имена домаћег порекла, мотивација за њихово јављање је углавном време млађења животиње, али су присутни и антропоними који су немотивисани. Посебно место заузимају онимизовани апелативи, који се заснивају на њиховом преосмишљавању, односно давању метафоричног значења (*Ви̏хор*, *Гро̀м*, *Со̀кол*, *Ја̀блан* и сл.).

Семантичка анализа показује да су најчешћи они зооними који су мотивисани бојом. Постоји одређена везаност боја и појединих врста животиња. Изостају зооними који упућују на млечност животиње, као и хидроними и ороними као мотив именовања.

3. Типови творбе у зоонимији

У творби зоонима прикупљених на нашем микроареалу уочавамо следеће творбене моделе: суфиксацију, супстантивизацију, слагање и афиксални модел. Најчешћи тип творбе јесте суфиксација. То је због тога што овај модел „омогућава да се од једног лексичког корена твори неколико имена животиња којим се могу именовати различите животињске врсте" (Шћепановић 1997: 95). Најпродуктивнији су следећи суфикси:

-а (*-ја*): *Бѐла*, *Ро́га*, *Чу́ља*, *Же́ра* (краве), *Бр́ња*, *Га́ља*, *Га́ра*, *Зр́на*, *Кр́ња*, *Бо́да* (овце), *Пи̏рга* (кокош), *Га̏ша*, *Ла́ја*, *Му̏рга*, *Чу́па*, *Ши́ља* (пси);
-(ан)ка: *Бѐлка*, *Зо̀рка*, *Ри̏ска*, *Ру̀јка* (краве), *Дви̏ска*, *Зр̂нка*, *Кодиркa*, *Ли̏ска*, *Су̏рка* (овце), *Голошијанка*, *Граорани̂ка*, *Граорка*, *Ћубани̂ка* (кокоши), *Жу̀јка*, *Жу̀шка* (пси);
-ко: *Чу́љко* (ован), *Зеле́нко*, *Зла̏шко*, *Пу̏шко*, *Цвѐшко* (коњи), *Ми̏нко*, *Чу̏шко* (пси), *Дрљко́* (мачка);
-ов: *Гаро̀в*, *Мрко̀в*, *Шаро̀в* (пси), *Зељо̀в* (вепар);
-ац: *Бе́лац*, *Га́рац*, *Си́вац*, *Ша́рац* (коњи);
-оња: *Бо́доња*, *Ро́гоња*, *Си́воња* (бикови).

Из овог прегледа можемо закључити следеће. Суфикс *-а* (*-ја*) користи се за извођење имена свих врста животиња. Суфикс *-(ан)ка* најзаступљенији је код имена кокоши, крава и оваца. Одређени суфикси показују тенденцију ка везаности за посебне врсте животиња. Тако се суфикс *-ац* среће само у именима коња, а суфикс *-оња* код имена бикова. Суфикс *-ов* резервисан је за називе паса (с изузетком једног онима који је забележен као име вепра). Суфикс *-ко* везује се за различите животиње (овнове, коње, псе и мачке). Иако је корпус непотпун, завређује пажњу чињеница да суфикси *-уља* и *-уша*, иначе карактеристични за неколико пунктова у нашој зоонимији[5], нису забележени ни у једном имену мајиловачког зоономастикона.

Супстантивизација је још један продуктиван модел творења зоонима у нашем корпусу. Већина ових имена везује се за придеве и њихову транспозицију у сферу онима (Исто: 97). Ова имена настала су елидирањем другог члана: *Су̏рама̏чка* > *Су̏ра*, *Глу́ва крма̏ча* > *Глу̏ва*. Код неких супстантивизираних имена долази до промене акцента код члана који остаје као име. Сложеница је с творбеног становишта најмање. Ради се о називима који су настали слагањем двеју основа (придевске и именичке) – *Голошија*, *Црвенпе̏рка* (кокоши), *Кусоре̏пка*

5 Уп. Пижурица 1971: 167–185, Шћепановић 1997: 83–112, Шћепановић 2000: 595–622, Жугић 2004: 177–192 и Петровић 2013: 413–425.

(овца). Афиксални модел је у директној вези са петом групом коју смо представили у семантичко-мотивационој анализи. У питању су зоономастичке метафоре, настале процесом трансонимизације готових онима или зоонимизацијом апелативне лексике (*Драг̑ан* > *Драг̑ан*; *ви̯хор* > *Ви̯хор*).

4. Закључак

У раду смо настојали да прикажемо зоонимски систем села Мајиловац. Иако непотпун (на шта су утицале околности под којима је грађа црпена), зоономастикон овог пункта показује на мотивационом плану висок степен сличности са осталим зоонимски истраженим пунктовима на територији Србије. Као најучесталији мотив за именовање домаћих животиња издвојила се боја длаке, односно перја, а прате је називи настали према белегу и изразитој телесној ознаци. У новије време све је више немотивисаних имена, на шта утиче помодност, а што резултира непостојањем везе између референта, имена и номинатора. Творбена анализа показала је низ специфичности, међу којима се издваја одсуство суфикса *-уља* и *-уша*, иначе врло честих у досадашњим зоонимским истраживањима. Поред тога, зооними чувају дијалекатске и архаичне облике речи месног говора, што треба имати у виду у даљим, иначе веома неопходним а запостављеним, лингвистичким истраживањима североисточне Србије.

5. Регистар зоонима

Имена за *Bos taurus*

краве

1. Бе̑ла, ’крава скоро беле боје’[6]
2. Бе̑лка, в. Бела’
3. Бу̯ла, немотив. ’није тела да даје млеко’
4. Бу̯ша, ’мала, ситна крава’
5. Ви́да, ’рођена око Видовдана’
6. Зо̑рка, ’светложута крава’
7. Зо́ра, ’рођена пред зору’
8. Мара, ’мирна крава’
9. Ми̯лка, немотив.
10. Ми́ца, немотив.
11. Не́да, немотив.
12. Ри̯ска, ’црвенкасте боје’
13. Ро́га, ’има закривљене рогове’
14. Ру́жа, ’са шаром која подсећа на ружу’
15. Ру̯јка, ’као црвена’
16. Руме̑нка, в. Рујка
17. Ру̯шка, в. Рујка
18. Цве́та, ’јер је имала шару у облику цвета на челу’
19. Чу́ља, ’кратких ушију’
20. Ша́ра, ’бело-браон крава’

6 По узору на литературу (Шћепановић 2000) под полунаводницима представљамо семантичку дефиницију информатора о имену, што олакшава сагледавање грађе на плану мотивације именовања.

бикови

1. Бода̂ч, ’воли да удара роговима’
2. Бо̏шко, немотив.
3. Же́ра, бик црвенкасте боје
4. Ја̏бла̀н, ’леп бик’
5. Му́ја, ’лењ бик’
6. Ре́поња, ’дугог репа’
7. Ро́гоња, бик великих рогова
8. Си́воња, ’јак бик’

Имена за *Equus caballus*

кобиле

1. Бе̂ла, потпуно беле боје
2. Ви̏лма, немотив.
3. Зве́зда, ’према белегу у облику звезде на глави’
4. Зо̂рка, ’ождребила се у зору’
5. Ла̏ста, ’брза кобила’
6. Ли́ја, ’репом подсећала на лисицу’
7. Ли̏ска, ’са белегом у облику листа на глави’
8. Ли̏са, хипок. од Лиска
9. Рајка, немотив.
10. Ри̏ђа, према боји длаке
11. Ци́ца, немотив. ’сивобела кобила’
12. Цу̏ра, ’тако смо јој тепали’
13. Цу̏рка, хипок. од Цура

коњи

1. А́ра, хипок. од Арум
2. А́рум, ’јогунаст коњ, могао много да вуче’
3. Бата, хипок. од Батор
4. Ба̂тор, ’зеленкасте боје’
5. Бе́лац, коњ потпуно беле длаке
6. Бе̏ћар, бели коњ
7. Бе́ћа, хипок. од Бећар
8. Ве̏зир, ’као племић’
9. Ве́за, хипок. од Везир
10. Ви̏хор, ’брз, немиран коњ’
11. Вра̂н, коњ црне длаке
12. Гарац, коњ црне длаке
13. Гро̏м, ’немиран и јак коњ’
14. До̏рат, ’није хтео да вуче’
15. До́ра, хипок. од Дорат
16. Драга, немотив.
17. Дра̏ган, немотив.
18. Ђо̏гат, немотив.
19. Ђо́го, хипок. од Ђогат
20. Зве̏здан, према белегу у облику звезде на глави
21. Зе̏кан, коњ зекасте боје
22. Зеле́нко, ’сиво-зелен коњ’
23. Зла̏тко, ’златне, жућкасте боје’
24. Зо̏ран, немотив.

25. Кула̑ш, коњ жућкасто-сиве боје
26. Мла̏ђа, ’остало му од кад је био ждребе’
27. О̏блак, в. Гром
28. Пе́ра, немотив.
29. Пу̏тко, коњ са белом флеком на нози
30. Си́вац, коњ сиве длаке
31. Со̏кол, ’леп коњ’
32. Цве̏тко, према белегу у облику цвета на глави
33. Цр̑ни, коњ црне длаке
34. Ша́рац, ’баш шарен коњ’

Имена за *Ovis aries*

овце

1. Бе́ка, потпуно беле боје
2. Бе̑ла, в. Бека
3. Бе̑лка, в. Бека
4. Бо́са, немотив.
5. Бр́на, ’добра овца’
6. Бр́ња, ’са белегом на њушци’
7. Га́ља, овца црне главе
8. Га́ра, в. Гаља
9. Дви̏ска, ’овца од две године’
10. Зр́на, ’с црним тачкама у облику зрна’
11. Зр̑нка, хипок. од Зрна
12. Ја́га, ’кад је мало јагње, па јој остало име и после’
13. Кле́мпа, ’клемпавих ушију’
14. Ко̏ндирка, ’делује важна’
15. Кр́ња, ’има кратку њушку’
16. Ку̏са, ’кратког репа’
17. Кусоре̏па, в. Куса
18. Кусоре̏пка, в. Куса
19. Ме̏ри, ’по врсти мерино оваца’
20. Ме̏рима, в. Мери
21. Мр̏ка, ’сиве боје’
22. Му́ра, в. Мрка
23. Ли̏ска, с белегом у облику листа
24. Су̏рка, ’сиве боје са црним шарама као траке’
25. Ци́га, ’то је црна овца’
26. Чу́ља, ’једно уво јој исечено’
27. Ша́ра, ’из две боје’
28. Шу́та, овца поломљених рогова

овнови

1. Бо́да, в. Бодач
2. Бо́ра, немотив.
3. Бр́њо, в. Брња
4. Јова, ’ојагњио се на Светог Јована’
5. Кале̏ја, ’ован црне боје’
6. Ро́гоња, ован великих рогова
7. Чу́љко, ’са великим ушима’
8. Шу̏т, ован поломљених рогова

Имена за *Canis familiaris*

1. Ӓзра, немотив.
2. Бе̑ла, ’потпуно беле боје’
3. Бе̏ни, немотив.
4. Бле̏ки, немотив.
5. Бо̏би, немотив.
6. Бу̏бица, ’био врло мали пас’
7. Ву́јо, хипок. од Вучко
8. Ву̏чко, ’личи на вука’
9. Га́ра, ’пас црне боје од миља’
10. Гарӧв, в. Гара
11. Га̏ца, ’остарео пас’
12. Ди̏нго, ’промуклог лавежа, као дивљи пас’
13. Жу̏јка, пас жуте длаке
14. Жу̏тка, в. Жујка
15. Жу́ћа, в. Жујка
16. Лаја, ’много лајао’
17. Ле̏си, ’личио на расу леси пса’
18. Ма́за, ’умиљат, углавном мали пас’
19. Ма́ша, немотив.
20. Ми̏ћко, немотив.
21. Мркӧв, ’сиве, мрке боје’
22. Му̏рга, пас тамнозелене (маслинасте) боје
23. Паћин, ’нашли га и удомили га, био напаћен’
24. Паћи, хипок. од Паћин
25. Па̑ле, хипок. од Паћин
26. Па̑вле, немотив.
27. Па̏ша, ’воли да ужива’
28. Пе́ца, немотив.
29. Ре̏кс, ’оштрог става’
30. Ри̏ки, немотив.
31. Ри̏чард, немотив.
32. Ро́ђа, немотив.
33. Ро̏ки, немотив.
34. Са́ра, немотив.
35. Чу́па, ’коврџаве длаке’
36. Чу̏пко, в. Чупа
37. Џе̏ки, често име било ком псу
38. Џу̏џа, хипок. од Џуџов
39. Џуџӧв, немотив.
40. Шаре̏ни, ’бело-црни’
41. Ша́рго, в. Шарени
42. Шарӧв, в. Шарени
43. Ши́ља, ’шиљате њушке’
44. Шврћа, ’стално се мота око ногу, шепртља’

Имена за *Felis catus*

1. Бе̑ла, потпуно бела мачка
2. Дрљко, ’пуне јој очи дрљица’
3. Жу̑та, мачка жуте длаке

4. Жу́ћа, в. Жута
5. Гаȓфилд, ’жута као Гарфилд’
6. Ки̏ти, немотив.
7. Ма́ра, немотив.
8. Ма̑рко, немотив.
9. Мица, немотив.
10. Ми̏ћко, немотив.
11. Нико̏ла, немотив.
12. Па̏хуља, ’некако сива као пахуљице’
13. Сте̏ла, немотив.
14. Су̑ра, ’суре боје’
15. Ћопа, ’јер је ћопала’
16. Ћо́ра, ’ћорава била на једно око’
17. Цр̑на, мачка црне длаке
18. Ша́рго, мачка шарене длаке, углавном црно-бела

Имена за *Sus*

вепрови

1. Зељо̏в, ’сивкаст’
2. Ми̏шко, ’био мишије боје’
3. Ши́ља, ’само ришка њушком, има издужену њушку’

крмаче

1. Бе̑ла, беле длаке
2. Глу̑ва, ’није тела да слуша’
3. Кле́мпа, ’с клемпавим ушима’
4. Ку̑са, крмача кратког репа
5. Су̑ва, ’мршава много била’
6. Шаре̏на, са тамнијим флекама
7. Шиљаа̏та, в. Шиља

Имена за *Gallus domesticus*

кокошке

1. Бе̑ла, бела кокош
2. Голоши̏ја, ’делимично голе шије’
3. Голошија̑нка, в. Голошија
4. Граора̑нка, ’сиво-беле боје’
5. Гра̏орка, в. Граоранка
6. Жу̑та, жута кокош
7. Пи̑рга, ’пиргаста кокошка’
8. Пи̑ргава, в. Пирга
9. Ћуба̑нка, ’с ћубом на глави’
10. Црвенпе̑рка, црвенкастог перја

петлови

1. Гаћан, ’има на ногама дуже перје’
2. Граора̑н, в. Граоранка
3. Мурга̑н, петао тамномаслинасте боје
4. Пе́ра, ’због дугог и густог перја’
5. Прћа, хипок. од Прћан
6. Прћа̑н, ’прави се важан, сав се испрси’
7. Ћуба̑н, в. Ћубанка

Имена за *Anser*
гуске
1. Ба̏ба, ’била најстарија и свима родитељ’
2. Ми̏лица, немотив.
3. Ми̏лка, немотив.
4. Пе́ра, немотив.

Литература

Жугић 2004: Р. Жугић, Мотивисаност зоонима и њихов однос према личним надимцима и личним именима, *Јужнословенски филолоѓ* LX, Београд: САНУ, 177–192.

Петровић 2013: В. Петровић, Зоонимски систем села Миљевићи (код Пријепоља), *Годишњак за српски језик* [год. XXVI] 13, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 413–425.

Пижурица 1971: М. Пижурица, Из ономастике Роваца. Имена домаћих животиња, *Прилози проучавању језика* 7, Нови Сад: Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, 167–185.

РСАНУ: *Речник српскохрватскоѓ књижевноѓ и народноѓ језика* I–XXI, Београд: САНУ, 1959–2020.

РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb: JAZU, 1880–1975.

Шкриванић 1973: Г. Шкриванић, Властелинство великог челника Радича Поступовића, *Историјски часопис* XX, Београд, 125–137.

Шћепановић 1997: М. Шћепановић, *Именослов ваљевске Пештице*, Београд–Ваљево: Институт за српски језик САНУ – Истраживачка станица Петница.

Шћепановић 2000: М. Шћепановић, Зоонимија подјаворских села I. (Питање термина. Приступ класификацији. Зоонимија.), *Српски језик* бр. 5/1–2, год. V: Београд, 595–622.

Шћепановић 2002: М. Шћепановић, *Зооним* као ономастички термин, *Српски језик* бр. 7/1–2, год. VII: Београд, 321–326.

ZOONYMY OF THE VILLAGE MAJILOVAC (NEAR VELIKO GRADIŠTE)

Summary

The paper presents an onomastic image of the village of Majilovac (near Veliko Gradište) in terms of zoonymy. The collected corpus was analyzed on the lexical-semantic and formation level, with the aim of identifying the most frequent formation models and the degree of similarity between the zoonyms of Majilovac and the zoonyms in the wider area of the Serbian speaking area. The motivational plan of the zoonyms of the village Majilovac shows a high degree of similarity with other discussed points in our scientific circles, while the formation analysis points to a number of specificities, such as the absence of the suffixes *-ulja* and *-uša*, which are otherwise very productive in the construction of animal names. This confirms the fact of the necessity of further, more detailed research into the onomastics of northeastern Serbia.

Keywords: Serbian language, onomastics, zoonymy, structural-semantic analysis, northeastern Serbia

Anđela S. Kaluđerović

811.163.41'373.21(497.11)

Тамара С. Минић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ИЗ МИКРОТОПОНИМИЈЕ АЛЕКСАНДРОВАЧКЕ ЖУПЕ[2]

У раду се разматра микротопонимија села општине Александровац која се налазе у близини пољане Покреп: Доброљупци, Љубинци, Пањевац, Парчин, Стубал и Шљивово. Састављању нашег корпуса претходило је теренско истраживање, а сва прикупљена грађа забележена је у дијалекатском изговору информатора, изворних говорника косовско-ресавског дијалекта. Спровели смо семантичку и структурно-творбену анализу прикупљене грађе. Истраживање је показало да, са семантичког становишта посматрано, један део микротопонима мотивацију налази у физиографским својствима тла, док је забележен и велики број примера назива који указују на цивилизацијске објекте и појмове. Гледано са структурног аспекта, међу забележеном грађом можемо наћи и једночлане и вишечлане јединице. Одређен број микротопонима има антропонимско порекло, на чијем структурно-творбеном плану такође запажамо разноврсне примере. На крају рада налази се и регистар забележених микротопонима.

Кључне речи: ономастика, топономастика, микротопонимија, Жупа, пољана Покреп, Александровац

1. УВОД

Предмет нашег истраживања представља анализа микротопонимије једног дела општине Александровац. Смештена у Расинском округу, територија ове општине обухвата простор „између централног била копаоничке групе планина на западу, долине доњег тока Западне Мораве и крушевачког басена на северу", потом „доњег тока Расине и западних огранака Великог Јастрепца [...] на истоку и долине средњег тока Расине на југу" (Милинчић, Сандић 2006: 10).

Наше истраживање обухватило је шест села која се налазе у овој општини: Доброљупци (Добр), Љубинци (Љуб), Пањевац (Пањ), Парчин (Парч), Стубал (Стуб) и Шљивово (Шљив). Ова села су смештена у околини пољане Покреп, тачније између пољане[3] Покреп и брда Јелењак[4], што су две тачке од великог етнолошког и верског значаја за мештане овог краја.

---

1 minictamara5555@gmail.com

2 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/200198).

3 Пољане су симболи Жупе (в. Грујовић Брковић 2009). У овом крају становништво се од давнина бавило виноградарством. Осим Жупљана, овде су своје винограде имали и људи из удаљенијих крајева (нпр. из поткопаоничких села која припадају општини Брус). Како је било потребно издвојити више узастопних дана за орезивање и копање винограда, те бербу грожђа, настају читава сезонска насеља, која се у овом крају називају пољанама. Осим што су служиле за привремени смештај људи, у пољанама се млело грожђе и правило вино, које се потом чувало у пољанским подрумима. Данас, међутим, у пољанама удаљенијим од града махом можемо наћи само остатке кућа, док су се пољане ближе граду претвориле у приградска насеља. У пољани Покреп се сваке године на виноградарску славу Светог Трифуна врши верски обред уз симболично прво орезивање винове лозе.

4 На *Јелењаку* се налази црква посвећена Светом цару Константину и царици Јелени, где се мештани скупљају 3. јуна и прослављају *молитву* (у раду ћемо детаљније објаснити значење овог појма). Овде се прослављa и сеоски сабор на дан Светог Романа (29. август). У близини цркве

Сам процес истраживања обухвата излазак на терен и бележење грађе у аутентичном дијалекатском изговору информатора, изворних говорника косовско-ресавског дијалекта, којем ова села и припадају. Потом је уследила анализа прикупљене грађе, те њено разврставање. Наш корпус обухвата 200 микротопонима, а истраживање је обављено током пролећа 2023. године.

Основни циљ рада је анализирање грађе са семантичког и структурно-творбеног аспекта. У оквиру поглавља посвећеног семантици, све микротопониме ћемо поделити на две групе: имена условљена физиографским својствима тла и имена која се односе на цивилизацијске објекте и појмове (према Радић 2003). Следећа целина посвећена је структурно-творбеном аспекту, где све називе делимо на једночлане и вишечлане, да бисмо наредно поглавље посветили микротопонимима који мотивацију налазе у антропонимима, етнонимима и другим (микро)топонимима. На крају рада налази се и списак назива који за ову прилику остају неразјашњени, након чега доносимо регистар, у ком је по азбучном реду разврстана забележена грађа.

Одређени дијалекатски пунктови овог подручја већ су језички истраживани (в. Радић 2010), али до сада није било сличних истраживања из области (микро) топонимије. Зато ћемо покушати да овим радом уклонимо белину са дела топономастикона Жупе.

2. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА МИКРОТОПОНИМА

Сву забележену грађу са значењског аспекта делимо (према Радић 2003) у две групе. Првој припадају називи који су условљени физиографским својствима тла, а другој тзв. културни микротопоними, тј. називи који се односе на различите цивилизацијске објекте и појмове. У оквиру сваке групе издвајамо неколико ужих целина. Поједини микротопоними биће детаљније објашњени, док ће тумачење изостати у случајевима где је значење прозирно.

2.1. Имена условљена физиографским својствима тла

2.1.1. ОРОНИМИ. – Сви забележени микротопоними које сврставамо у ову групу недвосмислено упућују на објекат који именују: *брдо*: *Бр̏до* Шљив, *Врáње бр̏до* Стуб; овај апелатив се често јавља у оквиру синтагми (в. Радић 2003: 114), када одредбени члан указује на величину објекта: *Вѐлико бр̏до* Стуб, *Мáло бр̏до* Стуб, или његову припадничку везу: *Јо̄вӣно брдо* Добр, *Па̄рчӣнско бр̏до* Парч; *брег*: *Белобрѐжина* Стуб, *Црвѐни брѐг* Добр; *до* (’равно земљиште међу брдима, удолина; долина’, РСЈ 2011: 275): *Дȍлови* Добр, *Крушевӣчки дȏ* Стуб; *долина* (’већа вртача мање дубине, до’, РСЈ 2011: 287): *Долӣна* Добр; *па̄дина*: *Пȁдине* Добр; *пла̄ц*: *Плȁц* Стуб; *по̄дина*: *Пȍдине* Стуб; *по̄ље*: *Дȏње по̄ље* Стуб, *Пȍље* Добр; *рӯпа*: *Зȃина рӯпа* Добр; *стра̄на*: *Стра́на* Добр; *ћава*: *Ћȁва* Шљив (в. Павловић 2018: 79); *чука* (’главица брда, брдо, брдашце с једне стране сасвим стрмо, а са друге нагнуто’, РСЈ 2011: 1491): *Трнȃвачка чӯка* Љуб, *Чукȁра* Шљив.

2.1.2. ХИДРОНИМИ. – Називи који се односе на водене површине махом су мотивисани хидрографским апелативима: *бара*: *Бȁра* Стуб, *Влȁдичина бȁра* Љуб Парч; *брод* (’плитко место у реци или језеру где се може прегазити или се

налази се и природни феномен: грана једног дрвета је урасла у стабло другог и прошла кроз њега, па су тако два дрвета *напра̄вила* крст. Такође, кад су приликом реновирања цркве вршена ископавања, пронађени су земни остаци, па се сматра да је на том брду постојала масовна гробница, или старо гробље.

превози скелом, газ; плићак', РСЈ 2011: 108): *Бро̑д* Добр Пањ; *бубан* ('врста бунара, удубљење у земљи где се скупља изворска вода', РСАНУ II: 229): *Буба̑н* Шљив; *бунар*: *Код буна̀рчета* Добр; *вир*: *Код ви́ра* Стуб; *вр̄тљаг̄* ('вртлог у реци', РСАНУ III: 88): *Вр̄тља̑г̄* Добр; *маква* ('стајаћа вода, бара, млака коју направи река када се излије и повуче у корито', РСАНУ XI: 800): *Ма́ква* Стуб; *језеро*: *Је̏зеро* Пањ; *по̄то̄к*: *Варѝнски по̄то̄к* Љуб, *Здра̄вѝцки по̄то̄к* Добр, *Кр̀цићки по̄то̄к* Добр, *По̄то̀к* Шљив, *Пото́чак* Добр Стуб; *река*: *Ӣгр̀шка ре́ка* Добр Пањ, *Мѝлицка ре́ка* Стуб, *Ре́ка* Добр Шљив; *саставци*: *Са̄ста̑вци* Стуб; *чесма*: *Че̏сма* Шљив. Већина издвојених лексема се на овом терену користи у апелативној функцији. Изузетак су само *бубан*, *вр̄тљаг̄* и *маква*.

2.1.3. САСТАВ И ВРСТЕ ЗЕМЉИШТА. – У овој групи издвајамо микротопониме који мотивацију налазе у апелативима који се односе на састав и врсте земљишта: *г̄рнчара* ('земља од које се прави грнчарија, глина, иловача', РСЈ 2011: 215): *Грнчи̑ћ* Љуб; *кључ* ('речна окука; земљиште захваћено речном окуком; земљиште око ушћа двеју река', РСЈ 2011: 215): *Ко̀стицки кљу̑ч* Стуб; *ме̄та̄лица* ('врста кварцне стене', РСАНУ XII: 436) *Ме̄та̄лица* Пањ; *пе̄сак*: *На пе́ску* Добр; *росуља* ('врста земље као смоница', РКМД II 1998: 183): *Росу̑ље* Добр; *слатина* ('слано мочварно земљиште', РСЈ 2011: 1214) *Сла̄тина* Добр.

2.1.4. БОЈА. – У нашем корпусу налазимо примере микротопонима који у свом називу садрже неку од следећих боја, чиме се упућује на посебну карактеристику земљишта: *бела*: *Бе́ла зѐмља* Стуб, *Белобрѐжна* Стуб; *врана*: *Вра́ње бр̀до* Стуб; *црвена*: *Црвѐни бре̑г̄* Добр, *Црвени̑ца* Љуб.

2.1.5. ОБЛИЦИ РЕАЛИЈА. – На терену су међу микротопонимима који припадају овој скупини забележени само примери топономастичких синтагми, у којима се одредбени члан односи на величину простора који се именује. Називи се скоро доследно јављају по паровима (*велики–мали*): *Вѐлика ливàда* Добр, *Вѐлики Јелѐњак* Добр, *Вѐлики лѝпо̄вац* Добр, *Вѐлики лу̑г̄* Пањ, *Вѐлико бр̀до* Стуб, *Ма́ла ливàда* Добр Стуб, *Ма́ли Јелѐњак* Добр, *Ма́ли лѝпо̄вац* Добр, *Ма́ло бр̀до* Стуб.

2.1.6. ОДНОС ПРЕМА ДРУГИМ ГЕОГРАФСКИМ ОБЈЕКТИМА. – Овде издвајамо примере који су мотивисани придевима *г̄орњи*, *доњи*, *средњи*, те тако указују на однос према географским објектима који се налазе у близини. Слично облицима реалија, и овде се моју јавити опозициони парови (*г̄орњи–доњи*): *Го̑рње сѐлиште* Шљив, *Го̑рњи шљива̑к* Добр, *До̑ње по̄ље* Стуб, *До̑ње сѐлиште* Шљив, *До̑њи Па́рчин* Парч, *До̑њи шљива̑к* Добр, *Средња̑к* Шљив, *Средома̑н* Стуб.

2.1.7. НАЗИВИ МОТИВИСАНИ ПРОМЕНОМ ИЛИ НЕСТАНКОМ ОБЈЕКТА. – Одређени називи носе информације о ранијем објекту који се налазио на једном месту. Међу нашом грађом у овој групи можемо издвојити само три микротопонима мотивисана придевом *ста̄р*: *Ста́ра ку̑ћа* Шљив, *Ста́ра шко̀ла* Добр, *Ста́ро се̏ло* Добр.

2.1.8. БИЉНА ПОКРИВЕНОСТ ТЛА. – Велики број микротопонима мотивацију налази у називима различитих биљака. Ради боље прегледности, све забележене називе мотивисане фитонимима поделићемо у три подгрупе.

2.1.8.1. Прва подгрупа обухвата микротопониме мотивисане општом биљном покривеношћу тла: *биље/биљке*: *Збиље* Шљив; *лӯг̄*: *Вѐлики лу̑г̄* Пањ, *Ђӯрђеви̑цки лӯг̄* Добр; *шума*: *Шу̑ма* Љуб, *Шума̀рица* Стуб.

2.1.8.2. У другој подгрупи издвајамо микротопониме мотивисане називима за крупно шумско растиње: *врба: Код вр̄бе̑* Добр; *г̄раб*: *Гра̀бак* Пањ Шљив; *дивљака* ('некалемљена воћка (најчешће јабука, крушка, трешња, лоза) и њен плод', РСАНУ IV: 276): *Код дивља̀ке* Добр; *дрен*: *Дрѐњак* Добр; *дуб*: *Ду̑б* Шљив, *Дубови̑ца*

Стуб, *Дубра̏ва* Пањ; *јасен*: *Јасењα̑к* Пањ; *липа*: *Вѐлики ли̏повац* Добр, *Ма́ли ли̏повац* Добр; *цер*: *Цѐрјак* Пањ.

2.1.8.3. Микротопониме мотивисане називима за ситније шумско растиње и друге самоникле биљке наводимо унутар треће подгрупе: *глог*: *Гло̀жане* Љуб; *драча* (’бодљикави грм, бодљикава биљка уопште’, РСЈ 2011: 302): *Дра̏ча* Шљив; *клека*: *Клечα̑к* Стуб; *леска*: *Лѐштак* Добр; *трн*: *Тр̏њак* Љуб.

2.1.9. ЗООНИМИ. – Можемо приметити да називи дивљих животиња нису превише заступљени на овом терену. Уочена су само три таква микротопонима: *јеж*: *Јѐжѐви̏ца* Стуб; *јелен*; *Јелѐњак* Добр Љуб; *ћук* (’врста ноћне птице грабљивице из пор. сова’, РСЈ 2011: 1331): *Ћу̏ковац* Шљив.

2.2. Културни микротопоними (цивилизацијски објекти и појмови)

Један део микротопонима који се односе на цивилизацијске објекте и појмове осликава актуелно стање на терену, али наилазимо и на случајеве у којима су садржани опис и својства из прошлости, иако су данас на том месту потпуно други објекти и пољопривредне културе, или су остали само трагови објеката који су се ту некад налазили. Можемо приметити да на овај начин што чувају траг старијег стања, микротопоними преносе и информације о историјској слици и деловању људи који су ово подручје раније насељавали.

Називе који се тичу културних микротопонима поделићемо у две групе, а у свакој од њих издвојићемо неколико подгрупа.

2.2.1. ТЛО И ЊЕГОВО ИСКОРИШЋАВАЊЕ.

2.2.1.1. Називи који упућују на култивисање тла: *бус*/*бусен* (’ископани или изровани комад земље, обично заједно са травом’, РСЈ 2011: 117; уп Скок 1971: 242–243): *Буса̏ра* Шљив; *крчити*: *Крчѐвина* Добр Шљив; *лаз* (’њива, ливада и сл. добивена крчењем’, РСАНУ XI): *Жи̏вко̑в ла̑з* Пањ, *Ла̑з* Пањ Шљив, *Лази̏ћ* Пањ; *тр̏сити*: *Тр̏шевина* Пањ.

2.2.1.2. Називи који упућују на пољопривредне термине, мотивисани су различитим апелативима: *башта*: *Код Чи̏метове ба̏шта̑* Добр; *градина*/*грађа* (уп. Радић 2003: 151): *Грађа́нац* Стуб; *ливада*: *Ба̀бина ливὰда* Добр, *Вѐлика ливὰда* Добр, *Ма́ла ливὰда* Добр Стуб, *Ма̄ркови̏цка ливὰда* Добр, *У ливὰде* Добр; *њива*: *Лѐки̏не њи̏ве* Добр, *Код Ра̄ји̏не њи̏ве* Добр, *Ту̏рска њи̏ва* Пањ; *орница*[5]: *Ӧрни̏ца* Стуб; *о̏тава* (’трава која се коси (или је покошена) други или трећи пут’, РСЈ 2011: 880) *Ӧтава* Добр; *пољана*[6]: *Пољα̑ни̏ште* Стуб, *Па̄рчи̏нска по̏љα̑на* Парч; *чаир*: *Чаи̏р* Пањ Шљив.

2.2.1.3. Иако се у овом крају људи највише баве виноградарством и воћарством, називи који се односе на ове пољопривредне делатности ипак нису бројни. У овој групи можемо издвојити само четири микротопонима: *сад*: *Са̑д* Шљив, *шљива*: *Го̑рњи шљива̑к* Добр, *До̑њи шљива̑к* Добр, *Шљива̑че* Добр.

5 Ј. Радић (2003: 148) пише да је *орница* ’стари пољопривредни термин’ и да означава ’земљиште остављено да се *одмори*’.

6 Иако реч *пољана* примарно упућује на изглед земљишта (’комад равног земљишта (обично обрастао травом)’, РСЈ 2011: 953), у овом крају се користи да означи подручја са остацима повремено насељаваних кућа у близини винограда (в. Грујовић Брковић 2009), али се њоме именују и велика пространства винограда и осталог обрадивог земљишта на ком су некад били виногради, а данас друге пољопривредне културе. Управо ово последње значење има у забележеним микротопонима, те их стога и издвајамо у оквиру назива који упућују на пољопривредне термине.

2.2.1.4. Микротопоними који се односе на објекте пољопривредне намене такође нису превише заступљени у нашем корпусу, те смо забележили само два примера: *маг̑аза* (’мања зграда или просторија од брвана, оплетеног прућа и сл., која служи за смештај жита, воћа, млека и млечних производа и др.’, РСЈ 2011: 650): *Код маг̑азе* Стуб; *по̄друм*: *Код по̄дру̑ма* Стуб.

2.2.1.5. Међу називима који су у тесној вези са сточарством издвајамо неколико примера. Само је један микротопоним мотивисан називом за домаће животиње: *јаг̑ње*: *Јаг̑њу̑ло* Шљив. Следећи називи се односе на економске објекте и пребивалишта за стоку: *колиба*: *Код колу̑бе* Добр; *кочина* (’мања просторија или зградица за ситне домаће животиње’, РСЈ 2011: 563) *Кочињара̑* Парч. Овој групи прикључујемо још један микротопоним: *то̄рина*: *То̑рине* Пањ. Треба напоменути да се лексема *кочина* не употребљава на овом простору, док се лексемом *то̄рина*[7] данас означава остатак сточне хране (најчешће сена) у јаслима, тј. оно што животиње не поједу.

2.2.1.6. Називи који упућују на привредне објекте и производе мотивисани су различитим именицама: *воденица*: *Водени̑чиште* Добр, *Код водени̑це* Добр; *мајдан*: *Ма́јдан* Шљив; *циг̑ла*: *Циг̑ла̑ра* Стуб; или глаголима који означавају радњу која се вршила приликом добијања одређених привредних производа: *смудити* (*пр̄љити*; ’захватати врелином, палити, пржити врелом водом или ватром длакаву кожу животиња или кожу уопште’ РСЈ 2011: 1037): *Смуђа̑ра* Стуб; *тр̄лити* (’трлицом добијати влакно од лана или конопље, одвајати влакно конопље или лана од поздера’, РСЈ 2011: 1315): *Трњача̑* Шљив.

2.2.1.7. Називи који се односе на комуникације и објекте у вези са њима мотивацију налазе у следећим апелативима: *друм*: *Дру̑м* Добр Пањ Шљив; *коловоз*: *Ко̀ловоз* Пањ; *мост*: *Код мо̀ста* Добр; *пӯт*: *Ба̄нин пу̑т* Добр, *Бо̀шковицки пу̑т* Добр; *раскрсница*: *Ра̄скр̀сница* Шљив.

2.2.2. ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ (МАТЕРИЈАЛНА И ДУХОВНА КУЛТУРА).

2.2.1.1. Имена која се односе на друштвене објекте мотивисана различитим називима за насеља и објектима за становање: *г̄рад*: *Ца̀риг̄рад* Љуб; *г̄радиште* (’место где је био град, тврђава’, РСАНУ III: 546): *Гра̀диште* Љуб; *зг̄рада*: *Код зг̄ра̀дице* Парч; *кућа*: *Йспод Ра̄йи̑не кӯ̑ће* Добр, *Ста́ра кӯ̑ћа* Шљив; *село*: *Го̀рње сѐлиште* Шљив, *До̀ње сѐлиште* Шљив, *Сѐлиште* Љуб, *Ста́ро сѐло* Добр.

2.2.1.2. Међу називима који упућују на друштвене односе и занимања можемо пронаћи само два микротопонима, оба мотивисана титулом *цар*: *Цареви̑ца* Добр Љуб, *Ца̀риг̄рад* Љуб.

2.2.1.3. Микротопоними који упућују на здања и локалитете војно-одбрамбеног карактера такође нису бројни. У нашем корпусу пронашли смо само један пример мотивисан лексемом *караула*: *Кара̑ула* Пањ.

2.2.1.4. Можемо издвојити и неколико назива који упућују на различите културне објекте: *дом*: *Код до̀ма* Добр Стуб; *игралиште*: *Код игра̀лишта* Добр; *продавница*: *Код прода̑внице* Добр; *школа*: *Ста́ра шко̀ла* Добр.

7 Упоредимо са значењем у *Етимолошком рјечнику хрватскога или српскога језика*: ’đubre od sitne stoke’ (ЕРХСЈ III: 484).

2.2.1.5. Примећени су и називи који се односе на верске објекте и сакрално у топонимији, мотивисани именицама *црква* и *молитва*[8]: *Код црквӣце* Шљив; *Молӣтвиште* Стуб Шљив.

2.2.1.6. Међу називима који се односе на присуство митолошког у топонимији бележимо један пример: *запис*: *Зáпис* Љуб Шљив.

2.2.1.7. Неколико назива не можемо сврстати ни у једну од издвојених група. Они су мотивисани различитим лексемама: *пепео*: *Пепељȕша*[9] Стуб; *рампа*: *Код Бáнӣне рâмпе* Добр; *топ*: *Код тȍпа*[10] Љуб, *Тȍп*[11] Стуб; *судница*: *Сȗднӣца*[12] Добр.

3. СТРУКТУРНА АНАЛИЗА МИКРОТОПОНИМА

Истраживање је показало да, са структурно-творбеног становишта посматрано, међу забележеном грађом можемо наћи и једночлане и вишечлане јединице. Све једночлане микротопониме класификоваћемо на неизведене, изведене и сложене, док међу вишечланим наилазимо на две групе: на називе који се налазе у форми атрибутивне синтагме, и оне који су у облику предлошко-падежне конструкције (према Радић 2003).

3.1. Једночлани микротопоними

3.1.1. НЕИЗВЕДЕНИ МИКРОТОПОНИМИ. – Међу неизведеним микротопонимима највише је примера у којима долази до потпуног или спорадичног подударања апелативног и топономастичког значења: *Бȁра* Стуб *Брȍд* Шљив, *Брȏд* Добр Пањ, *Долӣна* Добр, *Дȍлови* Добр, *Дрâча* Шљив, *Дȗб* Шљив, *Језеро* Пањ, *Пâдине* Добр, *Плâц* Стуб, *Пȍдине* Стуб, *Пȍље* Добр, *Пȍшток* Шљив, *Рéка* Добр Шљив, *Стрáна* Добр, *Шȗма* Љуб. Осим тога, примећено је присуство и географских и пољопривредних термина који се данас не користе у апелативној функцији на овом подручју: *Бубâн* Шљив, *Вртљâг* Добр, *Лâз* Пањ Шљив, *Мáква* Стуб, *Мета̑лица* Пањ, *Росȕље* Добр Шљив, *Сâставци* Стуб, *Сла̑тина* Добр, *Тȍрине* Пањ, *Чаȋр* Пањ Шљив. Одређен број микротопонима садржи и појмове који се односе на неки домен људске активности: *Дрȕм* Добр Пањ Шљив, *Зáпис* Љуб Шљив, *Карâула* Пањ, *Кȍловоз* Пањ, *Мājдâн* Шљив, *Ōрнӣца* Стуб, *Ȍтава* Добр, *Сâд* Шљив, *Сȗднӣца* Добр, *Тȍп* Стуб, *Чȅсма* Шљив. Иако међу наведеним примерима можемо наћи изведенице, сврставамо их у ову групу јер није реч о топонимској творби.

3.1.2. ИЗВЕДЕНИ МИКРОТОПОНИМИ. – На терену је забележен и велики број изведених микротопонима, који су настали додавањем различитих суфикса на основу.

Суфикс *-ак*/*-јак* најчешће има месно значење. Највише је примера који мотивацију налазе у фитонимима: *Грâбак* Пањ Шљив, *Дрȅњак* Добр, *Јасењâк* Пањ,

8 *Молитва* је лексема којом се означава посебна *слава* целог села, често и више околних села. Сезона молитви почиње након Васкрса, а последњи празник који се прославља као молитва јесу Петровске покладе. На дан молитве обично се ишло на *молитвиште*, место где је постојао велики крст и где се вршио верски обред. Од села у којима смо бележили грађу, у Доброљупцима, Пањевцу, Парчину и Стублу молитва се прославља на дан Светог цара Константина и царице Јелене (3. јун), у Љубинцима на дан Преноса моштију Светог оца Николаја (22. мај), а у Шљивову на Бели петак (петак пред Петровске покладе).

9 Раније се у реци могао наћи пепео који је коришћен приликом прања одеће у њој.

10 Место на ком се налазио топ за противградну одбрану.

11 Данас су виногради, а некад је ту био топ коришћен у Другом светском рату и место окупљања војника.

12 Мештани кажу да се на том месту за време турске власти вршило суђење.

Клечак Стуб, *Лѐштак* Добр, *Тр̏њак* Љуб, *Цѐрјак* Пањ. Али, овај суфикс учествује и у грађењу назива различитих мотивација: *Јелѐњак* Добр Љуб, *Пљашт̏ак* Љуб, *Средњак* Шљив. Такође, осим у месном, овај суфикс се јавља и у деминутивном значењу, као у примеру: *Пото́чак* Добр Стуб.

Суфикс *-ара* примећујемо у примерима са именским и глаголским основама које имају различито значење: *Бусара* Шљив, *Кочињара* Парч, *Смуђара* Стуб, *Цигл̄ара* Стуб, *Чукара* Шљив.

Суфикс *-ац* јавља се у следећим примерима: *Грађа́нац* Стуб, *Дӯпӣнац* Љуб, *Ћӯковац* Шљив.

Суфикс *-ина* везује се уз глаголске основе: *Крчѐвина* Добр Шљив, *Тр̏шевина* Пањ.

Суфикс *-ица* налазимо у следећим примерима: *Дубовӣца* Стуб, *Јежевӣца* Стуб, *Царевица* Добр Љуб, *Црвенӣца* Љуб, *Шумарица* Стуб.

Суфикс *-ић* јавља се у деминутивном значењу у двама примерима: *Грнчӣћ* Љуб, *Лазӣћ* Пањ.

Суфикс *-иште* везује се за основе именица које припадају домену културне лексике: *Воденӣчиште* Добр, *Гра̏диште* Љуб, *Молӣтвиште* Стуб Шљив, *Пољаништ̏е* Стуб, *Сѐлиште* Љуб Шљив.

Суфикс *-че* јавља се у деминутивном значењу: *Цецљӣче* Пањ, *Шљива̏че* Добр.

Остали суфикси забележени су само у по једном примеру: *-ача*/*-јача* (*Трња̏ча* Шљив), *-ило* (*Јагњӣло* Шљив), *-уша* (*Пепељӯша* Стуб).

3.1.3. СЛОЖЕНИ МИКРОТОПОНИМИ. – Истраживање је показало да веома мали број примера представља сложена имена. Кад је реч о микротопонимима насталим префиксално-суфиксалним типом, издвајамо један пример са префиксом *раз-* (*Ра̄скр̏сница* Шљив), који именује локалитет на ком се врши рачвање (в. Жугић 2013: 177).

Следећа два имена припадају именичким сложеницама: *Белобрѐжина* Стуб (сложеница настала од придева и именице, сложено-суфиксална изведеница), *Ца̏риг̄рад* Љуб (сложеница настала од две именице).

3.2. Вишечлани микротопоними

3.2.1. СИНТАГМЕ СА ПРИДЕВСКИМ АТРИБУТОМ. – Међу забележеном грађом налазимо примере вишечланих микротопонима у облику синтагми, чији је први члан неизведени придев у функцији конгруентног атрибута (често се јављају парови *велики–мали*, *г̄орњи–дољи*), док је други члан неизведени или изведени апелатив: *Бе́ла зѐмља* Стуб, *Вѐлика ливада* Добр, *Вѐлики лӣповац* Добр, *Вѐлики лӯг̄* Пањ, *Вѐлико бр̏до* Стуб, *Влади́чина ба̏ра* Љуб, *Вра́ње бр̏до* Стуб, *Го̑рње сѐлиште* Шљив, *Го̑рњи шљива̑к* Добр, *До̑ње по̄ље* Стуб, *До̑ње сѐлиште* Шљив, *До̑њи шљива̑к* Добр, *Ма́ла ливада* Добр Стуб, *Ма́ли лӣповац* Добр, *Ма́ло бр̏до* Стуб, *Ста́ра кӯћа* Шљив, *Ста́ра шко̀ла* Добр, *Ста́ро сѐло* Добр, *Црвѐни бр̄ег̄* Добр.

3.2.2. ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ. – Микротопоними који се јављају су у облику предлошко-падежне конструкције најчешће се налазе у форми *код* + *генитив* (*Код буна̏рчета* Добр, *Код ви́ра* Стуб, *Код воденӣце* Добр, *Код вр̄бе̑* Добр, *Код дивља̏ке* Добр, *Код до̀ма* Добр Стуб, *Код зг̄ра̀дице* Парч, *Код иг̄ра̀лишта* Добр, *Код колӣбе* Добр, *Код маг̄а̀дзе* Стуб, *Код мо̀ста* Добр, *Код по̄дрӯма* Стуб, *Код про̄да̑внице* Добр, *Код тѝпа* Љуб, *Код црквӣце* Шљив). Бележимо и два примера у којима се апелатив јавља са предлозима *на* (*На пе́ску* Добр) и *у* (*У ливаде* Добр) (овде је у питању локативно значење).

4. МИКРОТОПОНИМИ НАСТАЛИ ОД ВЛАСТИТИХ ИМЕНА

Међу забележеним микротопонимима изведеним од антропонима, етнонима и других (микро)топонима, на структурно-творбеном плану можемо наћи и једночлане и вишечлане називе, а класификацију ћемо извршити према Радић 2003.

4.1. Микротопоними изведени од антропонима

У ову групу сврставамо микротопониме који мотивацију налазе у личним именима, презименима и надимцима. Ови називи махом упућују на поседовне односе у прошлости, те тако чувају лична имена[13] која су данас слабије фреквентности, а о старости назива сведочи чињеница да су најчешће настали од имена или надимака људи који одавно нису живи и којих се мештани не сећају. Ипак, један део назива садржи и лична имена живих особа. Називи заселака мотивацију налазе у и данас фреквентним презименима људи који ту живе.

4.1.1. ЈЕДНОЧЛАНИ МИКРОТОПОНИМИ. – У овој групи бележимо називе који су настали и од имена, и од презимена, и од надимака.

Међу топонимизованим присвојним придевима средњег рода издвајамо пример изведен суфиксом *-ин*(*о*): *Гилѝткино* Шљив (према мушком надимку *Гилитка*).

Такође, забележени су и примери грађења микротопонима додавањем именичких суфикса на основу присвојног придева антропонимског порекла или на сам антропоним (в. Радић 2003: 210). У нашем корпусу то су суфикси *-ац*: *Божа́нац* Шљив, *Га̄шѝнац* Шљив, *Драг̄ѝнац* Пањ, *Ивѝнац* Шљив, *Ко̄дѝнац* Пањ, *Ра̀дујевац* Стуб, *Чама̀г̄овац* Стуб (према мушком надимку *Чамаг̄а*); *-ица*: *Здра̂вковица* Пањ, *Чег̄ѝца* Парч; *-ка*: *Ба̄јѝ̂анка* Стуб, *Јо̄ти̂нка* Стуб.

Можемо приметити и да се свако од поменутих села дели на засеоке који носе називе настале од презимена људи који их насељавају, те да сви ти називи представљају једночлане јединице: *Але̏ксићи* Шљив, *Ба̀кићи* Пањ, *Бо̀шковићи* Добр, *Димитр̄ијевићи* Добр, *Ђур̄ђевѝ̂ћи* Добр, *Здра̄вѝ̂ћи* Добр, *Јелен̂ковићи* Стуб, *Јо̂вковићи* Шљив, *Јо̄тѝ̂ћи* Шљив, *Кома̀товићи* Пањ, *Кр̀ићи* Добр, *Ма̄рковѝ̂ћи* Добр Шљив, *Мија̀товићи* Добр, *Мили̂нчићи* Стуб, *Мл̄ѝ̂ћи* Стуб Шљив, *Мина̄ковѝ̂ћи* Парч, *Мѝнићи* Парч, *Мѝтровићи* Пањ, *Обра̄довѝ̂ћи* Шљив, *Пе̏тковићи* Парч, *Радѐнковѝ̂ћи* Шљив, *Радоса̄вљѐвѝ̂ћи* Шљив, *Ра̀чићи* Парч, *Са̂вковићи* Љуб, *Сама̀р̧ићи* Стуб, *Ста̀мат̄овићи* Пањ Шљив, *Тодо́ровићи* Пањ, *Т̀омићи* Пањ, *Чајѝ̂ћи* Добр; *Кр̀шани* Добр, *Пуношѐвци* Пањ, *Рила́ци* Љуб, *Сѝдимци* Љуб; *Вари́на* Љуб (од презимена *Варинац*), *Палу́ри* Добр (од презимена *Палуровић*), *Перја́нци* Пањ (од презимена *Перјаница*).

4.1.2. ВИШЕЧЛАНИ МИКРОТОПОНИМИ. – Осим једночланих микротопонима насталих од антропонима, забележен је и велики број двочланих, те четири примера трочланих назива.

Међу двочланим микротопонимима бележимо примере у форми атрибутивне синтагме са присвојним придевом који је од од мушких личних имена или хипокористика изведен суфиксима *-ин* (*Ба̄ни̂н п̄у̂т* Добр, *Јо̄вѝно бр̀до* Добр, *Лѐкѝне њѝве* Добр) или *-ов* (*Жи̂вков ла̂з* Пањ). У називу *За̀ина р̏ӯпа* Добр примећујемо присвојни придев изведен суфиксом *-ин*, највероватније од мушког надимка *Заја*. Овде доносимо и један пример са личним апелативом који означава сродничке односе (в. Радић 2003: 207): *Ба̀бина ливà̀да* Добр.

---

13 Сви антропоними који учествују у грађењу ових микротопонима забележени су у *Речнику личних имена код Срба* Милице Грковић.

Микротопоними мотивисани презименима махом представљају двочлане називе, Присвојни придеви се граде додавањем суфикса *-ски* на антропонимску основу, док други део синтагме представља апелатив: *Бо̏шковицки пу̑т* Добр, *Варѝнски по̏ток* Љуб, *Ђӯрђевѝцки лу̑г* Добр, *Здравѝцки по̏ток* Добр, *Ко̀стицки кљу̑ч* Стуб, *Кр̀ицњки по̏ток* Добр, *Ма̄рковѝцка лива̀да* Добр, *Мѝлицка ре́ка* Стуб.

Забележена су и четири примера трочланих микротопонима: *Ѝспод Ра̄јѝне ку̑ће* Добр, *Код Ба̄нѝне ра̂мпе* Добр, *Код Ра̄јѝне њѝве* Добр, *Код Чѝметове ба̄шт̂е* Добр (према мушком надимку *Чими*). Структурно посматрано, у свим овим примерима имамо предлошко-падежне конструкције, три са предлогом *код* и једну са предлогом *испод*. Присвојни придев се гради од антропонимске основе и суфикса *-ин*/*-ов* и налази се у зависном падежу (генитиву), док је трећи члан конструкције апелатив.

4.2. Е̄тноними у микро̄то̄понимији

Забележени су и три примера микротопонима (два једночлана и један двочлани назив) који мотивацију налазе у различитим етнонимима: *Буга̀рија*[14] Добр Шљив; *Вла̀јна* Пањ; *Ту̑рска њѝва* Пањ.

4.3. Микро̄то̄поними наста̄ли од дрӯгӣх (микро)то̄по̄нима

У посебну групу сврставамо микротопониме настале од других (микро) топонима. Међу њима забележен је само један пример једночланог микротопонима: *Врата̀рица* Добр Пањ Шљив (према селу *Вратари*). Много је више двочланих примера, који се састоје од придевског атрибута изведеног од топонима и апелатива: *Ѝгрдшка ре́ка* Добр Пањ (налази се између села *Пањевац* и *Ѝгрош*); *Крушевѝчки до* Стуб (налази се близу села *Крушевица*); *Па̄рчѝнска по̏ља̀на* Парч, *Па̄рчѝнско бр̏до* Парч (именовани су према месту где се налазе); *Трна̂вачка чу̑ка* Љуб (узвишење које се налази између села *Љубинци* и *Трнавци*). Најзад, јавља се и један пример синтагме која се састоји од придевског атрибута и топонима: *До̀њи Па́рчин* Парч.

Бележимо и два примера микротопонима насталих од другог микротопонима: *Ве̏лики Јелѐњак* Добр, *Ма̂ли Јелѐњак* Добр (први се односи на део брда *Јелењак* од цркве до врха, а други на део од цркве до подножја).

5. МИКРОТОПОНИМИ НЕЈАСНЕ МОТИВАЦИЈЕ

Неколико микротопонима је због непрозирне мотивисаности овом приликом остало неразврстано:

Ду̑ѝнац Љуб (можда од подругљивог надимка (уп. Лома 2013: 83: 'Дупетини лази')).
Па̏половача Добр.
Перевѝнци Парч.
Пља̂штак Љуб.
Чу̑бла Добр Шљив.
Цецљѝче Пањ.

14 Сачувано је народно предање да је за време Првог светског рата бугарска војска на том месту поставила логоре.

6. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

У нашем раду покушали смо да представимо микротопонимијску слику једног дела општине Александровац са структурног и семантичког аспекта. Етимолошки гледано, имена су мотивисана и фисиогеним и антропогеним својствима. Међу првима налазимо примере који упућују на географске термине, визуелно-квалитативна својства реалија, однос према другим географским објектима, те примере мотивисане фитонимима и зоонимима. И у вези са антропогеним својствима истичемо да су различите мотивације за настанак имена. Тако имамо примере који се односе на тло и његово искоришћавање, објекте пољопривредне намене и називе у вези са сточарством, привредне објекте и производе, комуникације, културне и друштвене објекте, митолошке и религијске елементе и сл. Са структурно-творбеног аспекта посматрано, можемо запазити различите моделе настанка имена. Међу једночланим јединицама осим неизведених микротопонима који махом представљају топонимизиране апелативе, налазимо велики број изведеница, те који пример сложених назива. Вишечлани микротопоними јављају се у форми атрибутивних синтагми и предлошко-падежних конструкција. Трећа издвојена група односи се на микротопониме настале од антропонима. У овој групи, такође, можемо наћи и једночлане, и вишечлане јединице, а називи махом указују на поседновне односе у прошлости. На овај начин микротопоними чувају и антропониме који су данас слабије фреквентности. Одређен број микротопонима у себе укључује и етнониме, те на тај начин носи и неке историјске податке или предања, али и друге (микро)топониме. Можемо закључити да сви наведени резултати анализе прикупљене грађе показују да је микротопонимијска слика изабраног дела општине Александровац изузетно богата и разнолика, како на семантичком, тако и на структурно-творбеном плану, те истичемо да је зато потребно наставити топономастичка истраживања овог краја.

7. РЕГИСТАР

Алѐксићи Шљив, заселак.
Бȁбина ливȁда Добр, ливада.
Бājȗћанка Стуб, воћњаци и њиве, а некад храстова шума.
Бȁкићи Пањ, заселак.
Бāнȋн пȳт Добр, пут који пролази кроз Банино имање.
Бȁра Стуб, водокрчно земљиште.
Бе́ла зе̏мља Стуб, узвишење.
Белобрѐжина Стуб, узвишење на ком се налази гробље.
Божа́нац Шљив, брдо прекривено шумом.
Бо̏шковићи Добр, заселак.
Бо̏шковицки пȳт Добр, пут који води у заселак *Бошковићи*.
Бр̏до Шљив, узвишење на ком се налазе виногради.
Бро̑д Добр Пањ, њиве, ливаде и шума близу реке *Врāтарице*.
Бубā̑н Шљив, воћњаци, њиве.
Буґарȋ̑ја Шљив Добр, низбрдица.
Бусȁра Шљив, њиве, повртњаци.
Варȉна Љуб, заселак.
Варȉнски по̏ток Љуб, поток.
Ве̏лика ливȁда Добр, ливада.
Ве̏лики Јелѐњак Добр, горњи део брда *Јелењак*, од цркве навише.
Ве̏лики ли̏повац Добр, липова шума.

Вѐлики лу̑г Пањ, шума.
Вѐлико бр̑до Стуб, брдо на ком се налазе виногради.
Вла̏дичина ба̑ра Љуб Парч, водокрчно земљиште.
Вла̑јна Пањ, њиве, виногради.
Воденѝчиште Добр, место на ком је некад била воденица, а сада је обрадиво земљиште.
Вра́ње бр̑до Стуб, узвишење.
Врат̏а̑рица Добр Пањ Шљив, река.
Врт̏ља̑г Добр, запуштено земљиште, оно које се не обрађује.
Га̑шѝнац Шљив, њиве.
Гилѝт̏кино Шљив, ливада.
Гло̑жане Љуб, њиве, виногради.
Го̑рње сѐлиште Шљив, данас је обрадиво земљиште, а некад је било насељено место.
Го̑рњи шљива̑к Добр, шљивик.
Гра̑бак Пањ, брдо на коме су пашњаци; Шљив, виногради, њиве.
Гра̑диште Љуб, узвишење; сматра се да је ту некад био град.
Граћа́нац Стуб, виногради.
Грнчѝћ Љуб, глиновито земљиште.
Димит̏рѝјевићи Добр, заселак.
Долѝна Добр, ливада.
До̀лови Добр, ливаде.
До̑ње п̏о̀ље Стуб, ливаде на узвишењу.
До̑ње сѐлиште Шљив, данас воћњаци и њиве, некад насељено место.
До̑њи Па́рчин Парч, заселак.
До̑њи шљива̑к Добр, шљивик.
Дра̄гѝнац Пањ, шума.
Дра̀ча Шљив, данас су њиве, а некад је било насеље.
Дрѐњак Добр, обрадиво земљиште.
Дру̏м Добр Пањ, њиве; Шљив, пут од села до *Реке*.
Ду̏б Шљив, брдо на ком су виногради, њиве, шума и црква.
Дубовѝца Стуб, заселак.
Дубра̀ва Пањ, њиве, шљивик.
Дӯѝнац Љуб, воћњаци.
Ђӯрђевѝћи Добр, заселак.
Ђӯрђевѝцки лу̑г Добр, шума.
Жи̑вков ла̑з Пањ, виногради и њиве.
За̑ина ру̏па Добр, ров, рупа, тунел, скровиште где су се сакривали војници у ратним временима.
За́п̏ис Љуб, простор око култног дрвета; Шљив, место поред култног дрвета у које су мештани сваке године на дан Светог Трифуна урезивали по један крст.
Зби̏ље Шљив, виногради.
Здра̄вѝћи Добр, заселак.
Здра̄вѝцки п̏о̀т̏ок Добр, поток.
Здра̑вковица Пањ, њиве, ливаде, повртњаци.
Ѝвѝнац Шљив, виногради, њиве.
Игр̀о̀шка ре́ка Добр Пањ, земљиште око речице која представља границу између Доброљубаца, Пањевца и Игроша.
Ѝсп̏од Ра̄јѝне ку̏ће Добр, њиве и ливаде.
Јагњѝло Шљив, воћњаци и шума.
Јасења̑к Пањ, њиве, виногради.
Јѐжевѝца Стуб, узвишење.
Јѐзеро Пањ, водокрчно земљиште, ливаде и њиве.
Јелѐнковићи Стуб, заселак.
Јелѐњак Добр Љуб, брдо.

Јо̄вӣно бр̏до Добр, узвишење.
Јо̑вковићи Шљив, заселак.
Јо̄тӣнка Стуб, њива купљена од Јотића.
Јо̄тӣћи Шљив, заселак.
Карӑула Пањ, борова шума, брдо изнад села.
Клечӑк Стуб, брдо на ком су виногради.
Код Бӑнӣне рӑмпе Добр, место око препреке у виду оборено дрвета које је имало функцију спречавања проласка *Баниним путем*.
Код бунӑрчета Добр, ливада.
Код ви̏ра Стуб, виноград.
Код воденӣце Добр, место поред реке *Врашарице* на ком се некад налазила воденица.
Код вр̄бе̑ Добр, обрадиво земљиште.
Код дивљӑке Добр, ливада око дивље јабуке.
Код дӧма Стуб Добр, простор око сеоског дома.
Код зг̄рӑдице Парч, обрадиво земљиште.
Код иг̄рӑлишта Добр, простор око школског игралишта.
Код колӣбе Добр, ливаде око колибе.
Код маг̏азе Стуб, земљиште поред магазе, складишта.
Код мӧста Добр, земљиште поред моста на реци *Врашарици*.
Код по̄дру̏ма Стуб, простор поред подрума где се чувало вино.
Код про̄да̑внице Добр, земљиште и насељено место око сеоске продавнице.
Код Рӑјӣне њӣве Добр, обрадиво земљиште.
Код тӧпа Љуб, место на ком је био топ за противградну одбрану.
Код црквӣце Шљив, простор око старе цркве.
Код Чӣметове ба̄шт̄е̑ Добр, обрадиво земљиште и повртњак.
Ко̄дӣнац Пањ, шљивик.
Кӧловоз Пањ, пашњак.
Кома̑товићи Пањ, заселак.
Кӧстицки кљу̑ч Стуб, брдо.
Кочињӑра Парч, обрадиво земљиште.
Крушевӣчки до̑ Стуб, њиве.
Кр̏цићи Добр, заселак.
Кр̏цићки по̄то̄к Добр, поток.
Крчӗвина Добр Шљив, баште, њиве.
Кр̏шани Добр, заселак.
Ла̑з Пањ, виногради; Шљив, шљивици и шума.
Ла̄зӣћ Пањ, њиве, шљивик.
Лӗкӣне њӣве Добр, њиве.
Лӗшта̄к Добр, парлог.
Ма́јдан Шљив, шума, каменолом.
Ма́ква Стуб Шљив, њиве.
Ма́ла ливӑда Добр Стуб, ливада.
Ма́ли Јелӗњак Добр, део брда *Јелењак*, од цркве наниже.
Ма́ли лӣповац Добр, липова шума.
Ма́ло бр̏до Стуб, брдо на ком се налазе виногради.
Ма̄рковӣћи Добр Шљив, заселак.
Ма̄рковӣцка ливӑда Добр, ливада.
Мета̑лица Пањ, виногради, шљивици, њиве.
Мија̑товићи Добр, заселак.
Милӣнчићи Стуб, заселак.
Милӣћи Стуб Шљив, заселак.
Милӣцка ре́ка Стуб, речица.
Мина̄ковӣћи Парч, заселак.

Ми̏нићи Парч, заселак.
Ми̏тровићи Пањ, заселак.
Моли̏твиште Стуб Шљив, место на ком су се одржавале литије (уместо речи *литија*, у овом крају се користи реч *моли̏тва*).
На пе́ску Добр, обрадиво земљиште.
Обра̄довӣћи Шљив, заселак.
О̄рни̏ца Стуб, њиве и повртњаци.
О̀тава Добр, ливаде.
Па̀дине Добр, део села на обронцима брда.
Палу́ри Добр, заселак.
Па̀половача Добр, ливаде и њиве.
Па̄рчи̏нска по̄ља̀на Парч, виногради.
Па̄рчи̏нско бр̄до Парч, узвишење.
Пе̄пељу̏ша Стуб, река.
Перви́нци Парч, насељено место.
Перја́нци Пањ, заселак.
Пе̏тковићи Парч, заселак.
Пла̀ц Стуб, виногради и ливаде.
Пља̀штак Љуб, брдо.
По̀дине Стуб, узвишење.
По̄ља̀ниште Стуб, повртњаци и воћњаци.
По̀ље Добр, обрадиво земљиште.
По̀ток Шљив, земљиште око потока, махом шума.
Пото́чак Добр, обрадиво земљиште; Стуб, шљивик.
Пуноше́вци Пањ, заселак.
Радӗнковӣћи Шљив, заселак.
Радоса̄вљевӣћи Шљив, заселак.
Ра̀дујевац Стуб, њиве и воћњаци.
Ра̄скр̄сница Шљив, њиве и насеље поред места где се спајају четири пута (из Александровца, Бруса, Доброљубаца и једног дела Шљивова).
Ра̀чићи Парч, заселак.
Ре́ка Добр, насеље око реке *Вратарице*; Шљив, обрадиво земљиште поред реке *Вратарице*.
Рила́ци Љуб, заселак.
Росу̏ље Добр Шљив, воћњаци, њиве.
Са̀вковићи Љуб, заселак.
Са̀д Шљив, њиве.
Сама̀р̨ићи Стуб, заселак.
Са̄ста̀вци Стуб, место где се спајају потоци.
Се̏лиште Љуб, некад је било насељено место, а данас је шума.
Сла̀тина Добр, ливаде и њиве.
Смуђа̀ра Стуб, равно земљиште.
Средња̀к Шљив, виногради.
Средома̀н Стуб, шума.
Ста̀ма̀товићи Пањ Шљив, заселак.
Ста́ра ку̏ћа Шљив, воћњаци и њиве.
Ста́ра шко̀ла Добр, место где је некад била сеоска школа.
Ста́ро се̏ло Добр, насељено место.
Стра́на Добр, обрадиво земљиште.
Су̏димци Љуб, заселак.
Сӯдни̏ца Добр, ливаде.
Тодо̄рови̏ћи Пањ, заселак.
Т̀омићи Пањ, заселак.
Т̀о̄п Стуб, виногради.

То̏рине Пањ, шљивици.
Трна̏вачка чу̏ка Љуб, брдо између Љубинаца и Трнаваца.
Тр̏њак Љуб, земљиште које се не обрађује.
Трња̏ча Шљив, њиве.
Тр̏шевина Пањ, њиве, ливаде.
Ту̏рска њи̏ва Пањ, пашњак.
Ћа̏ва Шљив Добр, виногради, њиве.
Ћу̏ковац Шљив, шума.
У лива̏де Добр, ливада и обрадиво земљиште око ње.
Ца̏ревица Добр Љуб, шума.
Ца̏риг̄рад Љуб, њиве, шљивици.
Це̏рјак Пањ, шума.
Цӣгла̏ра Стуб, ливада на којој су се некад правиле цигле.
Црве̏ни бре̄г Добр, узвишење.
Црвени̏ца Љуб, обрадиво земљиште.
Чаи̏р Пањ, шума; Шљив, њиве.
Ча̄ји̏ћи Добр, заселак и место на ком се налази сеоско гробље.
Чама̏г̄овац Стуб, виногради, воћњаци.
Че̄ди̏ца Парч, воћњаци.
Че̏сма Шљив, виногради, њиве.
Чу̏бла Добр Шљив, њиве.
Чука̏ра Шљив, шума, насеље.
Џецљи̏че Пањ, шума, њиве.
Шљива̏че Добр, шљивик.
Шу̏ма Љуб, виноград, а некад су биле шуме, па су искрчене.
Шума̏рица Стуб, шума и обрадиво земљиште око ње.

Литература

Грковић 1977: М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд: Вук Караџић.

Грујовић Брковић 2009: Катарина Грујовић Брковић, *Пољана* – симбол Жупе, *у*: *Жупски зборник*, год. IV, бр. 4, Александровац, 75–88.

ЕРХСЈ I–IV: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1973.

Жугић 2013: Р. Жугић, *Микротопонимија доњег слива Јабланице (семантичко-творбени аспект)*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Лома 2013: А. Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље: ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању општесловенских именословних образаца, Беог̄рад*: САНУ.

Милинчић, Сандић 2006: Мирољуб Милинчић, Дејан Сандић, Општина Александровац – положај, основна обележја и однос према окружењу, *у*: *Жупски зборник*, год. I, бр. 1, Александровац, 9–26.

Павловић 2018: З. Павловић, Ороними Србије IV (Ћ–Ш), *Ономатолошки прилози*, XXV, 79–204.

Радић 2003: Ј. Радић, Топонимија Белице, *Ономатолошки прилози*, XVI, 17–322.

Радић 2010: П. Радић, Копаонички говор, етногеографски и културолошки приступ, Београд: Српска академија наука и уметности, Етнографски институт.

РКМД I–II: Г. Елезовић, *Речник косовско-метохиског̄ дијалекта*, Приштина: Институт за српску културу, 1998.

РСАНУ I–XXI: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, 1959–2021.

РСЈ 2011: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

ON THE MICROTOPONYMY OF ALEKSANDROVAC'S ŽUPA

Summary

This paper discusses the mictotoponymy of the villages of Aleksandrovac municipality, located near Pokrep field: Dobroljupci, Ljubinci, Panjevac, Parčin, Stubal and Šljivovo. The compilation of our corpus was preceded by a field research, and all collected material was recorded in the dialect pronunciation of the informants, i.e. native speakers of the Kosovo-Resava dialect. We conducted a semantic and structural-formative analysis of the collected material. The research showed that, from a semantic point of view, a part of the microtoponyms find their motivation in the phisiographic properties of the soil, but a large number of examples of names that point to civilizational objects and concepts have also been recorded. From a structural point of view, we can find single-membered and multi-membered units among the recorded structures. A certain number of microtoponyms have an antroponoymic origin, on the structural level of which we also notice various examples. At the end of the paper there is also a register of recorded mycrotoponyms.

Keywords: onomastics, toponomastics, microtoponymy, Župa, field Pokrep, Aleksandrovac

Tamara S. Minić

II ПРИМЕЊЕНОЛИНГВИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

37.091.279.7:81'243

Тијана Б. Гаши[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ИЗАЗОВИ У ЕВАЛУАЦИЈИ ИНТЕРКУЛТУРНЕ КОМУНИКАТИВНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ У НАСТАВИ СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Интеркултурна комуникативна компетенција (ИКК) подразумева знања, вештине и ставове који се тичу како страног, тако и матерњег језика и културе. О њеној важности за развој свести о сопственом идентитету и идентитету других сведочи и чињеница да су курикулуми за учење страних језика обогаћени интеркултурним приступом. Наиме, на основу важећих стандарда постигнућа ученика за основне и средње школе у Републици Србији, развој интеркултуралности и интеркултурне комуникативне компетенције јесте један од циљева наставе страних језика. Ипак, главна потешкоћа у операционализацији интеркултурног приступа настави јесте немогућност прецизног оцењивања поменуте компетенције, што неповољно утиче на значај који она има на часовима страних језика. Стога је циљ овог рада да укаже на постојеће изазове уз осврт на досадашња истраживања на пољу евалуације ИКК, а потом и да понуди поједина решења за њено оцењивање. Иако се постојећим стандардима постигнућа за страни језик у основним школама не препоручује изоловано оцењивање ИКК, сматрамо да би потпуно одсуство евалуације ИКК током наставе подредило њен положај у образовању, те стога предлажемо примену техника попут самоевалуације путем портфолија, формативно оцењивање и сл.

Кључне речи: интеркултуралност, интеркултурна комуникативна компетенција, евалуација, оцењивање, настава страних језика, стандарди постигнућа

1. Увод

Оцењивање ИКК је важна тема у методици наставе, јер је за њега у теорији, а нарочито у пракси, увек везано „више питања него одговора" (Серку 2010: 17). Општи проблем из којег произилазе различита појединачна питања везана за евалуацију ИКК јесте велики раскорак између концептуализације ИКК и њене операционализације. Наиме, испоставља се да је концепт ИКК далеко развијенији него његова примена у наставној пракси (Дурбаба 2016: 354). Стога се радови из области глотодидактике везани за ИКК баве управо том тематиком са намером да се јаз умањи и превазиђе.

Да би евалуација била успешна, веома је важно добро дефинисати шта се тачно оцењује. Наиме, не постоји консензус око дефиниције ИКК, која се разликује у зависности од дисциплине и приступа. Будући да постоје различита објашњења културе, па самим тим и ИКК, није лако изабрати најподеснији модел ИКК који би постао део курикулума и који би могао да се рашчлани на компоненте подложне евалуацији. У литератури наилазимо и на мноштво термина који су уско везани за ИКК: мултикултурализам, кроскултурна адаптација, интеркултурна осетљивост, културна интелигенција и интернационална комуникација (Фантини 2009, Дирдорф 2011а). Дакле, уколико немамо јединствено мишљење у вези са одабраним моделом културе, немогуће је договорити културолошке наставне садржаје који ће се обрађивати, а потом и оцењивати

1 tijana.gsh@gmail.com

(Дурбаба 2016: 352). Ипак, може се рећи да постојање различитих дефиниција није проблем сам по себи, већ је изазов направити од њих добар одабир јасних и експлицитних циљева оцењивања ИКК. Након тога, битно је и пронаћи добар инструмент за евалуацију који је компатибилан са циљевима и исходима који се оцењују (Алмеида и др. 2012: 697, Фантини 2009: 465).

Аутори научних радова на пољу интеркултуралности се најчешће опредељују за модел ИКК Мајкла Бајрама који уједно чини и саставни део курикулума за интеркултурну комуникативну наставу страних језика, те ћемо га користити за потребе анализе у овом раду. Бајрам тврди да се ИКК састоји од 5 компоненти, а то су: **знања** (познавање појединости полазних или циљних култура), **ставови** (отвореност према културолошкој различитости), **вештине интерпретације** (разумевање и поређење различитих култура), **вештине откривања** (интеракције са другом културом) и **критичка културна свест** (способност критичког промишљања из различитих културолошких перспектива, Бајрам 1997: 34 према Дурбаба 2016: 288). Иако се већина аутора и интеркултурних педагога слаже да је дефиниција подобна, постоје велика неслагања у објашњењу ових категорија и издвајању кључних појмова који би помогли приликом оцењивања током наставе. Па све и када бисмо успели да се договоримо око концептуалног одређења ИКК које ће бити база за наше оцењивање у неком конкретном контексту, нпр. основној школи, успешно имплементирање интеркултурног приступа у наставу и евалуација те успешности наићи ће на многе изазове. У овом раду ћемо детаљније објаснити на које потешкоће се наилази приликом креирања курикулума и оцењивања ИКК у настави страног језика и понудити поједине методе и технике за евалуацију.

2. Евалуација интеркултурне комуникативне компетенције између истраживања и језичких образовних политика

Оцењивање се у настави дефинише стандардима, циљевима и исходима, а спроводи се конкретним методама и техникама. Мајкл Скривен уводи, а Бенџамин Блум разрађује чувену традиционалну поделу на формативно и сумативно оцењивање које је и даље веома заступљено у настави страних језика (Скривен 1967, Блум и др. 1971). Према Блумовом мишљењу, циљ формативног оцењивања јесте да помогне ученику и наставнику да се фокусира на неопходна решења у процесу учења како би се напослетку савладало градиво, док се сумативним оцењивањем процењује степен савладаности градива након читавог курса (Блум и др. 1971: 61). Формативно тестирање се обавља у различитим приликама током школске године или курса језика, подразумева повратне информације о усвојеном градиву и служи за проверу и побољшање процеса учења, док сумативно тестирање мери укупно постигнуће ученика, обавља се на крају године или курса, испољава се бројчаном оценом и служи за проверу резултата (Дурбаба 2011: 150). Поред наставничког оцењивања, постоји и самооцењивање и вршњачко оцењивање. О којем год облику евалуације да се ради, важно га је спроводити, будући да је оно спона између наставног процеса и курикулума на двама нивоима: националном (путем стандарда) и интернационалном (посредством сертификата). У потоњем тексту, приметићемо да интеркултруна комуникативна компетенција има своје место у стандардима постигнућа за крај основног образовног циклуса у Републици Србији и у документима Савета Европе, али је њено оцењивање de facto одсутно у самој настави језика. Препоручује се аутоевалуација или формативно оцењивање ИКК приликом екстерне евалуације.

Такође, оцењивање ИКК у настави ваља вршити помоћу алатки које су везане за стандарде и курикулуме на националном нивоу, а који се креирају на основу геополитичких појединости, дидактичких циљева и доступних инструмената за евалуацију и проверу знања. Важно је ускладити стандарде за развој ИКК са узрастом ученика, циклусом образовања, као и са нивоом знања језика који се, у зависности од самог језика, може постићи (Каспари и Шиншке 2007. према Знајдеро 2010: 5). Да би се могло уопште планирати оцењивање развијености ИКК код ученика, наставник треба да претходно успешно имплементира интеркултурни приступ у свакодневну наставну праксу (Знајдеро 2010).

Ваља напоменути да дескриптори за одређивање појма ИКК нису присутни у Заједничком европском референтном оквиру, најважнијем документу за уређење курикулума наставе страних језика на европском нивоу. Мајкл Бајрам изражава своје незадовољство чињеницом да ИКК није добила своје место у овом документу, а као један од разлога наводи управо потешкоће са евалуацијом ИКК (Филиповић 2008: 94). Ипак, на иницијативу Савета Европе, Жан-Клод Беако заједно са Мајклом Бајрамом и осталим сарадницима ствара водич за интеркултурно образовање[2], који служи као детаљни референтни оквир компоненти ИКК (Дурбаба 2016: 299–302). Ипак, како закључује Оливера Дурбаба, овај приручник користан је за учење другог језика у амбијенту циљне културе, али не и за наставу страног језика где се сусрети са циљном културом симулирају (ibid).

За одабир концепта ИКК и његово прилагођавање наставном курикулуму, узећемо пример рада Дарле Дирдорф (Дирдорф 2006). Она користи методу Делфи како би се консултовала са експертима на пољу интеркултуре и са високошколским установама који учествују у студентским разменама. Ауторка спроводи истраживање не би ли усагласила различита виђења ИКК у јединствени модел за оцењивање ИКК код студената. Потом сакупља и издваја кључне компоненте ИКК и дели их на: **ставове** са једне стране (поштовање других култура, отвореност без предрасуда, заинтересованост за другачије), а **знање** и **разумевање** са друге стране (свест о култури, продубљена културолошка знања, социолингвистичка свест). Евалуација компонената се одвија преко жељених унутрашњих и спољашњих исхода. Унутрашњи исходи подразумевају прилагодљивост, флексибилност, етнорелативистички поглед на свет и емпатију, док су спољашњи успешна комуникација и прикладно понашање приликом интеркултурног сусрета. Вештине које се у том процесу оцењују су слушање, посматрање и процена, а потом анализа, интерпретација и повезивање (Дирдорф 2006, 2009). Додатно дефинишући понуђени модел, ауторка саветује оцењивање кроз критички осврт приликом интеркултурног искуственог учења (енгл. service learning), упоређивање тестова и анкета уочи и након периода студија у иностранству, као и дискусије и разговоре приликом наставних и ваннаставних активности на самом факултету (Дирдорф 2011а: 70–72).

Што се тиче самог процеса оцењивања, већина аутора истиче да је најважније добро дефинисати мерљиве циљеве у односу на сврху самог курса односно наставе страног језика (Фантини 2009, Дирдорф 2011а, Ленц и Бертеле 2010, Дурбаба 2016). Асоцијација америчких универзитета је начинила јединствену листу исхода, која се потом може прилагодити и подесити у односу на циљеве конкретног курса језика. Ради успешнијег мерења развоја ИКК и добијања тачнијих резултата, саветује се коришћење директних и индиректних техника у

2 Пун назив референтног оквира: *Guide for the development and implementation of curricula for plurilingual and intercultural education.*

оцењивању (Дирдорф 2011а: 74). Директни докази о развијености ИКК су уговори о учењу, ученички портфолио, критички осврт, процена учинка и анкете, док су индиректни они који пружају увид у учениково виђење усвајања ИКК, тј. инвентари, упитници, интервјуи и фокус групе (ibid). Када говоримо о ситуацији у нашој земљи, национална језичка политика за страни језик укључује детаљне дескрипторе у стандардима постигнућа за крај основне школе, док се у стандардима за средње школе наводи само као општи циљ учења[3] (ЗВКВ 2015, ЗВКВ 2017). У уводу приручника за стандарде за крај основног образовања експлицитно је истакнуто да се изоловано оцењивање постигнућа из ове области не саветује, мада се дескрипторима и примерима задатака оставља могућност провере стечених интеркултурних знања, прагматичких вештина и ставова (ЗВКВ 2017: 13).

Карла Боргети (Боргети 2017) у свом раду поставља питање да ли је уопште могуће (а и потребно) спроводити евалуацију ИКК с обзиром на поједине етичке препреке које се јављају том приликом. Она указује на разноврсност постојећих модела ИКК, али и на њихову мањкавост у погледу евалуације. Потом истиче да је природа ИКК таква да се усвојене компетенције не морају нужно појавити у настави приликом извршења задатака којима се вежба, стиче или оцењује интеркултурна компетенција. Наиме, услед одвојености бихејвиоралне од когнитивне и афективне компоненте ИКК, одређена размишљања и ставови могу бити усвојени, а да се притом не испољавају. Понашање ученика током обављања интеркултурних активности зависи умногоме од њихових личних карактеристика и од самог контекста, те се на пример непоказивање заинтересованости за нечију културу не може негативно оценити са аспекта ИКК, јер је можда условљено тренутном ситуацијом или особинама ученика (рецимо, стидљивошћу). Уопштена процена развијености ИКК код ученика у конкретној ситуацији је отежана, будући да он показује различите нивое развоја ИКК зависно од контекста и саговорника. Притом, може се десити да одређени делови афективне компоненте, као што су флексибилност, стрпљивост, толеранција или емпатија једноставно нису ученикове личне особине. Због тог разлога се, напослетку, поставља питање да ли је морално вршити евалуацију нечијих приватних осећања и личног идентитета током наставе страних језика (Боргети 2017).

3. Оцењивање ИКК у настави страних језика

На основу поменутих истраживања и докумената, технике за оцењивање ИКК које се издвајају су интервјуи, фокус групе, есеји и презентације, опсервације, тестови, инвентари, упитници, портфолија (Бајрам и др. 2002, Дирдорф 2006, Фантини 2009, Дирдорф 2011). Поменути европски Приручник за развој и имплементацију интеркултурног образовања у курикулуме скреће пажњу на *INCA* пројекат за евалуацију ИКК и препоручује примере инструмената и тестова за процену развоја ИК: упитник, есејска питања, листа дескриптора, обрада и анализа података, скале са питањима у форми критичких инцидената, дијалози, писани и видео сценарији као конкретне технике приликом оцењивања (Ленц и Бертеле 2010: 72). Међутим, ове технике не могу бити општеприхваћене на свим нивоима образовања и у свим наставним контекстима. Већина радова тиче се евалуације студената пре и после боравка у држави циљног језика, те се може закључити да су ове методе примењиве једино у настави на универзитетском (евентуално средњошколском) нивоу уколико постоје прилике за остварење

3 Израда нових стандарда постигнућа за крај средњег образовања је у току.

контакта са припадницима циљне културе. Сматрамо пак да би се предложене технике могле прилагодити степену развијености уобичајене школске интеркултурне наставе страног језика и да би могле послужити формативном оцењивању развоја когнитивне, афективне и бихејвиоралне компетенције код ученика на свим нивоима образовања. Како би се успешно оцениле компетенције и ресурси за које се очекује да су усвојени на крају курса, аутори саветују мултимодални приступ приликом евалуације, односно комбиновање више од једног типа тестирања (Фантини 2009, Знајдеро 2010). У наставку образложићемо на који начин је могуће применити постојеће алатке у сврхе евалуације ИКК.

Анализом савремених истраживања, аутори Мариус Базган и Мариана Норел (Базган и Норел 2013) долазе до закључка да се **упитник** најчешће користи за евалуацију ИКК. Према њиховом мишљењу, главна мана тог експлицитног метода оцењивања јесте проблем социјалне пожељности дескриптора. Испитаници попуњавањем упитника несвесно себи приписују позитивна понашања, док умањују присуство негативних. Осетљиве теме које покрећу поменути феномен су: љубав, самопоштовање, религијска и патриотска осећања, фанатизам, насиље, доброчинство, илегални поступци, новац и зарада и сл. Поред експлицитних метода за оцењивање, које подразумевају свесно и контролисано давање одговора, аутори предлажу имплицитну евалуацију. Она даје увид у конструкте које испитаници имају при чему их они нису свесни и не могу контролисати своје одговоре. Контрола свести је одсутна приликом аутоматског и брзог давања одговора, те они самим тим нису модификовани, већ непосредни и искрени, што позитивно утиче на резултате теста. Поред напоменутих предности имплицитног теста, треба узети у обзир да они не могу мерити развијеност појединих компонената ИКК, као што су знања или бихејвиорална флексибилност, те се препоручује истовремена употреба оба метода ради боље целокупне слике о усвојеној ИКК (Базган и Норел 2013: 99). Једна од предности упитника као метода јесте могућност стандардизације и анализе вишедимензионалне природе развоја ИКК. Код типова питања и одговора користи се најчешће Ликертова скала за процену развијености компоненти става, док питања са вишеструким избором боље оцењују компоненте знања и вештине (Грифит и др. 2016). Сматрамо ову технику корисном превасходно за потребе истраживања у области наставе или интеркултуре уопште.

Аутор Мехмет Каник (Каник 2019) спроводи евалуацију ИКК користећи задатке за **обрнуту допуну дискурса** (*R-DCT*) код 12 студената странаца у Турској који уче турски као други страни језик. Преузима једну од Фантинијевих алатки за оцењивање техником допуне дијалоге (*MAXSA*; Фантини 2009), која је слична задацима допуне дискурса (*DCT*). У обрнутој допуни дискурса испитаници не допуњују постојећи дијалог, већ на основу готовог понуђеног говорног чина описују ситуацију у којој би дате исказе било могуће сместити. Поменута врста активности користи се за процену прагмалингвистичке компетенције, а подразумева писање исказа који се сматрају најпригоднијим за дати социокултурни контекст (нпр. искази везани за извињавање, давање и извршавање наредби и сл). Велика предност ових задатака јесте лакоћа имплементације у курикулуме и могућност њихове стандардизације приликом истраживања (Каник 2019).

Форма **портфолија** за самоевалуацију подразумева да ученик сам прикупља податке, анализира понашања и документе, води евиденцију о циљевима и напретку, коментарише дијалоге, истражује о својој и другим културама и даје примере решавања неспоразума заснованих на културолошким разликама.

Портфолији се нуде као саставни део процеса оцењивања (поред самих тестова знања) који помаже предавачима да добију ширу слику о развоју ИКК и прецизније је оцене. Савет Европе предлаже алатке као што су Европски језички портфолио или Аутобиографија културних сусрета (*Autobiography of Intercultural Encounters*; в. Лујић 2015), који су обезбедили приступ обрасцима портфолија на разним језицима и служе за самоевалуацију и самостално образовање (Знајдеро 2010: 3–5, Бајути 2016: 12). Ови инструменти подразумевају самоевалуацију путем анализа интекултурних искустава. Аутобиографија интеркултурних сусрета се теоријски базира на Бајрамовом моделу ИКК, а омогућава проверу усвојених интеркултурних знања и ставова, попут толеранције и емпатије, као и вештина попут флексибилности и критичке свести.

Развијеност ИКК, поготову на почетним нивоима учења страног језика и код млађих ученика, може се оценити и путем **тестова знања**. Пример за то проналазимо у понуђеним задацима у Приручнику за наставнике за Опште стандарде постигнућа за крај основног образовања (ЗВКВ 2017). Будући да се на том узрасту очекује препознавање, разумевање и описивање основних културолошких појава из полазне и циљне културе, задаци могу бити једноставног карактера и разноврсни (технике допуне, заокруживања, отворених и затворених питања, повезивања и сл). Подразумева се да је интеркултурни приступ настави присутан и на другим релевантним предметима. На пример, за развијање ИКК је засигурно неопходна међупредметна повезаност курикулума за матерњи и страни језик не би ли се освестили културолошки обрасци и обликовали културно сензитивни ставови везани како за полазну, тако и за циљне културе. Стога задаци морају бити тако начињени да позивају на поређење двеју култура (или више њих), јер се у супротном не могу сматрати интеркултурним.

Током наставе у средњој школи и на факултету, од ученика и студената се очекује виши ниво знања језика, а развијају се компоненте става и критичког мишљења, те се тестови морају комбиновати са другим методама у оцењивању у зависности од предмета и типа наставе. У раду Нине Лазаревић (2018) примећујемо колико форма **дневника** може бити корисна за евалуацију ИКК на универзитетском нивоу (у овом случају код студената – будућих професора језика). Ауторка нуди детаљан опис модификације интеркултурног курса на Департману за англистику Филозофског факултета у Нишу, као и увид у низ метода за успешно оцењивање развијености ИКК. Наиме, првобитно су испитне обавезе подразумевале недељни дневник о интеркултурним дешавањима из заједнице или медија, есеј о књизи, филму или серији одређене друштвене или етничке заједнице, као и презентацију о проблемима истакнутим у есеју. Форма дневника испоставила се неуспешном, јер су поједини студенти занемаривали теоријске оквире, писали кратке белешке о површинским културолошким запажањима без повезивања примедби са правим интеркултурним проблемима. У наредним изменама испитних обавеза, предавач уводи и дневник на задату тему, теоријски тест и групни рад на осмишљавању лекције из енглеског са инкорпорираним елементима ИКК. Примећује се знатно повећање интересовања за предмет, као и успешнији развој ИКК код студената након оформљене студијске групе са гостујућим предавачима из Фулбрајт програма (*Fulbright US Teaching Assistant Program*), током којег су имали прилике да остваре интеркултурни контакт. Ауторка цитира Дарлу Дирдорф и истиче да је развој ИКК целоживотни процес, те се не може очекивати од студената да су на крају овог курса у потпуности компетентни, већ се треба концентрисати на континуирано давање повратних

информација, оцењивање разумевања теоријских модела и практичне примене наученог (Дирдорф 2011б). Саветује се формативна евалуација, која се заснива на компоненти знања, као и на развијености ставова и вештина. Као поједине проблеме са оцењивањем ИКК, ауторка издваја немогућност давања објективне оцене ставова и недовољну развијеност вештина критичке анализе у претходном циклусу образовања студената (Лазаревић 2018).

Када говоримо о садржајима који се оцењују, у литератири налазимо да су предавачи за своје предмете у контексту полазне и циљне културе бирали културолошке садржаје од важности за развој интеркултурних вештина. Код студената странаца, ради се о материјалима који помажу интегрисање у циљну културу, освешћивање културолошки условљених образаца и превазилажење стереотипа, а код ученика током наставе страних језика који се налазе унутар своје државе, предавачи доносе или упућују на различите форме културолошких садржаја (књиге, новине, филмове, серије и сл.) које развијају свест о интеркултурним проблемима (Спинели и Долчи 2008, Дурбаба 2016, Лазаревић 2018, Мекхајмер 2019).

4. Интеркултурна комуникативна компетенција у нашим условима: изазови и могућа решења

Као што смо претходно напоменули, у важећим стандардима постигнућа за основне и средње школе, као и у плановима и програмима за стране језика, велика пажња је усмерена на развој ИКК, те сматрамо да они пружају добре смернице за обраду интеркултурних садржаја. У пракси је примећено да су такви садржаји ученицима интересантни, па стога и инспиришући за развој не само ИКК већ и других језичких, као и општих међупредметних компетенција. С друге стране, услед недовољног броја часова страног језика може се десити да буду изостављени из анализе или да се њихова обрада сведе на меморисање искључиво нове лексике.

Поред тога, садржаји и компетенције који не бивају оцењивани приликом полагања матурских или других већих испита, нужно бивају занемарени током часова страног језика, што је разумљиво, с обзиром на већ поменути смањен број часова које наставници и ученици имају на располагању. Такође, познато је да ученици не обраћају пуно пажње на садржаје који се бројчано не оцењују.

Мишљења смо да би занемаривање интеркултурних садржаја одузело ученицима прилику да на занимљив начин усвајају неопходна знања, вештине и ставове и да стварају и баштине своја интересовања о полазном и циљном културолошком контексту. Стога сматрамо да је, са једне стране, неопходно обрадити интеркултурне садржаје са подједнаком обавезом као нпр. граматичке или лексичке садржаје наставних јединица, док је, са друге стране, важно успоставити и прилагодити критеријуме за њихово оцењивање. Наиме, предлажемо све поменуте алтернативне облике и методе за формативно оцењивање оваквих знања које би било гарант присуства ИКК на часовима страног језика.

Како би се добили што веродостојнији резултати о развијености ИКК код ученика, за почетак предлажемо детаљну анализу циљева и исхода наставе и усклађивање наставних садржаја са истим. Наиме, које аспекте ИКК ћемо оцењивати током и након курса страног језика зависи с једне стране од наставног курикулума, а са друге од аспеката ИКК које смо до тада имплементирали у наставу. Главни предуслов за оцењивање сваког наставног садржаја јесте да су они претходно обрађени на часу.

Одабир добрих интрумената за евалуацију врши се такође у зависности од циљева и исхода, али и од доступних механизама и времена које можемо одвојити за оцењивање. Уколико на часовима страног језика нема простора за имплементирање евалуације ИКК путем тестова, предлажемо поменуте алтернативне методе самооцењивања, попут вођења портфолија или дневника. Као што смо приметили, уколико ученици добију јасне смернице о томе како треба да воде своје дневнике, ова метода може бити непроцењив извор информација о интеркултурној трансформацији, не само током студија у иностранству, већ и унутар саме учионице (Лазаревић 2018, Спинели и Долчи 2008).

Напослетку, у овом раду смо потврдили да ни у нашем образовном контексту нема јединственог нити идеалног решења за оцењивање ИКК унутар учионице. Ипак, става смо да прецизност и свеобухватност нису од велике важности када се врши евалуација ИКК на часу страног језика, већ да фокус наставника треба да буде на подршци ученику током развијања ИКК, које свакако не може истовремено и уједначено напредовати код свих ученика, поготово када је реч о бихејвијоралној или афективној компоненти. Сигурни смо да би укрштање двају или више облика и метода за оцењивање дало јаснију слику самом ученику о развоју интеркултурне свести (нпр. истовремено коришћење портфолија и вођење дискусија на часу; писање дневника и учествовање у фокус групама; самооцењивање и вршњачко оцењивање и сл).

5. Закључак

Након прегледа доступних метода и инструмената за евалуацију ИКК, можемо закључити да је њено оцењивање могуће, иако постоји ризик да не буде у потпуности прецизно због поменутих фактора који утичу на резултате. Сматрамо да је прецизност резултата важна, али не и примарна карактеристика тестова који би евалуирали ИКК у контексту учења страног језика, посебно када је реч о компонентама става, вештина интерпретације или вештина откривања. У школском амбијенту саветујемо пре свега формативно оцењивање ове компетенције, јер је приоритет у том узрасту ученика развој знања, вештина и ставова о својој и другим културама, као и стицање свести о постојању различитих културолошких одговора на исте људске и друштвене потребе. У складу са тим, истичемо да су сви облици самоевалуације или вршњачке евалуације одлична надградња традиционалним начинима оцењивања.

Стандарде постигнућа за развој ИКК треба увек усклађивати са узрастом ученика, нивоом знања страног језика и циклусом образовања (Знајдеро 2010). Поменути оквири за оцењивање и дескриптори су доступни свима, те могу послужити као основ за креирање како стандарда, тако и исхода специфичних курсева језика. Дакле, није неопходно преузети читаве моделе ИКК, већ само оне компоненте које сматрамо битним за одређени вид наставе, увек имајући у виду узраст ученика и контекст учења (в. Фантини 2009).

Након увида у измене које су предавачи и истраживачи унели у своје оцењивање, можемо закључити да проналазак идеалне методе и инструмента за евалуацију код једне конкретне групе ученика није једноставно, али је могуће уколико се комбинују различите технике и уколико се траже повратне информације од самих ученика, као на пример, путем фокус група. И поред свих поменутих изазова са којима се сусреће предавач током процене развоја ИКК, веома је важно да не одустане од свих облика евалуације како се развој ове компетенције не би у потпуности занемарио током образовања.

Литература

Алмеида и др. 2012: J. Almeida, Raquel Simoesa, A. & Costa, N. Bridging the gap between conceptualisation & assessment of intercultural competence. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 69, 695–704.

Бајрам 1997: M. Byram. T*eaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters

Бајути 2016: M. Baiutti, La valutazione della competenza interculturale. *Fondazione Intercultura Onlus*, 82 (III).

Базган и Норел 2013: M. Bazgan & M. Norel. Explicit and Implicit Assessment of Intercultural Competence. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 76, 95-99.

Беако 2016: J. C. Beacco et al. *Guide for the development and implementation of curricula for plurilingual and intercultural education.* Strasbourg: Council of Europe.

Блум и др. 1971: B. Bloom et al. *Handbook of Formative and Summative Evaluation*. New York: McGraw-Hill.

Боргети 2017: C. Borghetti. Is there really a need for assessing intercultural competence? Some ethical issues. J*ournal of Intercultural Communication*, 44. https://immi.se/intercultural/nr44/borghetti.html

Грифит и др. 2016: R. L. Griffith & al. (2016). Assessing Intercultural Competence in Higher Education: Existing Research and Future Directions. In Carlson, J. (Ed). *ETS Research Report*, No. RR, 16-25.

Дирдорф 2006: D. K. Deardorff. The Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization at Institutions of Higher Education in the United States, *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 241–266.

Дирдорф 2011а: D. K. Deardorff. Assessing Intercultural Competence. U: Penn, J. D. *Assessing Complex General Education Student Learning Outcomes,* (65-79).

Дирдорф 2011б: D. K. Deardorff. Assessing Intercultural Competence, *New Directions for Institutional Research*, no. 149.

Дурбаба 2011: О. Дурбаба, Тестирање у настави страних језика. *у*: Дурбаба, О. *Теорија и пракса учења и наставе страних језика.* Београд: Завод за уџбенике.

Дурбаба 2016: О. Дурбаба. *Критика концепта интеркултурно оријентисане наставе страних језика и „интеркултурне еуфорије". О могућим развојним перспективама интеркултурне наставе страних језик*а. *у*: Дурбаба, О. Култура и настава страних језика. Увод у интеркултурну примењену лингвистику. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет. 351-363.

ЗВКВ 2015: ЗВКВ. *Општи стандарди постигнућа за крај општег средњег и средњег стручног образовања и васпитања у делу општеобразовних предмета за предмет за страни језик. Приручник за наставнике*. Београд: Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања.

ЗВКВ 2017: ЗВКВ. *Општи стандарди постигнућа за крај основног образовања за страни језик. Приручник за наставнике*. Београд: Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања.

Знајдеро 2010: T. Snaidero. *La valutazione della competenza comunicativa interculturale.* https://www.academia.edu/11566478/La_valutazione_della_competenza_comunicativa_interculturale. 1. 5. 2023.

Каник 2013: M. Kanik. Reverse Discourse Completion Task as an Assessment Tool for Intercultural Competence, *Studies in Second Language Learning and Teaching,* 3 (4). 621-644.

Каспари и Шиншке 2007: D. Caspari & A. Schinshke. Interkulturelles Lernen: Konsequenzen für die Konturierung eines fachdidaktischen Konzepts aufgrund seiner Rezeption in der

Berliner Schule. in Bredella L. & Christ H. (Eds), *Fremdverstehen und interkulturelle Kompetenz*, Gunter Narr Verlag: Tübingen.

Лазаревић 2018: N. Lazarević. Assessment of intercultural communicative competence in preservice English Language teachers: Challenges and practices. *Настава и васпитање,* 67 (3), 471–487.

Ленц и Бертеле 2010: P. Lenz & R. Berthele. *Assessment in Plurilingual and Intercultural Education. Guide for the development and implementation of curricula for plurilingual and intercultural education*. Strasbourg: Council of Europe.

Луjић 2015: R. Lujić. Mogućnosti i ograničenja Autobiografije interkulturalnih susreta u nastavi stranih jezika iz perspektive učitelja francuskoga jezika, *Acta Iadertina*, 12/1(2015), 33–41

Мекхајмер 2019: M. Mekheimer. Developing and assessing the relationship between intercultural communication competence and intercultural sensitivity in the EFL classroom, *JRCIET*, 5 (3). 107–134.

Серку 2010 : L. Sercu. Assessing intercultural competence: More questions than answers. In A. Paran A. & L. Sercu (Eds.), *Testing the untestable in language education* (pp. 17–34). Clevedon: Multilingual Matters.

Скривен 1967: M. Scriven. The Methodology of Evaluation. In: Tyler, R.W. et al. (Eds.) *Perspectives of curriculum evaluation*. Chicago: Rand McNally.

Спинели и Долчи: B. Spinelli & R. Dolci. Building an Intercultural Identity in a Cross-cultural Transition: A Short Term Stay Case Study. In: Occhipinti, E. (Ed.), *New Approaches to Teaching Italian Language and Culture: Case Studies from an International Perspective*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing

Фантини 2009: A. Fantini, Assessing Intercultural Competence: Issues and Tools. In D. K. Deardorff (ed.). T*he SAGE Handbook of Intercultural Competence*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.

Филиповић 2008: Ј. Филиповић, Интеркултурна комуникативна компетенција у настави и учењу страних језика, *у*: Ј. Вучо (уред.), *Мултидисциплинарности у настави језика и књижевности*, Никшић: Универзитет Црне Горе, Филозофски факултет, 87–98.

CHALLENGES IN ASSESSING INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Summary

Intercultural communicative competence is traditionally divided into knowledge, skills, and attitudes related to both foreign and native languages and cultures. Its importance for the development of awareness of one's own identity and the identity of others is confirmed by the fact that foreign language curricula have been enriched with an intercultural approach. Based on the current achievement standards for primary and secondary schools in the Republic of Serbia, the development of interculturality and intercultural communicative competence is one of the objectives of foreign language learning. However, the main challenge in implementing an intercultural approach in teaching lies within the impossibility of the accurate assessment of this competence, which adversely affects its significance in foreign language teaching. Therefore, the aim of this paper is to highlight existing challenges, with a focus on previous research in the field of evaluation of intercultural communicative competence, and then to offer alternative methods for its assessment. Most solutions involve self-evaluation through portfolios or formative assessment, but the paper also offers other methods, techniques and ideas for the assessment of intercultural competence in order to help teachers and students integrate this competence better into foreign language teaching process.

Keywords: interculturality, intercultural communicative competence, evaluation, assessment, foreign language instruction, general achievement standards

Tijana B. Gaši

37.091.3::811.111
37.091.2:811.111
81'242

Ана Ј. Јовић[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

УТИЦАЈ ИДЕОЛОГИЈЕ ИЗВОРНОГ ГОВОРНИКА НА НАСТАВНИКЕ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА КОЈИМА ЈЕ СРПСКИ МАТЕРЊИ ЈЕЗИК

Услед повећане потражње за наставницима енглеског језика за рад путем интернета, онлајн школе оглашавају радна места за наставнике који су изворни говорници енглеског језика. Потражња за искључиво изворним говорницима енглеског језика последица је дубоко укорењене идеологије изворног говорника која их фаворизује и намеће као савршене представнике енглеског језика и методике наставе енглеског језика. Утицај идеологије изворног говорника на наставнике којима енглески језик није матерњи је вишезначан, стога је циљ овог рада да утврди колики и какав утицај идеологија изворног говорника има на наставнике енглеског језика којима је српски матерњи језик. У раду је дат кратак преглед идеологије изворног говорника и термина изворни говорник и представљени су резултати истраживања које је спроведено путем Гугл упитника. Резултати указују да ова идеологије негативно утиче на професионални и лични живот наставника. На основу анализе резултата изнети су предлози и могућа решења за подизање нарушеног самопоуздања наставника и промовисање њихових квалификација и вештина у сврху њихове демаргинализације на тржишту наставе енглеског језика.

Кључне речи: језичка идеологија, изворни говорник, онлајн настава језика, матерњи језик, настава енгелског језика, настава путем интернета, тржиште енглеског језика

1. УВОД

Током последње деценије дошло је до пораста потражње за наставницима енглеског језика на онлајн тржишту наставе енглеског језика као страног. У већини онлајн огласа у којима се траже наставници енглеског језика услов је да наставник буде изворни говорник енглеског језика и да долази из једне од земаља Унутрашњег круга. Земље Унутрашњег круга су земље у којима је енглески први или матерњи језик, а то су САД, Велика Британија, Канада, Аустралија, и Нови Зеланд (Качру 1985). С обзиром на то да је овај услов углавном наведен као неопходан, он постаје пресудан критеријум у одабиру кандидата за радно место наставника енглеског језика и поставља се испред стручности која подразумева познавање специфичности и методике наставе енглеског језика. Наставници енглеског језика са говорних подручја ван земаља Унутрашњег круга се сусрећу са дискриминацијом која утиче на њихову могућност запослења и напредовања, висину зараде, самопоуздање и позиционирање на тржишту наставе енглеског језика. Овај рад има за циљ да објасни појаву која лежи у основи ове дискриминаторне друштвене праксе познате под именом идеологија изворног говорника и начине на који она утиче на неизворне наставнике енглеског језика. Поред теоријског прегледа идеологије изворног говорника, у раду су представљени резултати истраживања негативног утицаја ове идеологије на наставнике енглеског језика којима је српски језик матерњи. Резултати показују да су негативни ефекти ове идеологије присутни и да захтевају решавање зарад подизања наставниковог

1 phd.ana.jovic@gmail.com

самопоуздања и бољег позиционирања на тржишту наставе енглеског језика. Рад такође предлаже решења и предлоге за умрежавање наставника зарад њиховог заједничког деловања и пружања узајамне подршке.

1.1. О термину изворни говорник

Термин *изворни говорник* (енг. *native speaker*) мотивисао је назив *идеологија изврног говорника* (енг. *native speakerism*), стога је циљ овог одељка да дефинише овај термин, прикаже недоумице које лингвисти имају у вези са његовим значењем и дефиницијом и објасни зашто је ова идеологија заснована на дискриминишућем уверењу да су изворни говорници енглеског језика супериорнији од неизворних.

Прва забележена дефиниција термина *изворни говорник* датира од 1933. године када је Блумфилд (1933) рекао да је први језик који човек научи да говори његов изворни језик, те стога ту особу можемо назвати изворним говорником тог језика. Према Мекартуру (1992), изворни говорник је особа који говори одређени језик од раног детињства. Дејвис (1996) и Кук (1999) су даље разрадили термин описујући изворне говорнике као особе које имају подсвесно знање правила једног језика, интуитивно разумеју различите нијансе у значењу, успешно комуницирају у друштвеним ситуацијама, користе језик креативно, идентификују се са одређеном језичком заједницом и течно говоре и познају разлике свог говора и стандардног језика. Стога је циљ учења страног језика постао савладати језик на нивоу изворног говорника. Свако одступање од језика којим говоре изворни говорници се сматрало неуспехом у савладавању страног језика.

Такви ставови су преовладавали до деведесетих година 20. века, када је почело преиспитивање дефиниције изворног говорника у теорији усвајања другог језика, јер сви изворни говорници не могу да задовоље горе наведене критеријуме изворности, тј. не користе сви изворни говорници језик на креативан начин, нису сви течни говорници језика, не идентификују се сви са заједницом из које потичу, не познају разлике између дијалеката и стандардног језика, користе језик несвесно према правилима, али та правила не умеју да објасне и пренесу другима. С обзиром на то да постоје разлике у језику којим се служе сами изворни говорници, као и разлике у нивоима на којима се служе својим изворним језиком, пред истраживаче се поставило ново питање: ко је заиста изворни говорник и ко има привилегију да буде назван савршеним узором или идеалним моделом на који ученици енглеског језика треба да се угледају када и међу самим изворним говорницима постоје разлике у односу на дефиницију термина *изворни говорник?*

Решење које нуди идеологија изворног говорника је да се изворним говорником треба назвати онај који говори стандардни енглески, тј. онај енглески језик који се говори у земљама Унутрашњег круга, што дисквалификује друге варијанте енглеског језика и наставнике који њима говоре. Важно је да препознамо ову дискриминаторну појаву јер је широка и некритичка употреба термина *изворни говорник* полазиште из којег се изродила идеологија изворног говорника.

1.2. О идеологији изворног говорника

Реч *идеологија* је у овом раду употребљена у негативном контексту да означи популарна лажна уверења која имају велику подршку владајуће групе људи чији је циљ да своју моћ и привилегије задрже пропагирајући лажна уверења као истинита. Група моћника то чини уз помоћ дискурса који представља начин

на који се знање конституише и које заједно са друштвеним праксама формира субјективност и односе моћи који постају саставни део тих знања и односа међу њима (Кичковијак 2018).

Када говоримо о идеологијама, реч дискурс је блиска термину *режим истине* који је сковао и објаснио Мишел Фуко (1994). Режим истине је дискурс којим се одређене идеје држе истинитим. Одређене друштвене структуре имају моћ да представе поједине идеје истинитим тако да себи осигурају и обезбеде повољан положај и привилегије. То чине уз помоћ дискурса који даје легитимитет одређеним социолингвистичким ставовима и праксама.

Када је у питању идеологија изворног говорника, термини *изворни говорник* и *неизворни говорник* употребљене су као истините идеје које су у супротности једна са другом. На основу дискурса који представља ове две идеје као истините, проистиче друштвена пракса која у настави енглеског језика маргинализује наставнике који нису изворни говорници енглеског језика. Дакле, идеологија изворног говорника је идеологија која користи дискурс лингвистичке супериорности изворних говорника и лингвистичку мањкавост неизворних говорника како би створила и одржала друштвену праксу која обезбеђује привилегије изворним говорницима и ускраћује их неизворним говорницима (Кичковијак 2018).

Проблем дискриминације и маргинализације наставника енглеског језика којима енглески није матерњи први пут је изнесен у јавност онда када је Питер Међеш почео да пише и говори о томе да наставници који нису изворни говорници енглеског језика могу бити једнако добри наставници као наставници којима је енглески језик матерњи (Међеш 1994). Након њега, многи су наставили да пишу о овој теми, ставовима ученика према овим двема врстама наставника, неједнаком третману који наставници имају приликом запошљавања, као и лингвистичкој, културолошкој и педагошкој различитости између ових двеју група наставника.

До тада није постојао један термин којим би се означила ова дискриминаторна пракса у односу на наставнике неизворне говорнике енглеског језика и фаворизовање наставника изворних говорника енглеског (Кичковијак 2018). Тек касније је Холидеј увео термин *native speakerism*, тј. идеологија изворног говорника. У свом раду Холидеј (2005) представља и анализира идеологију изворног говорника као доминантну језичку идеологију у настави енглеског језика која у својој основи носи идеју да је наставник изворни говорник енглеског језика, лингвистички, педагошки и културолошки супериорнији од наставника којем енглески није изворни језик. Након што је термин *native speakerism* настао, заживео је и у радовима других лингвиста и постао предмет многих истраживања.

У основи теорија усвајања другог језика и наставе енглеског језика лежи идеологија изворног говорника, јер је очигледна монолингвална и англоцентрична пристрасност у корист изворних говорника енглеског језика. При запошљавању у настави енглеског језика, неизворни говорници су дискриминисани у корист изворних говорника, па су самим тим њихова стручност и квалификације девалвиране јер предност при запошљавању имају изворни говорници енглеског језика без обзира на квалификације.

Холидеј (2005) сматра да је идеологија изворног говорника облик расизма јер се статус изворног говорника одређује према припадности одређеном народу односно етницитету. Филипсон (2009) сматра идеологију изворног говорника врстом језичког империјализма јер методичари наставе енглеског језика из земаља Унутрашњег круга једини имају привилегију да одређују начин на који ће се енглески језик предавати и учити и на тај начин намећу стандардни енглески језик

којим говоре изворни говорници из земаља Унутрашњег круга, као једини исправан и прихватљив модел, на који ученици треба да се угледају и да ка њему стреме.

Канагараџа (1999) даје једну свеобухватнију дефиницију из које се могу лако уочити узроци и последице ове идеологије. Он каже да дихотомија изворни/неизворни говорник утиче на наставу енглеског језика тако што се инсистира на стандардном енглеском језику као норми, не признаје се улога ученикovог првог језика у учењу страног језика, маргинализују се наставници неизворни говорници и формиран је изузетно негативан став према домородачким културним традицијама.

1.3. Утицај идеологије изворног говорника на праксу запошљавања наставника

Бити изворни говорник енглеског језика постала је најпожељнија и најпресуднија квалификација приликом одабира кандидата у настави енглеског језика. Илустрације ради, навешћемо податак који говори о доминантном мишљењу о најподобнијем наставнику. Риверс (2013) говори о свом искуству у Енглеском центру на Међународном универзитету у Јапану где су између 2010. и 2011. године радила 63 наставника енглеског језика и то 37 наставника из Велике Британије и Сједињених Америчких Држава, 20 наставника из осталих земаља Унутрашњег круга, 6 з Јапана, а 1 наставник био је са Јамајке. Овакав бројчани однос запослених говори о дискриминацији, не само према неизворним говорницима енглеског језика већ и према изворним говорницима из земаља Ширег круга[2], што говори у прилог расно-нетрпељивом дискурсу у настави енглеског језика.

Свеприсутност интернета омогућава људима да лакше стичу знање па самим тим и да обликују и доживе свет око себе на свој начин. Онлајн дискурс има значајну улогу у запошљавању у настави енглеског језика. Стога су онлајн огласи битан извор информација о праксама запошљавања (Пендеј 2000). Кичковијак (2015) је проучавао веб-сајт www.tefl.com, једну од највећих платформи за оглашавање слободних позиција на тржишту наставе енглеског језика, и уочио је да око 75% огласа инсистира на кандидатима којима је енглески матерњи језик и који долазе из земаља Унутрашњег круга. Уколико би неки послодавци правили уступке и запошљавали неизворне говорнике, подизали би критеријуме у односу на критеријуме које задовољавају изворни говорници из Унутрашњег круга. На пример, уколико је један од услова у огласу факултетска диплома и високо образовање, за изворног говорника је довољно да има универзитетску диплому из било које области стечену у једној од земаља Унутрашњег круга, док би неизворни говорник морао да има диплому искључиво из области наставе енглеског језика и био би изложен већој контроли и супервизији током свог рада.

Огласи за наставнике енглеског језика нам помажу да видимо како делује идеологија изворног говорника у пракси. На основу огласа које можемо наћи на интернету, закључујемо да је изворни говорник референтна тачка којој треба да теже и достигну како ученик током савладавања страног језика, тако и наставник неизворни говорник, па се у огласима могу наћи и захтеви за кандидате попут поседовања акцента енглеског језика који је на нивоу изворног говорника (енг. *native accent*), који је близак изворном акценту (енг. *near-native accent*) или који је попут изворног акцента (енг. *native-like accent*).

2 Према Качруовој (1985) подели, шири круг чине постколонијалне земље у којима је енглески други језик.

1.4. Ефекти идеологије изворног говорника у настави енглеског језика

О утицају идеологије изворног говорника на наставнике су писани многи радови, а овде ћемо представити ауторе чији су радови најрелевантнији за тему овог рада. Хај-Кјанг (2011) писала је о утицају ове идеологије на професионално самопоуздање наставника. Ками-Штајн (2000) такође пише о ниском самопоуздању и изазовима које наставници имају због предрасуда о својим професионалним компетенцијама, етницитету и статусу неизворног говорника. Ривз и Међеш (1994) у својој студији наводе да, под утицајем идеологије изворног говорника, наставници имају лошу слику о себи као и лош однос према раду.

Идеологија изворног говорника дубоко је укорењена у настави енглеског језика и нормализована је у тој мери да сами наставници пристају на поделе и услове које она намеће, а неретко нису ни свесни да је ова идеологија присутна и да су њој изложени. Наставници неизворни говорници енглеског избегавају да се пријаве на огласе у којима се тражи изворни говорник или наставник са знањем енглеског на нивоу изворног језика јер верују да су инфериорнији и професионално некомпетентни да се пријаве на такав оглас. С друге стране, смелији наставници се усуде да се пријаве на такве огласе, али се неретко представљају као изворни говорници и прилажу фалсификована документа израђена у Фотошопу којима доказују свој лажни идентитет како би повећали могућност добијања посла. У последње време су онлајн школе почеле да врше проверу квалификација и порекла наставника тако да се број одважних наставника који се представљају лажно смањује јер не пролазе ову проверу. Оваква ситуација у настави енглеског језика неповољно утиче на емотивну, психичку и финансијску стабилност наставника јер не могу да испуне битан захтев да су изворни говорници стандардног енглеског језика и да долазе из једне од земаља Унутрашњег круга.

2. ИСТРАЖИВАЊЕ

Циљ рада је да анализира искуства неизворних наставника енглеског језика који раде путем интернета за онлајн школе, а којима је српски матерњи језик. За потребе анализе рађено је истраживање у коме је учествовало 15 наставница енглеског језика које су радиле за извесну онлајн школу из Кине у тренутку испитивања, те су делиле заједничко искуство као чланице виртуелног колектива те школе. Све испитанице су из Србије и свима је српски матерњи језик. Испитанице су остариле контакт ван школе тако што су међусобно повезане путем своје Вибер заједнице у којој активно размењују своја професионална искуства, информације и савете. Ова заједница испитаница представља једну добро повезану и умрежену групу наставница које су и пре рада у истој школи стицале искуство у настави енглеског језика у различитим срединама и установама. На основу свог искуства могу да дају релевантне одговоре на питања из упитника и представљале су погодну групу испитаника за ово истраживање.

2.1. Прикупљање података

Подаци су прикупљени путем Гугл упитника који су испитанице попуњавале анонимно. Испитанице су обавештене да је упитник направљен ради истраживања и да учествовањем у упитнику истовремено дају сагласност за учествовање у истраживању. С обзиром на то да је аутор овог рада био део колектива онлајн школе за коју су радиле испитанице и да је са њима био редовно у контакту путем већ

поменуте Вибер заједнице, поделио је овај упитник са њима. Након што је подељен упитник, испитаницама је било потребно седам дана да га попуне.

Аутор овог рада осмислио је питања за упитник самостално, водећи рачуна да свако питање буде формулисано прецизно како би одговори били релевантни за ово истраживање. У упитнику је коришћен термин *нејтив спикеризам* уместо *идеологија изворног говорника* јер је испитаницама термин *нејтив спикеризам* добро познат као део жаргона наставника енглеског језика. За испитанице који се раније нису среле са овим термином, термин *нејтив спикеризам* је објашњен у уводу у упитник. У упитнику се налазе питања отвореног и затвореног типа (да-не питања, понуђени одговори и Ликертове скале ставова). Ликертове скале су служиле како би испитанице описале следеће:

1. ниво страха који су имале у вези са случајним откривањем свог идентитета (*није ме био страх – мало ме је било страх – плашила сам се – много сам се плашила – стрепела сам*)
2. искуство који су имале током рада у школи која је од њих тражила да кријуу свој идентитет (*пријатно – мање пријатно – непријатно – врло непријатно – напето*)
3. ниво стреса током лажног представљања ученицима (*опуштено – мало напето – напето – врло напето – стресно*)

Упитник је подељен на три дела. Први део упитника односи се на квалификације испитаница и претходно искуство у настави енглеског језика. Следи списак питања из првог дела упитника:

1. Да ли сте стекли формално образовање за предавача енглеског језика?
2. Да ли поседујете неки од следећих сертификата за предаваче енглеског језика? (TEFL, TESOL, CELTA, DELTA, TKT)
3. Да ли поседујете неки од сертификата познавања енглеског језика? (IELTS, TOEFL, C1 Advanced, C2 Proficiency, FCE)
4. Колико је Ваше укупно искуство у настави енглеског језика?
5. Где сте стекли искуство у настави енглеског језика?

Други део садржи питања о искуству испитаница приликом конкурисања, запошљавања и рада у онлајн школама чији огласи истичу да је изворни говорник најпожељнији кандидат. Следи списак питања из другог дела упитника:

1. Колико је дуго Ваше искуство у онлајн школама?
2. Када сте конкурисали за рад у онлајн школама, да ли сте се пријављивали на огласе у којима су искључиво тражени изворни говорници енглеског језика као наставници?
3. Уколико је Ваш одговор ДА, шта вас је мотивисало да се пријавите на оглас у којем се тражи искључиво изворни говорник?
4. Уколико је Ваш одговор на претходно питање НЕ, објасните зашто се нисте пријавили на такав оглас?
5. Уколико сте се пријављивали на огласе у којима се траже искључиво изворни говорници, да ли сте се били искрени према послодавцу када је у питању Ваш први језик?
6. У случају да сте били искрени према послодавцу када је у питању Ваш први језик, да ли сте добијали запослење? Одговорите са ДА или НЕ.
7. Уколико сте се пријављивали на огласе у којима се траже искључиво изворни говорници, да ли сте се некада представљали као изворни говорник енглеског језика како бисте повећали могућност добијања посла?
8. Да ли сте добијали запослење иако нисте изворни говорник енглеског?

9. Уколико сте добијали послове иако нисте изворни говорник енглеског језика, да ли је од вас тражено да не откривате своје порекло и матерњи језик ученицима и да се представљате као изворни говорник?
10. Уколико је од Вас тражено да кријете да нисте изворни говорник и да се представљате ученицима као изворни говорник, да ли сте пристајали на то?
11. Уколико је Ваш одговор на претходно питање ДА, да ли Вам је било нелагодно да се представљате ученицима као изворни говорник енглеског језика?
12. Уколико сте пристајали да се представљате ученицима лажно и да кријете своје порекло, шта Вас је мотивисало да пристанете?
13. Уколико нисте пристајали да се представљате ученицима као изворни говорник и да кријете своје порекло, шта Вас је мотивисало да то одбијете такав захтев?
14. Да ли сте се бојали да ученици открију Ваш прави идентитет?
15. Да ли сте икада пожелели да откријете свој прави идентитет ученику?
16. Уколико је Ваш одговор ДА, објасните зашто сте пожелели да откријете свој прави идентитет ученику?
17. Уколико је Ваш одговор НЕ, објасните зашто нисте желели да Ваш ученик сазна ваш прави идентитет.
18. Да ли се некада десило да ученик сазна Ваш прави идентитет?
19. Како сте реаговали када сте схватили да ученик зна Ваш прави идентитет?
20. Како је ученик реаговао када је сазнао ваш прави идентитет?
21. Како је послодавац реаговао када је сазнао да ученик зна Ваш прави идентитет?
22. Како оцењујете искуство рада у школи језика у којој прихватате идентитет изворног говорника на инсистирање школе?
23. Након свог доасадашњег искуства, да ли бисте се поново пријавили на сличан оглас који истиче изворног говорника енглеског језика као идеалног кандидата?

Трећи део упитника посвећен је ставовима испитаница о идеологији изворног говорника и њиховим доживљајем дискриминације у настави енглеског језика. Следи списак питања из трећег дела упитника:

1. Да ли се осећате дискриминисано у односу на наставнике који су изворни говорници енглеског језика?
2. Уколико се осећате дискриминисано, у чему се огледа та дискриминација?
3. Да ли сматрате да сте мање стручни у односу на наставнике енглеског језика који су изворни говорници?
4. Да ли сте раније чули за језичку идеологију звану *нејтив спикеризам*?
5. Да ли *нејтив спикеризам* утиче на ваше професионално самопоуздање?
6. Да ли *нејтив спикеризам* утиче на ваше лично самопоуздање?
7. Да ли мислите да *нејтив спикеризам* умањује Ваше шансе за запослење?
8. Да ли сматрате да је потребно борити се против *нејтив спикеризма* у настави енглеског језика?
9. Да ли сматрате да има смисла борити се против *нејтив спикеризма* у настави енглеског језика?
10. Према Вашем мишљењу, како се треба борити против *нејтив спикеризма*?

2.2. Резултати

Аутор овог рада је сама анализирала добијене податке. Подаци добијени у првом делу упитника су обрађени квантитативно како би популација испитаника била што боље представљена и како би увид у њихово образовање и искуство био прегледан и по потреби представљен визуелно. Подаци из другог и трећег дела упитника добијени путем да-не питања и Ликертових скала обрађени су квантитативно, док су текстуални и дескриптивни подаци обрађени квалитативно. Кодови за обраду података и теме за анализу унапред су одређени питањима у упитнику.

2.2.1. Први део упитника. Квалификације и претходно искуство у настави.

Две трећине испитаница стекле су формално универзитетско образовање за предавача енглеског језика, док је једна трећина без формалног образовања. Под формалним образовањем подразумевамо поседовање дипломе која потврђује студирање на факултетима филолошког усмерења где се изучава енглески језик и методика наставе енглеског језика и који припремају наставнике за самосталан и стручан рад у настави језика. Све испитанице поседују неки од међународно признатих сертификата (TEFL, TESOL, DELTA, CELTA, TKT) који сведоче о њиховом познавању методике наставе енглеског језика. Шездесет одсто испитаница поседује неки од међународно признатих сертификата о познавању енглеског језика.

Једна половина испитаница има од 4 до 8 година искуства у настави енглеског језика, једна четвртина испитаница има од 8 до 10 година искуства у настави, а друга четвртина има више од 10 година искуства. Све испитанице имају искуство рада у онлајн школама језика. Осамдесет одсто испитаница провело је од 4 до 8 година радећи у онлајн школама, док 20% испитаница има између 7 и 10 година искуства у онлајн настави енглеског језика.

Испитанице су своје претходно искуство стицале у приватним школама језика у Србији. Поред искуства у приватним школама, испитанице које имају формално образовање за наставника енглеског језика имале су радиле и у државним основним и средњим школама у Србији.

2.2.2. Други део упитника. Искуство приликом конкурисања, запошљавања и рада у онлајн школама које запошљавају изворне говорнике.

У овом делу рада представљени су резултати који се односе на искуство испитаница са огласима у којима се траже изворни говорници језика за наставнике. Две трећине испитаница није се пријављивало на огласе у којима су тражени искључиво изворни говорници, а као разлоге наводе своје уверење да њихову пријаву нико не би ни разматрао јер нису изворни говорници, немају пасош, диплому или број социјалног осигурања из земаља Унутрашњег круга.

Једна трећина испитаница која се пријављивала на огласе је то чинила због привлачне финансијске надокнаде, високог самопоуздања због свога доброг знања енглеског језика, уверења да треба искористити све прилике које се укажу и веровања да ће успети јер су имале лажни пасош једне од земаља Унутрашњег круга.

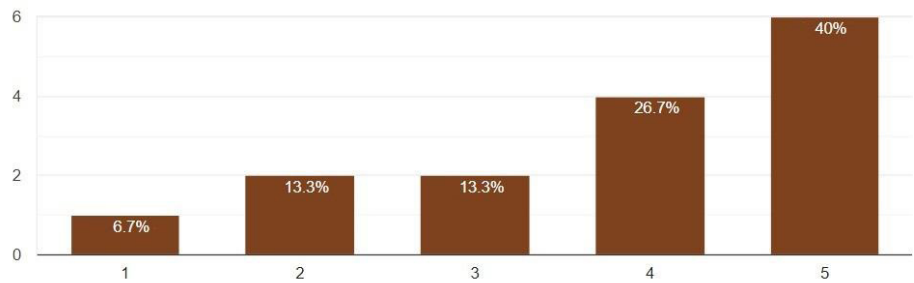
Приликом јављања на огласе, 73% испитаница било је искрено према послодавцу у вези са својим пореклом и матерњим језиком. Шездесет одсто испитаница добијало је запослење упркос томе што нису испуњавале услове из огласа, а од њих је тражено да не откривају свој прави идентитет ученицима.

Оне су пристајале на то и представљале су се ученицима углавном као Американке и Канађанке.

Мотивацију да се лажно представе налазиле су у високој финансијској надокнади, задржавању радног места и свести да је за то тржиште битно ставити порекло испред стручности. Због лажног представљања ученицима, 40% њих се осећало врло непријатно и неугодно. Слика 1 приказује како су испитанице одговориле на питање *Да ли вам је било нелагодно да се представљате ученицима као изворни говорник енглеског језика?* где број 1 на скали значи „уопште ми није било нелагодно", док број 5 представља највиши степен нелагодности формулисан исказом „било ми је врло тешко и нелагодно".

Четрдесет седам одсто испитаница стрепело је да ученици не открију њихов прави идентитет и порекло, а као разлоге за своју стрепњу наводиле су одсуство жеље да се зближавају са ученицима, страх од губитка посла и срамоту коју би осетиле у случају да ученик сазна прави идентитет нарочито након лажног представљања.

Иако су све пристајале да се представе као изворни говорници, 67% испитаница је пожелело да открије свој идентитет јер су се зближиле са ученицима и осећале су грижу савести због лагања ученика. Испитанице су такође себе описивале као особе које су искрене и које не воле да обмањују и лажу, те су желеле да деле своју, а не туђу културу за чије представнике су се издавале.

Слика 1. Резултати одговора на питање *Да ли вам је било нелагодно да се представљате ученицима као изворни говорник енглеског језика?*

Мањи број испитаница одлучио је да не буде искрен према послодавцу, па се 27% испитаница представљало као изворни говорници прилажући фалсификовани пасош или диплому из једне од земаља Унутрашњег круга. На основу таквог документа је 93% испитаница успело да добије запослење.

Две испитанице се доживеле непријатну ситуацију у којој је ученик открио њихов прави идентитет. Једна је игнорисала ученикова питања и реакцију, па је ученик одустао од даљих питања. Друга испитаница је ученику признала где живи и којег је порекла, а ученик је пожелео да сазна више о њеној култури и земљи. Оба ученика наставила су да уче енглески језик са својим наставницама. Ни у једном од ова два случаја послодавац није сазнао шта се десило, тако да није познато шта би се десило са радним местима ових испитаница у супротном случају.

Испитанице које имају искуство рада у школи која инсистира на изворним говорницима из земаља Унутрашњег круга оцениле су то искуство углавном као негативно. Једна испитаница сматра да је то искуство било опуштено и безбрижно за њу, док су остале сматрале да је то ипак било напетно, непријатно, мучно

и непредвидиво. На такав оглас се више никада не би пријавило 7% испитаница јер је лажно представљање за њих било непријатно искуство, 33% би се увек јавило на огласе јер је њихов мото „не пропуштати животне прилике", док 60% би се можда пријавило, али би таква одлука зависила од услова које школа понуди, тј. да ли би послодавац од њих тражио да се лажно представљају.

2.2.3. Резултати трећег дела. Ставови и доживљај дискриминације у настави енглеског језика.

Испитанице су осећале ефекте идеологије изворног говорника, иако нису све биле потпуно упознате са теоријским концептом ове језичке идеологије.

Следе резултати у виду листе ради боље прегледности:

1. 53% испитаница није чуло за идеологију изворног говорника пре попуњавања упитника.
2. 40% испитаница тврди да идеологија изворног говорника утиче на њихово професионално самопоуздање, док 20% то каже и за своје лично самопоуздање.
3. 6% сматра да је мање стручно од изворних говорника, док преостале говорнице верују да су довољно стручне без обзира на свој први језик.
4. Све осим једне испитанице мисле да идеологија изворног говорника умањује њихове шансе за запослење.
5. 86% испитаница сматра да је потребно борити се против идеологије изворног говорника, док 73% сматра да борба нема смисла.
6. Испитанице сматрају да се борба против идеологије изворног говорника треба водити сведочењем о свом раду и промовисањем своје стручности и вештина на следеће начине:
   а) информисањем ученика о значају стручности наставника у односу на порекло,
   б) едуковањем свих учесника у настави енглеског језика (послодаваца, наставника, ученика, родитеља малолетних ученика) да изворни говорници нису нужно и бољи наставници,
   в) јавним реаговањем на дискриминаторне огласе,
   г) јавим истицањем квалификација предавача школа и извештавањем о напретку ученика у односу на квалификације наставника који му предаје,
   д) самосталним бављењем овим послом без школе као посредника између наставника и ученика.
7. На питање да ли се осећају дискриминисано у односу на изворне говорнике, све испитанице су одговориле потврдно осим једне. Према њиховом мишљењу, та дискриминација огледа се у мањој могућности за запослење, нижој цени рада, лошијем почетном положају, одсуству прилика за напредовање, већој контроли наставе и потцењивању њихове стручности.

3. АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА

Интересантна је чињеница да је 93% испитаница оценило своју стручност високо, али је само једна трећина одлучила да се пријави на огласе који траже изворне говорнике енглеског језика. Дакле, само једна трећина испитаница имала је довољно поуздања у своје знање и стручност да се пријави на овакве

огласе, иако су све испитанице оцениле да им је стручност на високом нивоу. Неким испитаницама је самопоуздање уливао фалскфиковани идентификациони документ или фалсификована диплома, што представља забрињавајућу појаву. Ти наставници се не уздају у своје квалификације или стручност, већ у лажни документ којим задовољавају жеље послодавца, док себи обезбеђују пристојну зараду, тј. материјалну корист. Чињеница је да ови документи, иако фалсификовани у Фотошопу, имају значаја за послодавца јер је 93% испитаница са фалсификованим документима добило запослење у односу на 60% њих које су добиле запослење на основу свог правог идентитета и стварних квалификација.

Две трећине испитаница одустале су од пријављивања на огласе због осећаја инфериорности у погледу свог порекла и стручности или услед непоседовања правих идентификационих докумената из земље Унутрашњег круга. Две трећине наставница је ставило своју стручност у други план у односу на захтеве у огласу и поверовало у своју инфериорност у односу на изворне говорнике. На овом примеру уочавамо један од негативних ефеката идеологије изворног говорника на самопоуздање наставника неизворних говорника.

Занимљив податак је да је 60% испитаница, које се биле искрене према послодавцу у вези са пореклом, добило посао упркос искључивости огласа који истичу изворног говорника као јединог пожељног кандидата. Оне су такође пристајале да се представљају као изворни говорници на захтев послодавца. Иако се нису стиделе свог порекла и матерњег језика пред послодавцем, пристале су да их занемаре и крију зарад финансијске користи и задржавања радног места.

Током свог рада са ученицима испитанице су или стрепеле да не буду откривене или су желеле да открију своје порекло, што говори у прилог томе да нису могле да потисну свој прави идентитет зарад материјалне користи без нелагодности, стида и осећаја гриже савести. Оваква осећања су вероватно утицала на њихов однос према раду у таквој атмосфери, па 93% њих оцењује такво искуство као непријатно, а 60% испитаница би размислило да ли би се поново пријавило на такав оглас, што потврђује претпоставку да је рад у таквом окружењу и условима отежавајући и да под таквом врстом притиска наставник не може да допринесе наставном процесу у оној мери у којој може неко ко се осећа прихваћено као наставник и личност.

Мало више од пола испитаница није чуло за термин идеологија изворног говорника пре попуњавања упитника, али непознавање појмова и идеологије није било препрека да се све испитанице осете дискриминисано у односу на изворне говорнике. Дакле, идеологија изворног говорника итекако је присутна у настави енглеског језика и неизворни наставници је осећају без обзира на то да ли су терминолошки и теоријски упознати са њом.

Иако 86% испитаница осећа потребу да се поведе борба против идеологије изворног говорника, 73% верује да је та борба бесмислена, што још једном указује да наставнице прихватају наметнуту инфериорност и доживљавају доносиоце одлука на тржишту наставе енглеског језика као моћнике који онемогућавају наставнике да пронађу запослење и који обесмишљавају борбу за правду.

С обзиром на то да су послодавци запошљавали и неизворне говорнике који нису крили своје порекло, закључујемо да послодавци или не могу да нађу довољно изворних говорника да попуне своја радна места или им није толико важно порекло и матерњи језик наставника када се сретну са квалификованим наставником који добро влада језиком. Међутим, иако су вољни да запосле неизворног говорника, послодавци су свесни тренда који влада на тржишту наставе

енглеског језика па наставницима постављају услов да се лажно представљају уколико желе да задрже радно место.

Оба ученика која су сазнала за наставников прави идентитет нису пријавила наставника нити престала да уче са њим, тако да претпостављамо да ученици увиђају корист од учења са наставником који није нужно изворни говорник. Интересовање једног од ученика за наставничину земљу и културу указује да ученици немају за циљ да упознају само културу и традицију земаља Унутрашњег круга, већ су једнако расположени за упознавање и мање промовисаних култура.

Овакви поступци послодаваца и ученика у односу на неизворне говорнике уливају наду да је могуће променити стање на тржишту наставе енглеског језика у погледу захтева ученика и послодаваца према наставницима.

4. ИМПЛИКАЦИЈЕ РЕЗУЛТАТА ЗА ОСНАЖИВАЊЕ НАСТАВНИКА И УНАПРЕЂЕЊЕ ЊИХОВОГ ПОЛОЖАЈА НА ТРЖИШТУ НАСТАВЕ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА

Мало више од половине испитаница није било упознато са појмом идеологија изворног говорника као ни са значењем тог појма пре попуњавања упитника коришћеног у овом истраживању. Верујемо да је важно радити на едуковању наставника како би они разумели ови идеологију и адекватно одговорили на изазове које она намеће. Познавањем теоријске основе и порекла идеологије изворног говорника омогућује се дубљи увид у проблем са којим се наставници срећу у пракси и који прихватају као неминован. Детаљније знање о идеологији изворног говорника има потенцијал да промени перспективу из које наставници посматрају тржиште наставе енглеског језика и однос који наставници имају према својим компетенцијама.

Потребно је радити на подизању професионалног и личног самопоуздања наставника. Сматрамо да је потребно размишљати о начинима на који наставници могу да допринесу сопственом оснаживању и оснаживању својих колега путем узајамне подршке која би их охрабрила и оспособила да се суоче са ефектима идеологије изворног говорника. Посебно је угрожено професионално самопоуздање наставника, али и лично самопоуздање које је једнако важно јер прожима све животне аспекте наставника. Велики број истраживача који се баве овом идеологијом обрађивао је компетентност наставника неизворних говорника језика и показао да неизворни наставници могу да се похвале стручношћу и компетенцијама једнако као и квалификовани и компетентни изворни говорници, док изворни говорници ипак имају одређене недостатке у односу на изворне говорнике (Ma 2012). Наставнике треба упознати са овим истраживањима и њиховим резултатима и предочити им квалитете које поседују, а којих нису свесни.

Пошто послодавци запошљавају и неизворне говорнике, видимо значај у охрабривању наставника да не пропуштају прилике и пријављују се на огласе на које би се иначе пријавили да *бити изворни говорник* није постављено као услов. Што више наставника буде имало прилике да се сусретне са послодавцима и демонстрира своје вештине и стручност, тим је већа могућност да послодавци почну да преиспитују искључивост својих огласа и пруже једнаку шансу свим кандидатима без обзира на порекло и матерњи језик. На тај начин бисмо можда подстакли промене на тржишту попут изједначавања сатница за изворне и неизворне говорнике, једнаких могућности запошљавање, истих почетних позиција и могућности за напредовање.

Наставници осећају да је потребно борити се против идеологије изворног говорника и његове дискриминаторне праксе, али нису упознати са могућим видовима борбе па сумњају да се том борбом ишта може постићи у корист неизворних говорника. Уколико би се организовале радионице, семинари, вебинари и друге едукативне форме на ову тему, наставници би имали више прилика да се упознају са покретом неизворних наставника енглеског језика који делује у оквиру TESOL International Association – међународног удружења наставника енглеског језика као страног. Овај покрет је за двадесет година свог деловања постигао пар циљева. На руководећим позицијама у TESOL International Association сада се налазе и неизворни говорници, што пре деловања овог покрета није био случај. Поред тога, покрет је издејствовао да се повећа број истраживања и научних радова на тему улоге наставника неизворних говорника у настави енглеског језика. Међутим, овом покрету, али и неизворним говорницима, предстоји борба за ефикасније умрежавање неизворних говорника у оквиру TESOL International Association и стварање недискриминишућег професионалног окружења (Ками-Штајн 2016).

Удружења и организације попут IATEFL (енг. International Association of Teachers of English as a Foreign Language), тј. Међународно удружење наставника енглеског језика као страног и Британског савета труде се да омогуће једнаке услове рада и запошљавања за изворне и неизворне наставнике енглеског језика у свету. Наставници могу да рачунају на њихову међународну подршку, док би локалну пордшку могло да пружи Удружење наставника енглеског језика ELTA (енг. English Language Teachers' Association), тј. Удружење наставника енглеског језика које се бави актуелним питањима која се тичу наставе енглеског језика, као и стручним усавршавањем и едукацијом наставника из Србије. Пошто је умрежавање и информисање наставника један од првих корака ка уједињеном деловању против ове језичке идеологије, ELTA има потенцијал да допринесе борби против идеологије изворног говорника користећи расположиве ресурсе попут свог веб-сајта, конференција, часописа, њузлетера и друштвених мрежа како би едуковала своје чланство и стручну јавност о проблему идеологије изворног говорника и охрабрила колеге да деле своја искуства ради проналажења решења и побољшања ситуације.

Осим поменутих формалних удружења, наставницима су од користи и неформалне групе на друштвеним мрежама где једни другима пружају потребну подршку кроз размену искустава, информација и савета за што ефикасније деловање ради демаргинализације наставника неизворних говорника енглеског језика на тржишту наставе енглеског језика.

Тренутно не постоји законска регулатива која би онемогућавала и контролисала дискриминаторну праксу запошљавања искључиво изворних говорника енглеског језика из земаља Унутрашњег круга на онлајн тржишту наставе енглеског језика. Међутим, *Европска повеља о основним правима* може да пружи пример добре праксе као документ којим је забрањена дискриминација на основу матерњег језика и националности приликом оглашавања радних места и запошљавања. Увођење сличног документа којим би било регулисано запошљавање наставника на онлајн тржишту наставе енглеског језика, допринело би једнаком третману изворних и неизворних говорника као наставника енглеског језика.

5. ЗАКЉУЧАК

Овај рад бави се језичком идеологијом названом идеологија изворног говорника и њеним ефектима на наставнике енглеског језика којима је српски матерњи језик и који раде у онлајн школама језика. Под утицајем идеологије изворног говорника, постоји доминантна пракса фаворизовања изворних говорника енглеског језика који долазе из земаља Унутрашњег круга као идеалних наставника. Та пракса маргинализује неизворне наставнике енглеског језика утичући на њихово професионално и лично самопоуздање, као и на њихове радне перформансе. Рад најпре даје теоријски преглед ове идеологије и термина *изворни говорник* који лежи у основи назива. Затим су представљени резултати истраживања у којем су учествовале наставнице енглеског језика којима је српски матерњи језик и које раде за онлајн школе језика. Анализом резултата смо сазнали да, иако немају теоријско предзнање о овој идеологији, наставнице осећају ефекте идеологије изворног говорника. Услед негативних ефеката идеологије, склоне су фалсификовању докумената и лажном представљању како би осигурале радно место и пристојну зараду. Међутим, и поред успеха у добијању посла, оцењују искуство рада у таквој школи као напето и непријатно јер су принуђене да крију свој прави идентитет. Осећају да се треба борити против идеологије изворног говорника, али сумњају у позитиван исход борбе. Како би и саме испитанице постале активне учеснице у борби за једнакост међу наставницима енглеског језика, потребно их је едуковати и организовати зарад ефикаснијег заједничког деловања и организованог система подршке.

Литература

Блумфилд 1933: L. Bloomfield, *Language*, New York: Holt Rinehart Winston.

Канагараџа 1999: S. Canagarajah. *Resisting linguistic imperialism in English teaching*. Oxford: Oxford University Press.

Кук 1999: V.J. Cook, Going beyond the native speaker in language teaching, *TESOL Quarterly* 33, 2, 185–209.

Дејвис 1996: A. Davies, Proficiency or the native speaker: what are we trying to achieve in ELT? in G. Cook & B. Seidlhofer (eds.), *Principle and Practice in Applied Linguistics* (pp. 145–157). Oxford, UK: Oxford University Press

Фуко 1994: M. Foucault, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. Vintage Books.

Холидеј 2005: A. Holliday, *The struggle to teach English as an international language*. Oxford: Oxford University Press.

Качру 1985: B. Kachru, Standard, Codification and Sociolinguistic Realism: The English Language in the Outer Circle' in R. Quirk & H. G. Widdowson (eds.), *English in the world: Teaching and learning the Language and Literatures*

Ками-Штајн 2000: L. D. Kamhi-Stein, Adapting U. S.-based TESOL education to meet the needs of nonnative English speakers. *TESOL Journal*, 9(3), 10–14.

Ками-Штајн 2016: L. D. Kamhi-Stein, The non-native English speaker teachers in the TESOL movement. *ELT journal*, 70(2), 180–189.

Кичковијак 2015: M. Kiczkowiak, Native speakers only. *IATEFL Voices*, 2(243), 8–9.

Кичковијак 2018: M. Kiczkowiak, *Native speakerism in English language teaching: Voices from Poland* (Doctoral dissertation), University of York.

Ким 2011. H. K. Kim, Native speakerism affecting non-native English teachers' identity formation: A critical perspective. *English Teaching*, *66*(4), 53–71.

Ма 2012: L. P. F. Ma, Strengths and weaknesses of NESTS and NNESTs: Perceptions of NNESTs in Hong Kong. *Linguistics and Education*, *23*(1), 1–15.

Мекартур 1992: T. McArthur, *Oxford Companion to the English Language*, Oxford, UK: Oxford University Press.

Међеш 1992: P. Medgyes, Native or non-native: who's worth more?, *ELT Journal*, 46(4), 340–349.

Пендеј 2000: A. Pandey, Linguistic Power in Virtual Communities: the Ebonics Debate on the Internet. *World Englishes*, *19*(1), 21–38.

Филипсон 2009: R. Phillipson, *Linguistic imperialism continued*. New York ; London: Routledge.

Ривз и Међеш 1994: T. Reves, & P. Medgyes, The non-native English speaking EFL/ESL teacher's self-image: An international survey. *System*, 22, 353–367.

Риверс 2013: D. J. Rivers, Institutionalized Native-Speakerism: Voices of Dissent and Acts of Resistance. In S. Houghton & D. J. Rivers (Eds.), *Native-speakerism in Japan. Intergroup dynamics in foreign language education* (pp. 75–91). Bristol: Multilingual Matters.

THE IMPACT OF NATIVE SPEAKERISM ON ENGLISH TEACHERS WHOSE NATIVE LANGUAGE IS SERBIAN

Summary

There has been a high demand for online English teachers in ELT recently. Online language schools require candidates to be native English speakers, which reflects the effect that native speakerism has on the online ELT market. This discriminatory ideology favors native-speaking teachers as perfect models of the English language and its methodology. This paper aims to study the negative impact of native speakerism on non-native English teachers whose native language is Serbian. It gives a brief overview of native speakerism and the term *native speaker*. It also presents the results of a study conducted through Google Forms. The results reveal that this ideology harms the professional and private lives of English language teachers from Serbia. It also suggests solutions for restoring the teachers' self-confidence and promoting their qualifications and skills to help them get demarginalized on the ELT market.

Keywords: language ideology, native speaker, online language schools, native language, ELT, remote learning, the ELT market

Ana J. Jović

III АНАЛИЗА ДИСКУРСА И ТРАНСЛАТОЛОГИЈА

811.163.41'367.335:004.774.1

Александра А. Томашевић[1]
Марина Ј. Баги[2]
Институт за српски језик САНУ

О НАРОЧИТОЈ УПОТРЕБИ РЕЛАТИВНИХ РЕЧЕНИЦА У ЈЕЗИКУ ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА[3]

Овај рад се бави посматрањем и анализом нарочите употребе релативних реченица запажене првенствено у језику друштвених мрежа. Осим тога, истражује се и утицај ове појаве на разговорни језик. Посматрају се конструкције које садрже антецеденте и релативне реченице са везницима *који* и *што*, као и оне зависне реченице са везницима *кад(а)*, *док* и *где*. Остатак садржаја се наслућује на основу визуелног материјала приложеног на социјалним платформама. Примећује се осамостаљивање ових конструкција, које најчешће чине антецедент и његова релативна реченица, и у случајевима у којима нема визуелног садржаја. У раду се полази од претпоставке да истраживана језичка појава представља покушај превода и опонашања енглеске конструкције која антецедент описује герундом *-ing*: *Me watching TV* / *Ја који гледам ТВ*. Циљ истраживања је да се уоче домени употребе ове конструкције у српском језику, њене синтаксичке карактеристике и употребна вредност. Биће посебно речи и о примерима у којима се ова конструкција уводи речју *али*, као и примерима у којима је антецедент лексема *ја*.

Кључне речи: синтакса, односне зависне реченице, разговорни језик, језик друштвених мрежа, српски језик

I Увод

1. Предмет и циљ рада

Предмет овог рада су опис и анализа појединих конструкција са зависним реченицама (првенствено релативним) чија је специфична употреба својствена језику друштвених мрежа. Наиме, реч је о конструкцијама које се углавном састоје од антецедента и релативне зависне реченице чије је обележје најчешће релативизатор *који*, а ређе и везници *што* и *где*. Такође, као обележја оваквих и сличних реченица јављају се и везници *кад(а)* и *док*.

Посматране конструкције, како је већ речено, појављују се у језику друштвених мрежа (Твитер, Инстаграм, Фејсбук, ТикТок). Њихова употреба првенствено се примећује у *језику мимова*[4]. Како је *мим* форма која се састоји од комбинованог визуелног (сликовног) и текстуалног садржаја који се међусобно допуњују, а његов циљ је економично преношење експресивне поруке, често је текстуални садржај кратак и недовршен. Примећено је да се у текстуалном садржају мимова на српском језику често јављају управо конструкције којима се у овом раду бавимо. На пример, фотографија бебе која плаче може бити допуњена текстом: *Ја, који спремам испите*.

1 alekstomash@gmail.com
2 marina.bagi17@gmail.com

3 Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, према Уговору број 451-03-1271/2022-14/3130, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

4 Meme (*мим*): an amusing or interesting item (such as *a captioned picture or video*) or genre of items that is spread widely online especially through social media (https://www.merriam-webster.com/dictionary/meme, истицање наше).

Употреба оваквих конструкција у случајевима у којима оне служе као текстуална допуна визуелном садржају или као његово објашњење чини се разумљивом с обзиром на то да је корисник друштвене мреже у стању да од два понуђена дела (визуелног и текстуалног) реконструише и прими целовиту информацију: нпр. *Беба на фотографији која неутешно плаче представља мене / личи на мене, који спремам испите / у ситуацији када спремам испите*. Међутим, овакве конструкције, како је корпус показао, нису увек допуњене визуелним садржајем, те се јављају самостално у језику друштвених мрежа, а примећује се и њихова употреба у спонтаним разговорима младих.

Стога је циљ рада да се представе и опишу случајеви у којима се овакве конструкције јављају, те да се укаже на њихову употребну вредност, као и на њихово продирање у разговорни језик.

2. Теоријски оквир и терминолошки апарат

У раду се бавимо анализирањем конструкција које у себи садрже зависне предикатске реченице. Стога ћемо на овом месту навести теоријске основе у оквиру којих посматрамо хипотаксичке појаве и објаснити терминологију коришћену у раду.

Према теоријским основама Љ. Поповића, „реченице које имају конституентску функцију само су саставни део (конституент, члан) *више* (шире) конструкције, тј. нису довољне да саме образују комуникативну реченицу (’не могу да стоје саме’); зато се називају *зависним* или *субординираним* или *хипотаксичким* (= подређеним) реченицама” (Поповић 2012: 309; истицање ауторово). Ослањајући се на наведени приступ, када у раду говоримо о *зависној реченици*, под тим појмом подразумевамо *зависну предикатску реченицу*, односно, *зависну клаузу*.

Будући да релевантна литература термине *односна реченица* и *релативна реченица* сматра синонимним (Кордић 1995: 15; Ковачевић 1998: 223; Поповић 2012: 318), и у нашем раду ће се ови термини користити на такав начин.

Даље, *субординаторима* сматрамо речи и изразе који показују зависни карактер реченице (Поповић 2012: 310). Под термином *релативизатор* подразумевамо обележја односних реченица, односне релативне речи: односне заменице и односне прилоге (Поповић 2012: 318).

Важно је напоменути да се при класификацији зависних реченица са субординаторима *кад* и *где* у нашем корпусу јавља проблем. Наиме, ови везници могу бити обележја временских и месних реченица, а некада и односних, у зависности од тога да ли је њима одређена глаголска или именичка јединица (Кликовац 2021: 109–111). С обзиром на фрагментарност конструкција које испитујемо, нећемо се нарочито бавити смештањем поменутих зависних реченица са обележјима *кад* и *где* у оквир класификације зависних реченица, већ ћемо пажњу усмерити на њихов опис и употребну вредност.

3. Методологија истраживања и посматрани корпус

Истраживање је засновано на анализи корпуса који се састоји од 103 примера сакупљена на друштвеним мрежама или забележена у спонтаним разговорима младих. Примери су класификовани према пореклу и форми (са које су

друштвене мреже, да ли су у форми тзв. *приче*[5]*, твита*[6]*, мима*, *објаве* и сл.), као и према начину на који су употребљени (да ли су допуњени сликовним садржајем или стоје самостално, какав је сликовни садржај у питању). Даље су сваком примеру додељени граматички параметри: именичка јединица која се одређује, врста и обележје зависне реченице, падеж у ком је релативизатор употребљен, као и ортографске специфичности. Затим су према издвојеним карактеристикама примери и упоређени.

Важно је напоменути да многе забележене конструкције почињу речју *али*, што је у корпусу такође обележено, а особености таквих конструкција смо посебно анализирали. О употребној вредности ове лексеме биће речи у наредним одељцима (в. II.3.).

4. Питање порекла испитиваних конструкција

У истраживању посматраних конструкција полазимо од претпоставке да оне представљају покушај превода и опонашања енглеске конструкције која антецедент описује герундом[7] *-ing*: *Me watching TV* / *Ја који/кад(а) гледам ТВ*. Будући да је енглески језик глобално распрострањен, те да повезује кориснике друштвених мрежа, није необично да се модерне, актуелне језичке конструкције у другим језицима обликују према општеприсутним енглеским конструкцијама. Примећује се да корисници друштвених мрежа који се служе српским језиком поменуте конструкције са герундом најчешће преводе релативним и њима сличним зависним реченицама. У прилог овој тврдњи иде и напомена С. Кордић, која се тиче смене партиципа у словенским језицима (од кога глаголски прилог / герунд води порекло) релативним реченицама. Она наводи да се, дијахронијски гледано, партиципи и релативне реченице „nalaze u odnosu ‚suparničkih, konkurentskih' kategorija" (Кордић 1995: 277), те се једна категорија (релативне реченице) ширила на рачун друге (партиципи). До ширења релативних реченица на рачун партиципа је могло доћи и због тога што су у питању синтаксички синонимне јединице – које врше функцију атрибута (Кордић 1995: 278).

II Анализа грађе

1. Класификација примера у корпусу

Класификацију примера у корпусу приказаћемо из две перспективе. Најпре ћемо примере поделити на основу субординатора зависних реченица који су присутни у конструкцијама, а затим ћемо их посматрати у зависности од тога у којој су форми и на којој друштвеној платформи употребљени, будући да се јављају разлике у употребној вредности примера с обзиром на ова два фактора.

5 *Прича на Инстаграму* је функција у оквиру апликације Инстаграм на којој корисници могу снимати и објављивати слике и видео-садржаје у формату слајдова. Садржај прича се може модификовати употребом својеврсних функција на овој популарној апликацији (techtarget.com). Једна од функција је и додавање текста.

6 Твит се дефинише као „кратка порука на друштвеној мрежи Твитер, са ограниченим бројем карактера, у почетку до 140, а сада до 280" (РНР 2022: 222).

7 „*Gerundom* se u opštoj lingvistici (*glagolskim prilogom* u našoj domaćoj terminološkoj praksi) naziva glagol iskazan bez ličnog nastavka čiju radnju govorno lice povezuje sa radnjom rečeničnog predikata u jedinstvenu događajnu celinu" (Ивић 1983: 155).

1.1. Класификација примера према присутним субординаторима зависних реченица

У нашем корпусу налазе се 103 примера забележена у језику друштвених мрежа и у разговорном језику младих. Најзаступљенији примери конструкција садрже зависне реченице са релативизатором *који* (68 примера). Затим следе конструкције у оквиру којих су зависне реченице са обележјима *кад(а)* и *док* (29 примера). Мање су бројни примери са зависним реченицама чије је обележје везник *што* (5 примера) и везник *где* (1 пример). Издвојене типове конструкција посебно ћемо анализирати у наставку рада.

1.2. Класификација примера према формама у којима су употребљени

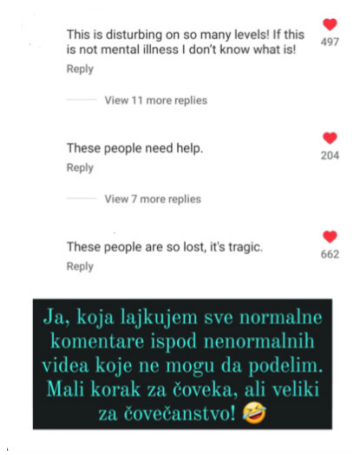
Упоређивањем забележених примера с обзиром на форму у којој се јављају (мим, приватна сликовна објава допуњена текстом, текстуална објава на Фејсбуку/Твитеру, изговорена конструкција), примећено је да се јавља осамостаљивање текстуалног садржаја у односу на визуелни. Претпостављамо да је развојна линија следећа: прво се текстуални и сликовни садржај комбинују и преносе целовиту поруку, намењену широј публици (мимови); затим приватни корисници креирају сопствени садржај тако што разноврсне визуелне форме (фотографија, цртеж, видео-снимак) контекстуализују текстуалним садржајем (најчешће у форми приче на Инстаграму); након тога се текстуални део осамостаљује и употребљава без визуелног садржаја (форма твита или објаве на Фејсбуку), да би на крају овакве конструкције промениле примарни медијум у ком се користе – од писаних постају говорене.

Представићемо типичне примере употребе посматраних конструкција.

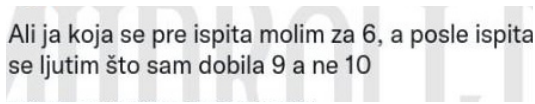

Фотографија 1, ИНСТ01[8]*: мим.*

8 У зависности од извора са ког потичу примери које наводимо у раду, обележавамо их на следећи начин, додајући и одговарајућу нумерацију: ИНСТ (извор: instagram.com), РАЗГ (извор: разговорни језик), ТВИТ (извор: twitter.com), ТТ (извор: tiktok.com), ФБ (извор: facebook.com).

Фотографија 2, ИНСТ02: прича на Инстаграму.

Фотографија 3, ТВИТО1: твит.

Фотографија 4, РАЗГ01[9].

У свим приказаним примерима који потичу са друштвених мрежа или из разговорног језика младих употребљене су конструкције које се састоје од антецедента (*ја, ја, ја, ове девојке*) и односне зависне реченице чије је обележје везник *који* (*који покушавам да се наспавам, која лајкујем све нормалне коментаре испод ненормалних видеа које не могу да поделим, која се пре испита молим за 6, које кажу: „Шта ће ми дебели дечко?!"*). Њихова специфичност огледа се у чињеници да се употребљавају без комплетне надређене предикатске реченице. Другим речима, именички појам који се одређује релативном реченицом представља конструкцију која самостално преноси одређену информацију (условно речено, поналша се као самостална комуникативна јединица и углавном у писаној форми започиње великим словом, а некад се завршава знаком интерпункције).

9 Изговорене примере у раду доносимо транскрибоване према правописним начелима. Примери пронађени у писаном формату само су транслитеровани на ћирилицу, без измене изворног садржаја.

Могло би се претпоставити да би, када би се испитивана конструкција налазила у склопу целовите независне предикатске реченице, наш први пример изгледао овако: *Ово је олуја синоћ и/а ово сам ја који покушавам да се наспавам*. Слична је ситуација у нашем другом примеру, који би се можда могао парафразирати на неки од следећих начина: *Ово сам ја, која лајкујем...; Видите мене која/како лајкујем...* Посматрајући могуће парафразе, закључујемо да у свакој од испитиваних конструкција постоји позив саговорнику/читаоцу да обрати пажњу (да нешто разуме, види, чује и сл.), иако то није експлицирано.

Позив саговорнику/читаоцу да се активира и учествује у разумевању садржаја јесте имплицитно привлачење пажње, а ову употребу ћемо детаљније описати и анализирати у наставку рада.

2. Анализа примера у корпусу

У овом одељку рада пажња ће бити посебно посвећена хипотаксичким конструкцијама које садрже обележје *који*, које су у нашем корпусу најбројније, затим онима са обележјем *кад(а)*, *док* и *где*, о чијем се карактеру у оквиру класификације може дискутовати, као и о конструкцијама са обележјем *што*.

2.1. Конструкције са односним реченицама

2.1.1. Односне реченице са обележјем који

Највећи део нашег корпуса представљају односне реченице са релативизатором *који*. Разлог за њихову бројност можда лежи у чињеници да се енглески герунд на српски језик најчешће преводи управо релативним зависним реченицама. Наводимо неколико примера конструкција са овом врстом зависних клауза.

(ИНСТ03) „Спаваћу само пола сата." Ја који се будим након 7 сати:
(ИНСТ04) Ја која се кријем у соби, јер су дошли мајстори за бојлер, али прислушкујем и шаљем супружнику коментаре на вибер:
(ТВИТ02) Али ја која живим САМА и закључавам врата од купатила сваки пут кад уђем.
(ФБ01) АЛИ СПОРТ КЛУБ КОЈИ ПРЕНОСИ ДВЕ УТАКМИЦЕ ЕВРОЛИГЕ НА ПЕТОМ И ОСМОМ КАНАЛУ КОЈЕ ИМА О,2% СРБИЈЕ.
(РАЗГ02) Али ја, која баш данас нисам обукла јакну.

Примери ИНСТ03 и 04 допуњени су визуелним садржајем. На визуелни садржај експлицитно се усмерава коришћењем двотачке, која се разумева као инструкција *види*. Ови примери су слични примеру ИНСТ01 када су у питању могућности парафразирања оваквих конструкција (*ово сам ја који/кад...*). Разлика је у томе што у првом примеру није забележена двотачка, али је инструкција *види* имплицирана. С друге стране, у примерима ТВИТ02, ФБ01 и РАЗГ02 ситуација је другачија. Употребљене конструкције шаљу комплетну информацију без визуелног садржаја. Тако се у примеру ФБ01, поред одређења антецедента релативном реченицом, из конструкције стиче утисак о квалификацији антецедента, која је негативна: Спорт клуб је *неразуман* јер преноси врло важне утакмице на каналима које има мали број људи.

У корпусу је веома присутна појава описивања себе односном реченицом, те се као антецедент јавља лична заменица за прво лице једнине *ја* (примери ИНСТ 01 и 02, ТВИТО1, ИНСТ03 и 04, ТВИТ02 и РАЗГ02), што у другим сферама употребе језика није уобичајено. Овим се механизмом корисници друштвених мрежа служе како би пажњу привукли на себе и одвојили свој садржај од

садржаја других корисника. Посматрајући ексцерпиране примере, запазили смо да је један од циљева корисника да се употребом конструкција са релативним реченицама прикажу, квалификују у одређеном (обично позитивном) светлу.

Квалификовање антецедента *ја* лежи на континууму од позитивног ка негативном, а најчешће квалификације су оне које *ја* приказују као симпатичну, хумористичну особу (ИНСТ05, ТВИТО3).

(ИНСТ05) Ја, која лајкујем све нормалне коментаре испод ненормалних видеа које не могу да поделим.
(ТВИТ03) Ја, која и даље не знам шта је тачно SWIFT, водим конверзације као да сам лично SWIFT измислила.

С друге стране, антецедент *ја* врло се ретко квалификује негативно (ТВИТ04), а и у тим случајевима најчешће се мисли на наивност (ТВИТ05):

(ТВИТО4) Али ја која не пропуштам прилику да драмим и доживљавам нервне сломове пред сваки испитни рок.
(ТВИТ05) Колико сте наивни од нула до ЈА КОЈА ВЕРУЈЕМ ДА АКО САМ ПРЕМА НЕКОМЕ ДОБРА, БИЋЕ И ОН ПРЕМА МЕНИ?

Други антецеденти тј. друге особе (ТВИТ07–09) најчешће се квалификују негативно, сем уколико се не ради о особама које су блиске *ја*. О њима се углавном говори са симпатијом (ТВИТ06). Негативно се пак говори о групама људи, те се став о одређеним групама генерализује.

(ТВИТО6) Али сестра која каже: Што мени јављате да је тетка умрла, ја сам њу блокирала.
(ТВИТО7) Људи који расправљају о ајкулама а од додира с рибом имају само ослић за бадњи дан.
(ТВИТ08) Али људи који имају потребу док једеш паштету да ти кажу како у паштету стављају најгоре месо.
(ТВИТ09) Људи који одсеку крајеве краставца па га утрљавају како би „извукли горчину".

Интересантно је да у корпусу није забележен ниједан пример у ком антецедент не означава људско биће или групу људи, што указује на то да се испитиване конструкције користе првенствено за експресивну квалификацију себе и других људи.

2.1.2. Односне реченице са обележјем што

У конструкције са релативним реченицама могли бисмо сместити и оне које садрже зависне реченице са обележјем *што*. Посведочено је 5 примера у корпусу, а у сваком од њих се обележје *што* може заменити обележјем *који*.

(ТВИТ10) Ови људи што гурају псе у колицима.

2.1.3. Односна реченица са обележјем где

Забележена је само једна конструкција са зависном клаузом чије је обележје *где*.

(РАЗГ03) Ал' ове екипе где једна мама има дете и онда све другарице сликају то исто дете.

Када је у питању класификација ове зависне реченице, држимо се става традиционалне граматике, те је сматрамо односном будући да се обележје *где* може заменити релативизатором *који* у одговарајућем падежном облику (*у којим*) (Поповић: 323).

2.2. Конструкције са зависним реченицама чија су обележја везници кад и док

У нашем корпусу други по присутности су примери који описују именички појам зависном реченицом чије је обележје везник *кад*.

(ИНСТ06) Мама кад прави обланде па узме два тома мог Речника САНУ да их притисне.

(ТВИТ11) Али кад конобар дође да понесе тањир и као пита ЈЕ ЛИ БИЛО СВЕ У РЕДУ.

(ТТ01) Бумери када посматрају миленијалце како мењају посао сваке две године.

(ИНСТ07) Ја кад дигнем главу од компјутера и видим дупло x10.

Овакви примери врло су слични претходно анализираним конструкцијама са односним реченицама са обележјем *који*. Разлика је, међутим, у томе што се везником *кад(а)* пажња више усмерава на временску компоненту. Реченица са везником *кад(а)* у примеру ИНСТ06 могла би се допунити на следећи начин: *Баш је симпатична моја мама кад(а) прави обланде* (временска) / *у ситуацији у којој/када прави обланде* (односна)... Такође, могуће је трансформисати и остале примере уз помоћ временске или односне реченице (ТВИТ11: *Не волим кад конобар / ситуацију у којој/кад конобар...*; ТТ01: *Овако изгледају бумери када / у ситуацији у којој/кад посматрају миленијалце...*; ИНСТ07: *Ово сам ја кад / у ситуацији у којој/кад дигнем главу...*).

У оваквим ситуацијама није могуће прецизно сместити реченице са везником *кад(а)* у оквир класификације зависних реченица. Пратећи потенцијалне парафразе, можемо реченицу са обележјем *кад(а)* сматрати и односном и временском реченицом, у зависности од тога да ли одређује именички појам или глагол (Кликовац 2021: 110–111).

Ситуација је иста и када је реч о малобројним примерима из корпуса са обележјем *док*.

(ИНСТ08) Ја док покушавам да схватим о чему певају (*Ово сам ја док / у ситуацији у којој/док покушавам...*).

3. Реч али као средство за привлачење пажње

У корпусу 33 ексцерпирана примера започиње речју *али*. Неки од њих су следећи:

(ТВИТ12) Али ја која сам последњи пут избацила слику на којој се смејем 2019. године.

(ТВИТ13) Али мама која је псу спремила кувану пилетину и поврће за ручак питам је ок мама а шта ја имам за ручак каже не знам испржи јаја па добро бре.

(ФБ02) Али гробарски треш ретарди који су Вилдозиној ћевојци слали онај његов снимак из провода хахахахахахахах.

Уобичајена употреба овог супротног везника у ширем смислу везује се за порицање очекиваног, тј. за успостављање дистинкције између двају реченичних чланова, виших јединица и сл. (в. Чудомировић 2015: 288–345). Међутим, лако можемо запазити да употреба ове речи на почетку наших примера има другачију улогу, али и прагматичку вредност, иако задржава нешто од своје основне, супротне семантике. У складу с тим, могли бисмо да кажемо да је у нашим примерима реч *али* слична конектору, односно дискурсном маркеру којим се сигнализира промена предмета, односно теме (Чудомировић 2015: 341–342). Напо-

мињемо, ипак, да је употреба коју анализирамо другачија од примера употребе конектора *али* у домену дискурса о којој се у релевантној литератури говори. Овде није реч о правом разговору, већ о комуникацији творца садржаја на друштвеној мрежи са свим другим садржајима на које је неки корисник претходно наишао. Другим речима, творац садржаја скреће пажњу на своју тему.

С обзиром на то да у типичној везничкој употреби *али* означава порицање очекиваног, тј. да после *али* следи исправљање или садржај који је битно другачији од очекиваног, ова реч са собом носи висок степен експресивности, те је врло ефикасна као средство за привлачење пажње. Ову чињеницу лепо илуструју примери са ТикТока, будући да корисници често бирају да своје видео-записе започну управо речју *али* и тиме скрену пажњу на свој садржај. Такав је наредни пример, који је изговорен на самом почетку видео-садржаја:

(ТТ02) Али ја, која сам била убеђена да је онај сајт benable највећа глупост (транскрибован пример).

Поред употребе на друштвеним мрежама, речју *али* се започињу посматране конструкције и у разговорном језику младих.

(РАЗГ04) Али ја, која гледам и не верујем.

Коришћење речи *али* има исту сврху и у говору на интернету, и у живом говору младих. Наиме, њена функција састоји се у томе да скрене пажњу саговорника на садржај који следи. Захваљујући семантици коју дели са супротним везником *али*, овај дискурсни маркер обећава да ће садржај који следи бити неочекиван.

4. Продор конструкција у разговорни језик

Употреба оваквих конструкција у случајевима када су оне допуњене визуелним садржајем чини се разумљивом, с обзиром на то да се целовита информација добија на основу удруживања текста и слике, видео-записа и сл. Корак ка одвајању и осамостаљивању текстуалног садржаја од визуелног представљају, како је у раду поменуто, употребе посматраних конструкција у текстуалним објавама на Фејсбуку и на Твитеру. Како корисници друштвених мрежа језичке делове својих објава обликују према актуелним манирима комуникације на интернету, претпостављамо да језичка конструкција у текстуалним објавама, без обзира на одсуство сликовне компоненте, смисао црпи из искуства корисника стеченог у интеракцији са мимовима. Другим речима, корисницима је јасно да постоји одређени контекст на основу ког примају поруку испитиване конструкције.

Међутим, поставља се питање како говорници употребљавају и разумевају ове конструкције у ситуацијама које су у потпуности смештене ван контекста друштвених мрежа, односно у спонтаном разговору. Наиме, чини се да је њихова улога у разговорима да се на експресиван начин пренесе одређена информација о квалификацији именичког појма.

(РАЗГ05) Ал' ове екипе где једна мама има дете и онда све другарице сликају то исто дете.
(РАЗГ06) Ови људи што им пашчад лижу нос.
(РАЗГ07) Катарина која пита: „Ај ми неко каже да ли може да се обуче шортс напоље и стави ајлајнер".
(РАЗГ08) Али ја што мимо све дане имам бубуљицу испод обрве.

Тако је у примерима РАЗГ 05 и 06 квалификовање антецедента (*ове екипе*, *ови људи*) изразито негативно, док у примерима РАЗГ О7 и 08 квалификација није недвосмислено позитивна или негативна, већ се Катаринина неодлучност

како да се обуче за излазак у град доживљава симпатичном, а особа која има бубуљицу испод обрве истиче да је тог дана лоше среће.

5. Ортографска питања

Посматрајући испитиване конструкције са релативним реченицама, приметили смо неуједначеност у бележењу интерпункције.

(ИНСТ09) Ја, *која лајкујем све нормалне коментаре испод ненормалних видеа које не могу да поделим.*

(ТТ03) Али ја *која сам мислила да су сви сами едитовали ово.*

Наиме, испред релативне реченице која стоји уз личну заменицу за прво лице једнине *ја* обавезна би била употреба запете (ПМС 2010: 117–118). Ова лексема је семантички празна и садржајем се пуни тек онда када је одређени говорник употреби. Другим речима, *ја* је само једно, одређено, те односна реченица није рестриктивна, тј. има функцију апозиције.

Међутим, у нашем корпусу, од укупно 52 примера која као антецедент садрже заменицу *ја*, само су 4 реченице правописно исправно одвојене запетом. Слична ситуација је и у примерима са другим рестриктивним односним реченицама, што показује да, у правописном смислу, корисници друштвених мрежа не праве разлику између рестриктивности и нерестриктивности.

III Закључак

У раду смо се бавили нарочитим конструкцијама које се јављају у језику друштвених мрежа, а састоје се од именичког појма и зависне реченице којом се тај појам одређује. Сакупљено је 103 примера пореклом са друштвених мрежа (Инстаграм, Твитер, Фејсбук, ТикТок) или из разговорног језика младих, од којих је образован корпус на ком је засновано истраживање.

Примери су класификовани према обележјима зависних реченица присутних у конструкцијама (*који*, *што*, *где*, *кад(а)* и *док*), као и према форми у којој су употребљени (мим, прича на Инстаграму, твит, објава на Фејсбуку, изговорени садржај).

Анализом корпуса дошли смо до закључка да су у њему најбројније конструкције које се састоје од антецедента и односне зависне реченице. Највише их је са обележјем *који* (68 примера), а присутне су и оне са обележјима *што* (5) и *где* (1). Овим се реченицама најчешће одређује антецедент *ја*, који се углавном квалификује позитивно. Када је у питању квалификација других антецедената односним реченицама, запажа се да она зависи од тога колико је појам означен антецедентом близак говорнику / творцу садржаја. Ако је у питању појам близак говорнику, пре ће се квалификовати са симпатијом, а уколико су у питању други, далеки људи или групе људи, они ће се лакше окарактерисати негативно. У раду смо се бавили и ортографским решењима која се јављају када је реч о бележењу конструкција са односним реченицама. Када су у питању конструкције које садрже зависне реченице са везницима *кад(а)* и *док* (29 примера), њихова употреба је слична употреби конструкција са односним реченицама, с тим што је наглашенија временска компонента.

Бројни примери у корпусу започињу речју *али*. Закључили смо да у нашим примерима *али* није супротни везник, већ да је употребљен као дискурсни маркер који сигнализира промену предмета, односно теме. Како је у питању ек-

спресивна лексема, корисници је употребљавају да би скренули пажњу на свој садржај и истакли га у односу на сав други садржај на друштвеним мрежама. С друге стране, у разговору младих говорници реч *али* користе као експресивно средство за скретање пажње на конструкцију коју ће изговорити, а која ће најчешће квалификовати њих саме или друге људе.

Примећен је продор испитиваних конструкција у разговорни језик младих, у ком се оне користе као експресивно средство и којима се износе одређене квалификације. Иако се употребљавају недовршено (без комплетне надређене независне реченице) и функционишу као именичке синтагме, њихова комуникативна вредност је јасна – служе за експресивно изношење става.

Свесни специфичности при употреби језика на друштвеним мрежама и интернету уопште, који има посебна правила, постављамо питање шта ће се догађати са испитиваним конструкцијама у другим сферама језика, будући да су се брзо нашле у разговорном језику младих. Пошто су, због своје експресивности и економичности, ефикасно језичко средство, питамо се да ли ће се њихова употреба проширити, или ће временом изгубити своју експресивност и актуелност.

Закључке смо у овом раду изводили на основу невеликог корпуса, те сматрамо да их је потребно проверити и употпунити посматрањем већег броја примера, а у нарочит фокус сместити њихову улогу у спонтаним разговорима.

Литература

Ивић 1983: М. Ivić, *Lingvistički ogledi*, Beograd: Prosveta.

Кликовац 2021: Д. Кликовац, *Скрипта из синтаксе српског језика* (sintaksa.fil.rs).

Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд – Србиње: Рашка школа – Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.

Кордић 1995: S. Kordić, *Relativna rečenica*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

ПМС 2013: *Правопис српскога језика*, Матица српска: Нови Сад.

Поповић [14]2012: Љ. Поповић, „Синтакса", у: Ж. Станојчић и Љ. Поповић, *Граматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике, 206–386.

РНР 2022: Ђ. Оташевић, М. Николић и В. Ђорђевић, *Речник нових речи у српском језику 1*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Чудомировић 2015: Ј. Чудомировић, Семантика *и прагматика саставних одн. супротних напоредних везника* и, па, те, а, али, него [докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду].

Мирјам Вебстер: www.merriam-webster.com (последњи пут приступљено 13. маја 2023).

Techtarget: www.techtarget.com (последњи пут приступљено 13. маја 2023).

ON THE SPECIAL USAGE OF RELATIVE CLAUSES IN THE LANGUAGE OF SOCIAL NETWORKS

Summary

This paper deals with the observation and analysis of a specific hypotaxic phenomenon observed primarily in the language of social networks. Furthermore, the phenomenon's influence on the spoken language is being studied, as well as the constructions containing antecedents and subordinate clauses with conjunctions *koji* (*which*), *što* (*that*), *kad(a)* (*when*), *dok* (*while*) and *gde* (*where*). The rest of the content is assumed based on the visual material provided/attached on social platforms. The independence of

these constructions, which most often consist of the antecedent and its relative clause, is observed even in cases where there is no visual content. This paper starts from the assumption that the analyzed linguistic phenomenon represents an attempted translation and imitation of the English construction which contains the antecedent with the gerund form *-ing*: *Me watching TV* / *Ја који гледам ТВ*. The goal of this analysis is to acknowledge this construction's sphere of usage in the Serbian language, as well as its syntaxic traits and its utility value. Examples in which this construction is introduced by the word *ali* (*but*), as well as examples in which the antecedent is the lexeme *ja (I),* will be discussed in particular.

Keywords: syntax, relative subordinate clauses, spoken language, the language of social networks, Serbian language

Aleksandra A. Tomašević
Marina J. Bagi

811.411.21:811.163.41
81'42:001.814

Никола З. Лазовић[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ИНТЕРАКТИВНИ МЕТАДИСКУРСНИ МАРКЕРИ У АРАПСКИМ И СРПСКИМ АПСТРАКТИМА НАУЧНИХ РАДОВА – КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА[2]

Циљ овог рада је излагање сличности и разлика у апстрактима научних радова на арапском и српском језику у погледу интерактивних метадискурсних маркера. Применом Хајландовог (2005) интерперсоналног модела метадискурса установљене су категорије интерактивних метадискурсних маркера, извршена је фреквенцијска анализа и упоређена употреба транзиционих, оквирних, ендорфичних и евиденцијалних метадискурсних маркера, као и објашњивача у поткорпусима. Резултати истраживања су показали да арапски аутори користе више транзиционих, оквирних и ендорфичних маркера, док су српски аутори примењивали више објашњивача и евинцијалних маркера. Поређењем функција у подгрупама метадискурсних маркера установљене су разлике у структурирању текста и начинима успостављања комуникације аутора са читаоцем.

Кључне речи: метадискурс, апстракт, српски језик, арапски језик, контрастивна анализа, академски дискурс

1. Увод

Апстракт је постао неизоставан део сваког научног рада. Он представља први сусрет читаоца с текстом, на основу кога читалац одлучује да ли ће прочитати чланак (Хајланд 2002: 63). Стога је за истраживаче који желе да постану део дискурсне заједнице у свом пољу истраживања и стекну њен углед, нужно овладавање вештином писања сажетка[3] (Кедри и др. 2013: 320). Апстракти пружају читаоцу кратак преглед теме, метода и резултата рада (Хакин 2006: 93). Сажетак научног рада је предмет проучавања бројних истраживања у области анализе жанра (нпр. Доро 2013; Кафес 2012; Фо 2008). Такође је предмет контрастивних истраживања у овој области, углавном поређења сажетака у енглеском и неком другом језику (нпр. Мансури и др. 2016; Мартин 2003).

Метадискурс је „свеобухватни термин за саморефлективне изразе који се користе за стварање интеракционих значења у тексту и који помаже писцу (или говорнику) да изрази своје становиште и ступи у контакт с читаоцем одређене заједнице" (Хајланд 2005: 37). Функција метадискурса је у интеракцији писца са читаоцем, те се заснива на трима кључним принципима: 1) да је различит од пропозиционог дела текста; 2) да се односи на својства текста у вези са интеракцијом писца и читаоца и 3) да упућује искључиво на унутрашње делове дискурса (Хајланд 2005: 38). Метадискурсна средства омогућавају писцу да изрази став према пропозиционом садржају и према читаоцима (Крисмор и др. 1993: 40).

1 lazovic1996@gmail.com

2 Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација, према Уговору бр. 451-03-847/2021-14/2892.

3 У овом раду речи *апстракт* и *сажетак* третирамо као синониме.

1.1. Класификације метадискурса

Истраживачи у области метадискурса понудили су класификације маркера, између осталих Ванде Копл (1985) и Крисмор и др. (1993). Ови научници деле метадискурс на текстуални, који „нам може помоћи да покажемо како повезујемо појединачне пропозиције тако да формирају кохезиван и кохерентан текст, и како појединачни елементи тих пропозиција имају смисла у комбинацији са другим елементима текста" (Ванде Копл 1985: 87) и интерперсонални, који „нам може помоћи да изразимо наше личности и наше реакције на пропозиционi садржај наших текстова, као и да окарактеришемо интеракцију коју бисмо желели да имамо са нашим читаоцима у вези са тим садржајем" (Ванде Копл 1985: 87). Поткатегорије у оквиру група текстуалних и интерперсоналних маркера се разликују у њиховим класификацијама. Тако Ванде Копл (1985: 83–87) у текстуалне маркере убраја текстуалне конективе (*first*, *however*, *with regard to*), објашњиваче (*x means y*), илокуционе маркере (*to sum up*, *my purpose is*) и нараторе (*according to James*), а категорију интерперсоналног метадискурса чине маркери валидности (*perhaps*, *may*, *clearly*), маркери става (*surprisingly*) и маркере ауторовог коментара (*most of you will oppose the idea that*). Крисмор и др. (1993: 47–54) текстуални метадискурс деле на текстуалне маркере (логички конектори, набрајивачи, подсећивачи, топикализатори) и интерпретативне маркере (објашњивачи, илокуциони маркери, најављивачи), а интерперсонални маркери у њиховој класификацији обухватају ограде, маркере сигурности, приписиваче, маркере става и коментаре[4]. Хајланд (2005) се, међутим, не слаже са оваквом поделом[5], тврдећи да овакве класификације често мешају синтаксички са функционалним критеријумом. Према његовом мишљењу, текстуални метадискурс је још један вид интерперсоналних карактеристика текста, јер њиме аутор истиче одређене односе и аспекте организације како би их прилагодио разумевању читалаца, усмеравао њихово читање и скренуо њихову пажњу на тумачења које сам преферира. Стога сматра да се сав метадискурс односи на интеракције између писца и читаоца, те уводи свој интерперсонални модел метадискурса који се заснива на функционалном приступу, а који метадискурс посматра као начине на које писци упућују на текст, писца или читаоца. Овај модел дели маркере на интерактивне, који воде читаоца кроз текст, и интеракционе, који читаоца укључују у текст. Интерактивни маркери се деле у пет категорија: транзициони, који повезују односе између идеја израженим у клаузама (*in addition*; *but*; *thus*; *and*), оквирни маркери, чија је функција упућивање на дискурсне чинове, секвенце и фазе текста (*finally*; *to conclude*; *my purpose is*), ендофорични маркери, који упућују на друге делове текста (*noted above*; *see Fig*; *in section 2*), евиденцијални, који се односе на изворе ван текста (*according to X*; *Z states*) и објашњивачи, који служе за давање примера и додатних појашњења (*namely*; *e.g.*; *such as*; *in other words*). Друга група метадискурсних маркера по овом моделу, интеракциони, дели се на маркере ограђивања (ограде), којима аутори изражавају суздржаност и сумњу у пропозициони садржај (*might*; *perhaps*; *possible*; *about*), маркере појачавања (појачиваче), где аутори наглашају сигурност у изнете информације (*in fact; definitely; it is clear that*), маркере става (*unfortunately; I agree; surprisingly*), маркере ангажовања, где се аутор директно обраћа читаоцима и гра-

4 Преводи термина у области метадискурса преузети су од Ђорђевић, Весић Павловић (2020), изузев термина *топикализатор*, који је преузет од Благојевић (2008).

5 И сам Хајланд је, додуше, у ранијим радовима предлагао поделу метадискурса на текстуални и интерперсонални (нпр. у Хајланд 2004).

ди однос с њима (*consider; note; you can see that*) и маркере личног упућивања, где аутори упућују на себе (*I; we; my; me; our*) (Хајланд 2005: 49). Ова таксономија се најчешће примењује у истраживањима метадискурса у различитим жанровима академског дискурса, а поједини аутори, попут Ел Дахс (2020), адаптирају овај модел метадискурса у складу са својим критеријумима истраживања.

Што се арапског језика тиче, истраживања у области реторичке структуре и метадискурса су углавном контрастивна и најчешће се баве жанром апстракта, а аутори истичу разлике у структури текста у језицима (углавном поредећи с енглеским) (Алхарби, Свејлз 2011; Алхукбани 2015; Алотаиби 2015; Андрушенко 2015; Ел Дахс 2020; Султан 2011). Истраживања на пољу метадискурса у српском језику су бројна и покривају различите жанрове академског дискурса, а такође су бројна контрастивна истраживања с енглеским језиком (нпр. Благојевић 2008; Ђорђевић 2017; Ђорђевић, Весић Павловић 2020; Вучићевић и Ракић 2020). Метадискурс се такође проучава у другим врстама текстова за које је карактеристична персуазивност, попут есеја (нпр. Ел Сеиди 2000; Весић Павловић, Ђорђевић 2020).

Наше истраживање представља контрастивну анализу интерактивног метадискурса у сажецима научних радова на арапском и српском језику. Питања на која настојимо да дамо одговор у раду су:

1) Да ли је употреба интерактивног метадискурса слична или различита у арапским и српским сажецима научних радова?
2) У коликој мери и на који начин је интерактивни метадискурс различит у арапским и српским апстрактима?

2. Методологија

Корпус истраживања се састоји од 40 сажетака научних радова, 20 на арапском језику, 20 на српском. Арапски апстракти су ексцерпирани из научног часописа *Dirasat: Human and Social Sciences* (DHSS), из издања објављених 2019. године, док су српски преузети из научног часописа *Анали Филолошког факултета* (АФФ), издања за 2019. и 2020. годину. Узети су у обзир само радови из области лингвистике и примењене лингвистике, те су у корпус ушли и поједини радови који се баве језичким средствима на корпусу из књижевности. Укупан број речи арапског поткорпуса је 2764, а српског 3111. При анализи је коришћен Хајландов (2005: 49) модел интерперсоналних метадискурсних маркера. Интерактивни метадискурсни маркери су обележени, затим је извршена фреквенцијска анализа за потребе поређења учесталости категорија у поткорпусима. Затим је извршена контрастивна анализа метадискурсих маркера у поткорпусима у погледу њихових функција и употребе конкретних маркера. Трећу поткатегорију транзионих маркера, функцију последице, преименовали смо у функцију каузалног односа, јер поједини маркери из ове групе не уводе аргумент који је последица, већ узрок претходно исказаног аргумента (нпр. *јер*). У оквирне маркере смо као посебну поткатегорију рачунали и оне који уводе резултате, по угледу на Алотаибија[6] (2015: 3). Поједини маркери могу вршити више функција, стога је било неопходно приписати им примарну. Како информације изнете у сажетку упућују на детаље у другим деловима научног рада, у ендорфичне маркере убрајамо само упућивање на конкретне делове рада (нпр. *у уводу*, *у закључку*), док изразе попут *ово истраживање* или *овај рад* третирамо као оквирне маркере, јер сматрамо да испуњавају функцију најављивања циља.

6 Алотаиби (2015) није разматрао увођење резултата као посебну поткатегорију, већ их је само обележавао као оквирне метадискурсне маркере.

3. Резултати истраживања

Табела 1 нам приказује укупан број и фреквенцију интерактивних метадискурсних маркера у поткорпусима:

Поткорпус	Транзициони	Оквирни	Ендорфични	Евиденцијални	Објашњивачи
Арапски	170 (61,50)	74 (26,77)	20 (7,23)	6 (2,17)	17 (6,15)
Српски	90 (28,93)	59 (18,965)	5 (1,61)	9 (2,89)	39 (12,54)

Табела 1: Укупан број и нормализована фреквенција (на хиљаду речи) интерактивних метадискурсних маркера у поткорпусима.

Учесталост ове групе маркера у арапским апстрактима је далеко већа од оне у српским, нарочито у категорији транзиционих, који се јављају дупло више у арапским. Фреквенцијска анализа интерактивних метадискурсних маркера нам показује да и српски и арапски апстракти преферирају транзиционе маркере у односу на оквирне када је у питању повезивање идеја у тексту. Што се тиче функције ових маркера, у обама поткорпусима у великој већини су у питању адитивни транзициони маркери, што је и очекивано с обзиром на то да је апстракт сажет текст, те не оставља пуно простора за развијање тока мисли у правцу противаргумената. Међутим, како наводи Алотаиби (2015: 7), у арапском језику везник *wa* (срп. *и*) може увести и реченицу која је противаргумент претходне, те „помаже да се развије ток текста и чудно је у арапском започети реченицу без њега". Такође је битно нагласити да су реченице у арапском тексту обично јако дуге и састоје се од више клауза, најчешће координативних (в. Каплан 1966), па се читави параграфи (у нашем поткорпусу понекад и цео апстракт) састоје само од једне реченице, те је употреба везника у функцији транзиционих метадискурсних маркера утолико значајнија. То објашњава велику разлику у фреквенцији транзиционих маркера у арапском и српском поткорпусу – у арапском се веома често клаузе повезују везником *wa*, док би у српском у таквим случајевима често била започета нова реченица без метадискурсних маркера.

У примеру бр. 1 из арапског поткорпуса обележили смо три различита транзициона маркера:

(1) Tanāwalat ad-dirāsa mā waṣafahu ʿulamāʾ al-aṣwāt al-qudamāʾ bi-l-ʾaṣwāt an-niṭʿiyya, wa ʿaḍāfat ʿilayhā ṣawt aḍ-ḍād; liʾannahu yaštariku maʿahā fī at-tanāḍur at-tamāṭuliyy, faṣārat ʿarbaʿat ʿaṣwāt hiya: (at-tā wa aṭ-ṭā wa ad-dāl wa aḍ-ḍād) (…)[7] / Истраживање се бавило гласовима које стари фонолози називају алвеоларним гласовима, и додало им је глас ḍād; јер с њима дели симетрију, те су постали 4 гласа: tāʾ, ṭāʾ, dāl и ḍād (…)
(ʿA. M. ʿAlī, R. F. Ṭāfiš (2019), Al-aṣwāt al-niṭʿiya: dirāsa fī al-tabaddulāt al-ṣawtiyya fī ḍawʾ ʿilm al-aṣwāt al-ḥadīṯ, *DHSS*, *46* (3), 295–310)

Први има адитивну, а друга два функцију упућивања на каузални однос, где други уводи аргумент разлога претходно исказаног допуњавања предмета истраживања, а трећи његову последицу. Транзиционе поткатегорије за поједине маркере одређују се на основу контекста, рецимо у случају везника *fa*, који се јавља и у функцији додавања. Поред ових, у арапском поткорпусу користе се и други транзициони метадискурсни маркери, попут *kamā*, *faḍlan ʿan, ilā ǧānib* (срп. *такође*) као адитивни, *aw* (срп. *или*), *ġayr anna* (срп. *иако*), *bal* (срп. *већ*), као поредбени и *iḏ, liʾanna* (срп. *јер*), *min hunā* (срп. *према томе*), као маркери

7 У раду је коришћена ЗДМГ транскрипција, без обележавања крајњих вокала, јер таква граматичка обележја нису предмет овог истраживања.

каузалног односа, али далеко ређе од маркера *wa* и најчешће се јављају у једном или два сажетка.

Пример бр. 2 илуструје транзиционе маркере у српском поткорпусу:

(2) Добијени резултати нису показали да ова способност опада с годинама, али је утврђено да она и код младих и код старијих особа зависи од степена изложености идиомима, као и од степена семантичке прозирности самог израза.
(М. Ивановић, Б. Дрљан (2019), Разумевање идиома код млађих и старијих особа, *АФФ*, *31* (1), 267–284)

Први означени маркер испуњава функцију упоређивања, а други функцију додавања аргумента. За разлику од адитивних транзиционих маркера у поткорпусу арапских сажетака, у српском поткорпусу су ови маркери разноврснији, те иако је најчешћи везник *и*, којим је означено више од пола примера употребе транзиционих маркера додавања, јако су фреквентни и маркери *као и* и *а*. Транзициони маркери у функцији поређења, попут *док*, *већ*, *а* се јављају чешће од својих еквивалената у арапском поткорпусу, што указује на то да српски аутори посвећују више пажње контрастирању аргумената изнетих у клаузама апстраката. Маркери који упућују на каузални однос (нпр. *јер*, *будући да*, *тако*) незнатно су заступљенији у поткорпусу српских сажетака (4,82 у српском у односу на 4,70 у арапском поткорпусу), тако да можемо закључити да су у погледу указивања на узрочно-последичне везе између аргумената арапски и српски апстракти слични.

Што се тиче оквирних метадискурсних маркера, учесталији су у арапском поткорпусу у свим поткатегоријама, нарочито у функцији најављивања циља. Иако су оба поткорпуса у сваком раду примењивала најављиваче циља (*овај рад се бави, циљ овог рада, tahdifu haḏihi ad-dirāsa, tasʿā haḏihi al-waraqa* итд.), а у већини и најављиваче резултата (нпр. *резултати истраживања показују*, *ḥaṣalat ad-dirāsa*) разлика у фреквенцији се огледа у томе што арапски аутори чешће указују на сам рад, односно истраживање које су извршили. Оквирни маркери секвенци се у српском поткорпусу јављају само у три сажетка, а они су *најпре*, *затим*, *након*, као и уз помоћ бројева, илустровано у примеру бр. 3:

(3) Своју ћемо анализу спровести на основу следећих синтаксичких параметара: 1) одсуство подигнутог субјекта уз глаголе (...), 2) тип конструкције употребљене у функцији допуне глагола (...) и 3) употреба глагола *sembrare* и *изгледати* у функцији конгруентних управних предиката (...).
(М. Поповић Pisarri (2019), Подизање субјекта на примеру италијанског глагола *sembrare* и српског глагола *изгледати*, *АФФ*, *31* (2), 377–390)

Битан критеријум у контрастирању поткорпуса за поједине поткатегорије маркера нам је, поред фреквенције, била и њихова распоређеност у сажецима, стога је важно нагласити да су оквирни маркери низања аргумената у арапском поткорпусу распоређени у већем броју сажетака него они у српском, а такође је разноврсност самих маркера већа (нпр. *aḫīran* (срп. *коначно*), *inṭilāqan min, ibtidāʾan bi* (срп. *почевши од*), *intihāʾan bi* (срп. *закључно са*)). Пример бр. 4 илуструје употребу везника *ṯumma* у функцији секвенце, помоћу кога аутор упућује на низ методолошких поступака:

(4) (…) ṯalāṯ marāḥil fī taḥlīl al-ḫaṭaʾ: at-taʿarruf ʻilā al-ḫaṭaʾ wa raṣduhu, ṯumma waṣfuhu wa madā šuyūʿihi, ṯumma tafsīruhu. / (...) три фазе анализе грешке: идентификовање и праћење грешке, затим њен опис и опис домета њене распрострањености, затим њена интерпретација.

(A. S. al- Ǧanābida (2019), Al-akhṭāʾ al-kitābiyya fī al-lugha al-ʿarabiyya ladā ghayr al-mutaẖaṣṣiṣīn fī Ǧāmiʿat Zāyid, *DHSS*, *46* (2), 283–298)

Оквирни маркери за означавање фаза текста се у арапском поткорпусу јављају само два пута: *liyantahi al-amr* (срп. *да се заврши*) и *intahā al-baḥṯ* (срп. *истраживање се завршава*), а оквирни маркер у функцији промене теме само једном, везником *amma* (срп. *што се тиче*). Српски аутори нису користили оквирне маркере који означавају фазе текста и промену теме. Одсуство маркера фазе приписујемо томе што они обично сигнализирају рекапитулацију, док промена теме захтева детаљну разраду неке претходне теме, што дужина сажетка не дозвољава.

Фреквенцијска анализа ендорфичних маркера (*Табела* 1) нам показује да упућивање на конкретне делове научног рада није својствено српским сажецима (3 маркера су употребљена у једном сажетку, пример бр. 5), за разлику од арапских. Арапски апстракти показују тенденцију аутора да прецизно упуте на детаљну дискусију о пропозицијама изнетим у сажецима, као и да прикажу поделу рада на његове делове и излажу методе истраживања у тим деловима (пример бр. 6):

5) Након представљања резултата и дискусије о њима, у закључку су између осталог понуђени и предлози за будућа истраживања везе између фонда речи и разумевања прочитаног стручног текста.
(Д. Мићовић (2019), Утицај фонда усвојених речи на разумевање прочитаног стручног текста на енглеском језику – пилот истраживање, *АФФ*, *32* (1), 207–220)

(6) Wa yantaẓimu haḏā al-baḥṯ fī ṯalāṯat fuṣūl ǧā'aʿalā an-naḥw al-'ātī:
Al-awwal: mafāhīm an-naṣṣal'adabiyy (…)
At-ṯānī: at-tanāṣ (…)
At-ṯāliṯ: at-tamāsuk an-naṣṣiyy. / Ово истраживање се састоји од три дела распоређених на следећи начин: Први (део): концептуализација књижевног текста (...) Други: интертекстуалност (...) Трећи: кохерентност текста.
(ʿA. al-ʿAnbar (2019), An-naṣṣ al-adabiyy bayna at-tanāṣṣ wa at-tamāsuk an-naṣṣiyy, *DHSS*, *46* (4), 122–134)

Интерактивни маркери евиденцијалности су у обама корпусима ретко заступљени, што не чуди будући да се ради о жанру сажетка, те аутори настоје да изнесу своје циљеве и резултате истраживања. Мала је разлика у фреквенцији ових маркера у двама поткорпусима, али се само у српском јављају у виду парентезе, где се наводи директан извор, док се у арапским односе искључиво на неконкретне изворе ван текста апстракта, где се аутори постављају према дотадашњој литератури у области коју проучавају (примери бр. 7 и 8):

(7) ʿalā ar-raġm min kaṯrat ad-dirasātwa al-buḥūṯ al-latī tanāwalat šiʿrʿAbdar-RaḥīmʿUmar; ġayr anna mawḍūʿ al-ʿatabāt wa an-nuṣūṣ al-muwāzina (…) ẓallat ġā'iba ʿan faḥwā haḍihi ad-dirasāt. / Упркос бројним студијама и истраживањима које се баве поезијом Абдел Рахима Омара; тема прагова и паралелних текстова ... је остала необухваћена овим студијама.
(N. Y. Ǧābir, M. ʿĪ. al- Ḥawrānī (2019), An-naṣṣ al-muwāzī fī shiʿr ʿAbd al-Raḥīm ʿUmar - dirāsa sīmiyāʾīyya, *DHSS*, *46* (4), 214–222)

(8) Циљ рада је био да се испита способност разумевања идиома код одраслих особа будући да радови страних аутора из ове области не указују недвосмислено да ли ова способност опада са годинама.
(М. Ивановић, Б. Дрљан (2019), Разумевање идиома код млађих и старијих особа, *АФФ*, *31* (1), 267–284)

Објашњивачи су једина категорија интерактивних метадискурсних маркера која се показала заступљенијом у поткорпусу српских сажетака. У обама поткорпусима су више коришћени у функцији најављивања додатног појашњења реформулацијом пропозиционог садржаја (в. Хајланд 2007), користећи маркере попут *другим речима*, *односно*, *наиме*, *ауу аппа* (срп. *тј.*), него у функцији давања примера (*на пример*, *као што су*, *ka*, *min maṯali* (срп. *нпр.*) и др.). По давању примера оба корпуса су готово изједначена (примери бр. 9 и 10), те је категорија појашњења пресудна у погледу разлике у фреквенциици. У обама корпусима обележавање објашњивача се најчешће вршило коришћењем заграда (примери бр. 11 и 12), а у арапском је један пример обележен цртама и такође постоји један где се након транскрибовања страног имена на арапски наводи то име у оригиналу, на латиници. То показује да постоје разна средства којима се аутор може послужити да упути читаоца у детаље садржаја текста.

(9) У овом раду испитују се начини концептуализације маргинализованијих чланова категорије емоција попут појмова ОДГОВОРНОСТИ, ПОШТОВАЊА и ОДАНОСТИ (...).
(Л. Нинковић (2020), Концептуализација непрототипичних емоционалних појмова одговорности, поштовања и оданости у српском и енглеском језику, *АФФ*, *32* (2), 363–391)

(10) Wa-ʿtamada al-ʾIfrānī baʿḍ ʿuṣūl al-naḥw al-ʿarabiyy min maṯali: as-samāʿ kal-Qurʾān al-karīm. / Ал Ифрани се ослањао на нека начела арапске граматике, попут слушања Курана Часног.
(Ṣ. ʿA. Ḥ. Abū Yaḥyā (2019), Al-ʾārāʾ an-naḥwīyya li-l-ʾIfrānī fī al-maslak as-sahl wa munāqashatuhā, DHSS, *46* (1), 1–18)

(11) (…) wa hal yūğadu furūq ḏāt dalāla iḥṣāʾiyya tuʿzā li-l-ğins (ḏakar, uṯnā). / (...) и да ли постоје значајне статистичке разлике у погледу рода (мушки, женски).
(I. Ḥ. ar-Rabābaʿa (2019), taʿlīm al-lughah al-ʿarabīyya li-n-nāṭiqīn bighayrihā min manẓūr al-madḫal al-waẓīfiyy, *DHSS*, *46* (1), 105–122)

(12) У истраживању је учествовао 181 ученик (96 дечака и 85 девојчица) од I до IV разреда.
(М. Ивановић, Ј. Ђорђевић (2020), Синтаксички показатељи полнолекта у каснијој фази језичког развоја, *АФФ*, *32* (2), 345–361)

4. Закључак

Контрастивна анализа интерактивних метадискурсних маркера нам је показала да постоје неке сличности, али и бројне разлике између арапских и српских апстраката научних радова из области лингвистике и примењене лингвистике. Сличности се уочавају у употреби транзиционих маркера у функцији каузалног односа, у избору оквирних маркера за најављивање резултата, затим у употреби објашњивача. С друге стране, разлике су знатно бројније, нарочито на квантитативном нивоу, где се арапски апстракти истичу знатно чешћом употребом интерактивних метадискурсних маркера, изузев у категорији објашњивача и евиденцијалних маркера. Арапски аутори се, дакле, више ослањају на интерактивне метадискурсне маркере при вођењу читаоца кроз текст него српски. Различит начин остваривања комуникације са читаоцем текста на интерактивном нивоу последица је различитих реторичких традиција арапског и српског језика, што је очекивано с обзиром на то да су у питању језици различитог порекла, те није

било директног међујезичког утицаја који би омогућио подударања у писаним реторичким обележјима.

Значај овог истраживања је у томе што настоји да истакне језичка средства које аутори научних радова на арапском и српском користе како би олакшали читаоцу разумевање текста, што може бити од помоћи арабистима којима је од изузетног значаја познавање интерактивних метадискурсних маркера због њихове улоге у успостављању кохерентности и кохезије текста. Такође, овај рад је допринос контрастирању арапског и српског језика, као и арапске и српске (писане) реторике. Важно је, међутим, истаћи да су резултати овог истраживања добијени на основу анализе релативно малог корпуса. Такође су ограничени на (под)жанр апстракта, те би метадискурсни приступ у контрастивној анализи требало применити и на друге делове научног рада, као и на друге жанрове академског дискурса. Што се даљег истраживања (под)жанра сажетка тиче, неопходно је упоредити употребу интеракционог метадискурса, као и реторичке структуре арапског и српског апстракта, како би добили потпуну слику контраста реторичких карактеристика арапских и српских сажетака научног рада.

Извори

АФФ: Анали Филолошког факултета: https://anali.fil.bg.ac.rs/index.php/anali/issue/archive.

DHSS: Dirasat: Human and Social Sciences: https://journals.ju.edu.jo/DirasatHum/issue/archive.

Литература

Алотаиби 2015: H. Alotaibi, Metadiscourse in Arabic and English research article abstracts, *World Journal of English Language*, *5* (2), 1–8.

Алхарби, Свејлз 2011: L. M. Alharbi, J. M. Swales, Arabic and English abstracts in bilingual language science journals: Same or different?, *Languages in Contrast*, *11* (1), 70–86.

Алхукбани 2015: M.N. Alhuqbani, A cross-linguistic and cultural analysis of structure moves in Arabic and English police and security research article abstracts, *Journal of Humanities and Social Sciences*, *35*, 1–54.

Андрушенко 2015: A. Andrusenko, A contrastive analysis of Spanish-Arabic metadiscourse use in persuasive academic writing, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *178*, 9–14.

Благојевић 2008: С. Благојевић, *Метадискурс у академском дискурсу*, Ниш: Филозофски факултет.

Ванде Копл 1985: W. Vande Kopple, Some exploratory discourse on metadiscourse, *College Composition and Communication*, *36*, 82–93.

Весић Павловић, Ђорђевић 2020: Т. Весић Павловић, Д. Ђорђевић, Употреба ограда и појачивача у студентским есејима о заштити животне средине на енглеском језику, *Анали Филолошког факултета*, *32* (2), 161–176.

Вучићевић и Ракић 2020: A. L. Vučićević, A. D. Rakić, Textual metadiscourse in academic book reviews in Serbian and English, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, *50* (3), 269–292.

Доро 2013: K. Doró, The rhetoric structure of research article abstracts in English studies journals, *Prague Journal of English Studies*, *2*(1), 119-139.

Ђорђевић 2017: Д. Ђорђевић, *Оґраде у научним радовима на енґлеском и срп̄ском језику*, (докторска дисертација), Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Ђорђевић, Весић Павловић 2020: Д. Ђорђевић, Т. Весић Павловић, Метадискурсни маркери у контексту сажетака научних радова из пољопривредне технике, *у*: В. Лопичић, Б. Мишић (уред.), *Језик, књижевност̄, конт̄екст̄*, Ниш: Филозофски факултет, 303–317.

Ел Дахс 2020: D. A. S. El-Dakhs, Are Arabic and English Research Article Abstracts Different? Rhetorical Structure & Interaction in Focus, *The Asian ESP Journal*, *16* (5.1), 6–32.

Ел Сеиди 2000: M. El-Seidi, Metadiscourse in English and Arabic Argumentative Writing: A Cross-Linguistic Study of Texts Written, *in*: Z. Ibrahim, N. Kassabgy, S. Aydelott (eds.), *Diversity in language: Contrastive studies in English and Arabic theoretical and applied linguistics*, Cairo: The American University in Cairo Press, 111–126.

Каплан 1966: R. B. Kaplan, Cultural thought patterns in inter-cultural education, *Language learning*, *16* (1–2), 1–20.

Кафес 2012: H. Kafes, Cultural traces on the rhetorical organization of research article abstracts, *International Journal on New Trends in Education and their Implications*, *3* (3), 207–220.

Кедри и др. 2013: M. Khedri et al., An exploration of interactive metadiscourse markers in academic research article abstracts in two disciplines, *Discourse studies*, *15* (3), 319–331.

Крисмор и др. 1993: A. Crismore et al., Metadiscourse in persuasive writing: A study of texts written by American and Finnish university students, *Written Communication 10* (1), 39–71.

Мансури и др. 2016: S. Mansouri et al., Metadiscourse in research article abstracts: A cross-lingual and disciplinary investigation. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, *3* (2), 296–307.

Мартин 2003: P. M. Martín, A genre analysis of English and Spanish research paper abstracts in experimental social sciences, *English for Specific Purposes*, *22*, 25–43.

Султан 2011: A. Sultan, A contrastive study of metadiscourse in English and Arabic linguistics research articles, *Acta Linguistica*, *5* (1), 28–41.

Хајланд 2002: K. Hyland, *Teaching and researching writing*, Harlow: Pearson Education Limited, Longman.

Хајланд 2004: K. Hyland, *Disciplinary discourses, Michigan classics ed.: Social interactions in academic writing*, USA: University of Michigan Press.

Хајланд 2005: K. Hyland, *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*, London: Continuum.

Хајланд 2007: K. Hyland, Applying a gloss: Exemplifying and reformulating in academic discourse, *Applied linguistics*, *28* (2), 266–285.

Хакин 2006: T. Huckin, Abstracting from abstracts, *in*: M. Hewings (ed.), *Academic Writing in Context: Implications and Applications*, Birmingham: Birmingham University Press, 93–103.

Фо 2008: P. D. Pho, Research article abstracts in applied linguistics and educational technology: A study of linguistic realizations of rhetorical structure and authorial stance, *Discourse Studies*, *10* (2), 231–250.

INTERACTIVE METADISCOURSE MARKERS IN ARABIC AND SERBIAN RESEARCH ARTICLE ABSTRACTS – A CONTRASTIVE ANALYSIS

Summary

The goal of this paper is to present the similarities and differences in Arabic and Serbian research article abstracts in terms of interactive metadiscourse markers. By applying Hyland's (2005) interpersonal

model of metadiscourse, categories of interactive metadiscourse markers were established, frequency analysis was performed, and the use of transitional, frame, endophoric, and evidential metadiscourse markers, as well as code glosses in subcorpora was compared. The results of the research have shown that Arabic authors use more transitional, frame, and endophoric markers, while Serbian authors apply more code glosses and evidential markers. By comparing the functions in subgroups of metadiscourse markers, differences in the ways of establishing the author-reader relationship and structuring the text were explained.

Keywords: metadiscourse, Arabic language, Serbian language, abstract, contrastive analysis, academic discourse

Nikola Z. Lazović

811.133.1'367.632:811.163.41'367.632
811.133.1'367.632'255=163.41

Александра Д. Јевтић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

УПОТРЕБА НЕОДРЕЂЕНОГ ЧЛАНА У ИТАЛИЈАНСКОМ И НАЧИНИ ПРЕВОЂЕЊА НА СРПСКИ ЈЕЗИК

Предмет овог рада јесте неодређени члан у италијанском језику, као и његови српски преводни еквиваленти. Будући да у српском језику не постоје чланови као у италијанском, често се наилази на проблем њиховог превођења. У овом раду бавићемо се и употребом неодређеног члана у италијанском језику. Циљ рада је да прикаже помоћу којих све лексичко-граматичких средстава можемо исказати неодређени члан у српском језику. Као корпус послужиће нам књига "Il cavaliere inesistente" Итала Калвина као и њен превод „Непостојећи витез" Ане Србиновић. Служећи се примерима из књиге, истражићемо којим решењима је преводилац најчешће прибегавао и приказати друга, мање фреквентна, преводна решења.

Кључне речи: италијански језик, српски језик, начини превођења, неодређени члан, Итало Калвино

1. Увод

У италијанском језику члан или *articolo* је врста речи који се не јавља самостално, већ стоји уз именицу или уз придев који претходи именици и одређује је. Разликујемо одређени и неодређени члан. За појмове или предмете за које се претпоставља да су познати саговорнику користиће се одређени члан, а за непознате неодређени члан.

Дардано и Трифоне (1997: 149) то још детаљније описују у својој граматици и истичу разлику између одређеног и неодређеног члана помоћу две опозиције: познато/ново и класа / члан класе. Именицом **bambino** представља нам прву опозицију: *Il bambino è nel giardino* – Дете је у башти (познато) наспрам *Un bambino è nel giardino* – Једно дете је у башти (ново). Друга опозиција: *Il cane è l'animale più fedele* – Пас је најверинија животиња (мисли се на класу), наспрам *Un cane abbaiava nella strada* – Један пас лајао је на улици (мисли се на пса као једног члана класе).

Усвајање употребе члана представља потешкоћу, будући да у српском језику не постоји члан. Иако у српском језику можемо исказати категорију одређености и неодређености, она се не исказује кроз члан, већ кроз друга лексичко-граматичка средства. У овом раду упознаћемо се са употребом неодређеног члана као и проблемом превођења на српски језик. Као корпус ћемо користити прва четири поглавља књиге „Непостојећи витез" Итала Калвина, те њен превод на српски језик, како бисмо могли да видимо којим решењима је преводилац најчешће прибегавао и који су сви други могући начини превођења. Код превода на српски језик можемо издвојити четири преводна решења која ћемо у овом раду поделити у четири поглавља: први, други, трећи и четврти начин превођења и у сваком поглављу анализираћемо једно преводно решење кроз примере из ове књиге.

1 cakaa27899@gmail.com

1.1. Неодређени члан

Неодређени члан или *articolo indeterminativo* има посебне облике за мушки и женски род у једнини, али нема посебне облике за множину. Стога се могу употребити облици партитивног члана, али њихова употреба углавном није обавезна.

За мушки род у једнини користе се неодређени чланови:

- **UN** - испред именица које почињу сугласником (осим тешких сугласничких група): *Un amico* – (један) пријатељ;
- **UNO** - испред сложене сугласничке групе sc, st, ps, pn као и испред x,z: *Uno psicologo* – (један) психолог.

За женски род се користе неодређени чланови:

- **UNA** - испред именица које почињу сугласником: *Una donna* – (једна) жена;
- **UN'** - испред речи која почиње самогласником: *Un'amica* – (једна) другарица.

С обзиром на то да неодређени члан има посебне облике за мушки и за женски род, треба обратити пажњу на слагање члана са именицом коју одређује.

Како наводе Дардано и Трифоне (1997: 153), неодређени члан означава уопштен појам, неодређен, који се сматра још непознатим, његова функција је да у говор уведе именицу о којој се раније није говорило. Неодређени члан може:

- Упућивати на било који предмет или особу: *Chiamerò un medico.* – Позваћу лекара.

Самим тим упућује на генеричност и на неодређеност, што можемо уочити у претходном примеру: *Chiamerò un medico (= uno qualsiasi, uno tra i tanti)*: Позваћу лекара (= неког лекара било ког, једног од многих).

- Означавати и врсту, категорију: *Un giovane manca sempre d'esperienza.* – Млад човек је увек неискусан.
- Стилски појачавати одређени израз: *Era ridotto in uno stato da far paura.* – Запао је у застрашујуће стање.
- Уз одговарајућу интонацију исказа, члан може да означавати дивљење (где добија емфатичку функцију): *Ho conosciuto una ragazza!* – Какву сам девојку упознао!
- Појавити се са значењем „отприлике": *Dista un tre chilometri.* – Удаљен је око три километара.

Неодређени члан има вредност суперлатива када се употреби уз апстрактне именице:

- *Questa ragazza è di una bellezza particolare!* (Корзен 1996: 298) – Ова девојка има посебну лепоту.

Неодређени члан може уводити последичну реченицу (која се може изоставити јер се подразумева):

- *Ho preso una paura… (da non poter dire)* (Рензи 1988: 370) – Баш сам се уплашила... (да сам остала без речи).

Како Модерц (2015: 77) наводи, неодређени члан се употребљава:

- Да би се упутило на особу или предмет који се помињу први пут: *C'era una volta un re.* – Био једном један цар.
- Да би се упутило на било коју особу или предмет између бројних особа или предмета: *Prendi un foglio di carta e una matita.* – Узми лист папира и оловку.

- Да би се изоставила поближа информација о поменутој именици или појму: *Esco con un' amica.* – Излазим са (једном/неком) пријатељицом.
- Да би се означио припадник врсте – *Ho visto un cane.* – Видео сам (једног/неког) пса.
- Испред апсолутног суперлатива, односно испред именице која је одређена апсолутним суперлативом: *E' un mio ottimo amico.* – Он је мој одличан пријатељ.

Неодређени члан може се такође употребити и испред властитих имена или презимена, али само у посебним случајевима, и то:

- Испред властитих имена или презимена личности које су прихваћене као носиоци одређене особине: *Sei un Giuda!* – Издајице!
- Испред властитих имена (или презимена) и назива градова и географских појмова који су одређени атрибутом или релативном реченицом: *E' un Marco che non conosco.* – Ово Марково лице не познајем.
- Испред властитих имена (или презимена), са значењем „неки", „извесни": *Conosci un Bianchi del settore esportazioni?* – Да ли познајеш неког Бјанкија из извозног одељења?

Аутор такође указује на то да у италијанском језику постоји тежња да се избегне употреба два неодређена члана у истој синтагми. Неће се рећи *un gatto di una mia amica* (једна мачка једне/неке моје пријатељице) јер се именица *gatto* сматра довољно одређеном захваљујући елементу који јој следи – una mia amica. Предлог ***DI***, када се споји с одређеним чланом, може да упућује на део целине и назива се *articolo partitivo* (партитивни члан): он замењује непостојећу множину неодређеног члана. Употреба партитивног члана није обавезна али ствара благе нијансе у значењу које није лако пренети на српски (Модерц 2015: 83).

2. Преводивост на српски језик

У српском језику примарно средство исказивања категорије одређености и неодређености јесу одређени и неодређени придевски вид. Секундарна средства исказивања одређености и неодређености јесу граматичка, лексичко-граматичка средства и синтаксичка средства (Кукић 2023).

Лексичко-граматичка средства приликом превођења неодређеног члана су: *један* (када је именица у функцији субјекта, објекта и других функција у италијанском језику), понекад *једини* уз *solo*, *неки* („недовољна обавештеност о лицу, ствари или предмету" или „нијанса омаловажавања"), *некакав* (када имамо *una specie di* или неодређену каквоћу), *никакав* (када је одрична реченица у италијанском), прилог, неодређени вид придева; номинална синтагма у функцији објекта која се у италијанском може превести глаголском синтагмом у српском или глаголским прилогом садашњим односно неодређеном заменицом *који*, ако је у функцији прилога / одредбе за начин (Кукић 2023: 75).

2.1. Први начин превођења

Анализирајући превод књиге „Непостојећи витез" можемо уочити да је преводилац најчешће прибегавао ***„огољеним"*** (Кукић 2023: 198) ***именицама*** за преводно решење. „Огољене" именице представљају именице којима не претходи ниједан језички елемент који би упућивао на неодређеност.

[1] [...] *ed era, si vede,* ***un russare*** *di guerrieri incupito dalle gole metalliche degli elmi.* (Calvino 1959: 4)

[...] *а било је то, очигледно,* ***хркање*** *ратника, пригушено металним ждрелима шлемова*. (Калвино 2007: 283)

[2] *Sullo scudo c'era disegnato* ***uno stemma*** *tra due lembi d'un ampio manto drappeggiato, e dentro lo stemma s'aprivano altri due lembi di manto con in mezzo* ***uno stemma*** *più piccolo, che conteneva* ***un altro stemma*** *ammantato più piccolo ancora*. (Calvino 1959: 7)
На штиту је био нацртан ***грб*** *између два краја раскошно набраног плашта, а унутар грба су се растварала друга два краја плашта откривајући* ***мањи грб****, на којем се налазио* ***још мањи грб*** *унутар раскриљеног плашта*. (Калвино 2007: 285)

У овим двама примерима неодређени чланови преведени су „огољеним" именицама, што уједно представља и најбоље преводно решење у овим случајевима.

[3] *Agilulfo Emo Bertrandino dei Guildiverni e degli Altri di Corbentraz e Sura, cavaliere di Selimpia Citeriore e Fez era certo* ***un modello di soldato****; ma a tutti loro era antipatico.* (Calvino 1959: 10)
Аџилулфо Емо Бертрандино од Гуилдиверније и Осталих из Корбентраза и Суре, витез од Селимпије Читериоре и Феза био је ***уистину војник за пример****; али је свима био несимпатичан.* (Калвино 2007: 286)

[4] *Si sentiva preso da* ***uno sgomento indefinibile****, a sapersi fuori di tutte queste regole del gioco...* (Calvino 1959: 24)
Био је ***сав смушен****, схватајући да је изван свих правила игре...* (Калвино 2007: 294)

У примерима [3] и [4] преводилац успева да нам дочара текст на италијанском, користећи управо лексичка средства („сав смушен", „био је уистину војник за пример").

[5] *Era* ***un bravo spadaccino****.* (Calvino 1959: 44)
Био је ***добар мачевалац****.* (Калвино 2007: 307)

[6] *Siete* ***un uomo d'onore****.* (Calvino 1959: 44)
Ви сте ***частан човек!*** (Калвино 2007: 307)

2.2. Други начин превођења

Претходно смо приказали само неке од многобројних примера превода неодређеног члана огољеним именицама, а сада ћемо указати на примере у којима се преводилац определио да неодређени члан преводи детерминативом ***ЈЕДАН***.

[7] *Udì* ***una voce****...* (Calvino 1959: 14)
Зачуо се ***један глас****...* (Калвино 2007: 288)

У овом примеру можемо уочити **квантификациону неодређеност** (Кукић 2018), тј. појаву када се квантификационо значење преплиће са неодређеношћу. Будући да неодређени члан у италијанском води порекло од латинског броја *један*, у италијанском и даље носи првобитно значење броја, што се одражава и на српске преводне еквиваленте који такође садрже број један како би приказали неодређеност, али и квантификацију.

[8] *Invece mormorava qualche parola di saluto malintelleggibile* ***con una timidezza mascherata da superbia o una superbia coretta da timidezza*** *e passava avanti;* [...] (Calvino 1959: 15)
Међутим, процедио би какву тешко разумљиву реч поздрава, ***с једном стидљивошћу прерушеном у надменост, или једном надменошћу иза које се крила стидљивост****, и отишао даље;* [...] (Калвино 2007: 289)

Пример бр. [8] представља апстрактну именицу у оквиру неодређеног именског израза и прати је модификатор.

[9] *La cavalcata fiancheggiava* ***un frutteto di peri****.* (Calvino 1959: 30)
Поворка је јахала поред ***једног крушика****.* (Калвино 2007: 298)

[10] *Ma* ***uno di quei funzionari****, che era stato fin allora col capo sprofondato nelle carte, s'alzò giulivo...* (Calvino 1959: 21)
Али ***један од тих чиновника****, који је до тада седео с носом забореним у папе, раздрагано је скочио…* (Калвино 2007: 293)

У овом преводу [10], конструкцијом *један од* истиче се да се један неименовани, али познати елемент издваја из мноштва коме припада (Кукић 2023: 309). Исти преводни еквивалент налазимо и у примеру [11], уз додатак функције наглашавања.

[11] *Dal resto filavano via veloci e in quella confusione se non era facile ammazzare* ***un pesante guerriero*** *montato su di un grosso cavallo che a mala pena poteva spostar le zampe...* (Calvino 1959: 41)
Уосталом, били су веома брзи, а треба имати у виду да је у том метежу било тешко убити чак ***и једног гломазног ратника*** *на крупном коњу који је на једвите јаде покретао ноге...* (Калвино 2007: 306)

2.3. Трећи начин превођења

Трећи начин превођења представља превод неодређеном заменицом ***НЕКИ*** и неодређеном придевском заменицом ***НЕКАКАВ.*** То ћемо сагледати кроз следеће примере:

[12] *Agilulfo passava, attento, nervoso, altero: il corpo della gente che aveva un corpo gli dava sì* ***un disagio somigliante all'invidia****, ma anche una stretta che era d'orgoglio, di superiorità sdegnosa.* (Calvino 1959: 13)
Агилулфо је промицао, опрезан, нервозан, горд: тела оних који су имали тела изазивала су у њему ***неки осећај нелагодности који је личио на завист****, али такође и осећај поноса, презриве надмоћи.* (Калвино 2007: 288)

У примеру [12], такође, можемо пронаћи пример апстрактне именице, пропраћене модификатором, у оквиру неодређеног именског израза.

[13] *Era* ***una sentinella*** *che s'appoggiava alla lancia come avesse il torcibudella.* (Calvino 1959: 14)
Био је то ***неки стражар*** *који се оклембешено држао за копље као да има грчеве у стомаку.* (Калвино 2007: 288)

[14] *Sentì qualcosa posarglisi sui capelli,* ***una mano, una mano di ferro****, ma leggera.* (Calvino 1959: 24)
Наједном је осетио како му се нешто спушта на главу, ***нека рука, нека гвоздена рука****, али лагана.* (Калвино 2007: 295)

Као што можемо видети у претходним примерима преводилац је неодређени члан превео са „неки", „нека", желећи да искаже недовољну обавештеност и недовољно познавање лица и предмета о коме се говори.

2.4. Четврти начин превођења

У преводу књиге такође налазимо још један преводни еквивалент који се појављује знатно ређе од осталих, а то је упитно-односна придевска заменица ***КАКАВ***:

[15] *Rambaldo la sentiva appena pesare sulla sua testa,* ***come una cosa****, senza che gli comunicasse alcun calore di vicinanza umana...* (Calvino 1959: 25)

Рамбалдо је осећао њену занемарљиву тежину, ***као да је какав предмет*** *који му није преносио никакву топлину људског присуства...* (Калвино 2007: 295)

[16] ***Come a un segnale****, appena l'imperatore ebbe messo piede a terra, tutto l'esercito si fermò e allestì un bivacco.* (Calvino 1959: 31)
Као на какву команду*, чим је цар ногом дотакао земљу, читава војска се зауставила и подигла логор.* (Калвино 2007: 299)

[17] *Uno gli è contro, l'elmo nero e biscornuto* ***come un calabrone****.* (Calvino 1959: 48)
Затиче се лицем у лице с једним од њих, црни шлем са два рога, ***личи на каквог стршљена****.* (Калвино 2007: 309)

На основу претходних примера може се уочити да се овим начином превођења преводилац служио када се неодређени члан појављује у оквиру поредбених конструкција.

3. Закључак

У првом делу рада упознали смо се са самом дефиницијом и употребом неодређеног члана. Као што смо представили у уводу, српски језик не поседује категорију члана. Премда српски говорници имају навику да предмете означавају као познате и непознате, не постоји граматички дефинисани центар исказивања ових категорија. Самим тим, за преводиоца је увек изазов да преведе конструкцију / граматичку категорију која у његовом језику не постоји, као и да на адекватан начин дочара пишчеве речи и намере. На основу прва четири поглавља превода књиге „Непостојећи витез" можемо закључити да је преводилац неодређени члан преводио најчешће „огољеним" именицама. Такође, као друго преводно решење често се јавља детерминатив *један* који се може односити и на квантификацију и на неодређеност. Треће решење које се јавља у преводу су неодређене заменице *неки* и неодређене придевске заменице *некакав*, којима је преводилац указивао на недовољну обавештеност о лицу или предмету. Као четврти начин превођења, преводилац се служио упитно-односном заменицом *какав* углавном приликом поредбених конструкција. Можемо закључити да је боље, у случајевима када текст то захтева, користити лексичка средства српског језика која могу пренети читаоцу пишчеву првобитну мисао и дочарати у потпуности неки догађај, особу или ситуацију.

Извори

Калвино 1959: Calvino, I., *Il cavaliere inesistente*. Torino, Einaudi.

Калвино 2007: Калвино, И., *Наши преци*. Београд, Паидеиа.

Литература

Дардано и Трифоне 1997: Dardano, M., Trifone, P., *La nuova grammatica della lingua italiana*, Bologna: Zanichelli Editore S. p. A.

Кукић 2018: Кукић, Т., *Семантичко-прагматичка анализа италијанског члана и његови еквиваленти у српском језику из перспективе референцијалности*, докторска дисертација, Универзитет у Београду: Филолошки факултет.

Кукић 2023: Кукић, Т., *Референцијалност и употреба члана у италијанском језику и његови српски преводни еквиваленти,* Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Модерц 2006: Модерц, С., *Граматика италијанског језика. Морфологија са елементима синтаксе*, Београд: Luna crescens doo.

USO DELL'ARTICOLO INDETERMINATIVO IN ITALIANO E I SUOI EQUIVALENTI IN SERBO

Riassunto

L'oggetto di questo lavoro è l'articolo indeterminativo in lingua italiana così come i suoi equivalenti tradotti in serbo. Poiché gli articoli non esistono in lingua serba come in italiano, spesso incontriamo il problema della loro traduzione. In questo lavoro ci occuperemo anche dell'uso dell'articolo indeterminativo nella lingua italiana. Lo scopo del presente contributo è mostrare quali mezzi lessico-grammaticali possiamo utilizzare per esprimere l'articolo indeterminativo in lingua serba. Il libro "Il cavaliere inesistente" di Italo Calvino e la sua traduzione "Непостојећи витез" di Ana Srbinović serviranno da corpus. Utilizzando esempi tratti dal libro, esamineremo a quali soluzioni il traduttore ha fatto ricorso più spesso e mostreremo altre soluzioni di traduzione meno frequenti.

Parole chiave: lingua italiana, lingua serba, modi di traduzione, articolo indeterminativo, Italo Calvino

Aleksandra D. Jevtić

811.131.1'366.596'255=163.41

Марија З. Ђоковић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

КОНДИЦИОНАЛ У ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ И МОДАЛИТЕТИ ПРЕВОЂЕЊА НА СРПСКИ

У овом раду анализирају се најзначајније употребе кондиционала у италијанском језику и могућности превођења овог глаголског начина. Главни циљ је да се укаже на начине превођења кондиционала на српски језик, представљајући конкретне примере његових главних функција. Реч је о исказивању потенцијално оствариве радње, односно неостварљиве радње, функцијама учтивог говора, као и о стилској и темпоралној вредности. Анализом ових функција се показује њихова фреквентност у одабраним текстовима као и еквиваленти превођења на српски језик. Као корпус су коришћени италијански наративни текстови. Дошли смо до закључка да превод на српски језик не садржи много изузетака, осим стилске функције, односно језика медија у којем је неизоставна употреба прилога „наводно" како би се назначила улога кондиционала у непотврђеним вестима. Што се тиче осталих преводних еквивалента на српски језик, користе се потенцијал и прошло време као најподударнији облици. Неопходно је познавати главне одредбе кондиционала како би превођење било исправније и ближе духу српског језика.

Кључне речи: кондиционал, италијански језик, српски језик, темпорална употреба, стилска употреба

1. Увод

Глаголи поседују четири граматичке категорије, а свака од њих се даље састоји од својих ужих подела. Дакле, код глагола разликујемо категорију лица, броја, начина и времена. Поред личних и неличних глаголских облика, једнине и множине, глаголских времена, за глаголе је јако битна категорија начина. У италијанском, говорећи о начину на који се одвија глаголска радња или стање, разликујемо седам начина, и то четири лична (индикатив, конјунктив, кондиционал и императив) и три нелична начина (инфинитив, партицип и герунд). У овом раду акценат је стављен на један од четири постојећа глаголска начина, а то је кондиционал или погодбени начин (*il modo condizionale*). Најпре ћемо представити опште карактеристике овог глаголског начина, његов облик у садашњем времену, као и у прошлом времену које такође поседује. Затим ћемо испитати његове разнолике функције и илустровати одговарајућим примерима. Коначно, фокусираћемо се на конкретне начине превођења италијанског кондиционала на српски језик.

2. Анализа грађе

Кондиционал је начин који упућује на могућност вршења или извршења радње, често уз услов којим се радња, стање или збивање представљају као нешто могуће или оствариво, ако би дошло до његовог испуњења. У овом случају мислимо на садашњи кондиционал, будући да у италијанском језику кондиционал има два времена: садашње (*presente condizionale: parlerei*) и прошло време

1 marijadjokovic001@gmail.com

(*passato condizionale / condizionale composto: avrei parlato*) и може се употребити и у независним и у зависним реченицама (Терић 2009: 83).

Тема овог рада јесу модалитети превођења кондиционала. За почетак треба истаћи да кондиционал прошли не поседује одговарајући еквивалент у српском језику, односно он се изражава или потенцијалом (*говорио бих*) или прошлим временом (*говорио сам*). То можемо издвојити као прву ставку када је у питању начин превођења кондиционала на српски језик, а у наставку ћемо пружити прецизније објашњење.

Када говоримо о кондиционалу, мислимо на радњу чије је остварење неизвесно или условљено одређеним околностима. Међутим, ако се кондиционал јави ван зависне реченице, када радња није условљена, или када иза њега не следи реченица која указује на разлог зашто радња није остварена, можемо закључити да се ради о још једној карактеристичној функцији овог глаголског начина, а то је упућивање на неискоришћену могућност у прошлости да се нека радња, стање или збивање оствари (Терић 2009: 83).

> [...] da una parte *avrebbe voluto vendicarsi* di Miscèl e di tutti gli altri e dire subito ai comandanti tedeschi che la pistola l'aveva data a quelli dell'osteria e che c'era anche il gap – С једне стране је желео да се освети Мишелу и свима осталима и желео је одмах рећи немачким командантима да је пиштољ дао онима из кафане и да је тамо био прави јаз...[2] (Калвино 1947: 45)

Сличне примере ове употребе кондиционала даје и Терић (2009: 83):

> L'anno scorsco *sarei potutuo andare* a Roma. – Прошле године сам могао да идем у Рим. (= Могућност је постојала, али је нисам искористио и радњу нисам остварио.)

> Ti *avrei scritto*, ma ho perso il tuo indirizzo. – Писао бих ти (= нисам ти писао), али сам изгубио твоју адресу.

> Carlo *sarebbe venuto* alla tua festa di compleanno se avesse avuto tempo. – Карло би дошао на твоје рођенданско славље (= није дошао) да је имао времена.

Кроз ове примере може се видети да се кондиционал прошли преводи или потенцијалом или прошлим временом, као што смо већ нагласили. С обзиром на то да је тема овог рада управо то како се кондиционал преводи на српски језик, важно је обратити пажњу на следећи детаљ који се тиче претходно поменуте поделе. Наиме, облик потенцијала у српском језику се односи на радњу која је могућа и остварива и на радњу која није остварена (Терић 2009: 84). Међутим, у италијанском језику придаје се велики значај питању да ли је радња потенцијално могућа (*presente condizionale*) или је остала неостварена (*condizionale passato*), што се изражава и кроз морфолошку опозицију поменутих двају облика. Суштински, у италијанском водимо рачуна о избору садашњег или прошлог времена у зависности од онога што желимо да кажемо, а када говоримо о преводу истог, бирамо између потенцијала или прошлог времена.

Следећа, нарочито фреквентна функција кондиционала, јесте функција учтивог говора коју можемо разгранати на следеће подврсте:

1) Ублажени захтев (*condizionale di cortesia*):

> – *Vorrei* un caffè, per favore (se lei fosse così gentile da portarmelo). – Желела бих кафу, молим вас (ако бисте били тако љубазни да ми је донесете). (Терић 2009: 84)

> – *Saprebbe dirmi* dove si trovi via Garibildi? – Да ли можда знате где се налази Гарибалдијева улица? (Терић 2009: 84)

2 Превод ауторке - Марија Ђоковић.

2) Ублажено одбијање (*rifiuto garbato*):

– Vuole favorire? – Veramente io *avrei* già *pranzato*. – Смем ли Вас понудити? – Па ја сам заправо ручао. (Терић 2009: 84)

– Usciamo stasera? – Veramente, io stasera *sarei occupata*. – Да изађемо вечерас? – Знате, ја сам вечерас заузета. (Терић 2009: 84)

3) Ублажена тврдња или лично мишљење (*condizionale di modestia*), често у првом лицу једнине:

– Io, – dice il Francese agli altri, – con questi del comitato non mi *comprometterei* troppo. – Ја, каже Француз осталима, не бих превише правио компромиса са овим члановима одбора.[3] (Калвино 1945: 85)

4) Прекор или упозорење (*condizionale esprimente rimprovero / monito*):

– *Faresti* meglio *a parlar* chiaramente, fece allora Matteo, tu *vorresti* che lo facessi morire? Il colonnello non rispose. – Боље да говориш јасније, рекао је тада Матео, хоћеш ли да те убијем? Пуковник није одговорио.[4] (Буцати 1935: 54)

– *Faresti* meglio *ad adattarti*, adesso hai ancora un certo nome, un rimasuglio di vecchia gloria, domani potresti perdere anche questo. – Боље би ти било да се прилагодиш, сада имаш неко име, остатак старе славе, сутра можеш и без тога да останеш.[5] (Буцати 1935: 60)

5) Сумња или несигурност (*condizionale esprimente dubbio / insicurezza*):

– Perché *dovrei* andarci? – Зашто би требало да идем? (Терић 2009: 85)

– Una sola cosa mi dispiace, dice Lupo Rosso, che sono disarmato. Non so cosa *pagherei* per uno sten. – Жао ми је због једне ствари, каже Црвени Вук, што сам ненаоружан. Не знам колико бих платио за један стен.[6] (Калвино 1945: 66)

Говорећи даље о функцијама овог глаголског начина, поред горепоменуте функције и њених подврста, можемо издвојити још пар јако значајних употреба кондиционала. Овај начин се често употребљава и као оптативни кондиционал (*condizionale ottativo*) - за **изражавање потенцијално остварљиве жеље** (*desiderio potenzialmente realizabile)* и то садашњим кондиционалом који често уводе *quanto* и *come* (Терић 2009: 85).

О томе сведоче следећи примери (Терић 2009: 85):

Come vorrei un bel vestito di seta! – Како бих желела да имам лепу свилену хаљину!

Quanto sarebbe bello rimanere qui! – Како би било лепо остати овде!

Поред потенцијално остварљиве жеље уз коју иде садашњи потенцијал, не може се изоставити друга страна приче, а то је **неостварива жеља** (*desiderio irrealizzabile)* која се изражава кондиционалом прошлим:

Avrebbe voluto almeno *parlargli*, saper qualcosa ancora dei genî improvvisamente scomparsi. – Волео би да је могао барем да попричао са њим, да сазна нешто више о изненада несталим генијима.[7] (Буцати 1935: 123)

Avrei voluto che tu avessi imparato lo spagnolo. – Волео бих да си научио шпански. (Терић 2009: 86)

3 Превод ауторке - Марија Ђоковић.

4 Превод ауторке - Марија Ђоковић.

5 Превод ауторке - Марија Ђоковић.

6 Превод ауторке - Марија Ђоковић.

7 Превод ауторке - Марија Ђоковић.

Осим већ поменутих функција, поред жеље која може бити могућа или неостварена, издвојићемо још и употребу кондиционала којом се изражава изненађење и неверица, ирониja, као и љутња. Кондиционал може да изражава **изненађење и неверицу** (*condizionale esprimente stupore / incredulità*) када се нађе у зависно-упитној реченици:

Chi l'*avrebbe detto*! Non lo avrei mai creduto! – Ко би рекао! Никад не бих у то поверовао! (Терић 2009: 86)

У истом типу зависних реченица јавља се и са значењем **љутње или негодовања** (*condzionale esprimente risentimento*):

Sì, che sugo *avrebbero* queste tue stupide storie? domandò il colonnello che sbirciava Benvenuto.

– Да, која је сврха твојих глупих прича? Упитао је пуковник који је посматрао Бенвенута.[8] (Буцати 1935: 82)

У узвичним реченицама пак може имати призвук **ироније** (*condizionale esprimente ironia*):

Ci *manherebbe* altro! – Само би нам још то фалило! (Терић 2009: 86)

1.1. Стилски кондиционал

У овом посебно издвојеном поглављу истаћи ћемо употребу овог глаголског начина која је веома значајна и врло фреквентна. Свакодневно се можемо срести с тим обликом, а реч је о новинском стилу, односно о језику медија (новине, радио, телевизија). Познато је да новости на које можемо наићи у новинским чланцима и вестима нису увек прецизне, тачније не гарантује се увек тачност информација. Наиме, у италијанском језику се то мора нагласити, читаоцу се мора ставити до знања колико је поуздана пренета информација, а то се чини управо кроз употребу кондиционала којим се говорник ограђује од вести које нису потврђене или тачне.

За такву врсту изражавања користи се кондиционал садашњи и прошли, односно кондиционал ограђивања (*condizionale di dissociazione*) који у садашњем времену означава **непотврђену вест у садашњости и будућности** (*notizie prive di ufficialità*) (Терић 2009: 86):

Presidente e Ad *potrebbero essere sostituiti* da Dolce e Poletto. Mansi: „C'è tempo". – Председника и генералног директора би наводно могли да замене Долче и Полето: „Има времена".[9] (К. Дино, *Il corriere della sera*)

A prescindere da quale sarà l'epilogo, e *ci potrebbero volere* dai due ai quattro anni, la narrazione del calcio degli sceicchi e dei capitali globali su cui si è costruita la Premier League regina dei campionati europei appare depotenziata. – Без обзира какав ће епилог бити, а могло би наводно да потраје две до четити године, наратив о фудбалу шеика и светских престоница на којима је изграђена Премијер Лига, краљица европских првенстава, делује ослабљен.[10] (А. Мураторе, *Il Giornale*)

Кондиционалом прошлим се пак изражава **незванична вест која се односи на прошлост**:

8 Превод ауторке - Марија Ђоковић.

9 Превод ауторке - Марија Ђоковић.

10 Превод ауторке - Марија Ђоковић.

[...] nell'impatto il giovane *sarebbe stato trascinato* e *schiacciato* contro le lamiere delle macchine in sosta. – [...] при удару младић је наводно био одвучен и згњечен наспрам лименог плеха паркираних аутомобила.[11] (В. Дардари, *Il Giornale*)

Nella fattispecie - ricostruiscono gli investigatori – il 35enne *l'avrebbe* dapprima *seguita* in auto e poi a piedi. – У овом случају – реконструишу истражитељи – 35-годишњакиња је наводно била праћена аутомобилом, а затим пешице.[12] (Р. Скоњамило, *Il Giornale*)

У оба случаја, запажа се да се за превођење на српски језик користи прилог „наводно" којим се указује на то да је информација непотврђена, евентуално нетачна. Ова ставка је јако битна када је у питању превођење кондиционала на српски језик.

1.2. Темпорални кондиционал (Il condizionale del fututo nel passato)

На самом почетку рада, када смо поменули опште карактеристике кондиционала, истакли смо да је то глаголски начин, међутим, с обзиром на то да је језик један комплексан систем, познато нам је да се увек појављују изузеци и одступања од правила. Кондиционал прошли поседује ту карактеристику да може изгубити вредност начина и постати **футур у прошлости**.

а. У питању је његова употреба у индиректном говору, односно када се у директном говору налази футур, који при пребацивању у индиректни замењује кондиционал прошли уколико је глагол главне реченице је у прошлом времену.

Luca disse: „Domani *parto* / *partirò* per Londra". – Лука је рекао: „Сутра путујем за Лондон".

Luka disse che *sarebbe partito* per Londra il giorno dopo. – Лука је рекао да ће сутрадан отпутовати за Лондон. (Терић 2009: 87)

б. Такође, то не мора бити случај само са неуправним говором. Кондиционал прошли свакако може да изрази постериорност када је глагол главне реченице у прошлом времену:

Non sapevo che era stato e *avrebbe continuato* a essere il terreno più facile per la narrativa. –

Нисам знао да је то био и да ће остати најлакши терен за приповедање.[13] (Калвино 1945: 9)

Quando cominciai a sviluppare un racconto sul personaggio d'un ragazzetto partigiano che avevo conosciuto nelle bande, non pensavo che m'*avrebbe preso* più spazio degli altri. – Када сам почео да развијам причу о партизанском дечаку којег сам упознао у бандама, нисам мислио да ће заузети више простора од осталих.[14] (Калвино 1945: 14)

в. Замена за кондиционал прошли може бити и имперфекат:

Luca disse che *partiva* per Londra il giorno dopo. – Лука је рекао да ће сутрадан отпутовати за Лондон. (Терић 2009: 87)

г. У случају да је у главој реченици *passato prossimo* (перфекат), а будућа радња се у тренутку када се говори још није догодила, користимо футур или садашње време:

11 Превод ауторке - Марија Ђоковић.

12 Превод ауторке - Марија Ђоковић.

13 Превод ауторке - Марија Ђоковић.

14 Превод ауторке - Марија Ђоковић.

[...] s'è stretto nelle spalle e ha detto che prima di sera *passerà* il commissario di brigata per un'ispezione. – Слегнуо је раменима и рекао да ће предвече бригадни комесар проћи на увид.[15] (Калвино 1945: 123)

д. У случају да се у директном говору налази и футур II, он ће у индиректном говору бити изражен плусквамперфектом конјунктива, или такође кондиционалом прошлим:

Mario disse: „*Verrò* quando *avrò finito* di studiare". – Марио је рекао: „Доћи ћу кад будем завршио са учењем".

Mario dissse che *sarebbe venuto* quando *avesse finito* / quando *avrebbe finito* di studiare. –

Марио је рекао да ће доћи кад буде завршио са учењем. (Терић 2009: 88)

Можемо закључити како функционише кондиционал прошли када има улогу темпоралне замене. Дакле, с обзиром на то да нам је у главној реченици глагол у прошлом времену, радњу изражену кондиционалом преводимо футуром, јер је то радња која ће се десити након те радње у прошлости. Исти преводни еквивалент налазимо и у случајевима када кондиционал у значењу будућности у прошлости замењују друга глаголска времена.

3. Закључак

У италијанском језику глаголски начин који упућује на могућност вршења радње, често уз услов да су радња, стање или збивање остварени, ако би дошло до испуњења услова, назива се кондиционал или погодбени начин. Као што смо напоменули на самом почетку, разликујемо садашњи и прошли кондиционал. Кроз та два облика, кондиционал исказује своје најзначајније функције. Основне употребе су следеће: неискоришћена могућност у прошлости, функција учтивог говора, потенцијално остварљива жеља, као и неостварива жеља. Као стилску функцију издвајамо кондиционал у језику медија, односно кондиционал који означава непотврђену вест у садашњости и будућности или прошлости. Затим, кондиционал у темпоралној употреби исказује будућу радњу у прошлости, како у директном, тако и у индиректном говору.

Кроз наведене употребе овог глаголског начина и навођење конкретних примера видели смо да овај глаголски начин поседује широки спектар функција, и то често коришћених. Што се тиче самог превођења кондиционала, неопходно је било напоменути да га у српском језику изражавамо или потенцијалом или прошлим временом, у зависности од онога што желимо да кажемо. Суштина и јесте заправо у сагледавању ситуација из одређеног угла, и питања да ли је радња потенцијално могућа или је остала неостварена. Наспрам тога, знаћемо који облик кондиционала користимо, а самим тим и како га преводимо на српски језик.

Извори

Буцати 1935: D. Buzzati, *Il segreto del Bosco Vecchio*, Milano: Mondadori.

Калвино 1947: I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno*, Torino: Einaudi.

15 Превод ауторке - Марија Ђоковић.

Електронски извори

Ил Корјере дела Сера: *Il Corriere della Sera*, дневни лист.

https://corrierefiorentino.corriere.it/notizie/economia/23_gennaio_07/marenzi-e-napoleone-in-scadenza-l-ultimo-pitti-prima-della-svolta-def52dd0-8dd3-11ed-bc70-f939d7c7d76f.shtml

Ил Ђорнале, *Il giornale*, дневни лист, https://www.ilgiornale.it/news/cronaca-locale/investito-e-ucciso-sul-marciapiede-2114911.html

Ил Ђорнале, *Il giornale*, дневни лист, https://www.ilgiornale.it/news/cronaca-locale/video-lauto-e-felpa-stupro-nel-parcheggio-supermercato-2114910.html

Ил Ђорнале, *Il giornale*, дневни лист, https://www.ilgiornale.it/news/calcio/lesplosione-manchester-city-pu-essere-big-bang-calcio-2114548.html

Литература

Терић 2009: Г. Терић , *Синтакса италијанског језика*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

IL CONDIZIONALE ITALIANO LE MODALITÀ DI TRADUZIONE IN SERBO

Riassunto

Il condizionale è un modo che si riferisce alla possibilità di fare o eseguire un'azione, spesso con una condizione per cui l'azione, lo stato o l'evento viene presentato come qualcosa di possibile o realizzabile, se dovesse essere realizzato. L'oggetto di questo lavoro è la differenza tra il condizionale presente e il condizionale passato. Attraverso queste due forme il condizionale esprime le sue funzioni più significative. Gli usi elementari sono di esprimere una possibilità inutilizzata in passato, una funzione del discorso educato, un desiderio potenzialmente realizzabile, così come un desiderio irrealizzabile. Riguardante la funzione stilistica, è caratterizzata dal condizionale nel linguaggio dei media, cioè il condizionale che denota notizie non confermate nel presente e nel futuro o nel passato. Poi, il condizionale in uso temporale esprime un'azione futura nel passato, sia nel discorso diretto che indiretto. Per quanto riguarda la traduzione del condizionale, è stato necessario menzionare che in serbo viene tradotto come potenziale tramite i tempi verbali del passato, a seconda di ciò che vogliamo dire.

Parole chiave: condizionale, lingua italiana, lingua serba, uso temporale, uso stilistico

Marija Z. Đoković

811.131.1'366.582:811.163.41'366.582
811.131.1'366.582.3'255.2=163.41

Теодора С. Тодоровић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

PASSATO REMOTO У БАЈЦИ "BIANCANEVE E I SETTE NANI" (СНЕЖАНА И СЕДАМ ПАТУЉАКА) НА ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ: МОГУЋНОСТ ЊЕГОВОГ ПРЕВОЂЕЊА НА СРПСКИ ЈЕЗИК

Проблем превођења италијанских прошлих времена на српски језик је тема која је врло актуелна у истраживањима посвећеним контрастивној анализи ових двају језика, а посебан значај јој даје чињеница да српски језик у мањој мери наглашава нијансе значења које постоје у домену употребе прошлих времена и служи се претежно перфектом за изражавање прошлости. Посебну занимљивост у италијанском језику представља прости перфекат (*passato remoto*) за који се у литератури везују различити ставови о томе како је најисправније превести га, те ћемо стога у овом раду анализирати употребу простог перфекта и његових преводних еквивалента у српском језику. Циљ рада јесте да укаже на могућности превођења простог перфекта, као и на решења којима је преводилац прибегао приликом превођења, уз критички осврт и пружање алтернативних преводних решења. Покушаћемо да укажемо на најчешћи избор времена у српском језику приликом превођења простог перфекта у жељи да се достигне што већа семантичка подударност, служећи се примерима из бајке *Biancaneve e i sette nani* (*Снежана и седам патуљака*) који су са српског језика преведени на италијански језик.

Кључне речи: контрастивна анализа, италијански језик, српски језик, прости перфекат, аорист

1. Увод

Корпус у овом раду базира се на бајци „Снежана и седам патуљака", те се стога морамо осврнути на чињеницу да је у питању бајка браће Грим, која је првобитно написана на немачком језику. Међутим, будући да је ово дело познато широм света, тако постоје и разне адаптације на различитим језицима. Ми ћемо овде поредити адаптације на италијанском језику и српском језику, приликом чега ћемо се осврнути на начин превођења простог перфекта на српски језик и самим тим видети ставове преводилаца. Сваки теоријски осврт биће поткрепљен примерима и коментарима. Почећемо од основних информација о самом времену које се обрађује, а затим ћемо прећи на проблематику његовог превођења на српски језик и на истицање ставова самих граматичара. Све ово ће нам помоћи да дођемо до закључка у коме ће се сумирати информације које ће у наставку бити изнете.

2. Прости перфекат (passato remoto)

Прости перфекат води порекло из латинског (латински перфекат), представља прошло свршено време и употребљава се за радње које припадају даљој прошлости, односно како Модерц (2015: 328) наводи, у питању је прошлост коју говорник у тренутку говорења сматра нерелевантном (у емотивном или психо-

1 tea2751@gmail.com

лошком смислу) и према којој има објективан и дистанцирани став. Попут перфекта (*passato prossimo*) и плусквамперфекта (*trapassato prossimo*), а за разлику од имперфекта (*imperfetto*), пружа целовиту информацију. Док нпр. Терић (2009: 38) додаје да:

> „радња која је означена овим временом је, за разлику од имперфекта, прецизирана и везана за одређене временске координате почетка и краја, па се често јавља са ознакама епоха, векова, година, месеца, дана или сати у прошлости (*il tempo determinato*), а присутан је и уз прилошке одредбе за време типа **quell giorno** (тог дана), **quella mattina** (тог јутра), **dieci anni fa** (пре десет година), **allora** (онда), **una volta** ('једном') итд."

Наравно, треба имати на уму да ови прилошки изрази нису директна обележја уз која ће се аутоматски користити прости перфекат, већ се треба држати основне дефиниције времена, пошто се у описима често може употребити и имперфекат.

1. "**Una mattina** la matrigna **sentì** dire dallo specchio magico: - Biancaneve è più bella di te -" (Грим 1994) – „[...] када јој огледало **једном** одговори да је њена пасторка Снежана постала лепша од ње." (Грим 2004) / „Али једног дана огледало **рече**: – Краљева кћер је лепша од тебе!" (Грим 2004)

У овом примеру се може на самом почетку приметити другачија форма ових двају цитата, при чему се у цитату на италијанском уочава употреба директног говора или обраћања (управни говор), док у српском имамо индиректни говор (неуправни говор), где се описно преноси оно што је претходно изговорено. Потом се можемо осврнути на то да је прилошки израз **una mattina** преведн на српски као **једном**, а може се уочити слагање двају глагола **sentì dire** који су на српском преведени као **одговори**, дакле имамо 3. лице једнине аориста глагола одговорити.

2. "Figuratevi come **rimase** quando **un giorno** lo specchio le **rispose**: - Prima, Regina, bella eri tu, or Biancaneve lo è di più." (Грим 1970) – „Огледало јој **одговори** тек после кратке паузе: Ти јеси лепа али друга жена лепша је од тебе. Зове се Снежана, краљева кћер." (Грим 2005)

Док се у примеру број (2) може уочити да је исто представљена форма и на италијанском и на српском језику, осим форме важна је и прилошка одредба **un giorno** која у овом случају не постоји у преводу на српском језику. Поред форме, може се уочити и да је глагол у простом перфекту **rispose** на српском преведен аористом **одговори**. Овде је важно истаћи да се генерално гледано превод на српском разликује од превода на италијанском, а заправо имају исту поруку али другачији контекст.

Уз понуђене, предложили бисмо и неке алтернативне преводе:[2]

3. Једног јутра маћеха чу како јој магично огледало одговори: „Снежана је лепша од тебе."
4. Можете замислити шта се догодило када јој једног дана огледало одговори: „Прво, Краљице, лепа си била ти, али сада је Снежана та која је лепша."

За разлику од претходно понуђених превода, у алтернативним преводима смо се потрудили да унесемо елементе који би допринели да преводи стилски и структурално правилније изгледају. То се најбоље може уочити приликом поређења превода примера под редним бројем (2) и алтернативног превода под редним бројем (4). Стога можемо констатовати евидентно присуство додатних еле-

2 Слободни превод – Теодора Тодоровић.

мената у другом примеру који на италијанском језику нису ни присутни, а који су значајно проширили структуру. У алтернативном преводу смо се потрудили да будемо што приближнији адаптацији на италијанском, али да опет преведемо тако да буде у духу српског језика.

Приликом превођења овог времена, потребно је напоменути да није нужно преводити га аористом, будући да се та два времена разликују: аорист се употребљава и у говорном језику и подразумева психолошко или емотивно учествовање у вршењу радње, док се прости перфекат ређе уопотребљава у говорном језику и исказује супротан став од аориста, а то је објективност и дистанцираност у односу на радњу:

> „Прости перфекат обилује неправилним облицима, нарочито у 2. конјугацији, а како је ово време главно обележје италијанске књижевности, усвајање простог перфекта је неопходно за читање књижевних дела на италијанском језику али и за језичку продукцију на вишем нивоу (Модерц 2015: 329)".

Модерц (2015: 328) износи да прости перфекат можемо наћи и у биографијама, бајкама, причама, анегдотама итд; ово време може да послужи и као стилско средство којим говорник жели да свом казивању да призвук књижевног, значајног, свечаног, историјског, „епског". Што се говорног језика тиче, може се чути у дијалектима југа Италије, где се употребљава уместо перфекта.

У оквирима италијанског система, прости перфекат одликује и сложеност облика, која истиче његову непотпуну подударност са српским еквивалентима и на морфолошком нивоу.[3]

5. "Poco tempo dopo, **diede** alla luce una bimba bianca come la neve, rossa come il sangue e con i capelli neri come l'ebano; e, per questo, la **chiamarono** Biancaneve. E, quando **nacque**, la regina **morì**."[4] – „Ни година није прошла она роди кћеркицу која је била светла попут снега, као крв румена и косе тамне боје ебановине, па је зато и назваше Снежана. Али, кад се девојчица роди, умре краљица."[5]

Преглед облика простог перфекта:

1. конјугација			2. конјугација		
Io	Lavorai	Ја сам радио	Io	Credei	Ја сам веровао
Tu	Lavorasti	Ти си радила	Tu	Credesti	Ти си веровао
Lui	Lavorò	Он је радио	Lui	Credé	Он је веровао
noi	Lavorammo	Ми смо радили	Noi	Credemmo	Ми смо веровали
voi	Lavoraste	Ви сте радили	Voi	Credeste	Ви сте веровали
loro	Lavorarono	Они су радили	loro	Crederono	Они су веровали

3. конјугација		
io	Finii	Ја сам завршио
tu	Finisti	Ти си завршио
lui	Finì	Он је завршио
noi	Finimmo	Ми смо завршили

3 Неки примери су преузети са сајтова на интернету због недостатка примера у физичким копијама и они неће служити за контрастивну анализу ових двају превода, већ су употребљени ради бољег разумевања настанка облика времена које се описује.

4 https://www.grimmstories.com/it/grimm_fiabe/pdf/biancaneve.pdf

5 https://uciteljskikutak.files.wordpress.com/2014/08/braca-grim_bajka_snezana-i-7-patuljaka.pdf.

voi	Finiste	Ви сте завршили
loro	Finirono	Они су завршили

Дали смо кратак преглед глагола са правилном основом, међутим, прости перфекат се најчешће среће у форми глагола који имају неправилну основу. Неправилну основу је најбоље могуће уочити код глагола друге конјугације у 1. и 3. лицу једнине и 3. лицу множине. То се могло приметити и на примеру приказаном изнад, али узећемо из корпуса следећи пример:

6. "Nel guardare il paesaggio, la Regina **si punse** un dito ed una goccia di sangue **cadde** sul suo lavoro." (Грим 1970) – „Док је пробадала иглу кроз тканину, мисли јој одлуташе; у том тренутку убоде се у прст и једна капљица крви паде на вез". (Грим 2005)

Дакле, имамо глагол **pungersi** који у простом перфекту додаје формат -**s**- у основу и додаје личне наставке због чега добијамо **si punse**, а у другом примеру имамо глагол **cadere** и овде се редупликацијом основе, тј. понављањем једног сугласника или слога основе, као и додавањем личних наставака добило **cadde**. Поред овога имамо и друге начине за грађење простог перфекта. (в. Модерц 2015: 330–331).

3. Критеријуми за избор прошлог времена

При превођењу са италијанског језика стално се нилази на проблем одабира прошлог времена. Посебно је тешко када језик има само једно фреквентно време за исказивање прошлости као што је на пример српски језик који претежно користи перфекат за исказивање исте:

> „Говорник српског језика није навикнут да прошле догађаје и стања сагледава као ближе или даље у прошлости, односно као психолошки и емотивно више или мање релевантне, као радње првог или другог плана; није навикао ни на слагање времена (Модерц 2015: 334)".

Зато је значајно направити разлику између перфекта и простог перфекта. Дакле, перфекат (passato prossimo) се употребљава у свакодневном језику и њиме се означавају прошли догађаји (нарочито из блиске прошлости) који се на било који начин још увек директно тичу говорника. Може се употребити и за приповедање догађаја, међутим, за то је значајан критеријум да наведени догађај у тренутку говорења буде битан говорнику, иако је из временског угла гледања то догађај који је објективно у далекој прошлости. Управо захваљујући тој раширености наведене употребе, италијански перфекат може да се употреби као замена за прости перфекат и да означи догађај из прошлости који не мора имати директне везе са тренутком говорења.

1. „Colombo ha scoperto l'America nel 1492 – Колумбо је открио Америку 1492" (Moderc 2015: 334).

За разлику од перфекта, прости перфекат упућује на радње из даље прошлости и сигнализира да говорник има дистанциран и објективни став у односу на прошле радње. Данас се ово време у првом реду везује за писани језик. Прости перфекат, дакле, указује на радње које су се завршиле у прошлости, не дајући значаја њиховом развоју и могућем односу са садашњошћу.[6] Зато је прости перфекат идеално оруђе за бајке јер имамо приповедача који са објективне

6 "Il passato remoto indica un'azione conclusa nel passato prescindendo dal suo svolgimento e dai suoi eventuali rapporti col presente" (Дардано и Трифоне 1995: 243)

тачке гледишта посматра радњу дешавања и не фаворизује јунака или зликовца. Управо је ту могуће на најбољи начин осетити употребу овог времена:

2. "Infatti la mattina seguente, quando **fu** sveglia, Biancaneve **raccontò** loro la sua storia. I nanetti **si commossero** al suo racconto e **decisero** di proteggerla" (Грим 1970) / "Quando Biancaneve **si svegliò**, **narrò** ai nanetti la sua triste storia. I nani **proposero** alla fanciulla di restare con loro." (Грим 1994) – „Снежана **се пробуди** и **исприча** патуљцима своју тужну причу. Они јој, дирнути, **понудише** да живи са њима." (Грим 2004)

Прво шта се запажа јесу две могућности на италијанском језику и једна могућност на српском језику која би у најбољој мери пренела поруку. Међутим посматрајући превод простог перфекта, може се закључити да се и у овом случају преводилац одлучила за употребу аориста.

Уз понуђене, предложили бисмо и неке алтернативне преводе:[7]

3. Када се следећег јутра Снежана пробуди, исприча им своју причу. Патуљци дирнути њеном причом одлучише да је заштите. / Када се Снежана пробуди, исприча патуљцима своју тужну причу. Патуљци предложише девојчици да остане са њима.

Ови алтернативни преводи су намерно преведени овако да би се дало на значају дословном превођењу и томе који је задатак преводиоца. Дакле, када се сусрећемо са неким текстом на страном језику, наилазимо на различите изазове, али и на различита решења како да те изазове превазиђемо. Највећи задатак је заправо превести нешто тако да одговара духу језика, а ту спада такође и употреба одговарајућег времена. У алтернативним преводима се најчешће одлучујемо за употребу аориста, што се могло и приметити. Међутим, да би ови алтернативни преводи на прикладнији начин пренели поруку, можемо их превести и на следећи начин:

4. Када **се** следећег јутра Снежана **пробуди**, одмах им **исприча** оно што јој се догодило. Патуљци дирнути њеном причом **одлучише** да је заштите. / Када **се** Снежана **пробудила**, **испричала је** патуљцима своју тужну причу, због чега **су** јој они **предложили** да остане са њима.

Ово је, такође, типично наративно време (*il tempo narativo*), које се користи у прози, често за више узастопних радњи (*il susseguirsi di azioni*), па и Терић (2009: 39) у својој граматици *Синтакса италијанског језика* указује на то да се у нашем језику прости перфекат може покрити, без претераног понављања, нашим аористом.

1. "La nascita della Reginotta aveva portato tanta gioia a Corte ma la gioia **durò** poco, perché la buona Regina **morì** ed il Re, dopo un anno **si risposò**." (Грим 1970) – „Рођење мале принцезе било је обележено великим светковинама, али радост **је** кратко **трајала**: краљица **је** мало затим **умрла**, а краљ **се оженио** другом женом [...]"

Пример који смо управо приказали даје нам јасну слику о томе како се на италијанском простим перфектом могу означити и узастопне радње, док се са друге стране преводилац послужила перфектом за изражавање италијанског простог перфекта. Ми овде можемо потврдити става Гордане Терић (2009: 39), али ћемо покушати и да предложимо алтернативни превод користећи се аористом:

7 Слободни преводи – Теодора Тодоровић.

2. Рођење мале принцезе је изазвало срећу на двору, али та срећа кратко **трајаше** јер добра краљица убрзо **умре**, а након годину дана краљ се поново **ожени**.[8]

Дакле, можемо закључити да су оба превода јасна.

„У приповедачкој прози користи се и за дискурсивне сигнале (*i segnali discorsivi*), као што су *disse* (*рече*), *domandò/chiese* (упита), *gridò/esclamò* (узвикну), итд, који се у нашем језику увек изражавају аористом" (Терић 2009: 39).

1. "La chiameremo Biancaneve, - **dissero** felici il Re e la Regina." (Грим 1970) – „Звaћемо је Снежана – **рекоше** раздрагано Краљ и Краљица."[9]
2. "Chiamò il guardiacaccia e **gli ordinò**: - Condurrai Biancaneve nel bosco e quando sarai là, l'ucciderai [...]" (Грим 1970) – „Позва главног стрелца из војне чете и **нареди му**: - Захтевам да Снежану одведеш у шуму и убијеш је."

Примери (1) и (2) су преведени сходно адаптацији на италијанском језику, једино се може још једном истаћи да су оба превода на српском језику потврдила оно што је претходно теоријски било исказано.

У италијанском језику неопходно је избегавати да се у оквиру једне приповедачке целине употребљавају наизменично прости и сложени перекат. Прелазак са једног времена на друго време подразумева јасну приповедачеву промену става према радњи, јер перфекат упућује на блиску прошлост и психолошку и емотивну блискост у односу на садржај приповедања, док је прости перфекат скроз супротан од тога. Док се у приповедању на српском језику глаголска времена могу прилично слободно смењивати (то је случај са презентом и перфектом, али и аористом посебно у језику књижевности), такав поступак није пожељан у италијанском језику, где преплитање радње мора да има јасан и препознатљив разлог.

> „Не постоје чврста правила која прописују када треба да се употреби прости перфекат, а када перфекат. Оно чега говорници српског језика морају бити свесни јесте чињеница да је српски перфекат психолошки и емотивно неутралан облик и да ту вредност није могуће сачувати у преводу на италијански језик" (Модерц 2015: 334).

> „Говорник/преводилац мора да се определи или за поступак временског и психолошког „приближавања" радње (и да је смести, употребом перфекта, у „блиску" прошлост), или за поступак „удаљавања" радње (и да је смести употребом простог перфекта, у „даљу" прошлост). Потребно је да се одабрано опредељење подржи и другим језичким средствима" (Модерц 2015: 334).

4. Остале употребе и могући преводи простог перфекта

У претходном делу смо видели неке употребе простог перфекта и могуће преводе, у овом делу ћемо говорити о оним мало специфичнијим. Наиме, прости перфекат се користи за радњу која се понавља одређени број пута у прошлости или у периоду који означавају прилози за време који указују на свршеност радње попут: *per (un anno, mese, tre settimane); da...a* ('од до'); *in (un anno, mese, tre settimane)* и то се преводи на следећи начин (Терић 2009: 40):

1. "La **distesero** allora in una bara, vi si sedettero accanto tutti e sette e la **piansero** per tre giorni interi."[10] – „[...] па је **положише** у стаклени сандук

8 Слободни превод – Теодора Тодоровић.

9 Слободни превод – Теодора Тодоровић.

10 https://www.grimmstories.com/it/grimm_fiabe/pdf/biancaneve.pdf

испред куће. Три дана је Снежана лежала, лепа и румена, као уснула. Патуљци **су** стално **бдели** над њом **лијући сузе** [...]" (Грим 1998)

Дакле, овде је акценат на трајању радње, где је у примерима јасно дато до знања да је то радња која је трајала три дана, а опет је представљена простим перфектом у преводу на италијански језик. У самом преводу на српски језик можемо уочити да се преводилац одлучила за мало опширнији превод где је употребила аорист (*положише*), као и глаголску синтагму[11] (*лијући сузе*) у жељи да пренесе глагол **piansero**.

Уз понуђени, предложили бисмо и алтернативни превод:[12]

2. **Положили су** је у један ковчег, потом седоше један поред другог и свих седморо је **оплакиваше** три дана.

Будући да смо се дотакли теме трајања радње значајно је истаћи „да трајност односно дужина трајања радње није битна за прости перфекат, јер се он може користити и за тренутне, као и за трајне радње, па се не преводи увек нашим свршеним видом, већ може бити преведен и несвршеним видом. Према томе, трајност може бити и одлика овог времена, које, међутим, упућује и на радње које су тренутне, односно истог тренутка почињу и завршавају (*l'azione momentanea*), као и на радње које су се само једном одиграле, али и на трајне, или чак дуготрајне радње (*l'azione durativa*)" (Терић 2009: 40).

1. "Biancaneve promise piangendo tutto quel che voleva il guardiacaccia [...]" – Снежана је обећала/обећа кроз плач ловцу да ће бити онако како је желела. / Снежана је обећавала кроз плач ловцу да ће бити онако како је желео.

Претходни цитат смо одмах илустровали алтернативним преводима и првим приказали завршену радњу, док у другом имамо призвук да је та 'агонија' трајала. Међутим, уколико бисмо преводили са српског на италијански, радња би се чинила доста ближа приповедачу (Модерц 2015: 334). Стога би то могло бити преведено на следећи начин:

2. Biancaneve ha promesso piangendo tutto quel che voleva il guardiacaccia.

Тако да се може закључити да је у самом превођењу, пре свега, значајно знати контекст радње и да ли је у питању приповедање или само препричавање неког догађаја у прошлости који држи неку спону са садашњошћу како би се задовољио критеријум избора одговарајућег времена.

Особености радњи преведених простим перфектом су:

1) Да су свршене;
2) Да су обухваћене у целини;
3) Да не производе стварно или психолошко дејство на тренутак у којем се говори или пише.

Што се тиче употребе простог перфекта у пословицама, значјно је имати на уму да ће он заправо замењивати садашње време (*il passato remoto proverbiale*). Приказаћемо ову одлику и преводе кроз примере из граматике Гордане Терић (2009: 40):

1. Il poco mangiare e il poco parlare non fece mai male. – Мало јести и мало зборити никоме није нашкодило
2. In compagnia prese moglie un frate. – У друштву се и калуђер жени.

11 Глаголску синтагму чини глагол у неличном глаголском облику, у овом случају је у питању глаголски прилог садашњи.

12 Слободни превод – Теодора Тодоровић.

Италијански прости перфекат, као и наш аорист, може попримити стилску вредност којом се прошлој радњи или стању даје емоционални набој, и то у свакодневном језику, када се користи уместо сложеног перфекта (*passato prossimo*), посебно при изрицању прекора. Такође ова емотивно обојена употреба простог перфекта, којом се радњи или стању даје нота озбиљности односно свечаности, дошла је у свакодневни језик из трагедије и мелодраме (Терић 2009: 41):

1. FILIPPO – Udisti? – Чу ли?
2. GOMEZ – Udii. – Чух.

5. Закључак

У овом раду представили смо специфичности самог простог перфекта, али и разноврсне ставове о модалитетима његовог превођења. С једне стране, уочили смо да се избегава употреба аориста како би се постигла граматичка тачност и самим тим ће се у преводу употребити перфекат приликом превођења италијанског простог перфекта. С друге стране, фокус може бити на стилу и звучности, те ће се онда приликом његовог превођења употребити аорист. На анализираном корпусу уочили смо да су се преводиоци претежно одлучивали за употребу аориста приликом превођења простог перфекта. Ова контрастивна анализа довела нас је до закључка да уколико употребимо перфекат или аорист приликом превођења овог времена то се не може сматрати грешком, будући да говорници српског језика не могу да осете у потпуности те временске разлике, с обзиром на то да се за исказивање прошлости претежно ослањају на перфекат. Међутим, значајно је истаћи да је увек потребно водити рачуна приликом превођења аориста и перфекта на италијански језик, јер за разлику од српског, италијански језик не трпи наизменична мењања прошлих времена и таква употреба би код читаоца изазвала збуњеност, јер би он то доживео као нагло смењивање ставова приповедача.

Преводилачки изазови се увек смењују, некада је управо глаголско време које је употребљено оно што ће изазвати незнани број питања и могућности, тако да се претходно морају испитати сви аспекти како бисмо се определили за употребу оног најисправнијег.

Извори

Грим 1994: Б. Grim, *"Schneewittchen", "Biancaneve e i sette nani"*, превели на италијански Capitol: Larus srl.

Грим 1998: Б. Grim, *"Schneewittchen", „Снежана и седам патуљака"*, превод са италијанског Бојана Алексић, Београд: Мали принц и Београд: ИП Зебра.

Грим 1970: Б. Grim, *"Schneewittchen", "Biancaneve e i sette nani"*, превела на италијански Ирене Фантини, Milano: Editrice AMZ.

Грим 2004: Б. Grim, "Schneewittchen", „Снежана и седам патуљака", превод са италијанског Весна Мостарица, ИКП ЕВРО, Београд

Грим 2005: Б. Grim, "Schneewittchen", „Снежана", превод са италијанског Милица Шибалић, Београд: Књига комерц.

Литература

Дардано и Трифоне 1995: M. Dardano & P. Trifone, *Grammatica italiana con nozioni di linguistica,* Bologna: Zanichelli Editore.

Модерц 2015: С. Модерц, *Gramatika italijanskog jezika, Morfologija sa elementima sintakse*, Beograd: Luna crescens.

Терић 2009: Г. Терић, Синтакса италијанског језика, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

PASSATO REMOTO NELLA FAVOLA "BIANCANEVE E I SETTE NANI": LA POSSIBILITA' DELLA SUA TRADUZIONE IN LINGUA SERBA

Riassunto

Il problema della traduzione dei tempi passati italiani in lingua serba è un tema molto attuale nelle ricerche dedicate all'analisi contrastiva di queste due lingue, e la sua particolare importanza è data dal fatto che la lingua serba enfatizza in misura minore le sfumature di significato che esistono nel dominio dell'uso dei tempi passati e utilizza prevalentemente il perfetto per esprimere il passato. Di particolare interesse per la lingua italiana è il passato remoto, rispetto al quale in letteratura esistono diverse opinioni sul modo più corretto di tradurlo, pertanto questo contributo analizza l'uso del passato remoto e i suoi equivalenti traduttivi nella lingua serba. Lo scopo del contributo è quello di evidenziare le possibilità di traduzione del passato remoto, nonché le soluzioni a cui il traduttore è ricorso durante la traduzione, provvedendo una revisione critica e fornendo soluzioni traduttive alternative. Abbiamo cercato di indicare qual è la scelta verbale più comune nella lingua serba nella traduzione del passato remoto al fine di ottenere la massima concordanza semantica possibile, utilizzando esempi tratti dalla favola *Biancaneve e i sette nani* che sono stati tradotti dalla lingua originale in lingua italiana.

Parole chiave: analisi contrastiva, lingua italiana, lingua serba, passato remoto, aoristo

Teodora S. Todorović

811.163.41'367.62:811.131.1'367.62
811.163.41'367.62'255.2=131.1

Јована Д. Базић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ФУНКЦИЈЕ ЛЕКСЕМЕ *ПА* И ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТ У ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ[2]

Рад се бави испитивањем семантичко-прагматичких функција лексеме *па* у корпусу српских књижевних дела преведених на италијански језик. Први циљ рада је да се из угла анализе дискурса и прагматике утврде функције које лексема врши у одабраном корпусу у својству везника или речце, као и у својству дискурсног маркера. Секундарни циљ јесте испитивање преводних еквивалената искоришћених у превођењу, као и утврђивање (не) преводивости или (не)преношења функција са полазног на циљни језик. Резултати ове анализе показују да лексема *па* има различите функције у текстовима, да се еквивалентни пар у већини реченица базира на италијанској лексеми *e,* док је у одређеном броју примера приметно изостављање превода лексеме *па* на циљном језику.

Кључне речи: лексема *па*, семантика, прагматика, превођење, српски језик, италијански језик

1. Увод

Питање преношења различитих језичких елемената са полазног на циљни језик није једноставан задатак. Штавише, преводилачки процес у том смислу подразумева исцрпно и свеобухватно анализирање и тумачење, како појединачних сегмената, тако и читавог исказа. И поред озбиљног приступа таквом задатку, јасно је да постоје одређени лексички елементи које није могуће превести адекватно, већ се често у преводима даје описно решење или се чак ти делови изостављају. Управо је то случај са лексемом *па* која се у бројним примерима губи у преводима књижевних текстова, чиме се занемарује њен прагматички значај, тј. употребна вредност коју има у датим контекстима.

У овом раду првобитно ћемо указати на синтаксичке карактеристике и функције које лексема *па* има у српском језику. Након тога, размотрићемо и могуће преводне еквиваленте који се могу искористити у преводима на циљни језик, као и семантичке вредности које се јављају у пропозицијама. На основу прелиминарне анализе стекли смо увид у чињеницу да се неки од еквивалентних парова који се могу јавити као преводилачко решење у писаном и говорном језику углавном заснивају на италијанским лексемама *e, allora* и *beh*. Међутим, увидећемо да се у примерима ексцерпираним из нашег корпуса појављује само једна од поменутих лексема.

Корпус се састоји из неколико књижевних дела преведених са српског на италијански језик. На примерима екстрахованих реченица сагледаћемо синтаксичке, семантичке и прагматичке особености лексеме *па* и настојаћемо да укажемо на искоришћени преводни еквивалент, као и на изостављање у преводима и самим тим потенцијално губљење прагматичке функције коју лексема има у

1 jovanabazic.ital@gmail.com

2 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/200198).

полазном, српском језику. Сем тога, приказаћемо и примере у којима лексема *па* има функцију дискурсног маркера. Као таква, може покривати више прагматичких функција у тексту. Већ смо истакли да ћемо поред утврђивања функција које лексема *па* може имати у одабраном корпусу, испитати и еквиваленте који се могу користити у преводима са српског на италијански језик, будући да према досадашњим испитивањима не постоји директан еквивалент који покрива сва значења и све функције одабране лексеме. Сем тога, осврнућемо се и на питање преклапања функција и настојаћемо да увидимо да ли се функције мењају уколико се користе различити преводи или се лексема *па* углавном изоставља у преводу.

Последњи део рада чиниће закључне напомене у којима ћемо сумирати истраживање и резултате рада. Сем тога, указаћемо на могуће импликације овог истраживања у настави италијанског као страног језика што сматрамо значајним с обзиром на чињеницу да не постоји опсежан српско-италијански речник који би студентима, наставницима и истраживачима поједноставио учење, усвајање и анализирање језика. Такође, можемо указати и на евентуалну примену у преводилачком процесу с обзиром на то да у раду указујемо на чињеницу да појединачне лексеме не треба занемарити јер на прагматичком нивоу често не могу бити супституиране речима које следе, већ се мора пронаћи адекватан начин како би се одређена лексема у свим својим функцијама пренела на циљни језик.

2. Теоријски оквир

2.1. Лексема па у функцији везника и речце

У србистичкој литератури постоји огроман број студија које су се посветиле анализирању везника и речца у склопу синтаксичких, семантичких, прагматичких или стилистичких истраживања (Пипер и Клајн 2013; Ковачевић 1996, 2015, 2019). Посматрана као везник и као партикула[3], у низу чланака и студија, лексема *па* окарактерисана је као мултифункционална. Са циљем описивања могућих значења и функција лексеме *па*, превасходно ћемо представити дефиниције илустроване у Речнику Матице српске, а потом ћемо настојати да укажемо на релевантна проучавања која ће подупрети испитивање нашег корпуса.

Наиме, у Речнику Матице српске аутори наводе неколико дефиниција: лексема *па* у својству везника: а) може везивати реченице и реченичне делове који изричу оно што се догодило после онога што је речено у главној реченици (у временској или просторној узастопности; по неком реду, важности и интензитету; у набрајању); б) може служити као везник у реченицама којима се изриче нешто што се не би очекивало из претходно реченог (*а опет, ипак, и поред тога*); в) везује реченице којима се изриче оно што је последица претходно реченог и г) везује реченицу којом се казује да то што се њоме изриче не утиче на претходно речено (*макар, ма, чак и*) (Вујанић и др. 2011: 889).

Лексема *па* се у функцији речце може употребити да: а) појачава значење речи пред којом стоји (подстиче, подстрекава, наглашава, истиче изражајност, сигурност, важност онога што се каже; у самосталној употреби с упитном интонацијом; самостално или у вези са другим речима са ироничним нагласком); б) изриче сумњу или неповерење (може да означава несигурност, страховање; са дозом ироније може наглашавати речи уносећи значење *баш, као, је л' да*) (Вујанић и др. 2011: 889).

3 Термине *речца* и *партикула* користићемо као синонимне парове.

Поред приказаних дефиниција у Речнику, о лексеми *па* говори се и из угла синтаксе, семантике и прагматике. Пипер и Клајн (2013: 210) наводе да су везници граматичке речи које повезују речи или реченице и изражавају односе међу њима. Вишезначни везници могу повезивати предикатске делове сложене реченице чије значењске односе често конкретизују посебне речи – *конкретизатори*. У том погледу, аутори наводе и неколико примера и то са везником *па*: везник *па* без конкретизатора: *Дуго је чекао па је отишао*; са конкретизатором *онда* у значењу узастопности: *Дуго је чекао па је онда отишао*. Даље наводе да везник *па* може означавати редослед, узрочно-последични однос, набрајање, а неретко се налази и у комбинацији са предлогом *до* (*Од петка па до понедељка)* (Пипер и Клајн 2013: 212). Уколико лексему *па* сагледамо у функцији речце, увидећемо да се тумачење Пипера и Клајна не разликује превише од већ поменутих дефиниција у Речнику Матице Српске, премда они додају да је функција речца прагматичка јер се њима исказује однос говорника према ономе што се изриче. Речца *па* према овим ауторима има неколико значења: чуђење или негодовање: *Па зар сам ја за то крив*; енергично потврђивање: *Па наравно!;* попуштање: *Па добро, нека буде по твоме*; неодлучност, збуњеност у одговорима на питања *Како си поцепао кошуљу? Па…не знам* и др. (Пипер и Клајн 2013: 215).

О прагматичкој функцији речца у оквиру модификације пише и ауторка Ристић (1993: 76). Према њеном тумачењу, партикуле су речи које немају денотате у изванјезичкој реалности, па им се значења реализују у говору, у комуникацијском акту конкретне говорне ситуације. У вези с тим, у склопу таксономије партикула према модалном значењу, ауторка лексему *па* сврстава у оквире групе маркера истицања. У ову групу партикула улазе јединице које, према мишљењу ауторке, уносе у лексичко значење компоненте интензификације, а у садржај исказа различите прагматичке импликације. Тако, ауторка закључује да партикуле у функцији интензификатора могу представљати различите позитивне или негативне емоције. Уз то, додаје да могу имати компоненте са значењима чуђења, сумње, неверице, недоумице и сл. (Ристић 1993: 81–82). Ристић наглашава интензификаторску функцију партикула истицања, уједно напомињући да партикуле значењски могу да исказују несигурност и сумњу. Нигоевић (2020: 147) је на примеру хрватског језика такође показала да лексема *па* може имати и функцију ублажавања, што се може довести у везу и са претходно наведеном дефиницијом партикуле *па* у Речнику Матице српске (Вујанић и др. 2011: 89).

Даље, сматрамо да је важно указати и на таксономију партикула ауторке Јањушевић Оливери (2013: 548). Она напомиње да партикула *па* припада групи емфатичких интензификатора који модификују исказ на нивоу илокуције чиме се открива став говорника према ономе што је исказано. Такође, она истиче да се интензификаторска и конјунктурска функција разликују код саставних везника и хомофорних партикула у оквиру којих, између осталог, наводи и партикулу *па* (Јањушевић Оливери 2013: 551).

Предочене дефиниције и таксономије указују на разнолику природу лексеме *па* на различитим језичким нивоима. Полазећи од србистичке литературе стекли смо увид у различита тумачења која нам могу помоћи у разумевању и анализи примера из корпуса будући да се ова лексема може наћи у различитим функцијама и значењима. Екстраховани примери показаће различите прагматичке функције лексеме *па* које поред семантичке вредности, треба пренети на циљни језик. Мултифункционални карактер дискурсних маркера у превођењу може додатно отежати посао преводиоцима.

2.2. Лексема па у функцији дискурсног маркера

Наведеним дефиницијама и тумачењима лексеме *па* у литератури стекли смо увид у неке од примарних карактеристика кроз призму синтаксе, семантике и прагматике, будући да су те лингвистичке дисциплине кључне за истраживање функција и одлика лексеме *па* у одабраном књижевном корпусу. С обзиром на то да се лексема *па* може наћи у функцији везника или речце, важно је нагласити и да се може јавити у функцији дискурсног маркера. Уколико пођемо од постојећих дефиниција дискурсних маркера у литератури, приметићемо да се многе преклапају у вези са одређивањем њихових многобројних функција. Приступи и методе аутора се неминовно разликују, али су сви сагласни у вези са њиховим главним карактеристикама. Тако, Цековић Ракоњац (2011: 18) дискурсне маркере дефинише као мултифункционалну и граматички хетерогену категорију језичких елемената који не доприносе пропозиционом садржају исказа, али с друге стране играју значајну улогу у структурирању дискурса у смислу сигнализирања односа између његових саставних делова (Цековић). Даље додаје да су дискурсни маркери десемантизовани (њиховим изостављањем се исказ значењски не мења) и мултифункционални (могу истовремено вршити више функција у реченици) (Цековић 2022: 143–147). Узевши у обзир чињеницу да у овом раду посматрамо лексему *па* кроз њене семантичко-прагматичке и синтаксичке функције, нећемо се превише фокусирати на исцрпно описивање и таксономију дискурсних маркера[4]. Анализирајући средства интензификације Нигоевић (2020: 144–147) издваја лексему *па* у оквиру дискурсних ознака и наводи да она може вршити функцију интензификатора и ублаживача. Управо ћемо на корпусу испитаних књижевних дела показати да и у српском језику лексема *па* може имати обе функције као дискурсни маркер, али да се најчешће у преводима те функције не преносе на италијански језик.

3. Методологија

Овај рад представља истраживање корпуса сачињеног од текстова српских књижевних дела преведених на италијански језик. Анализирана су читанија дела мериторних српских писаца од којих нека имају и више превода[5]. У питању су *Аникина времена*, *Један дан у Сарајеву крајем јула 1878* и *Јелена, жене које нема* Иве Андрића, затим *Хазарски речник* Милорада Павића и *Срце земље* Светислава Басаре[6]. Први циљ истраживања огледа се у анализирању функција које лексема *па* може имати у корпусу као везник, речца или дискурсни маркер. Други циљ заснива се на испитивању еквивалентних парова у преводима, као и (не)преклапању или (не)преношењу њихових функција пренесених са полазног на циљни језик. У раду полазимо од неколико примарних хипотеза: *Хипотеза I* базира се на претпоставци да лексема *па* има разнородне функције у оквиру одабраног корпуса и да те функције улазе у постојећи теоријски оквир. *Хипотеза II* почива на претпоставци да се може наћи еквиваленти пар лексеме *па* који је директно условљен функцијом коју врши у исказу. *Хипотеза III* се односи на претпоставку да лексема *па* може имати функцију ублажавања и појачавања исказа.

4 Детаљније о функцијама и таксономији дискурсних маркера в. Цековић 2022: 143–147.

5 Напомињемо да нека од ових дела имају више превода јер за будућа истраживања може бити интересантно поређења превода различитих аутора.

6 За означавање примера ексцерпираних из корпуса користићемо ознаке, редом: [АВ]; [ЈДС]; [ЈЖН]; [ХР]; [СЗ].

4. Анализа корпуса

У оквиру анализираног корпуса наишли смо на мноштво примера у којима се лексема *па* налази у функцији везника или речце. Такође, уочили смо и већи број примера у којима се одликује функцијом дискурсног маркера. Најчешће употребљавани еквивалентни пар се јасно кристалише у склопу одабраних примера, а уочићемо и да се неретко лексема *па* не преноси на циљни језик, а самим тим се и прагматичка функција, најчешће интензификације или ублажавања не преноси. У овом раду биће издвојени они примери који су се за ово истраживање учинили занимљивијим због многобројних функција лексеме *па* на српском језику. Прва реченица из нашег корпуса илуструје разнородне функције лексеме *па* и њен преводни еквивалент који се најчешће појављује као преводилачко решење:

1. Сагледа лица око себе, **па** онда их наједном нестане, да се опет за трен укажу, умножена и испревртана. [АВ]
   Osservò i volti attorno a sé, **e** tutt'a un tratto essi scomparvero per riapparire nuovamente un istante dopo, moltiplicati e sconvolti.

У овом примеру се везник *па* јавља са конкретизатором *онда* и означава одређену узастопност радње. Уколико, у овом случају, изузмемо везник *па*, садржај пропозиције се неће изменити, што потврђује да везник *па* у овом примеру представља и дискурсни маркер. Превод на циљни језик остварен је лексемом *e* што је и најчешће решење у бројним примерима.

2. А шта би ти с њом кад би ти је дали **па** рекли, онако, ево ти је, твоја је, **па** чини с њом шта хоћеш? [АВ]
   E tu che ci faresti se te la dessero **e** ti dicessero così: eccotela, è tua, facci quello che vuoi?

У другој реченици приметили смо две употребе лексеме *па*. У првом делу реченице лексема *па* представља везник који повезује две радње и у овом случају је преведен италијанским везником *e*. У другом делу реченице, наилазимо на лексему *па* у својству везника којим се говорник надовезује на претходно речено. Овде пак, примећујемо да је превод лексеме *па* изостављен и да је преведен само глагол који следи.

3. (…) али то је било тако давно да се нико, **па** ни она сама, није могао тачно сетити у чему су све биле те њене несреће и страдања. [АВ]
   (…) ma questo era accaduto tanto e poi tanto tempo prima che nessuno, neppure lei stessa, riusciva più a ricordare in che cosa fossero consistite le sue sventure e le sue sofferenze. [AB]

У овој реченици наилазимо на речцу *па* која има функцију наглашавања онога што следи, што је такође наглашено везником *ни*. Везник *ни* је преведен на италијански језик везником *neppure*, док се значење лексеме *па* и прагматичка функција интензификације коју лексема поседује у преводу изостављају.

4. Долазили су сарајевске кујунџије и скопљански трговци бакреним посуђем, **па** код ње остављали робу и зараду. [АВ]
   Venivano i kujundžije [Orefici] di Sarajevo ed i mercanti di Skoplje [È questa la grafia serba di Skopje, capitale della Macedonia] con vasellame di rame, ed a lei lasciavano la merce e guadagno.

Везником *па* у овом примеру говорник описује радње које су се сукцесивно одвијале. Као и у прва два примера и у овој реченици за еквивалентни пар на италијанском узет је везник *e*. То је случај и са реченицом (5).

5. Рђаво сам вечерао и немирно спавао, а већ у рано јутро седео сам у возу који ме је возио у низину, **па** затим у град. [ЈЖН]
   Cenai male e dormii peggio. Già di prima mattina ero sul treno che mi avrebbe riportato in pianura **e** poi in città.

Везник *па* покрива описивање радњи које су се дешавале једна за другом, с тим да је у овом примеру употребљен и конкретизатор *затим*. Преводни еквивалент покривен је лексемом *е*, као и у претходним примерима. Будући да се у овом примеру јавља уз конкретизатор, као у примеру (1), лексема *па* има функцију дискурсног маркера којим се додатно појашњава радња реченице.

6. Виђају се познати грађани, људи који су до јуче гледали само своју кућу и свој посао, а сада су затурили пушком и торбом и опасали пусатом, напустили куће **па** иду пред хрпама голаћа и младежи која пева. [ЈДС]
   Si vedono personalità eminenti, gente che fino a ieri si occupava solo dei propri affari, armati ora di tutto punto che, dopo aver abbandonato le proprie case, precedono le masse di poveracci e di giovani che cantano.

Везник *па* употребљен је у функцији набрајања, односно представљању сукцесивних радњи. Као и у претходним примерима има значење узастопности, међутим овде уочавамо да се у преводу на италијански изоставља и да се знак интерпункције (,) налази у тексту уместо лексеме *па*.

7. Рихард је лично, подозревао, **па** можда чак и уживао у томе да му је Гејер прави отац, али је касније променио мишљење. [СЗ]
   Richard personalmente nutriva il sospetto, forse addirittura si compiaceva all'idea che Geyer potesse essere il suo vero padre, ma in seguito cambiò l'opinione.

Издвојени пример указује на употребу лексеме *па* у функцији речце. У овом примеру њој следи речца *можда* која означава неку могућност или вероватноћу (Вујанић и др. 2011: 710). Поред функције речце, лексема *па* у овом примеру има и функцију дискурсног маркера. Поред те функције, можемо рећи да се овде јасно уочава функција ублажавања наведеног исказа. Ипак примећујемо да преводилац није пренео лексему *па* на циљни језик, док је функција ублажавања донекле пренесена преводом речце *можда* тј. *forse*.

8. Отада **па** до илинданског вашара, она је потпуно развила барјак.
   Da quel giorno fino alla fiera di Sant'Elia, la donna spiegò completamente il suo vessillo.

Претходно смо поменули да се везник *па* може употребити и у временској узастопности што је управо случај у овом примеру. Као везник има и функцију дискурсног маркера. Међутим, у преводу маркер *па* није пренесен на циљни језик.

9. Имали смо, међутим, пех да у Хак-Сар-Адран дођемо у време ручка, **па** нисмо имали другог избора него да и ми ручамо.
   Abbiamo avuto, disgraziatamente, la sfortuna di giungere a Haak-Sar-Ardan all'ora di pranzo, e non avevamo altra scelta se non di mangiare con loro.

У овом примеру везник *па* указује на узрочно-последични однос између две реченице. Преводни еквивалент представља везник *е* на италијанском језику. У функцији дискурсног маркера, уочавамо да се лексемом *па* додатно објашњава дата радња у реченици.

10. У књизи, умало **па** бестселеру (…)[СЗ]
    Nel libro, quasi un bestseller (…)

У последњем примеру видимо да је речца *па* у функцији дискурсног маркера. Функција коју има у овој реченици јесте функција ограђивања. Дакле, књига је могла бити бестселер, али је мало недостајало да се то испуни. Напомињемо да се функције ублажавања и ограђивања у литератури неминовно разликују (Фрејзер 1980: 343). У преводу маркер *па* није пренесен, већ његову функцију преноси прилог *умало*, тј. *quasi*.

5. Дискусија

У претходном поглављу указали смо на неколике примере који су приказали разнолику употребу, али и функције које лексема *па* има у одабраном корпусу. Постоје примери везника *па* употребљених са конкретизатором (1) и (5), у којима везник може имати и функцију дискурсног маркера. У осталим примерима видимо да се везник *па* јавља без конкретизатора (2), (4), (6), (8) и (9) и да у тим примерима не врши функцију дискурсног маркера. Што се тиче речце *па* у свим примерима у којима се она појављује јасно је да врши функцију дискурсног маркера и да има прагматичку функцију ублажавања (7), ограђивања (10) или појачавања (3). Иако се очекује да се са полазног на циљни језик преведу и пренесу сви сегменти текста тако да се испуне сва начела превођења, у овој студији смо увидели да то није увек случај. Чак и онда када је лексема *па* у својству везника, не преводи се увек лексемом *е*, већ се често губи у преводу (2), (6), (8). Непреводивост се посебно уочава у реченицама у којима је речца *па* у функцији исказивања прагматичке вредности. Иако се одликује и прагматичком вредношћу и самим тим превод може учинити богатијим, преводиоци најчешће прибегавају изостављању ове лексеме. Од понуђених решења превода лексеме *па* у корпусу смо наишли само на лексему *е*. На основу до сада изложених података можемо потврдити постављене хипотезе рада, као и оствареност унапред постављених циљева.

6. Закључак

Полазећи од функција које лексема *па* може имати у српском језику настојали смо да кроз корпус одабраних књижевних дела укажемо на њену (не) преводивост. Уз то, показали смо да се у реченицама у којима лексема *па* није преведена, такође не преносе прагматичке функције које има у српском језику. Те прагматичке функције се најчешће губе, а у неким примерима их преузимају и реченични чланови који следе. Еквивалентни пар лексеме *па* који се налази у преводима јесте лексема *е* али она не покрива све функције које лексема врши у реченицама. У функцији дискурсног маркера, лексема *па* може имати функцију појачавања, ублажавања или ограђивања. Имајући у виду чињеницу да не постоји обиман речник српско-италијанског језика који би у превођењу одређених лексема и маркера преводиоцима у некој мери посао учинио једноставнијим, мишљења смо да су радови овог типа у којима се анализирају лексеме у српском и преводи у италијанском језику од изузетног значаја у преводилачком послу. Сем тога, резултати и пример једног од еквивалентних парова, који су илустровани анализирањем преведених узорака могу у најширем смислу бити од значаја студентима у учењу италијанског као страног језика, али и у настави превођења, будући да је приметан недостатак српско-италијанског речника. Када је реч о ограничењима овог истраживања, можемо рећи да је испитан само писани, не и

говорни језик, што утире пут новим истраживањима која се могу фокусирати, како на функције које лексема врши у говорном језику, тако и на преводивост или непреводивост и могућност проналажења нових преводилачких решења која ће покрити функције лексеме *па* на синтаксичком, семантичком али и прагматичком плану.

Извори

Андрић 2019а: И. Андрић, *Аникина времена*, Београд: Вулкан.

Андрић 2019б: И. Андрић, *Један дан у Сарајеву крајем јула 1878*. Андрић приче, Београд: Задужбина Иве Андрића.

Андрић 2021: И. Андрић, *Јелена, жене које нема*, Андрић приче, Београд: Задужбина Иве Андрића.

Басара 2011: С. Басара, *Срце земље*, Београд: Делфи књижаре.

Павић 2014: М. Павић, *Хазарски речник*, Београд: Делфи књижаре.

Литература

Вујанић и др. 2011: М. Вујанић и др., *Речник српског језика Матице српске,* Нови Сад: Матица српска.

Јањушевић Оливери 2013: А. Јањушевић Оливери. Функционално-семантичко поље вербалне интензификације у савременом српском језику, *Зборник радова Филозофског факултета*, XLIII (2)/2013, Косовска Митровица, 541–557.

Ковачевић 1996: М. Ковачевић, О једном типу перифрастичке интензификаторске партикуле, *Ријеч*, II, 1–2, Никшић, 70–85.

Ковачевић 2015: М. Ковачевић, *О реченици и њеним члановима*, Београд: Јасен.

Ковачевић 2019: М. Ковачевић, *Граматичка питања српскога језика*, Београд: Јасен.

Нигоевић 2020: М. Нигоевић, *Интензификација у језику. С примјерима из хрватскога и талијанскога језика*, Свеучилиште у Сплиту: Филозофски факултет.

Пипер и Клајн 2013: П. Пипер и И. Клајн, *Нормативна граматика српскога језика*, Нови Сад. Матица српска.

Ристић 1993: С. Ристић, Партикуле и њихови функционални еквиваленти, *Јужнословенски филолог*, XLIX, Београд, 75–93.

Цековић 2011: Н. Цековић, Различити приступи дефинисању и опису дискурсних маркера, *Анали Филолошког факултета*, 23 (2), 133–153.

Цековић 2022: Н. Цековић, *Италијански разговорни језик*, Београд: Филолошки факултет.

FUNZIONI DEL LESSEMA *PA* IN SERBO ED EQUIVALENTE TRADUTTIVO IN ITALIANO

Riassunto

Il presente contributo tratta il tema di diversi funzioni del lessema *pa* in serbo al livello sintattico, semantico e pragmatico. Oltre a ciò, vengono analizzati possibili equivalenti che possono essere usati nella traduzione dal serbo all'italiano. Prima di tutto abbiamo illustrato certe definizioni del lessema *pa* rilevanti per la nostra ricerca e abbiamo illuminato il quadro teorico relativo alle funzioni semantico-pragmatiche per poter realizzare la nostra ricerca. Il corpus analizzato contiene le opere degli scrittori affirmati tradotte in italiano. I testi sono nella forma elettronica cosicché è più facile condurre l'analisi soprattutto nell'ambi-

to degli equivalenti. Il primo scopo della nostra ricerca si rispecchia nel cercare di analizzare funzioni del lessema *pa* nei testi letterari. Il secondo scopo è di trovare l'equivalente in italiano che può corrispondere al lessema *pa* a tutti i livelli sopramenzionati. I risulatati della presente analisi hanno rivelato diverse funzioni al livello pragmatico (funzione di mitigazione e di rafforazamento), ma anche un solo equivalente in italiano: il lessema *e*. In certi esempi la funzione semantico-pragmatica del lessema *pa* viene perso nella lingua d'arrivo perché non è stato trovato l'equivalente opportuno. Siamo d'opinione che nel procedimento traduttivo non vanno trascurati, oltre al significato al livello semantico, anche le funzioni al livello pragmatico perché essi arrichiscono la traduzione.

Parole chiave: lessema *pa*, semantica, pragmatica, traduzione, la lingua serba, la lingua italiana

Jovana D. Bazić

Арсеније М. Сретковић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ХИПОТИПОЗА У ПЕСМАМА РАДОВАНА БЕЋИРОВИЋА ТРЕБЈЕШКОГ[2]

У овом раду разматрају се хипотипозе у песмама Радована Бећировића. Издвајају се примери хипотипоза и разматрају се стилистичке одлике ексцерпираних примера. Циљ овога рада јесте утврђивање постојања различитих врста хипотипоза у делу Радована Бећировића и описивање њихових карактеристика. Посебна пажња поклања се односу хипотипозе и контекста у којем се појављује. Спроведена анализа показала је да се у песмама Радована Бећировића срећу сви у литератури побројани примери хипотипозе: визуелни опис (ефикција), опис радње (прагматографија), опис психолошког стања (патопеја), опис обичаја (етопеја), опис физичког предмета (ејкон), опис топоса (топографија), описи других појава, најчешће пејзажа (дијатипоза).

Кључне речи: Радован Бећировић, хипотипоза, ефикција, прагматографија, патопеја, етопеја, ејкон, топографија, дијатипоза

1. УВОД

Досадашња истраживања дела Радована Бећировића (Симоновић 2011; Радовић 2017; Мићновић 2017; Зуковић 2017; Бањовић 2017; Маројевић 2017; Милутиновић 2017; Марковић 2017; Алексић 2017; Перовић 2017; Дубак 2017; Симоновић 2017; Вукић 2017; Голијанин 2017; Лековић 2017; Јововић 2017; Бећковић 2017) указала су на бројне литерарне одлике песниковог дела: повезаност са историјом, препевавање легенди, певање о црногорским јунацима, социјална тематика, укључивање религијских елемената, певање о појединим локалитетима и друге одлике. Опсежније истраживање Бећировићевог дела (и најзначајније за ову прилику) спровео је Милун Марић током израде докторске дисертације *Старац Радован или феномен песничке популарности*. Марић је јасно издвојио три одлике поезије Радована Бећировића које је диференцирају од народне епске поезије. Прва и најзначајнија карактеристика је рима доследно спроведена у свакој од песникових песама. Аутор примећује да је сам песник био свестан значаја риме, те да је рима за њега била „цвијет у песми" (уп. Марић 2003: 60). Највећи број песама Радована Бећировића пева се уз пратњу гусала, а рима је одлика која омогућава лакше памћење стихова и обезбеђује милозвучност песме. Друга одлика Бећировићевих песама према Марићу (2003) је стваралачка свест. Односно, песник је био свестан важности језичког уобличавања. Напослетку, најзначајније Марићево запажање: присутност великог броја описа. Ево и Марићевих речи: „[у] више Радованових песама има описа који својом поетичношћу и сугестивношћу, сликовитошћу и емоционалношћу, реалистичким опажањем и смислом за детаљ и нијансу, способношћу за уочавањем карактеристичних појединости, суптилношћу и импре-

1 arsenijekg034@gmail.com

2 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/200198).

сивношћу у откривању нијанси детаља и високом поезијом насталом у тренуцима пантеистичке екстазе не заостају за Омеровим описима" (Марић 2003: 81).

Описи у поезији Радована Бећировића су, наставља Марић, „најчешће оквир за изражавање песникових посебних емотивних стања и меланхоличних расположења, рам за тренутке пантеистичке екстазе и узбуђења, посебног тренутног душевног стања или суптилног митопоетског доживљаја историје и народне песме" (Марић 2003: 131). Према виђењу овог проучаваоца (2003), у песмама епског барда постоји пет врста описа и то: 1. опис битке; 2. опис лика; 3. опис физичког предмета; 4. опис психолошког стања и 5. опис природе[3].

У стилистичкој литератури (Ковачевић 1998) описи се терминолошки одређују као хипотипозе[4], па ћемо у складу са тим у овом раду употребљавати искључиво термин *хипотипоза*. Под хипотипозом се подразумева „тип описа који је увијек конститутивни дио пјесме с којом се никад опсегом не подудара, али и не прекорачује доњу границу једнога стиха" (Ковачевић 1998: 77). Теоријска основа овога рада биће класификација хипотипоза представљена у раду *Хипотипоза у малим пјесмама Његошевим* Милоша Ковачевића. У овом раду прецизно су терминолошки одређене врсте хипотипозе што значајно олакшава нашу анализу. Наиме, аутор је издвојио и дефинисао седам типова хипотипозе и то: 1. ефикцију „која подразумијева опис визуелних карактеристика човјекових" (Ковачевић 1998: 77); 2. патопеју „која је опис афективних (психолошких) стања човјекових" (Ковачевић 1998: 77); 3. ејкон „који подразумијева опис карактеристика неког физичког предмета" (Ковачевић 1998: 77); 4. прагматографију „која се своди на опис било каквог поступка човјековог" (Ковачевић 1998: 77); 5. топографију тј. опис неког стварног или замишљеног места" (Ковачевић 1998: 77); 6. етопеју односно „опис обичаја" (Ковачевић 1998: 77); 7. дијатипозу „опис других појава", а најчешће је то „опис пејзажа или неког амбијента" (Ковачевић 1998: 77). Ако упоредимо издвојене врсте хипотипозе са врстама описа које је уочио Милун Марић у делу Радована Бећировића, видећемо да је Марић установио постојање прагматографије, ефикције, патопеје, ејкона и дијатипозе у песмама епског песника.

Предмет овога рада је анализа употребе типова хипотипозе у песничком опусу Радована Бећировића. Циљ овога рада је утврђивање стилистичких одлика ексцерпираних примера хипотипозе. Анализом смо обухватили све песме које се налазе у збиркама *Горски престо*, *Царев лаз* и *Поломљене сабље*. Једина песма која се не налази у збиркама, а коју смо укључили у ово истраживање јесте песма *Дјевојачки мрамор на Чакору*. Очекујемо да ћемо у анализираном корпусу пронаћи одговарајући број примера за сваки тип хипотипозе, те да ће се тиме потврдити наша претпоставка да је хипотипоза стилска доминанта у анализираним песмама. Поступак анализе хипотипоза у овом раду подразумева издвајање примера типова хипотипозе, одређивање њихових позиција унутар песме, разматрање стилских

3 Поделу смо сачинили према Марићевим запажањима. Милун Марић није таксативно издвојио врсте описа већ их је само поменуо током анализе.

4 У књижевно-теоријској литератури среће се термин *песничка слика*. О песничкој слици постоји неколико дефиниција. Према постојећој литератури песничка слика је „реалност духа, свести, чије облике језик изражава" (Шутић 1978: 7), затим „један од појединачних облика у песничком делу, иако се понекад проширује на то дело у целини" (Шутић 1978: 33). На крају, песничка слика је „чулни елеменат који је присутан истовремено и у песничком језику и у духу (свести), односно и у песничком делу и у песниковом доживљају" (Шутић 1987: 37). Ове три дефиниције смо изабрали међу бројним другим дефиницијама песничке слике. Постојање већег броја дефиниција показује да није једноставно дефинисати песничку слику. За разлику од издвојених мишљења, Виноградов говори о језичкој слици „која се може састојати од речи, скупова речи, одломака, главе књижевног дела, па чак и од целовитог или читавог дела" (Виноградов 1971: 70)

фигура у оквиру хипотипоза и описивање ефеката који се остварују у конкретним контекстима. У раду прмењујемо дескриптивно-аналитичку методу.

2. ЕФИКЦИЈА

Прва издвојена врста хипотипозе у литератури је ефикција и она подразумева „опис визуелних карактеристика човјека" (Ковачевић 1998: 78). У песничком опусу Радована Бећировића не описују се сви ликови, већ се дескриптив појављује онда када се жели указати на особине лика значајне за развој будућих догађаја. Готово по правилу, описи ликова срећу се у уводним деловима песама. На тај начин, песник епски сликовито представља ликове који ће бити главни актери у догађајима. Можда најподобнији доказ за ову тврдњу постоји у песми *Женидба бега Љубовића* у чијем се уводном делу представљају лик Хајке и лик Алије Љубовића. Врло је сликовит опис Хајке и преносимо га у целости.

Ниједан се не допаде були/ ниједноѓа була не кабули/ но се млада с љепотом поноси/ као цвијеш док се не покоси/ Није цвијеш овце шшо ѓа пасу/ Но Туркиња ђевојка на ѓласу/ Љепоше јој на исану нема!/ Дорасла је цура за харема./ У њедра јој два божура расшу/ Блаѓо шоме за коѓа дорасшу./ На њу ћемер од сувоѓа злаша,/ Три ђердана висе око враша./ На њој рухо од злашнијех жица/ а низ плећи седам плешеница,/ уплешене амајлије двије/ у којима хоџин запис крије!/ Да јој чије очи не науде/ шој лепоши њеној кад се чуде./ Какве су јој ноѓе ко у срне/ два се ока соколова црне/ (36)

Експресивности ове ефикције доприносе стилске фигуре које се срећу унутар издвојених стихова. Тако се већ у првим редовима среће епанортоза[5] (*Ниједан се не допаде були/ ниједноѓа була не кабули/ но се млада с љепотом поноси*), затим се појављује компарација[6] (*као цвијеш док се не покоси),* потом се поново појављује епанортоза (*Није цвијеш овце шшо ѓа пасу/ Но Туркиња ђевојка на ѓласу.*) Напослетку, појављује се метафора[7] (*У њедра јој два божура расшу*). Према томе, издвојена ефикција врло је опсежна и састоји се од неколико стилских фигура. Осим стилских фигура, приметна су још два стилска поступка: тонска интензификација и елизија (изостанак) реченичних делова. Тонска интензификација подразумева истицање појединих делова реченице или читаве реченице (уп. Ђорац 1974: 191). У издвојеним стиховима препознали смо само интензификацију делова реченице. У сваком од њих истакнути реченични члан налази се у иницијалној позицији реченице. Ево примера.

Дорасла је цура за харема./ Три ђердана висе око враша/ шој лепоши њеној кад се чуде./

У првом примеру интензификација је извршена тако што су субјекату и предикату замењена места, па се на првом месту среће предикат (*Дорасла је*), док је на другој позицији субјекат (*цура*). Код другог примера примећује се истицање синтагме. Песник је употребио реченицу код које је објекатски скуп речи у иницијалној позицији чиме се истиче значај објекта (ђердана). У трећем примеру истакнута је цела синтагма (тој лепоти њеној), при чему се један од атрибута налази у постпозицији. Према томе, песник је истакао лексему *лепоша* смештајући

5 Епанортоза је стилска фигура под којом се подразумева „поправљање". Односно, најпре се изриче тврдња а онда се другим исказом исправља (уп. Ковачевић 2015: 189).

6 Компарација је стилска фигура која „nastaje kada se nešto s nečim poređuje na osnovi nekih zajedničkih osobina koje redovno nisu neposredno uočljive" (Солар 1989: 78)

7 Метафора је стилска фигура код које „означено једнога знака преузима ознаку (израз) другога знака" (Ковачевић 2015:33). Преношење се врши на основу сличности (уп. Ковачевић 2015: 33).

је у иницијалну позицију, притом појачавајући њен значај употребом показне заменице (*тој лепоти*). Други стилистички поступак, елизија, препознаје се у следећим стиховима:

На њу ћемер од сувога злата/ На њој рухо од златнијех жица/ а низ плећи седам плетеница,/ уплетене амајлије двије

У издвојеним стиховима изостављен је предикат, па је на тај начин појачана експресивност ових стихова. Интересантно је да је песник предикат изоставио у свакој од ових реченица. Ако реченицама додамо предикате, видећемо да ће се експресивност значајно смањити.

На њу (се налази) ћемер од сувога злата/ На њој (се налази) рухо од златнијех жица/ а низ плећи (носи) седам плетеница,/ уплетене (су) амајлије двије.

Са разлогом се може рећи да је ова ефикција чисто субјективна о чему можда најбоље сведочи нараторово одушевљење лепотом девојке (*Љепоте јој на исану нема!*). Позиционирање овога описа у уводном делу има за циљ представљање изабраних јунака чије особености треба истаћи.

Други пример ефикције тиче се идеала мушкарца у епској поезији. Наиме, епски песник са једне стране осликава Хајку Ченгић, младу муслиманку којој „љепоте на исану нема", а са друге стране осликава њеног просца Алију Љубовића као јединог достојног Хајкине лепоте. Овај пример ефикције се такође налази у уводном делу и следи непосредно иза претходног примера. Наводимо га у целости.

А Алија делија на гласу/ бритку сабљу носи на кајасу/ двије златне пушке у појасу/ Међу њима од срме ханџара/ би с бечкијем царем разговара./ Сав у злату од главе до пете/ лаке слуге око њега лете./ Коња јаше што га други нема/ Млађи му га храни и опрема. (37)

Док је у опису Хајке Ченгић видно истицање физичке лепоте, у опису Алије Љубовића нагласак је на херојству и социјалном положају, о чему најбоље сведочи помињање оружја, злата, слуга и коња. Ове две ефикције стоје у напоредном односу и по свему судећи представљају утврђене епске моделе мушкарца и жене. Ефикција је, према томе, послужила песнику за сукцесивно представљање двеју фигура епске поезије при чему су карактеристике ликова уочљивије. Такође, и у овом примеру присутна је компонента субјективности која се препознаје у хиперболама *Коња јаше што га други нема* и *Сав у злату од главе до пете*. Стилистички посматрано, у овом примеру ефикције уочавају се епитети (*бритка, златне, лаке*) и издвојене хиперболе. У вези с тим, интересантна је и инверзија у стиху *Коња јаше што га други нема*. И код овог примера приметни су тонска интензификација и елизија. Већ у првом стиху изостављен је део именског предиката (*А Алија (је) делија на гласу*). Изостављени су и делови реченице у следећем стиху ((могао) *би с бечкијем царем (да) разговара*). Интензификација се примећује у стиховима *бритку сабљу носи на кајасу* и *Коња јаше што га други нема*. Код оба примера приметно је да су на почецима стихова објекти, те да је на тај начин извршена интензификација. У првом примеру због намере да истакне особеност сабље, песник је у иницијалну позицију сместио атрибут, а објекат одмах након њега.

Ефикција се у највећем броју случајева среће у дискурсу наратора. Међутим, у песми *Зирка Кајовића* ефикција се среће у говору јунака. Ево и стихова.

Виђе Зирку поред мајке свиђа/ је л' то вила ил му се привиђа?/ чини му се цура сprема луча/ султан би јој с њена крила руча/ Пио воде са њеноја длана/ много слађе него с Видрована/ нарав јој је ка зора румена/ а два ока два жива пламена./ Какво јој је

лице кад се смије/ Ка планину мјесец кад огрије./ косе су јој јесењи облаци,/ а на ноге горштачки опанци/ Онда гаће од морскога миша/ као небо кад престане киша./ На гајтане притегнула дојке/ да су љепше прси у ђевојке/ А кроз дојке два цвијета вире/ где ће рајско пиће да извире (58, 59).

Овај пример ефикције специфичан је по томе што се преплиће са патопејом, односно описом психолошких стања човекових (уп. Ковачевић 1998: 78). Док се са једне стране у њему осликава психолошко стање Вука Лопушине (заљубљеност, одушевљеност, зачуђеност), са друге се осликава Зиркина нарав (*нарав јој је ка зора румена*). На фигуративном плану, уочавају се реторско питање[8] (*је л' то вила ил му се привиђа?),* компарација: (*нарав јој је ка зора румена/ Какво јој је лице кад се смије/ Ка планину мјесец кад огрије*), метафоре (*два ока два жива пламена/ косе су јој јесењи облаци).*

Напослетку, уочена је и алегорија[9] (*А кроз дојке два цвијета вире/ где ће рајско пиће да извире*). Све ове стилске фигуре комбинују се у издвојеној ефикцији, те се у томе огледа њена стилска особеност. Елизија је видљива код двају стихова: *а на ноге (су) горштачки опанци/ Онда гаће (су) од морскога миша.* Ако је слика „чиста творевина духа, производ слободне имагинације, несвесног" (Каминад 1978: 86), онда су све хипотипозе (ефикције) побројане у овом делу рада творевине духа који је са једне стране био епски, а са друге и лирски (што показују описи Зирке и Хајке).

3. ПАТОПЕЈА

Познато је да епско приповедање подразумева казивање о минулим догађајима и истакнутим јунацима. Казивач/гуслар увек се труди око уверљивости свога наратива. Отуда и велики број језичких слика које су „темељна стилска снага" (Zajdler 1978: 78). С обзиром на епску одређеност Бећировићевог дела, оне се махом односе на спољашњост. Међутим, у појединим песмама Радована Бећировића описи се не односе само на спољашњост, већи и на унутрашњост јунака. Другим речима, епски песник осликава и унутрашњост својих ликова (тамо где је то потребно) и то је један од разлога због којег су његове песме пријемчиве код слушалаца. Тако се поред ефикције, описа визуелних карактеристика, у песмама среће патопеја „опис психолошких стања човјекових" (Ковачевић 1998: 78). Један од најзанимљивијих примера патопеје свакако је опис психолошког стања Алије Љубовића дат у следећим стиховима:

Ал Алија неће ни да чује/ На бијелој кули јадикује/ Нити спава нити вечерава/ Велики га задесили јади/ Момче младо не зна шта да ради./ Нема браће, нема братучеда/ мајка куне и иђи му не да./ Да не слуша, од бога грехота,/ Да послуша, укор и срамота. / Тако дјело срамно и опако/ Није било подњијети лако. (41)

Експресивности овога примера доприносе презентски облици глагола (*На бијелој кули <u>јадикује</u>/ Момче младо <u>не зна</u> шта да <u>ради</u>/ мајка куне и иђи му <u>не да</u>*). Затим, анафорска[10] понављања (*<u>Да</u> не слуша, од бога грехота,/ <u>Да</u> послуша, укор и срамота),* као и контраст осведочен у овом примеру.

8 Реторичким питањем назива се питање код којег постоји асиметрија форме и значења. Другим речима, реторичко питање има форму питања али се не очекује одговор већ служи да би се „слушалац потакао на размишљање, ради изражавања чуђења, огорчења, незадовољства, мржње, сажаљења" (Ковачевић 2015: 114).

9 Алгорија је проширена метафора (уп. Ковачевић 2015: 31).

10 Анафора означава „понављање исте ријечи или скупа ријечи на почетку неколика стиха или реченице" (Ковачевић 2015: 298).

Осим у песми *Женидба бега Љубовића*, психолошку растрзаност песник је приказао и у песми *Златанића Фата*. Док је у првом примеру патопеје узрок психолошке напетости повређен јуначки понос, у другом примеру узрок психолошке напетости је усамљеност. Ево и примера.

Була млада лежи на памуку/ ал просула косе по јастуку/ал јој ђаво копа испод коже/ до поноћи заспати не може./ Сто пута би заспала милије/ у пружини код чобана млада/ но на дворе Златанића Авда/ иако јој ту ништа не фали/ али нема с киме да се шали. (65)

И у овом примеру глаголски облици имају велику улогу у осликавању, у првом реду презент (*Була млада лежи на памуку*) и крњи перфекат (*ал просула косе по јастуку*).

Од 1975. године када је на Чакору погинула Бранка Ђукић којој је Радован Бећировић посветио песму, па све до данас, песма *Дјевојачки мрамор на Чакору*[11] изазива тугу код читалаца. Експресивности ове песме увелико доприноси и патопеја. Ево и стихова.

„А три сестре ка три оморике
Под ударом жалости толике
Сузе им се котрљају с лица
Остале су без брата јединца".

У овом примеру патопеје срећу се поређење у првом стиху (*А три сестре ка три оморике*) и перифраза у трећем (*Сузе им се котрљају с лица* < плачу). Такође, присутна је интензификација у другом стиху: истакнут је епитет у постпозицији (*Под ударом жалости толике*).

Осликавање психолошких особености ликова, судећи по издвојеним примерима, може се сматрати одликом индивидуалног песничког стила. Колико је нама познато, у народној поезији не срећу се појединачна психолошка стања. Радован Бећировић, напротив, тежи да укаже на психолошка стања својих ликова, па су отуда његове песме увек емоционално обојене. Свакако да је песма *Дјевојачки мрамор на Чакору* репрезентативан пример ове тенденције.

4. ЕЈКОН

Унеколико ређе од прагматографије и ефикције у песмама Радована Бећировића појављује се ејкон, односно „опис карактеристика каквог физичког предмета" (Ковачевић 1998: 79). Физички предмети који се описују у анализираним песмама, по правилу, указују на одлике јунака који их користе. Најсликовитији ејкон среће се у уводном делу песме *Похара Жабљака*. Издвојићемо га у целости.

Висок бедем од камена тврда/ ко мрк облак опасао куле/ истуривши своје хладне груди/ Да заштити хареме и буле! (*Похара Жабљака*, 118)

Овим стиховима описано је утврђење Турчина Јакупа. Комуникативно су истакнуте особености бедема како би се показала тежина задатка који пред

11 Песма *Дјевојачки мрамор на Чакору* међу љубитељима гусала позната је као *Погибија Бранке Ђукић*. Наиме, Радован Бећировић у овој песми опевао је страдање Бранке Ђукић која је убијена на Чакору 1975. године и осветy Рада Ђукића, оца настрадале девојке, који је у бјелопољској судници упуцао починиоце злочина. Божидар Ђукић, познати народни гуслар, снимио је касету по овој песми уносећи мање измене у текст песме. Радован Бећировић је тужио Божидара Ђукића због кршења ауторских права (уп. Томчић 2003: 185). Назив *Погибија Бранке Ђукић* јесте назив снимљене песме, те је због тога и познатији од правог назива. Више о песми се, осим у литератури (Томчић 2003), може наћи и на интернету: https://www.selo-velika.me/pogibija-branke-djukic/.

собом имају Црногорци. Стилистички гледано, наведени пример ејкона садржи три стилске фигуре, од којих је прва епитет, друга компарација док је трећа персонификација (*иступивши своје хладне груди/ Да заштити хареме и буле*!). Сходно томе, бедем је тврд, те као такав стоји пред Црногорцима. Интересантно је да се и ова врста хипотипозе среће на самом почетку песме, те да има важну улогу у композицији. Дескрипција служи наратору да ослика специфичне појаве, те да „уведе" читаоца у епски свет. Сликовитости овога примера у великој мери доприноси и крњи перфекат у предикату (*ко мрк облак опасао куле*).

Други пример ејкона уочен је у песми *Војвода Дрекале*. Наиме, наратор описује колибе у којима живи војвода Дрекале. Ејкону у овој песми претходи лоцирање војводе Дрекала. Истиче се да он живи „на граници два мала народа,/ Арнаута и Црногораца" (31). Помињањем планине алудира се на горштачки менталитет и особине њему својствене: храброст, борбеност, издржљивост и сл. Након ових стихова, следи ејкон који смо издвојили.

Шест колиба под планинским висом,/ Покривене јеловијем клисом,/ Ђе се кува и млијеко вари/ ту војвода уживаше стари (31)

У издвојеном примеру, осим епитета (*јеловијем* и *стари*), нема других стилских фигура. Пример ејкона је врло сажет и њиме је обухваћен само спољашњи изглед колиба. Међутим, на језичком плану код првог и другог стиха приметна је елизија реченичних чланова. У првом случају изостављен је предикат (*Шест колиба (налази се) под планинским висом*). У другом пак случају изостављен је део предиката (*Покривене (су) јеловијем клисом*). Такође, приметна је и појава таутологије[12] (*Ђе се кува и млијеко вари*).

Последњи пример ејкона можда најбоље сведочи о повезаности предмета са особинама њихових власника. Проналазимо га у песми *Морачки хајдуци*. Ево и стихова.

И скиде му бистра џевердара,/ вас од сребра и седефа чиста,/ Што је био Потурака Риста. (91)

Издвојени ејкон врло је сажет. Међутим, његова предметност у овом случају врло је језгровита: указује на социјални положај јунака у чијем је поседовању џефердар. Друго, оружје је ратни плен у овом контексту. Експресивности другога стиха доприноси и архаичан облик заменице *сав* (вас) у иницијалној реченичној позицији.

5. ПРАГМАТОГРАФИЈА

За прагматографију се поуздано може рећи да она представља најфреквентији вид хипотипозе у песмама Радована Бећировића. Под прагматографијом се подразумева „опис неке радње или акције човјекове" (Ковачевић 1998: 79). Будући да су епске песме наративног карактера, појава прагматографије је врло честа. Готово по правилу, сви ексцерпирани примери прагматографије одликују се динамичношћу. Ево првог примера прагматографије у којем је то уочљиво:

Запуцаше пушке из ендека,/ Стаде горе и планине јека,/ Јаве Турци овце без чактара/ Воде голе коње без самара/ И пси вију за празне торине,/ А дружина Омерова гине. (...) Пуца пушка, гора одлијеже/ А Клименте почеше да бјеже/ Већ на браве не окрећу главе/ Не познају планине и кланце/ Свуд сретају љуте Шекуларце. (*Чобанско гробље на планини Мокрој у Шекулару*, 82)

12 Таутологија „подразумева „гомилање" хомофункционалних јединица" (Ковачевић 2015: 191).

Семантичка компонента звучности приметна је у сваком реду ове прагматографије. Динамичност и звучност су махом последице употребе глагола у предикатима (*запуцати, јечати, јавити* (у значењу појавити) и сл.). При томе, у предикатима се појављују аорист (*Запуцаше пушке из ендека,/ Стаде горе и планине јека*) и презент (*Јаве Турци овце без чактара/ Воде голе коње без самара/ И пси вију за празне торине,/ А дружина Омерова гине. (...) Пуца пушка, гора одлијеже*). У овом примеру приметна је и појава јукстапозитивне интензификације. Ова врста интензификације појављује се у ситуацијама када „govorno lice nastoji da složenu rečenicu iskaže što je moguće prije" (Ћорац 1974: 248). Ова стилистичка појава уочена је у стиху *Пуца пушка, гора одлијеже.* Односно, изостављен је везник између двеју клауза, па то приповедање чини „živim, dinamičnim i slikovitim" (Ћорац 1974: 249).

У другој прагматографији истиче се изненадност појаве вранца. Ево и примера:

Но кад бану вранац Љубовића/ Под бијелу кулу Лакешића/ Сви сватови изишли да виде / ко на вранцу Љубовића иде. (45)

У овом примеру видљиво је да наратор као главну акцију истиче долазак коња чиме делимично држи у тајности главну информацију: ко је на коњу. Изненадности овога примера доприносе глагол у првом стиху (*Но кад бану вранац Љубовића*) и презентски облик глагола у трећем стиху (*Сви сватови изишли да виде*). Примери, дакле, показују да песник догађаје не жели само испричати слушаоцу, већ својом нарацијом жели деловати на емоционалну страну читаоца. Као и код других типова хипотипозе и код прагматографије је видљива емоционално-експресивна компонента. Захваљујући емоционално-експресивним елементима песме Радована Бећировића нису монотоне, већ увек изазивају осећања у слушаоцима у зависности од тематике песме (тугу, радост, одушевљење, стрепњу, забринутост, понос и сл.).

Последњи пример прагматографије издвојен је из песме *Зирка Кајовића*. И у овом примеру комуникативно тежиште је на изненадној појави јунака. Када се створе овакве епске ситуације, сваки наредни стих очекује се са нестрпљењем. Читалац бива заинтересован за догађаје који ће уследити.

Љути ускок Лопушина Вуче/ колиби се полако привуче/ На колиби одшкринута врата/ Виђе седам Кајовића брата. (58)

Осим епитета у овом примеру (*Љути ускок Лопушина Вуче*), приметна је и елизија реченичног члана, односно дела предиката у трећем стиху (*На колиби (су) одшкринута врата*).

Овде се не исцрпљују могућности проналажења прагматографије. Ову врсту хипотипозе релативно је лако препознати и пронаћи у анализираним песмама будући да се врло често појављује.

6. ДИЈАТИПОЗА

По фреквентности врло блиска прагматографији свакако је дијатипоза. Под дијатипозом се подразумева „опис других појава, пејзажа и атмосфере" (Ковачевић 1998: 73). Међу нашим примерима дијатипозе највише је описа пејзажа. Најчешће су то планински предели у којима живе јунаци или предели у којима су се одвијали догађаји. Дијатипоза се као и остале врсте хипотипозе често среће у уводним деловима песме. Тако песма *Војвода Илија Косорић и Мехмед паша Селмановић* почиње дијатипозом:

На крај дивне Језерске равнице / ће извире вода из главице/ ће у подне може да се смрачи/ ће планина громове привлачи,/ ће Дурмитор облацима смета/ и уздиже главу до планета/ Ће вукови дивокозе лове,/ Ту пашина вода ће се зове/ ће кошута долази да пије/ ће врх поља буковина крије/ Ту је Мрамор Косорић Илије. (133)

Опис у делима Радована Бећировића, како смо већ поменули, увек стоји у некаквој вези са јунаком или у вези са догађајима. Планински крај о којем песник пева, судећи по стиховима, изазива страх. Тек након описа, наратор открива у чему се огледа његова важност (*Ту је Мрамор Косорић Илије*). На стилистичком плану, приметна су анафорска понављања лексеме *ће*. Сликовитости и експресивности овога примера доприноси понављање исте синтаксичке конструкције (конструкције односне реченице) и употреба презентских облика глагола (*ће извире вода из главице/ ће планина громове привлачи/ ће Дурмитор облацима смета*).

Знатно сликовитије и експресивније приказане су временске непогоде у песми *Женидба бега Љубовића*. Оне, осим што представљају природну појаву, осликавају и Божији гнев који се појављује као вид успостављања правде, што је значајан разлог због којег се овај пример дијатипозе одликује обимношћу. Опис је утолико занимљивији што се односи на планинске пределе који су познати по временским неприликама. За разлику од претходних дијатипоза, овај пример не среће се у уводном делу песме и сведочи о појави дијатипозе унутар епских песама.

Грми, пуца, муње сијевају/ а планине пусте зијевају/ снијег пада, облаци се боре/ а планине диме ко да горе/ Ће је јутрос копна земља била/ сад не бише пролећела крила/ јер се због снијег у сметове/ да нагоди Ченгића зетове. (49)

Живост овога примера дијатипозе постигнута је избором глагола и њиховим гомилањем (*Грми, пуца, муње сијевају*), затим употребом презентског облика глагола и јукстапозитивном интензификацијом. Два стиха сведоче о јукстапозитивној интензификацији (*Грми, пуца, муње сијевају/ снијег пада, облаци се боре*).

Слика временских непогода свакако је једна од најуспешнијих хипотипоза Радована Бећировића. Описи пејзажа тј. дијатипозе представљају важну стилску одлику песникових песама.

7. ТОПОГРАФИЈА

Под топографијом се подразумева „опис неког стварног или замишљеног мјеста" (Ковачевић 1998: 77). У поезији Радована Бећировића, колико је нама познато, нема описа имагинарних места, већ су то најчешће описи планиских крајева Црне Горе. Друга специфичност топографије у Бећировићевим песмама огледа се у повезаности локалитета са ликовима и догађајима што условљава избор. Бећировићевим речима речено и упућено Црној Гори „не знам крша ни гудуру твоју, што немају историју своју". Управо она места „што имају историју своју" заузимају важне позиције у песмама. Најчешће описе локалитета срећемо у уводним деловима песама. Примера ради, тако почиње песма *Дјевојачки мрамор на Чакору*. Ево и почетних стихова:

На Чакору високој главици/ прије свиће него у равници/ прије свиће а доцније смрче/ облакове зачекују смрче/ У великом леду и снијегу/ ту се вуци и међеди легу/ тудије су кости од јунака/ много прије доласка Турака/ На Чакор је откад је свијета/ међа Црне Горе и Космета./ По овоме страшноме брijегу/ некад старе карауле бјегу/ и граница турска и каурска/ Тудије су аговали Турци/ Туда су се вијали хајдуци/ Тудије је чувена пустиња/ од вароши Пећи до Гусиња (Томчић 2003: 186).

Функција ове хипотипозе (топографије) јесте да упозна читаоца са страховитошћу планине Чакор. Осим тога, врло је приметно песниково одушевљење планинским амбијентом који вазда асоцира на снагу, опасност, чистоту и сл. Поред топографије у издвојеном примеру среће се прагматографија (*Тудије су аѓовали Турци)*. Ретроспективно приповедајући песник истиче трајност описаног амбијента. На стилистичком плану, издвојена топографија садржи неколико епитета (*висока, велики, страшни, старе*), затим апозитивну метафору (*високој ѓлавици*), те анафору (*прије свиће него у равници/ прије свиће а доцније смрче*).

Једна од најсликовитијих песама последњег епског барда свакако је песма *Руѓовска клисура*[13]. Особеност ове песме лежи у чињеници да велики њен део чини топографија која се састоји од бројних стилских фигура (хиперболе[14], компарације, персонификације и сл.). Живости ове песме увелико доприносе и глаголи у презенту (највећи број глагола је у презенту). Ево и текста песме:

> *Е каква је та планина љута/ довијек је пуна Арнаута/ Стоји рика лава и кошута/ сурљају се змије око пута/ Вуци вију међеди се криве/ Туда виле и змајеви живе/ Вире крши кроз облаке ѓоли/ Вјетар дува, жене се ђаволи./ Тутањ стоји ријеке Бистрице/ те сурвава брда и литице/ Букве ка да из облака висе/ Усред подне небо не види се/ Бор и јела ѓране смијешали/ Ка но двоје младо кад се шали/ Ту зимују јелени и срне/ Гнијезда се на јелама црне/ А иза њ ѓа танка смрча стоји/ као мајка кад дијете доји./ Ту се јеле врховима љубе,/ и Вук често окрвави зубе/ На све стране попадале кладе/ и причају за велике јаде/ Како су их муње поломиле/ А сестре им сунце заклониле./ Око пута кости на ѓомиле/ Од добријех коња и јунака/ Страх би било Краљевића Марка.* (108)

На стилистичком плану ове топографије, могу се издвојити хиперболе и то у следећим стиховима: *Туда виле и змајеви живе/ Усред подне небо не види се/ Око пута кости на ѓомиле.* Потом, препозната је компарација у наредним стиховима: *Букве ка да из облака висе/ Бор и јела ѓране смијешали/ Ка но двоје младо кад се шали/ А иза њ ѓа танка смрча стоји/ као мајка кад дијете доји.* Напослетку, уочава се персонификација: *Вјетар дува, жене се ђаволи/ Ту се јеле врховима љубе// На све стране попадале кладе/ и причају за велике јаде/ Како су их муње поломиле/ А сестре им сунце заклониле.* У некима од стихова ове топографије среће се и јукстапозитивна интензификација (*Вуци вију међеди се криве/ Вјетар дува, жене се ђаволи*.).

И у овом примеру епски песник настоји да прикаже страхоту Ругове. Осим издвојених стилских фигура, за представљање планине послужиле су му лексеме које у контекстима имају компоненту значења опасности (*страшни, Арнаути, крши, тутањ, лав, ђаво, вук, крв, кости* и сл.). Према томе, није случајна појава хиперболе у завршном стиху ове песме: *Страх би било Краљевића Марка.*

У Бећировићевим песмама срећу се топографије у којима је наглашен субјективни однос. Једна од таквих топографија нашла се у иницијалној позицији песме *Ђеле кули*. За разлику од осталих примера топографије, читава ова топографија у виду је апострофе[15]. У току описивања и код овог примера појављује се презент. Ево и стихова.

> *О, Крново, планино на ѓласу/ Не завиди ѓордоме Парнасу/ Нит је лепши нит на боље мјесто/ С тебе видим цар јунака престо/ .../ Изнад тебе лете Орлушине/ Поврх гроба Вука Лопушине/ Понеки му на мрамор почине/ Ка дијете на кости очине.* (137)

13 Песму *Руѓовска клисура* уз пратњу гусала извео је народни гуслар Властимир Бараћ и као таква доступна је на интернету: https://www.youtube.com/watch?v=RYL_G3IlfXg.

14 Хипербола је стилска фигура која подразумева да се нешто „s namjerom, da jače u oči pada, preko mjere umanjava ili uveličava" (Зима 1988: 64).

15 Апострофа је, према литератури (Живковић 2001), обраћање неживим стварима или лицима.

Заједничка одлика свих примера јесте усмереност на планинске пределе. Последњи пример нарочито сведочи о уношењу „неког доживљаја душе у вербалну слику" (Понгс 1978: 82), будући да је њиме исказано песниково одушевљење Крновом. Топографија се и у последњем контексту среће у иницијалној позицији. Односно, сва три примера топографије срећу се у уводним деловима песама.

8. ЕТОПЕЈА

Етопеја се у песмама Радована Бећировића одликује ниском фреквентношћу. Она се у односу на друге врсте хипотипозе врло ретко појављује о чему сведочи мали број ексцерпираних примера. У првом од њих описује се поздрављање кнеза и војвода. Сусревши се са кнезом Лазаром и војводама, Милица изражава поштовање савијањем ка земљи. Ево и стихова: *Цар јој тако науснице каже,/ Милица се црној земљи саже/ те поздрави кнеза и војводе.* (Косовска битка, 54).

Иако сажет, овај пример етопеје садржи перифразу, стилску фигуру која, према литератури (Ковачевић 2015), подразумева „вишечлани опис" (пр. *Милица се црној земљи саже* < поклони се). Други пример етопеје среће се у песми *Жеидба беґа Љубовића* и тиче се описа свадбених обичаја. Ево и примера:

> *Преґазише Травањ и Морињe/ Док сидоше поље ґдје почињe/ Онда пољем иґрају хатове/ а свадбару сеире сватове/ Чине Турци из кубура паљбу/ док дођоше свати под касабу/ Ту чинише до поноћи свадбу / Триста свата оста на конаку,/ у староме Ченґића оџаку.* (46)

Ова етопеја у свом саставу не садржи друге стилске фигуре, те се заснива на саопштавању о свадбарским обичајима. Занимљиво је да се и код етопеје срећу презентски облици.

Последња етопеја је врло занимљива будући да саопштава о укорењеном српском обичају: нарицању. О укорењености овога обичаја најбоље сведоче тужбалице које заузимају важно место у српској народној књижевности. Ево и стихова:

> *Седам сина има да је служи/ ал довијек за Стеваном тужи./ Жали сина жали брата Рада/ што не маше од срца евлада.* (*Поґибија Петра Кршикапе*, 146)

Осим што ове етопеје представљају описе обичаја (углавном српских изузев другог примера), оне су истовремено и референце на српску културу. За разумевање сваке од њих потребно је познавање српских обичаја. Нарочито је то важно у последњем примеру у којем се говори о обичају који је махом ишчезао у градским срединама, док га у сеоским срединама чувају старије жене.

9. ЗАКЉУЧАК

У анализираним песмама уочени су сви типови хипотипозе. Спроведена стилистичка анализа показала је да су поједине врсте хипотипозе, у првом реду ефикција и топографија, композиционо условљене. Анализирани примери показују да се ове две врсте хипотипозе налазе у уводним деловима песама и имају важну композиону улогу. Такође, и дијатипоза се врло често среће у уводном делу песме, али будући да постоје примери њене употребе и ван уводног дела, не можемо рећи да је композиционо условљена. Оне служе песнику да представи главне ликове, односно важна места која су у вези са тематиком о којој песник пева. По обиму су највеће ефикција, дијатипоза и топографија, што значи да песник највише пажње поклања ликовима, пејзажима и местима. Приликом описивања ликова истичу се особине поштоване у епском свету. Када се описују пејзажи ни у једном од приме-

ра не истиче се лепота тих пејзажа, већ се у сваком од њих истичу страховитост, опасност и значај који је тај предео имао током времена. Највећи број хипотипоза састоји се од двеју или више стилских фигура, што уз друге језичке поступке доприноси експресивности тих хипотипоза. Иако је распоред стилских фигура унутар хипотипоза слободан, примећује се учесталост појединих стилских фигура у оквиру одређених типова хипотипозе. Тако се епитет, метафора и компарација најчешће јављају у оквиру ефикције, док се у оквиру дијатипозе и топографије најчешће појављује хипербола. Приметно је да се у песмама осим хипотипоза које се односе на спољашњост среће и патопеја (опис психолошког стања), што је врло интересантно будући да су песме Радована Бећировића превасходно епског карактера. Појава патопеје може се сматрати одликом песниковог стила. По фреквентности, најфреквентнија је прагматографија, што је очекивано јер се ради о епским песама. Осим ње, топографија се врло често појављује. Појава ејкона у анализираним песмама у вези је са представљањем ликова. Осликавајући предмете, песник осликава и своје јунаке. Стилистички су најуспешније топографија, дијатипоза и ефикција. Код свих врста хипотипозе најчешће се презент појављује. Такође, повремено се појављују тонска и јукстапозитивна интензификација, које доприносе сликовитости и експресивности хипотипоза.

Извори

Бећировић 2011: Р. Бећировић, *Горски престо*, Подгорица: Октоих.

Бећировић 2011: Р. Бећировић, *Царев лаз*, Подгорица: Октоих.

Бећировић 2011: Р. Бећировић, *Поломљене сабље*, Подгорица: Октоих.

Томчић 2003: В. Томчић, *Робовао код девет владара хранио се с куке од кантара*, Београд: Стручна књига.

Литература

Алексић 2017: Б. Алексић, *Стваралачки феномен Радован Бећировић*, Никшић: Институт за српску културу.

Виноградов 1971: V. Vinogradov, *Stilistika i poetika*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.

Живковић 2001: Д. Живковић, *Теорија књижевности са теоријом писмености*, Београд: Драганић.

Зима 1988: Л. Зима, *Фигуре у нашем народном пјеништву*, Загреб: Глобус.

Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Стилске фигуре и књижевни текст*, Београд: Требник.

Ковачевић 2015: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Београд: Јасен.

Марић 2003: М. Марић, *Старац Радован или феномен песничке популарности*, Нови Сад: Душан Марић.

Симоновић 2011: Б. Симоновић, *Од млинара до барда*, Подгорица: Октоих.

Солар 1989: М. Солар, *Теорија књижевности*, Загреб: Школска књига.

Томчић 2003: В. Томчић, *Робовао код девет владара хранио се с куке од кантара*, Београд: Стручна књига.

Ћорац 1974: M. Ćorac, *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd: Naučna knjiga.

Шутић 1978: М. Шутић, *Песничка слика*, Београд: Институт за књижевност и уметност.

ГИПОТИПОЗА В ПЕСНЯХ РАДОВАНА БЕЧИРОВИЧА ТРЕБЕШКОГ

Резюме

В данной статье рассматриваются гипотипози в песнях Радована Бечировича. Выделяться примеры гипотипоз и рассматриваются стилистические особенности выделенных примеров. Целью данной работы является определение существования различных видов гипотипоз в песнях Радована Бечировича и описание их характеристик. Особое внимание уделяется взаимосвязи между гипотипозом и контекстом, в котором он возникает. Проведений анализ показал что в песнях Радована Бечировича можно найти все видов гипотипоз перечисленые в литературе: визуальное описание, описание сюжета, описание психологического состояния, описание обычаев, описание физического объекта, описание топоса, описания других явлений, чаще всего пейзажей.

Ключевые слова: Радован Бечирович, гипотипоз, эфикция, прагматография, патопея, этопея, эйкон, топография, диатипоз

Арсеније М. Сретковић

IV ЛЕКСИЧКОСЕМАНТИЧКА И СИНТАКСИЧКА ПРОУЧАВАЊА

81'367.4
811.163.41'367.4

Марија М. Милојевић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ОСНОВНА ФОРМАЛНА И САДРЖИНСКА ОБЕЛЕЖЈА ЛЕКСИЧКИХ КОЛОКАЦИЈА

Предмет овог рада представљају колокације као специфични лексички спојеви. Како у стручној литератури још увек није формулисана јединствена дефиниција колокација, основна намера нам је да проникнемо у њихове формалне и садржинске одлике, како бисмо се приближили што конкретнијем одређењу колокација. Циљ нам је да утврдимо „тачке спотицања" на путу проучавања колокација, а то чинимо из перспективе њихових семантичких обележја, која представљају кључне моменте у процесу њиховог формирања.

Кључне речи: колокације, колокати, колокабилност лексема, семантичка компатибилност, колокациони опсег

1. Теоријско-методолошки оквир

Предмет овог рада представљају **колокације**, специфичне вишелексемске јединице, које су предмет лексиколошких и уже фразеолошких проучавања. Ипак, у свету лингвистике подељени су ставови у вези са теоријским одређењем колокација, с обзиром на чињеницу да оне нису фразеолошке јединице у ужем смислу. С друге стране, колокације представљају специфичне спојеве које изворни говорници усвајају и аутоматски репродукују баш као и праве фразеологизме, тако да ставови који колокације издвајају из домена фразеологије нису сасвим оправдани.

Сам термин **колокација** први је увео енглески лингвиста Ферт (John Ruperth Firt), и тај термин се односи конкретно на лексичке колокације. Лексичке колокације треба разликовати од граматичких, којима је Ферт такође дао назив – **колигације**. Предмет овог рада су искључиво лексичке колокације.

Уопштено говорећи, реч је о устаљеном споју двеју или више лексема, који се у говорном и писаном језику чешће употребљава него неки други. Такви спојеви се налазе унутар лексичког система једног језика, изворни говорници их перципирају као логични израз и радије их користе од других језичких конструкција. Ово би био најопштији приступ томе шта колокације јесу, али њихова универзална дефиниција до овог момента није утврђена.

Ауторка Стојичић (2010: 32) је мишљења да општеважећа дефиниција треба обухватити општа формална и садржинска својства како би се њоме истакла разлика између колокација и других синтагматских спојева, јер, како наводи, та разлика у литератури још није прецизно одређена. Управо због тога, неопходно је сагледати сва релевантна својства ових лексичких конструкција и међу њима издвојити оне суштински важне које детерминишу колокацију као јединствени лексички спој. Пејовић (2010: 19) запажа учесталост комбинације одређених спојева као обележје које се у стручној литератури на глобалном плану нарочито

1 hispanista84@gmail.com

издваја поред осталих што је, према мишљењу ауторке, неоправдано с обзиром на то да нису све учестале комбинације речи уједно и колокације.

Како прецизно дефинисање колокација представља изузетно комплексан подухват, у овом раду настојимо да сагледавањем општих одлика дамо скромни допринос тако што већим делом усмеравамо пажњу на колокације у српском језику. Структурно, рад смо поделили на три дела. Крећемо најпре од формалне поделе, при чему поредимо предлоге двају домаћих аутора у погледу класификације њихове синтагматске структуре. Након представљања формалних типова колокација, у другом делу рада бавимо се теоријом садржинских, односно семантичких обележја колокација с обзиром на чињеницу да су управо специфичности семантичких својства она обележја која ове лексичке спојеве разликују у односу на слободне синтагме с једне, и у односу на вишелексемске идиоматске изразе као фразеолошке јединице у ужем смислу с друге стране. Напослетку смо издвојили сегмент у коме, уместо класичног закључка, покушавамо да одгонетнемо разлику између колокација и слободних синтагматских спојева, испитујући семантичке вредности саставних лексема колокације и тиме отварамо врата неким даљим истраживањима.

2. Саставни елементи колокације

Да би се одредила формална категорија колокација, најпре је неопходно одредити њен главни (управни) и подређени члан. Чланови који чине конституенте колокација у стручној литератури називају се **примарни** и **секундарни колокат**, и од њиховог семантичког односа зависи формална категорија колокација, односно одређење којем типу припадају.

Питање колоцирања лексема у теорији је отворено, имајући у виду да у литератури генерално постоје прилично неусаглашени ставови у погледу смера колоцирања и да ли уопште треба прихватити теорију надређеног и подређеног колоката.

Ипак, аутори на које смо се позвали у овом раду мишљења су да хијерархија међу колокатима постоји. У складу с тим, Прћић (2008: 151) тврди да се: „они обично налазе у хијерархијском односу, при чему један од њих, примарни, наступа као тежиште колокације и главни носилац значења, док га онај други, секундарни, поближе одређује". Ауторка Пејовић (2010: 19) образлаже да су колокације „ограничене комбинације речи где један елемент бира други и одређује га додељујући му ону значењску нијансу која се манифестује само у тој одређеној колокацији". Ауторка Дражић (2014: 73) такође примарни колокат дефинише као „носиоца колокацијске везе" којег секундарни „детерминише".

Ови ставови начелно не негирају тврдњу да лексеме колоцирају у оба смера, већ наглашавају емитовање снажније привлачности примарног колоката, чији смисао пак одређује секундарни колокат.

3. Формална класификација лексичких колокација у српском језику

Лексичке колокације заснивају се на односу примарног и секундарног колоката, што значи да се тек ближим увидом у семантички однос који два колоката остварују може утврдити о којој категорији колокација је реч. У домаћој литератури, као референтна класификација лексичких колокација обично се узима она коју је дао Прћић (2008: 152–153), те и ми крећемо од те поделе:

- **Именица + глагол**: примарни колокат је **именица као субјекат**, док секундарни колокат казује шта та именица обично ради (*срце куца, звезде светлуцају*);
- **Глагол + именица**: примарни колокат је **именица као објекат**, док секундарни казује шта се с тим објектом типично ради (*стећи искуство*, *оборити рекорд*);
- **Придев + именица**: примарни колокат је **именица**, док секундарни казује какво се својство типично манифестује (*чиста савест*, *несносна врућина*);
- **Глагол + прилог**: примарни колокат је **глагол**, док секундарни казује како се нешто типично ради (*глатко одбити*, *буквално превести*);
- **Прилог + придев**: примарни колокат је **придев**, док секундарни казује како се дато својство типично манифестује (*лако запаљив*, *беспрекорно одевен*);
- **Именица у номинативу + именица у генитиву**: примарни колокат је **друга именица**, док секундарни казује типичан део или типичну групу онога што је њоме изражено (*влат траве*, *рој пчела*).

Стојичић (2010: 50) наводи још четири типа лексичких колокација, али без ближих објашњења. На основу семантичког односа између двају колоката, покушаћемо да утврдимо који колокат је примаран. То су:

- **Именица + именица**: *агент владе, гонич стоке, кора дрвета, пас луталица, узгајач коња, весник пролећа, возач почетник, змија отровница;*

Код поделе коју је дала Стојичић примећујемо извесне разлике у погледу колокације типа **именица + именица** у односу на Прћићеву поделу исте структуре. Наиме, код Стојичић прва именица која стоји у номинативу је примарни колокат, док друга, која може бити у номинативу или генитиву, има атрибутивну функцију у односу на прву која представља субјекат, те представља секундарни колокат јер врши функцију детерминатора. Као именички атрибут друга именица: „сужава значење исказано првом именицом, као главном речи" (Станојчић и Поповић 1992: 255).

Међутим, код Прћићеве синтагме коју творе две именице, генитив друге именице је партитивни генитив, те именица у номинативу представља секундарни колокат јер ближе одређује именицу у генитиву.

- **Глагол + придев**: *држати будним, сматрати кривим, показати се корисним, правити се невешт, прогласити невиним*;

Овде примећујемо извесне граматичке особености синтагми које би могле да наведу на закључак да је глагол примарни колокат, са чим се не слажемо. Наиме, код колокације типа **глагол + придев**, придев у инструменталу или номинативу овде је у функцији допунског предикатива прелазном семикопулативном глаголу непотпуног значења: „допунски предикатив је именска (именичка или придевска) јединица која надопуњава непрелазни или прелазни неправи копулативни глагол, чиме се њен садржај посредно приписује субјекту, односно објекту" (Станојчић и Поповић 1992: 228).

Са синтаксичке тачке гледишта ради се, дакле, о глаголској синтагми, где глагол фигурира као главни конституент синтагме. Међутим, посматрано из угла семантике, реч је о непунозначном глаголу који стоји уз придев чија се пуноћа значења не доводи у питање, али што не значи да та пунозначност не може да се изнијансира. Односно, са аспекта синтаксе, придев врши функцију допуне глаголу, док са семантичког аспекта глагол конкретизује смисао придева.

Примера ради, није исто *сматрати кривим* и *прогласити кривим*, као што није исто *показати се невешт* и *правити се невешт*. Ако некога сматрамо кривим, не значи да он то и јесте, али ако га на пример суд прогласи кривим, вероватно је заистински крив. *Правити се невешт*, углавном значи да то није, али ако се неко *покаже невештим*, већа је вероватноћа да јесте.

Према томе, ако кренемо од правила да је секундарни колокат значењски детерминатор, тј. ближе одређује значење примарног, онда долазимо до закључка да код колокација облика **глагол + придев** главни колокат представља **придев**, а глагол секундарни.

- **Придев + придев**: *мртав уморан, мртав пијан*;

У оваквој комбинацији два придева лако је закључити да је **други придев** у функцији примарног колоката. Први придев је употребљен у пренесеном значењу чији је смисао идентичан прилогу интензификатору *врло*, што ову класификацију ауторке Стојичић изједначава са категоријом коју је навео Прћић: **прилог + придев**, при чему објашњава да „секундарни (колокат) казује како се дато својство типично манифестује".

- **Прилог + прилог***: изузетно брзо, необично лепо, превише гласно, помало сетно*.

Слично претходно наведеном синтагматском типу, и овде се сусрећемо са прилогом интензификатором. Код колокација конструкције **прилог + прилог**, очигледно је да је примарни колокат други прилог (**прилог за начин**), док први, који се јавља као секундарни колокат, конкретизује значење прилога за начин у погледу степена испољавања начина неког стања или збивања.

4. Садржинске одлике колокација

4.1. Колокације између слободних синтагми и идиома

Како колокације представљају фразеолошке јединице, некада их није лако разликовати од идиоматских конструкција са једне, и слободних синтагми са друге стране.

За Дражић (2014: 17) колокације су „деликатни гранични појас који је у додиру са два крајња домена: слободни лексички спојеви и потпуно ограничене, затворене везе: идиоми". Пејовић (2010: 20) наглашава чињеницу да су то „јединице складиштене у менталном лексикону изворних говорника", што нам говори да су за разлику од слободних синтагми, колокације више засноване на концептуалном систему изворних говорника одређеног језика, као уосталом и идиоми који представљају фразеологизме у ужем смислу, због чега је реално очекивати да и колокације попут идиома имају конотативну димензију. Стојичић (2010: 41), пак истиче да и колокације могу имати пренесено значење, само, не као целокупна фраза као што је то случај са идиомима, већ само један њен елемент, а као један од примера колокације са пренесеним значењем наводи *амбис живота* и образлаже: „у колокацији а*мбис живота* именица *амбис* реализује пренесено значење *пропаст*, у коме се удружује са речима за апстрактне појмове, каква је именица *живот*" (Стојичић 2012: 261). Овом примеру можемо додати и колокације са којима смо се сусрели у одељку **3.**: *мртав пијан* и *мртав уморан* при чему лексема *мртав* манифестује своје конотативно значење, које је идентично денотативном значењу прилога интензификатора *врло*.

Ипак, дефинисати границу између колокација и фразеологизама као сложених лексичких спојева није сасвим једноставно. Прћић је предложио дефи-

ницију којом је указао на поједине кључне садржинске елементе, којима ћемо се детаљно посветити у наставку рада. Он каже:

> „...уколико одређени лексички спој манифестује могућу или минималну заменљивост, релативно слабу постојаност, те прозирност, у питању је композитиван и тиме дифузан спој, који ће се овде називати 'колокацијом'. Уколико се, с друге стране код лексичког споја уочава немогућа минимална заменљивост, релативно висока постојаност, те непрозирност, у питању је идиоматизован и тиме компактан спој који ће се овде називати 'идиомом'" (Прћић 2008: 148).

Ова дефиниција као одлучујуће детерминанте у разликовању идиоматских и колокацијских сложених лексичких конструкција, ставља у први план три садржинска обележја, која се у различитом степену манифестују код идиома и колокација, а то су: **постојаност**, **заменљивост** и **прозирност**.

4.2. Постојаност (стабилност)

Постојаност или стабилност је обележје колокација које се „односи на могућност подвргавања целине трансформацијама (број, глаголско време/вид/стање, промена морфосинтактичке класе, тематска организација реченице итд.), (...) разликују се спојеви од релативно високе до релативно слабе постојаности" (Прћић 2008: 147). Постојаност је, дакле, формално-садржинско обележје.

4.3. Прозирност (композиционалност)

За разлику од колокација „слободни спојеви се схватају као спојеви над којима не делују готово никаква семантичка ограничења. С друге стране, идиом је описан као устаљени спој лексема и његово значење се не може одредити на основу значења чланова" Стојичић (2010: 36). Сваку лексему унутар слободне синтагме одликује висок степен аутономије, што њеним лексемама даје могућност да задрже своја значења и ван синтагматског споја, док је супротно томе, код идиоматичних синтагми присутна висока међузависност саставних елемената, који због емитовања фигуративног значења умањују способност предвиђања укупног значења фразеолошког израза. Слично је и са колокацијама које у себи садрже један члан код ког се манифестује фигуративно значење. Могућност предвиђања укупног значења синтагме на основу њених саставних елемената Прћић (2008: 147) назива **прозирност**, мада је у стручној литератури често присутан назив **композиционалност**, али и **транспарентност**.

Пејовић (2010: 97) користи термин **композицоналност** и нешто детаљније говори о **композиционалним** (потпуно транспарентним) и **делимично композиционалним колокацијама**, при чему образлаже да се композиционалност колокација огледа у примарном значењу обају колоката: *прећи улицу*, *упалити светло*, *играти фудбал*, а делимична композиционалност у фигуративном значењу секундарног колоката: *развејати сумње*, *утолити/угасити жеђ*[2].

4.3.1. Семантичка специјализација

Делимично композиционалне колокације се граниче са фразеологизмима јер је један од њихових чланова употребљен у фигуративном значењу што је, из-

2 У оригиналу: *cruzar la calle*, *encender la luz*, *jugar al fútbol*, *despejar dudas, calmar/apagar la sed*. Дати примери пуким случајем представљају апсолутне преводне еквиваленте на релацији шпанског и српског језика, те смо их навели као пример, мада у већини случајева колокације са J1 није могуће калкирати на J2.

међу осталог, чест случај са колокацијама које у себи садрже мисаону именицу, као на пример: *тешке оптужбе*, *тешке муке*, *дубок сан*, *дубоке мисли*... Насупрот делимично композиционалним, постоје колокације са конкретним именицама: *тешко бреме*, *дубок вир*, што нам јасно показује да је прозирност целовитог значења колокације тесно повезана са **сужавањем значења** њених саставних лексема. **Семантичко сужавање** је својство лексема у синтагми и лексема уопште, које се у стручној литератури означава и као **семантичка специјализација**.

Пејовић (2010: 98) наводи примере *одиграти утакмицу* (фудбалску) и *одиграти улогу* (глумачку или животну), из чега следи да лексема *одиграти* емитује два потпуно различита смисла. У колокацији *одиграти утакмицу* остварено је сужавање на примарно значење глагола *одиграти*. С друге стране, колокација *одиграти улогу* може се схватити двојако. Ако је значење глагола денотативно, онда је значење колокације сужено на смисао *одиграти глумачку улогу*. Ако се пак *одиграти* односи на некакву животну улогу, онда је значење глагола фигуративно, те ће ова колокација тек у зависности од контекста емитовати потпуну или делимичну прозирност.

4.4. Заменљивост (колокациони опсег)

Заменљивост је својство које говори о ограничењима у комбиновању саставних елемената колокације. Заменљивост колоката се утврђује на основу параметра који се у литератури обележава као **колокациони опсег**. Према колокационом опсегу, колокације се могу поделити на: **отворене**, (одликује их широк колокациони опсег), **ограничене**, (одликује их умерени колокациони опсег) и **везане** (одликује их уски колокациони опсег) (Прћић 2008: 155–156). У зависности од семантичког потенцијала, примарни колокат има способност да привуче већи или мањи број секундарних колоката (Дражић 214: 73).

Отворене колокације јесу оне код којих главна лексема може да привуче већи број подређених и управо због валентности примарног колоката, оне се граниче са слободним синтагмама. Све подређене лексеме које представљају праве синониме или синониме у контексту могу са главном лексемом формирати колокацију, под условом да је такав лексички спој устаљен у говору:

- *интерпретирати/тумачити/одиграти/одглумити улогу*;
- *беспрекорно/пристојно/савршено/елегантно одевен*;
- *звезде трепере/светлуцају/сјаје/сијају*;
- *пожар пламти/букти/дивља/бесни*;
- *чврст/јак/непоколебљив карактер*...

Како се могућност комбиновања лексема сужава**, колокације** постају **ограничене**, а њихов колокациони опсег умеренији. То значи да се само они синоними секундарног колоката, који са примарним формирају језичку конструкцију којој најчешће прибегавају изворни говорници, могу сматрати елементом колокације. Уколико синоним секундарног колоката не формира са примарним устаљени лексички спој, онда се ради о слободној синтагми:

- *опростити/отписати дуг* : (занемарити дуг);
- *дословно/буквално превести* : (равно превести);
- *весник/гласник пролећа* : (најављивач пролећа);
- *донети/усвојити закон* : (поставити закон);
- *чиста/мирна савест* : (смирена савест)...

Код **везаних колокација** избор секундарног колоката, своди се практично на једну лексему. Оне показују висок степен међузависности колоката и ако би лексему која фигурира као секундарни колокат заменили њеним синонимом, то би и даље био разумљив исказ, али не би била **устаљена конструкција у говору**. Због те особености, колокације уског и умереног опсега представљају мерило језичке компетенције неизворних говорника:

- *навити сат* : (подесити сат);
- *изгубити наду* : (оставити наду);
- *ђак првак* : (ученик првак);
- *чопор паса* : (група паса);
- *здрав разум* : (нормалан разум)...

4.5. Колокабилност

Најважније својство колокација представља способност удруживања њених саставних елемената која се у стручној терминологији назива **колокабилност**. Стојичић (2012: 260) наводи да колокације могу образовати само речи компатибилних значења чије се удруживање не би косило са реалношћу и људским поимањем стварности. Другим речима, да би се остварила колокабилност, тј. да би се створила могућност уласка две лексеме у колокацијски спој, основни предуслов је њихова семантичка компатибилност, али исто тако и испуњење одређених прагматичких услова.

Семантичко обележје које условљава компатибилност двају колоката Прћић назива дијагностичким обележјем: „свако уланчавање лексема изводиво је само уколико посматране лексеме деле бар једно међусобно удруживо, тј. компатибилно дијагностичко обележје[3]". Ову констатацију илуструје примерима из лексичко-семантичког окружења глагола *пити*, при чему се као основно заједничко дескриптивно обележје које треба садржати лексема да би са поменутим глаголом остварила колокацијски однос, наводи сема 'течан': *пити кафу/воду/чај/вино/виски...* Међутим, имајући у виду да није свака течност погодна за конзумацију: *пити бензин/сирће...*, да би нека лексема колоцирала са глаголом *пити*, осим семе 'течан', мора садржати и дескриптивно обележје 'ваљан за пиће'. Исто тако, овај аутор указује и на важност сагледавања прагматичких чинилаца, јер понекад ванјезички утицаји не дозвољавају могућност да две семантички компатибилне лексеме оформе колокацију, што је уочљиво на примеру *пити супу**. Ова синтагма не може бити колокација, јер без обзира на чињеницу да именица *супа* садржи неопходне семе које јој дозвољавају да колоцира са глаголом *пити*, прилику да лексеме *супа* и *пити* сачине колокацију спречава то што међу изворним говорницима српског језика влада уврежено схватање да се супа једе, тако да са прагматичког становишта именица *супа* захтева глагол *јести* (Прћић 2008: 149).

5. Анализа колокабилности

Теорија каже да одређене лексеме поседују широк опсег колоцирања. Међутим, намеће се питање да ли су све устаљене комбинације заиста колокације, или су то само оне комбинације које остварују најприснију семантичку везу. Који

3 Дијагностичко облежје је термин којим аутор означава дескриптивно обележје више семантичке релевантности: „[б]удући да одражавају типична, семантички релевантна својства одговарајућег ванјезичког ентитета, оваква обележја имају дијагностичку улогу при утврђивању смисла сваке лексеме" (Прћић 2008: 52).

су то релевантни критеријуми на основу којих можемо засигурно тврдити да је одређени спој колокација а други не? Да ли је од пресудне важности семантичка специјализација или је устаљеност израза релевантнији критеријум? Да ли је колокација само *одглумити улогу* или се *улога* у комбинацији са глаголима *интерпретирати/тумачити/одиграти* подједнако може сматрати колокацијом, односно, да ли је неопходно успоставити некакву хијерархију у теорији колокација која би поставила јасну границу између слободних и фиксних комбинација, и која би дала конкретан одговор на питање шта јесте, а шта није колокација? Ово су само нека од суштинских питања којима би се требало детаљно позабавити на путу успостављања универзалне дефиниције.

Да бисмо продубили тему, приступамо огледу који се односи на семантичку анализу саставних елемената насумично одабраних синтагми, чији се саставни елементи могу преплитати, а да притом не изгубе смисленост: *испалити метак/гранату/ракету* и *лансирати метак/гранату/ракету*. Код датих комбинација, намећу се питања да ли именице мењају смисао уколико замене глагол уз који стоје, иако се на први поглед чини да је реч о апсолутним синонимима и оно главно – да ли су све смислене синтагматске комбинације датих глагола и именица уједно и колокације? Стојичић (2010: 33) у вези с тим каже да се: „на основу непосредног лексичког окружења једне лексеме не може тврдити да све јединице из њеног окружења уобичајено и често с њом ступају у колокацијски однос". Смислена повезаност лексема само отвара пут ка њиховој колокабилности, а хоће ли две семантички компатибилне лексеме постати колокација зависи од низа околности, пре свега, ванјезичких. Прћић (2008: 150) наглашава да: „колокабилност пројектује оствариве (потенцијалне) колокације, од којих само неке постају остварене (стварне), а касније евентуално и устаљене".

За квалитетније одговоре потребно је најпре утврдити примарно лексичко значење датих глагола. Према Речнику српског језика, под одредницом *испалити* као примарно значење стоји: „активирати, ставити у дејство ватрено оружје, експлозив и слично" (РСЈ 2011: 468), из чега следи да именице *метак* и *граната* остварују семантичку компатибилност са глаголом уз који стоје, што им дозвољава да уђу у колокацијски однос. Потом, имамо и глагол *лансирати* који у извесном контексту представља синоним за глагол *испалити*. Речник о глаголу *лансирати* каже: „избаци(ва)ти помоћу нарочитих уређаја пројектиле различите намене" (РСЈ 2011: 612), из чега произилази да им је заједничка сема 'избацити', што је уједно и „дијагностичко обележје" обају глагола који дозвољавају да се удруже са датим именицама. Према томе, *метак* и *граната* остварују тесну колокацијску везу са глаголом *испалити* и уколико се *ракета* односи на балистичку ракету, односно *гранату*, онда и њу у потпуности одликује семантичка компатибилност са глаголом *испалити*. Исто важи и за *ракету* уколико је њено право значење *ватромет* (*ватрометна ракета*), јер ако се *ватромет испаљује*, онда се и *ракета испаљује*. Међутим, уколико именица *ракета* стоји уз глагол *лансирати*, онда би то могла бити колокација, где *ракета* има конкретно значење *свемирска ракета*, имајући у виду да је основно дескриптивно обележје свемирске ракете могућност да се *лансира*. У овом случају се значење именице *ракета* сужава на смисао *свемирска ракета*, из чега произилази да *лансирати ракету* и *испалити ракету* генеришу потпуно другачија значења. Као изворни говорници српског језика, лако нам је препознати да глагол *лансирати*, иако смислено подобан, нема дијагностичко обележје 'отварање ватре', као што је то случај са глаголом *испалити*, са којима пројектили из ватреног оружја остварују

већу семантичку компатибилност. На основу тога можемо закључити да лексички спојеви: *испалити метак*, *испалити гранату* и *испалити ракету* (балистичку или ватрометну) засигурно јесу колокације јер код ових колоката постоји и сужавање значења у контексту и устаљеност у употреби, што можемо рећи и за синтагму *лансирати ракету* (свемирску).

Ипак, и даље остаје недоречено да ли синтагме *лансирати метак* и *лансирати гранату* можемо сврстати у колокације ако глаголу недостаје најважнија сема 'отварање ватре', иако међу изворним говорницима постоји релативно солидна устаљеност датих израза. Мишљења смо да решење за ову недоумицу лежи, пре свега, у компоненцијалној анализи, при чему би од пресудног значаја за разграничавање колокација од слободних синтагми била хијерархија дескриптивних обележја која везују саставне лексеме колокације.

Извори

Матица српска: РСЈ Нови Сад: Матица српска, 2011.

Литература

Дражић 2014: Јасмина Дражић, *Лексичке и граматичке колокације у српском језику,* Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014.

Пејовић 2010: Анђелка Пејовић, *La colocabilidad de los verbos en español con ejemplos contrastivos en serbio,* Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2010.

Прћић 2008: Твртко Прћић *Семантика и прагматика речи,* Филозофски факултет, Нови Сад, 2008.

Станојчић, Поповић 1992: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Граматика српског језика,* Завод за уџбенике и наставна средства Београд, Завод за уџбенике и наставна средства Нови Сад, 1992.

Стојичић 2010: Виолета Стојичић *Теорија колокаија,* Задужбина Андријевић, Београд, 2010.

Стојичић 2012: Виолета Стојичић *Синтагма и структурна својства колокација,* ФИЛОЛОГ часопис за језик, књижевност и културу, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци V/2012.

LOS RASGOS FORMALES Y SEMÁNTICOS PRIMORDIALES DE LAS COLOCACIONES DEL IDIOMA SERBIO

Resumen

El tema de este trabajo son las unidades léxicas específicas, denominadas colocaciones. Como aún no se ha establecido una definición única al respecto de las colocaciones, queremos intentar a penetrar dentro de sus características formales y semánticas, con el fin de acercarnos lo más posible a la determinación de sus límites. El objetivo principal es detectar los "escollos" en el camino del estudio de las colocaciones y lo llevamos a cabo desde el punto de vista de sus rasgos semánticos, los que representan los puntos clave en el proceso de la formación de las colocaciones.

Palabras claves: las colocaciones, los colocados, la colocabilidad, el vínculo semántico, el radio colocacional

Marija M. Milojević

811.112.2'373.7:811.163.41'373.7

Марија В. Шуњеварић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА ФРАЗЕОЛОШКИХ ПАРОВА ПРИДЕВА У НЕМАЧКОМ И ЊИХОВИХ ЕКВИВАЛЕНАТА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет истраживања представљају фразеолошки парови придева у немачком и њихови преводни еквиваленти у српском језику. Циљ је да се испита како се ове конструкције могу превести на српски језик и шта утиче на начин њиховог превођења. Испитивање је спроведено на корпусу који чине текстови публицистичког стила, коришћењем квалитативне контрастивне анализе. Упоређивањем ових двају језичких система стичемо увид у чињеницу да еквивалентност ових израза зависи од њихових морфосинтаксичких, лексичких и семантичких обележја, па се самим тим не могу превести увек као парови речи. Будући да ове конструкције чине саставни део језика, њихово познавање не само да олакшава разумевање текста него нас и упознаје са самим језиком.

Кључне речи: фразеолошки парови придева, контрастивна анализа, еквивалентност, немачки језик, српски језик, морфосинтакса, лексика, семантика

1. Увод

Фразеологизми представљају непрегледно богатство многих језика. Они преносе поруку на сликовит начин и пружају увид у језичку разноврсност. Посебно су доминантни фразеолошки парови речи, који заузимају значајно место у писаном језику. Због своје специфичне структуре и разноврсних значења која могу имати, ове конструкције дају исказу креативну димензију и привлаче пажњу читалаца. Оне у себи обједињују сва обележја једног језика.

Рад се бави фразеолошким паровима придева у немачком и њиховим еквивалентима у српском језику. Циљ рада јесте да се испита како се фразеолошки парови речи могу превести на српски језик и шта утиче на начин њиховог превођења. Посебна пажња посвећена је њиховој структури, врсти значења, речима од којих су састављени и типовима еквивалентности. Из анализе ће бити изостављени они придеви који имају прилошку функцију. Будући да су ове конструкције у новинским текстовима неизоставно средство изражавања, корпус рада чине чланци из новина *Die Zeit* и *Der Tagesspiegel*. У анализу је укључено двадесет примера фразеолошких парова придева извучених из електронског корпуса DWDS.

Фразеолошки парови речи су анализирани методом квалитативне контрастивне анализе. Контрастивна анализа двају језика је од изузетне важности јер се на тај начин упоређују два језичка система, откривају се њихове законитости и еквивалентни изрази. У анализи се полази од идеје да се ове конструкције не преводе увек као парови речи, односно да њихово значење не мора да буде изведено из значења њихових компоненти. Анализом фразеолошких парова сагледавамо њихов лексички састав, морфосинтаксичка и семантичка обележја.

Рад се састоји из два дела: теоријског и практичног. У теоријском делу се најпре пружа увид у предмет и обележја фразеологије, а затим се приказују карактеристике фразеолошких парова. У практичном делу рада извучени су примери

1 marijasunjevaric9@gmail.com

из новинских текстова на немачком језику. Ове конструкције су упоређене са својим еквивалентима на српском језику из *Немачко-српскохрватског фразеолошког речника* Павице Мразовић и Ружице Приморац из 1991. године, *Фразеолошког речника српског језика* Ђорђа Оташевића из 2012. године и значењима из Дуденовог речника *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten* из 1992. године. Најпре су анализирана њихова обележја у немачком и српском језику, утврђене су сличности и разлике, а напослетку и типови еквивалентности. Будући да ове конструкције чине саставни део језика, њихово познавање не само да олакшава разумевање текста него и представља огледало самог језика.

2. Досадашња истраживања

Истраживања која се баве фразеолошким паровима су веома честа како у немачком тако и у српском језику. Ове конструкције због своје специфичне структуре и разноврсности значења нагоне истраживаче да се упусте у дубље проучавање и да дођу до нових сазнања о њима.

Као значајно истраживање фразеолошких парова у немачком језику истиче се књига *Adleraug und Luchsenohr. Deutsche Zwillingsformeln und ihr Gebrauch* Ханса-Георга Милера из 2009. године. Она садржи детаљну анализу фразеолошких парова ексцерпираних из Дуденовог речника, енциклопедије Брокхаус и других извора. Аутор их најпре дефинише и разграничава од других конструкција, затим пружа увид у њихова формална, морфосинтаксичка, семантичка обележја и употребу, а напослетку даје и табелу фразеолошких парова са објашњењима и примере ових конструкција у другим језицима. У истраживању су обрађени сви значајни аспекти фразеолошких парова. Притом долази се до бројних закључака при чему су кључни да компоненте фразеолошких парова могу бити различите врсте речи, да се могу повезати на различите начине: везницима, предлозима, али и асиндетски и да имају различита значења. Веома је важно што је аутор пружио детаљан увид у значај и комплексност ове теме и што је своје тврдње поткрепио великим бројем примера.

У српском језику значајно истраживање представља рад Јасне Мелвингер *Фразеолошки парови ријечи* из 1984. године. Ту су издвојени фразеолошки парови речи из *Фразеолошког речника хрватског или српског језика* из 1982. године, а циљ је да се прикаже подударност на различитим језичким нивоима: морфолошком, фонолошком, творбеном, синтаксичком, семантичком и тематском. Ауторка даје детаљан преглед свих значајних обележја и анализира их уз навођење конкретних примера и њихових значења. Напослетку долази до закључка да се однос компоненти у фразеолошком пару може објаснити различитим језичким средствима што их чини „посебним структуралним типом" (Мелвингер 1984: 114). Ово је веома важно будући да се ове конструкције не могу сагледати независно од својих обележја, што представља полазиште и овог истраживања.

3. Дефиниција и предмет фразеологије

Фразеологија представља релативно младу лингистичку дисциплину која проучава фразеологизме. То су устаљене језичке јединице састављене од најмање две речи које заједно граде ново значење. Ова наука располаже великим бројем термина који се односе на ове изразе (в. Флајшер 1997: 2). Најзаступљенији су

они термини који потичу од латинске речи *phrasis* и грчке речи *idioma*: *идиом*[2], *идиоматски израз*[3] *(Флајшер 1997: 2)* и *фразеолошки спој речи*[4] (Бургер 2010: 11). Фразеологизми се могу дефинисати као „лексикализоване, морфосинтаксички различито устројене и релативно стабилне структуре целовитог значења које се могу одликовати различитим степенима идиоматичности" (Ивановић 2012: 68). Они имају целовито значење које може бити дословно када преузимају значење појединачних компоненти и идиоматско када њихово значење не проистиче из значења њихових компоненти (в. Бургер 2010: 13). Осим фразеолошких спојева постоје и слободни спојеви речи (в. Бургер 2010: 11). Процес који подразумева прелазак слободног споја у фразеологизам назива се фразеологизација (в. Бургер 2010: 14).

3.1. Обележја фразеологизама

У обележја фразеологизама спадају полилексичност и стабилност који су карактеристични за фразеологију у ширем смислу. У оквиру фразеологије у ужем смислу јавља се још једно обележје – идиоматичност (в. Бургер 2010: 14).

Будући да се фразеологизми састоје од више од једне речи које се понашају као лексема они су типичан пример полилексичности. Притом, мора постојати чврст спој од најмање две речи, при чему компоненте не морају бити аутосемантичне. То значи да њихове компоненте могу бити пуносмислене речи (Öl, geben), али и речи без значења (an, und). Фразеологизми могу досегнути дужину једне реченице или кратког текста (пословице, молитве), док доњу границу чине минимални фразеологизми који у свом саставу не поседују аутосемантичне речи (в. Бургер 2010: 15). Флајшер (1997: 68) тврди да су фразеологизми спојеви речи састављени од барем једне аутосемантичне и једне синсемантичне речи.

Главни предуслов стабилности фразеологизма јесте да је он препознатљив у језику у управо тој комбинацији и да има устаљену структуру (в. Бургер 2010: 13). За ово обележје не постоји јединствена дефиниција будући да се односи на три нивоа: психолингвистичку, прагматичну и структурну стабилност. Психолингвистичка стабилност подразумева да се фразеологизми усвајају као менталне јединице. Бројни сложени процеси доводе до тога да се фразеологизми повезују са својим значењем и постану део семантичке парадигме (в. Ивановић 2012: 14). Појам структурне стабилности обухвата низ морфосинтаксичких, лексичких и семантичких неправилности. Оне указују на то да конструкција има устаљену структуру у погледу свих обележја па би је свака промена вратила на ниво слободне групе речи. На пример, није могуће придев у функцији атрибута пребацити у предикативну функцију (в. Бургер 2010: 21). Такође речи унутар фразеолошке конструкције није могуће заменити неком другом јер губи статус идиома (в. Бургер: 22). Ово нарочито долази до изражаја код уникалних компоненти. Тако у примеру *gang und gäbe* није могуће заменити ове компоненте јер се ниједна од њих не јавља самостално. Код израза са уникалном компонентом стабилност представља вероватноћу појаве неке компоненте, ако се јави компонента *gang* појавиће се и *gäbe* и обрнуто. Овде је успостављена двострана зависност, док је у примеру *klipp und klar* једнострана (в. Бургер 2010: 23). Прагматична стабилност се односи на комуникативну функцију фразеологизама (в. Бургер 2010: 28).

2 Нем. Idiom.

3 Нем. Idiomatische Wendung.

4 Нем. Phraseologische Wortverbindung.

Када између фразеолошког и дословног значења постоји несклад, онда је реч о идиоматичности неког израза. Степен идиоматичности зависи од тога колико је велико то неслагање (в. Бургер 2010: 30). То је семантичка трансформација компоненти унутар фразеологизма. Дословно значење фразеогизма настаје спајањем значења сваке појединачне компоненте. Насупрот томе, фразеолошко значење није повезано са значењем компоненти (в. Палм 1997: 9). Фразеологизми могу бити потпуно идиоматични, делимично идиоматични и неидиоматични. Израз је потпуно идиоматичан када настаје из нефразеолошког скупа речи на коме је извршена семантичка транспозиција (в. Станојевић Веселиновић 2018: 45). Када једна компонента има дословно, а друга идиоматско значење, онда је израз делимично идиоматичан (*einen Streit vom Zaun brechen*). Фразеологизми чије значење није подложно семантичкој транспозицији, већ се може извести из значења појединачних компоненти су неидиоматични (*sich die Zähne putzen*) (в. Бургер 2010: 30).

3.2. Контрастивна фразеологија

Контрастивна лингвистика се бави проучавањем системских разлика између двају језика (в. Ђуровић 2009: 131). Основу ове анализе чини компонента tertium comparationis која представља полазиште у контрастирању две језичке јединице. Она нас доводи до сазнања о томе како одређени појмови функционишу у сваком од језика (в. Ђуровић: 132). Фразеологија је погодна за овакву анализу будући да се у оквиру сваког фразеологизма могу уочити законитости датог језика које се затим упоређују са другим језиком. Контрастивна фразеологија се бави проучавањем фразеологизама различитих језика. Приликом проучавања система различитих језика прво се уочавају и контрастирају компоненте фразеологизама, па тек онда фразеологизми у целини. Циљ контрастивне фразеологије јесте сагледавање идентичних, сличних и различитих обележја између фразеологизама двају језика без обзира на њихову генетску сродност. Саставни део ове анализе чини проучавање лексичког система та два језика, морфосинтаксичких обележја и значења фразеологизама (Станојевић Веселиновић 2018: 71).

3.3. Еквивалентност

Под еквивалентношћу се подразумева однос између ствари, чињеница у објективној реалности односно садржаја свести који граде трочлани однос у коме је x еквивалентно у у односу на z (Ђуровић 2009: 127)[5]. Ово подразумева не само замену знакова полазног језика знаковима циљног језика, већ и преношење садржаја језичких исказа језичким средствима другог језика (в. Ђуровић 2009: 127) Овде z представља трећи елемент – tertium comparationis, средство помоћу којег се два језика пореде (в. Ђуровић 2009: 128). У овом контексту фразеологизми представљају смислене јединице које се преносе на други језик као целина. Уколико не постоји еквивалентан израз у циљном језику или се нека од компоненти не може пренети на циљни језик, тај недостатак се може надоместити језичким средствима (в. Ђуровић 2009: 145).

Еквивалентност представља саставни елемент превода (в. Костић Томовић 2017: 67). Колер (2004: 231) разликује пет типова еквивалентности, али ће овде у фокусу бити три главна типа: апсолутна, парцијална и нулта еквивалентност. Апсолутна еквивалентност се јавља када постоји потпуна подударност по свим

5 Прев. М. Ш.

параметрима и када је еквивалент у српском језику еквивалентан фразеологизам. Делимична еквивалентност подразумева подударност у значењу, еквивалент има исто или слично значење и не мора бити реч о фразеологизму. Фразеологизми се тада могу разликовати по морфосинтаксичким или лексичким обележјима. У морфосинтаксичком погледу фразеологизми се разликују по дужини, типу и редоследу компонененената. У погледу дужине, у циљном језику може недостајати нека компонента, а еквивалент може бити проширен и додатном компонентом. Разлика може постојати и у граматичком броју компоненте фразеологизма (именицама у једнини могу одговарати именице у множини). Разлика у редоследу посебно долази до изражаја код фразеолошких парова када је у циљном језику обрнут редослед компоненти фразеолошког пара. У погледу лексичких обележја, фразеологизми се разликују по типу речи (када је у реч у једном језику сложена, а у другом проста). Када у циљном језику не постоји еквивалент за фразеологизам у полазном језику тада је реч о нултој еквивалентности. Значење се тада преноси слободним спојевима речи и појединачним лексемама. Уникалне компоненте такође имају важну улогу будући да су то речи које немају самостално значење и еквивалент у циљном језику па се фразеологизам са уникалном компонентом преводи слободном лексемом и успоставља се однос нулте еквивалентности. Приликом анализе фразеологизама према овим типовима у обзир се узимају формални критеријуми чиме се стиче увид у то чиме циљни језик располаже (уп. Корхонен 2007: 578–581).

4. Фразеолошки парови речи

Фразеолошки парови речи имају карактеристичну структуру, сачињени су од две речи исте врсте (а понекад и од две исте речи) повезане везницима или предлозима (в. Бургер 2010: 45). Могу се јавити следећи везници: *und* (*rank und schlank*), *aber* (*klein aber fein*), *weder...noch* (*weder vor noch zurück*), *aber* (*arm aber glücklich*). Од предлога су чести: *in* (*im großen und ganzen*), *auf* (*hart auf hart*), *an* (*Zahn an Zahn*) и *nach* (*einer nach der anderen*) (в. Милер 2009: 38).

Компоненте унутар фразеолошког пара граде семантички однос (в. Палм 1997: 46), успостављен је однос синонимије или антонимије. Синоними овде указују на интензитет неке особине и служе да појачају значење (в. Флајшер 1997: 106). Фразеолошки парови речи често садрже застареле и ретке речи као своје компоненте. Ове лексеме се не јављају као самосталне језичке јединице већ само у оквиру ових конструкција. То су уникалне компоненте. Типичан пример јесте *klipp* у оквиру фразеолошког пара *klipp und klar* или *gang und gäbe*, где су обе компоненте уникалне (в. Палм 1997: 30).

Ове конструкције се могу јавити у свим нивоима идиоматичности. Неидиоматичан је *dick und dünn* јер се значење не модификује, задржава се значење сваке компоненте. Пример за делимично идиоматичан пар речи је *klipp und klar*, у коме постоји једна уникална компонента, а потпуно идиоматичан је *gang und gäbe* са две уникалне компоненте (в. Бургер 2010: 45). Идиоматичност конструкције предодређује њену стабилност. Међутим, постоје и неидиоматски спојеви речи који имају стабилну структуру (в. Флајшер 1997: 58). Семантика ових конструкција је повезана са семантиком њихових компонената, али је њихова структура иреверзибилна и по томе се разликују од слободних спојева речи (*Tag und Nacht*, *Freud und Leid*). Код њих једна компонента одређује другу и због тога имају чврсту структуру лексема унутар фразеолошког пара. Постоји више

фактора који утичу на њихову структуру: хронологија међу појмовима (*hier und da*) и социјални однос (*Mann und Frau*, *Bruder und Schwester*). Код антонимских парова је циљ овакве структуре да се једна реч представи као значајнија од друге (*rechts und links*, *Tag und Nacht*). Овде спадају и парови речи који указују на вертикалну димензију (*Hand und Füße*, *Haus und Hof*, *Grund und Boden*). Код делимично идиоматских парова један елемент одређује други, а самим тим и структуру фразеолошког пара (в. Флајшер 1997: 60). Иако фразеолошки парови речи имају стабилну структуру, постоје и изузеци када њихове компоненте могу заменити места: *Stock und Stein*, *Hopfen und Malz*, *Donner und Blitz* (в. Милер 2009: 45). Ова појава је присутна у поезији због риме и ритмичности. Може се јавити и због прагматичних разлога (друштвени односи, хијерархија) код иреверзибилних фразеолошких парова: *Leid und Freud*, *Wetter und Wind*, *Füße und Hände* (в. Милер 2009: 47). Фразеолошки парови речи често чине део вербалних фразеологизама (mit jemandem durch dick und dünn gehen) (в. Бургер 2010: 46).

4.1. Терминологија

Фразеолошки парови речи представљају веома важан аспект фразеолошке науке. Због своје специфичне структуре постоје бројни термини којима аутори настоје да сликовито укажу на то о каквим је конструкцијама реч. У германистичкој лингвистици се за ове конструкције највише користи термин *Zwillingsformeln* (Бургер 2010; Палм 1997). Осим овог термина, у литератури се наилази и на термине *phraseologische Wortpaare* (Палм 1997; Флајшер 1997) и *Paarformeln* (Бургер 2010; Флајшер 1997). У српској лингвистици се у последње време усталио термин *геминантни фразеологизми* (Ивановић 2012; Костић Томовић 2017), а у употреби је и термин *фразеолошки парови речи* (Мелвингер 1984).

Фразеолошки парови речи се групишу у две веће целине: фразеолошки парови у ужем и у ширем смислу. Код парова у ужем смислу компоненте су два придева истог или сличног значења, при чему једна реч служи да појача значење друге. С друге стране, парови речи у ширем смислу имају идиоматско значење које се не може претпоставити на основу значења њихових компоненти (в. Милер 2009: 11).

4.2. Врсте речи

Компоненте фразеолошког пара могу бити речи свих врста. Фразеолошки парови чије компоненте припадају истој врсти речи се јављају у највећем броју случајева. То могу бити две именице (*Feuer und Flamme*, *Geld oder Leben*), два придева (*alt und schwach*, *dick und dünn*), два прилога (*drauf und dran*, *frank und frei*), две заменице (*dies und das, alle für einen*), два броја (*fünf vor zwölf, achtzehn und drei*) и два предлога (*an und für*). Осим тога, саставни део језика чине и фразеолошки парови чије компоненте припадају различитој врсти речи. То може бити спој броја и придева (*achtzig und scheintot*), именице и придева (*Geiz ist geil*), прилога и именице (*husch und Pfusch*) и придева и прилога (*hoch und heilig*). Најдоминантнији су парови именица, придева, глагола и прилога. Често се парови придева преклапају са паровима прилога јер имају прилошку функцију. Ова класификација је извршена на основу формалног критеријума будући да су парови речи класификовани према врсти речи њихових компоненти. Овај рад ће се детаљније позабавити паровима придева (в. Милер 2009: 37–38).

4.3. Значење

Милер (2009: 35) разликује следећа значења фразеолошких парова речи:

1) Ређање појмова (*Ich putze meine Zähne morgens und abends*). У овом случају преводи се свака компонента ове конструкције, а компоненте се могу заменити и неком другом јер немају стабилну структуру. Реч је о слободном споју речи.
2) Дословно значење (*Schließlich und endlich ging er nach Hause*). Овде се преводи свака компонента конструкције. Овај пар речи има стабилну структуру, компоненте не могу заменити места нити се могу заменити неком другом компонентом.
3) Фразеолошко значење (*Ich bin für dich Feuer und Flamme*). Значење овог фразеолошког пара не настаје из појединачних значења његових компоненти већ семантичком транспозицијом.
4) И дословно и фразеолошко значење (*Gestern kaufte er Hemd und Hose*). У овом случају дословно значење је набрајање, а фразеолошко се односи на то да је особа лепо обучена (*Er war in Hemd und Hose gekleidet*).
5) Различита фразеолошка значења (*Himmel und Hölle* у значењу *дечја игра* или *дати све од себе*).

4.4. Употреба

У немачком језику фразеолошки парови речи се могу користити на различите начине. Могу бити ограничавајући када компоненте ограничавају једна другу као у примеру *alt und schwach*, јер иначе придев стар не мора бити повезан са придевом слаб и обрнуто. Компоненте фразеолошких парова могу бити и две речи истог значења које служе да нагласе то значење (*rank und schlank*). Унутар фразеолошког пара могу се наћи и речи супротног значења (*alt und jung*, *groß und klein*). Ове компоненте се односе на исти појам: старост и величину. Фразеолошки парови могу бити састављени и од две исте речи (*grau in grau*). Ове конструкције се у немачком језику често користе да би истакле неку реч или да би понављањем сличне речи структури дале још већу изражајну вредност. То се постиже различитим реторским фигурама, пре свега алитерацијом (*frank und frei*, *fix und fertig*). Могу имати емоционалну и естетску улогу. Емоционална улога се испољава када се ове конструкције употребљавају да би се њима исказала нека емоција или став говорника. Естетска улога се огледа у настојању да се нешто саопшти на занимљив начин уз употребу бројних стилских фигура (в. Милер 2009: 33). Они доприносе и богаћењу речника сваког појединца (в. Палм 1997: 1).

Фразеолошки парови речи заузимају значајно место у језику новина. Они привлаче пажњу читалаца и истичу одређени део реченице. Познавање ових конструкција је важно за разумевање текста јер се без тога може схватити погрешно. У контексту се фразеолошки пар најбоље разуме јер се на тај начин може сагледати у којим ситуацијама се тај израз користи, какво значење има и каква је његова улога у том тексту.

5. Анализа корпуса

1) *In der Straßenbahn zum Stadion bekannte Bilder: Fans, alt und jung, groß und klein.* (Die Zeit, 5. 3. 2015. Nr. 9)

Еквивалент у српском: *сви, и старо и младо, сви без изузетка* (Мразовић, Приморац)

Значење: *jedermann* (Дуден)

У оквиру овог фразолошког пара придеви су повезани везником *und*. Еквивалент *и старо и младо* је апсолутни еквивалент овог фразеолошког пара будући да постоји подударност на семантичком (имају исто значење), морфосинтаксичком (компоненте фразеолошког пара су придеви у саставном односу) и лексичком нивоу (свака компонента је преведена на српски језик). Придеви овде стоје у односу антонимије што указује на неку целину, односи се на све људе без разлике. Овај фразеолошки пар нема стабилну структуру јер компоненте могу заменити места и задржати значење. *Сви* и *сви без изузетка* су делимични еквиваленти јер имају исто значење, али се разликују по морфосинтаксичким обележјима и нису фразеологизми.

2) *Wenn er alt und grau ist, kann er das seinen Enkelkindern erzählen.* (Die Zeit, 2. 9. 2012. online)

Еквивалент у српском: *остарити, оседети* (Мразовић, Приморац)

Значење: *sehr lange warten müssen* (Дуден)

У оквиру овог фразеолошког пара компоненте су повезане везником *und* што у преводу није случај. Овде је у питању фразеолошко, метафоричко значење. Оно почива на сличности појмова. Придев *сив* упућује на седог човека, па се може превести и оседети, а може и остарити када ове компоненте заједно упућују на то дато значење. Овај фразеолошки пар може имати значење и *дуго чекати*, што је такође метафоричко значење, овом конструкцијом се указује на дужину чекања и пореди се са животним добом. Ова конструкција је део глаголског фразеологизма *alt und grau bei etwas werden*. Ова два придева су део фразеолошког низа будући да имају заједничку основну компоненту *grau*. Између немачког израза и његових еквивалената постоји делимична еквивалентност будући да имају слично значење, а еквивалент није фразеологизам већ слободна лексема која се разликује по морфосинтаксичким обележјима (фразеолошки пар придева је преведен глаголом).

3) *Im Gesang waren Künstler und Publikum, jung und alt, arm und reich, vereint, an diesem Abend des 25. Augusts 1839.* (Die Zeit, 22. 5. 1987. Nr. 220)

Еквивалент у српском: *сви, свако, и богат и сиромах* (Мразовић, Приморац)

Значење: *alle Menschen ohne Unterschied* (Дуден)

Овај фразеолошки пар је сачињен од два придева повезана везником *und*. Може се превести дословно (*и богат и сиромах*) и парафразом (*сви*, *свако*). Унутар ове констукције постоји антонимски однос чија је функција да супротношћу укаже на све људе, без разлике. Између фразеолошког пара и његовог еквивалента *и богат и сиромах* успостављен је однос апсолутне еквивалентности будући да је и у српском језику реч о фразеолошком пару, имају исто значење, али је фразеолошки пар у српском језику сачињен од придева и именице. *Сви* и *свако* су делимични еквиваленти, имају слично значење, али се разликују по морфосинтаксичким обележјима и нису фразеологизми.

4) *Wir gehen gemeinsam durch dick und dünn.* (Der Tagesspiegel, 12. 11. 2002. online)

Еквивалент у српском: *ићи са неким кроз ватру и воду*; *делити добро и зло* (Мразовић, Приморац)

Значење: *jemandem ein treuer Kamerad sein* (Дуден)

Овај фразеолошки пар придева је део глаголског фразеологизма. Придеви су повезани везником *und*, а цела конструкција предлогом *durch*. Тај предлог се не преводи увек, док је везник *и* у српском саставни елемент између две именице. *Ићи са неким кроз ватру и воду* представља апсолутни еквивалент будући да је и у српском језику у питању фразеологизам, имају слично значење настало метафором на основу сличности појмова, подударају се по синтаксичким обележјима, само што је у српском језику реч о двема именицама у саставном односу. Између фразеолошког пара и еквивалента *делити добро и зло* успостављен је однос делимичне еквивалентности будући да је у питању слободни спој речи, а не фразеологизам. Унутар овог фразеолошког пара успостављен је антонимски однос којим се указује на све животне ситуације.

5) *Wir haben all das nicht, was in Deutschland gang und gäbe ist*. (Die Zeit, 3. 5. 2017. online)

Еквивалент у српском: *уобичајан* (Мразовић, Приморац)

Значење: *allgemein üblich sein* (Дуден)

У немачком језику су компоненте фразеолошког пара повезане везником *und* који се не преводи на српски језик. Ова два придева представљају уникалне компоненте, застареле речи које постоје само унутар ове конструкције, а изван ње немају значење. Овде се може уочити нулта еквивалентност јер у српском језику не постоји еквивалентан фразеологизам па се преводи слободном лексемом. Ови придеви су настали од глагола *gehen* и *geben*. Израз је у средњем веку имао значење уобичајено и односио се на новац у оптицају. Овај фразеолошки пар је преведен парафразом на основу некадашњих значења његових компоненти. Еквивалент фразеолошког пара је придев. (в. Мразовић, Приморац 1991: 308).

6) *Vertreter der türkischen Regierung kritisierten die Resolution als null und nichtig*. (Die Zeit, 2. 6. 2016. online)

Еквивалент у српском: *безвредан, ништаван* (Мразовић, Приморац)

Значење: *ungültig* (Дуден)

У немачком језику су компоненте фразеолошког пара повезане везником *und*. Међутим, овај израз се на српски језик не преводи као пар речи већ као еквивалентан придев *безвредан*, *ништаван*. Придев *nichtig* има то значење, а *null* овде служи да појача то значење. Нула представља метафору за празнину и ништавност. Овај фразеолошки пар је састављен од две речи сличног значења. Овде је успостављен однос делимичне еквивалентности због неподударности на лексичком (не преводи се свака компонента фразеолошког пара) и морфосинтаксичком нивоу (у немачком језику је то пар придева у саставном односу, а у српском придев).

7) *Er ist klein aber oho, er ist schick, er ist nützlich und er kann viel*. (Die Zeit, 29. 10. 2010. Nr. 44)

Еквивалент у српском: *мала раста, али способан, мудар, добар; мала раста али вреди; мали али вреди* (Мразовић, Приморац)

Значење: *nicht sehr groß aber sehr gut* (Дуден)

Између ова два придева унутар фразеолошког пара је успостављен супротни однос, присутан је везник *aber* који се преводи на српски језик (*али*). *Oho* представља узвик који се користи да изрази чуђење, незадовољство и противречност. Реч нема значење па се преводи описно (*способан*, *мудар*) или метафо-

ром (*вреди*). Између фразеолошког пара на немачком језику и прва два еквивалента успостављен је однос делимичне еквивалентности због неподударности у морфосинтаксичким обележјима. Први придев је у обама случајевима преведен именичком фразом, а узвик придевом и глаголом. Поред тога, постоји и разлика у дужини, а еквиваленти нису фразеологизми. Ово је спој две речи супротног значења које су спојене да би указале на противречност. *Мали али вреди* је апсолутни еквивалент јер је и у српском језику реч о геминантном фразеологизму, а постоји и подударност у морфосинтаксичким обележјима.

8) *Wir machten den schönen Trick, ihm so unendlich groβe und breite Fragen zu stellen, dass er darauf alles antworten kann*. (Die Zeit, 23. 5. 2017. Nr. 33)

Еквивалент у српском: *јасан* (Мразовић, Приморац)

Значење: *sehr deutlich* (Дуден)

Компоненте фразеолошког пара су повезане везником *und* који се не преводи на српски језик. Ова конструкција није преведена као пар речи, већ парафразом на основу значења ових двају придева. Овде се може уочити делимична еквивалентност због неподударности на морфосинтаксичком (конструкција на немачком језику је сачињена од два придева у саставном односу, а њен еквивалент је придев) и лексичком нивоу (не преноси се дословно значење компонената).

9) *Alle Amerikaner in jeder Stadt, nah und fern, groβ und klein, von Berg zu Berg, von Ozean zu Ozean, hört diese Worte*. (Die Zeit, 20. 1. 2017. online)

Еквивалент у српском: *сви, сви без изузетка, и велико и мало* (Мразовић, Приморац)

Значење: *jedermann, alle* (Дуден)

Овај фразеолошки пар је сачињен од два антонима у саставном односу који се тако и преводе (*и велико и мало*). Будући да представљају супротности, они упућују на све људе без разлике. Овде се уочава апсолутна еквивалентност, фразеолошки парови у немачком и српском језику су подударни на свим језичким нивоима, а еквивалент у српском језику је такође фразеологизам. *Сви* и *сви без изузетка* су делимични еквиваленти будући да имају слично значење, али се разликују по морфосинтаксичким обележјима и нису фразеологизми.

10) *Allerdings war er nie so rank und schlank wie im Film*. (Der Tagesspiegel, 29. 10. 2003. online)

Еквивалент у српском: *мршав* (Мразовић, Приморац)

Значење: *sehr schlank* (Дуден)

Ова два придева су повезана везником *und* који се не преводи на српски језик. То су два синонима, при чему један служи да истакне други. Овде је у питању делимична еквивалентност, нема подударности на морфосинтаксичком нивоу (ова конструкција се на српски језик не преводи као пар придева у саставном односу већ еквивалентним придевом обе компоненте). Еквивалент у српском језику није фразеолошки пар већ слободна лексема.

11) *Mein Sohn war nach dem Spiel fix und fertig*. (Die Zeit, 28. 4. 2013. online)

Еквивалент у српском: *потпуно готов, спреман, довршен; сасвим исцрпљен, докусурен (од умора)* (Мразовић, Приморац)

Значење: *ganz ud gar fertig*; *völlig erschöpft* (Дуден)

Компоненте фразеолошког пара су повезане везником *und* који се не преводи на српски језик. Ова конструкција се може превести дословно и метафорички. Фразеолошки пар има дословно значење када носи значење придева *fertig*, а други придев *fix* служи да га истакне. Придев *fix* има значење непромењив и брз. Фразеолошки пар има метафоричко значење када значење не проистиче из зна-

чења компоненти, већ је настало семантичком транспозицијом. Тада настаје потпуно ново значење исцрпљен, докусурен које је повезано са дословним значењем по сличности. Фразеолошки пар придева на немачком и његови еквиваленти на српском језику су делимично еквивалентни јер се разликују морфосинтаксичка обележја. Ова конструкција се не преводи на српски језик као пар речи већ као еквивалентан придев. Овде постоји неподударност и на лексичком нивоу јер се први придев не преводи на српски језик.

12) *Ich bin schockiert und traurig, ich war <u>blind und taub</u> zugleich*. (Die Zeit, 2. 11. 2012. online)

Еквивалент у српском: *и гл̄ув и слеп̄* (Оташевић)

Значење: *који ни за шт̄а не мари, равнодушан, индиферентан* (Оташевић)

Овај фразеолошки пар је сачињен од два придева у саставном односу чији еквивалент је такође пар речи повезан везником *и*. Фразеолошки пар на немачком језику и његов еквивалент на српском језику су апсолутни еквиваленти будући да постоји подударност на лексичком (преносе се исте речи), морфосинтаксичком (обе конструкције су сачињене од два придева повезана саставним везником) и семантичком (носе исто значење). Значење је метафоричко, засновано на сличности појмова, односи се на равнодушност, индиферентност.

13) *Denn der Kapitän war nicht so <u>frank und frei</u> , den Plan zuzugeben*. (Die Zeit, 7. 3. 2016. online)

Еквивалент у српском: *от̄ворен, искрен* (Мразовић, Приморац)

Значење: *geradeaus, offen* (Дуден)

Компоненте овог фразеолошког пара су повезане везником *und* који није преведен на српски језик. Носи значење придева *frank* који значи искрен, директан, док други придев *frei* служи да га истакне и значи слободан. Ово су два придева сличног значења, али се други придев не преводи на српски језик. Овде је успостављен однос делимичне еквивалентности због неподударности на лексичком (не преводе се обе речи на српски језик) и морфосинтаксичком нивоу (конструкција није преведена као пар придева већ као придев). Значење је дословно, конструкција је преведена парафразом на основу једног придева.

14) *Bevor, zweitens, in Syrien gegebenenfalls interveniert wird, müssen <u>hieb- und stichfeste</u> Beweise über den Täter auf den internationalen Tisch*. (Die Zeit, 9. 9. 2013. Nr. 37)

Еквивалент у српском: *необорив, бесп̄рекоран* (Мразовић, Приморац)

Значење: *unwiderlegbar* (Дуден)

Компоненте овог фразеолошког пара су повезане везником *und* који се не преводи на српски језик. Код прве компоненте је реч о елипси, изостављен је други део придева пошто је исти као код другог придева. Овај фразеолошки пар преузима значење придева *stichfest*, док други придев има слично значење и служи да га истакне. Јавља се само у оквиру ове конструкције, док се ретко јавља самостално. Поред тога, ова појава изостављања делова придева се у српском језику не јавља. Између фразеолошког пара на немачком језику и његовог еквивалента успостављен је однос делимичне еквивалентости, имају слично значење, фразеолошки пар није преведен фразеологизмом већ слободном лексемом (придевом).

15) *Immer <u>geschniegelt und gebügelt</u>, mit Vorliebe im kleinkarierten englischen Sakko, das unvermeidliche Seidentüchlein in der Brusttasche, nie ohne einen Anflug wohldosierter Arroganz, nach außen stets der förmliche, selbstbewusste Diplomat*. (Die Zeit, 8. 9. 1995, Nr. 37)

Еквивалент у српском: *налицкан, дотеран, као из кутије* (Мразовић, Приморац)

Значење: *tadellos angezogen* (Дуден)

Компоненте фразеолошког пара повезане су везником *und* који се не преводи на српски језик. Представља спој два партиципа који имају придевску функцију. Ова два придева имају слично значење: *налицкан* и *испеглан*. Фразеолошки пар придева може бити преведен дословно и метафорички. Овај израз има дословно значење када носи значење првог придева *geschniegelt*, а други *gebügelt* служи да га истакне. Метафоричко значење се јавља када је израз преведен *као из кутије* јер је засновано на сличности појмова. Између фразеолошког пара и његових еквивалената на српском језику успостављен је однос делимичне еквивалентности јер не постоји подударност ни на лексичком (други придев се не преводи на српски језик) ни на морфосинтаксичком нивоу (ова конструкција се не преводи као пар придева већ као еквивалентан придев или описно).

16) *Der Gesamttypus Berliner, wie er sich ab 1840 profiliere, sei frech, dreist und gottesfürchtig, schnodderig, aufmuckend, vergnügungssuchend, geneigt zum Scheinenwollen*. (Der Tagesspiegel, 10. 11. 2012. online)

Еквивалент у српском: *дрзак, покварен, бескрупулозан, вратоломан* (Мразовић, Приморац)

Значење: *unverfroren, ohne jeden Skrupel* (Дуден)

Компоненте овог фразеолошког пара су повезане везником *und* који се не преводи на српски језик. У питању су два антонима, први има значење *дрзак, одважан*, а други *побожан, богобојажљив*. Конструкција је преведена дословно на основу значења првог придева. Фразеолошки пар на немачком језику и његови еквиваленти на српском језику су делимични еквиваленти због неподударности на морфосинтаксичком нивоу (фразеолошки пар је преведен еквивалентним придевима) и лексичком нивоу (други придев није преведен на српски језик).

17) *Ohne diese Kinder wären Hamburgs Schulen öd und leer , und unsere Zukunft wäre finster*. (Die Zeit, 22. 8. 2015. online)

Еквивалент у српском: *пусто и празно*; *нема ниђе живота* (Мразовић, Приморац)

Овај фразеолошки пар је сачињен од два придева у саставном односу која су повезана везником *und*. Овај фразеолошки пар се може превести дословно, када се свака компонента преводи на српски језик, а може и метафорички, настаје заменом појмова на основу њихове сличности. У том случају се везник не преводи на српски језик. *Пусто и празно* је апсолутни еквивалент, изрази се подударају на семантичком (имају исто значење), морфосинтаксичком (у оба случаја су то парови придева у саставном односу) и лексичком нивоу (преводи се свака компонента фразеолошког пара). Други еквивалент је делимични еквивалент будући да има слично значење са фразеолошким паром у немачком језику, еквивалент у српском језику није фразеологизам и разликују се морфосинтаксичка обележја (није преведен паром речи већ глаголском фразом).

18) *Langsam aber sicher werden ungute Erinnerungen an den Sommer des Jahres 2018 wach*. (Die Zeit, 28. 4. 2016. online)

Еквивалент у српском: *полако али сигурно*; *с миром*; *без журбе* (Мразовић, Приморац)

Значење: *allmählich* (Дуден)

Овај фразеолошки пар је сачињен од два придева у супротном односу, повезана везником *aber*. Може бити преведен дословно и метафорички. Дословно

значење се јавља када се преводи свака конституента фразеолошког пара. Фразеолошки пар има метафоричко значење када се појмови замењују по сличности. Између фразеолошког пара и еквивалента *полако али сигурно* успостављен је однос апсолутне еквивалетности, када се изрази подударају на семантичком (имају исто значење), морфосинтаксичком (конструкција се преводи на српски језик као пар придева) и лексичком нивоу (преводи се свака компонента фразеолошког пара). Фразеолошки пар на немачком језику и његов еквивалент на српском језику могу бити и делимични еквиваленти (*с миром*, *без журбе*) када се разликују морфосинтаксичка обележја (фразеолошки пар придева није преведен фразеолошким паром већ предлошком фразом) и имају слично значење.

6. Закључак

У раду је приказана анализа фразеолошких парова придева у немачком и њихових еквивалената у српском језику. Анализа је спроведена на текстовима из новина *Die Zeit* и *Der Tagesspiegel*, који чине саставни део електронског корпуса DWDS. Ове конструкције су упоређене са њиховим еквивалентима на српском језику и анализирана су њихова семантичка, морфосинтаксичка и лексичка обележја и типови еквивалетности. Еквивалентност се не може сагледати сама за себе јер је она резултат подударности израза у свим овим обележјима.

Главна обележја фразеологизама: полилексичност, стабилност и идиоматичност се опажају и код фразеолошких парова придева. То су конструкције од две речи повезане везником или предлогом. Имају релативно стабилну структуру будући да компоненте у неким случајевима могу заменити места. Ове конструкције карактерише и различити степен идиоматичности. Показало се да фразеолошки парови речи могу имати дословно и идиоматско значење. Када је у питању дословно значење фразеолошког пара, онда се све компоненте преводе на српски језик, док код идиоматског значења долази до семантичке транспозиције. Метафора се јавља када значења имају иста обележја па се на тај начин повезују по сличности.

Ове конструкције могу бити сачињене од синонима или антонима. Синоними имају функцију истицања, а антоними обухватају супротности које се односе на исти појам и указују на целину. Могу бити повезани везницима или предлозима који се ретко преводе. У анализи је за сваки фразеолошки пар утврђен тип еквивалентности на основу њихових обележја и подударности са еквивалентима. У оквиру фразеолошког пара могу се јавити и уникалне компоненте, то су застареле речи које изван конструкције немају значење. Код таквих конструкција постоји нулта еквивалетност јер за њих не постоји еквивалент у српском језику. Такви парови придева су увек иреверзибилни, било да је то једна компонента или обе компоненте (*gang und gäbe*). Код фразеолошких парова придева често један придев преузима значење па се ту опажа однос делимичне еквивалентности (*rank und schlank*: *мршав*). Фразеолошки парови придева могу бити и полисемични, при чему је једно значење дословно, а друго метафоричко (*fix und fertig*: *потпуно спреман*; *исцрпљен*). Фразеолошки парови могу имати и више метафоричких значења (*durch dick und dünn gehen*: *ићи са неким кроз ватру и воду*; *делити добро и зло*). Када постоји апсолутна еквивалентност, фразеолошки парови се поклапају по свим обележјима и представљају фразеологизме (*alt und jung:* и старо и младо). Делимична еквивалентност подразумева да фразеологизам и његов еквивалент имају слично значење, али се разликују по морфосинтаксичким или

лексичким обележјима. Поред тога, не мора бити реч о фразеологизму већ о слободној лексеми (*alt und grau:* остарити). Када у циљном језику не постоји еквивалентан фразеологизам, тада је реч о нултој еквивалентности (*gang und gäbe:* уобичајан). Уочено је да се фразеолошки парови могу превести и парафразом, често се јављају глаголска, придевска и предлошка фраза. Детаљном анализом ових конструкција потврђена је тврдња да се ове конструкције не преводе увек као парови речи будући да су оне спој свих обележја која утичу на то како ће бити преведени.

Фразеолошки парови придева представљају неизоставни елемент новинских текстова. Они буде интересовање читалаца за дати текст и проширују језичке капацитете. Имају улогу да искажу неку емоцију или став, али и да различитим стилским средствима пренесу информацију на сликовит начин. Контрастивном анализом стичемо увид у оба језика, у то како функционишу и чиме располажу. Ова тема је од изузетног значаја, будући да фразеологизми представљају саставни део језика чије је значење целовито као код лексема. Њихово познавање олакшава разумевање текста и богати наш речник новим изразима, а пружа нам и могућност да упоредимо два језичка система.

Извори

Die Zeit (1948–2018). [https://www.dwds.de/d/korpora/zeit].

Der Tagesspiegel (ab 1996). [https://www.dwds.de/d/korpora/tsp].

Литература

Бургер 2010: H. Burger, *Phraseologie*, *Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 4. neu bearbeitete Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Дуден 1992: Duden. *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*, Band 11. Mannheim: Dudenverlag.

Ђуровић 2009: A. Đurović, *Translation und Translationswissenschaft*, Ein Hochschullehrbuch. Belgrad: Philologische Fakultät der Universität Belgrad.

Ивановић 2012: Б. Ивановић, *Рецесивна обележја немачких фразеологизама и тенденција нивелације према савременом језичком стању*, докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет

Колер 2004: W. Koller, *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, 7. aktualisierte Auflage. Wiesbaden: Quelle und Meyer.

Костић Томовић 2017: J. Kostić Tomović, *Savremena nemačka leksikografija*, Beograd: Fokus-Forum za interkulturnu komunikaciju.

Корхонен 2007: J. Korhonen, Probleme der kontrastiven Phraseologie, *in*: Jarmo Korhonen, *Phraseologie*, Helsinki: De Gruyter, 574–589

Мелвингер 1984: J. Melvinger, *Frazeološki parovi reči*, Zagreb: Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnoga jezika, 4, Zagreb, 107–114.

Милер 2009: H. G. Müller, *Adleraug und Luchsenohr*. *Deutsche Zwillingsformeln und ihr Gebrauch*, Frankfurt am Main: Peter Lang

Мразовић, Приморац 1991: P. Mrazović, R. Primorac, Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik. Drugo izdanje. Beograd: Naučna knjiga

Оташевић 2012: Ђ. Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.

Палм 1997: C. Palm, *Phraseologie*, *Eine Einführung*. Tübingen: Günter Narr.

Станојевић Веселиновић: М. Станојевић Веселиновић, *Компаративни фразеолошизми за језички пар српски-немачки*, докторска дисертација. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет

Флајшер 1997: W. Fleischer, Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache, 2. Durchgesehene und ergänzte Auflage. Tübingen: Niemeyer.

KONTRASTIVE ANALYSE DER ADJEKTIVISCHEN PAARFORMELN IM DEUTSCHEN UND IHRE ÄQUIVALENTE IM SERBISCHEN

Zusammenfassung

Diese Arbeit beschäftigt sich mit den adjektivischen Paarformeln im Deutschen und ihren Äquivalenten im Serbischen. Das Ziel ist es zu untersuchen, wie diese Konstruktionen in die serbische Sprache übersetzt werden können und was sich auf die Art und Weise auswirkt, wie sie übersetzt werden. Die Untersuchung wird anhand von Beispielen aus Pressetexten durchgeführt, die kontrastiv analysiert werden. Durch den Vergleich dieser Sprachsysteme gewinnt man den Einblick in die Tatsache, dass die Äquivalenz dieser Konstruktionen von ihren morphosyntaktischen, lexikalischen und semantischen Merkmalen abhängt, sodass sie nicht immer als Wortpaare übersetzt werden können. Da diese Konstruktionen einen integralen Bestandteil der Sprache darstellen, erleichtert diese Kenntnis nicht nur das Verständnis des Textes sondern macht uns auch mit der Sprache selbst vertraut.

Schlüsselwörter: adjektivische Paarformeln, kontrastive Analyse, Äquivalenz, deutsche Sprache, serbische Sprache, Morphosyntax, Lexik, Semantik

Marija V. Šunjevarić

811.163.41'373.7:316.774(497.11)

Милица Л. Рабреновић[1]
Институт за српски језик САНУ

УПОТРЕБА ФРАЗЕОЛОГИЗАМА У НАСЛОВИМА СРПСКИХ МЕДИЈА ТОКОМ УКРАЈИНСКЕ КРИЗЕ[2]

Предмет овог истраживања јесте употреба фразеолошких јединица у новинским насловима током украјинске кризе, с циљем да се утврди да ли употреба фразеологизама доприноси манипулативним и убеђивачким стратегијама и на који начин тако формирани наслови утичу на јавно мњење. Корпус представљају новински наслови прикупљени с портала на интернету (rts.rs, blic.rs, nova.rs, rs.n1info.rs, informer.rs, politika.rs), а део корпуса прикупљен је и преко платформе *BigBoxDate*. Одабрали смо идеолошки различите медије како бисмо сагледали на који начин медији информишу о истим догађајима. Као контролни извори за ово истраживање послужили су „Речник српскохрватског књижевног народног језика" Српске академије наука и уметности, „Речник српског језика" Матице српске, „Фразеолошки рјечник хрватског или српског језика" Јосипа Матешића и „Фразеолошки речник српског језика" Ђорђа Оташевића. Забележени фразеологизми семантички су класификовани и анализирани на основу своје експресивне вредности, а потом су тумачени из угла критичке анализе дискурса.

Кључне речи: српски језик, критичка анализа дискурса, медијски дискурс, фразеологизми, украјинска криза, наслов

1. Уводна разматрања

Период и догађај које смо обухватили нашим истраживањем односе се на рат у Украјини. Иако наша земља не учествује директно у овом рату, ова тема има велики утицај на наш друштвенополитички живот и свакодневне активности. Србија се нашла у неповољној ситуацији. С једне стране, наша земља традиционално наклоњена Русији, а с друге стране кандидат за чланство у ЕУ, државни врх одбијао је да се определи јасно о питању осуде или даље наклоњености страни која је започела рат. У тим тренуцима настала је и подела у медијима – једни су били на страни руског државника, други су стали на страну Украјине. Слика коју су медији стварали утицала је на формирање мишљење јавног мњења о поменутој ситуацији. Нашим истраживањем желимо да дамо мали допринос расветљавању порука које су се наметале реципијентима.

Предмет овог рада је анализа употребе фразеологизама у новинским насловима који се односе на рат у Украјини с циљем да се испита на који начин медијски наслови, у којима се налазе фразеологизми, утичу на значење поруке коју преносе и како ту поруку тумаче реципијенти. С обзиром на експресивност као главне одлике фразеологизама и чињенице да поједини медији нису објективни при информисању, већ су пристрасни, очекујемо да ће и употреба фразеологизама имати одређену стилску вредност у зависности од идеологије новинарске куће.

За ексцерпцију грађе коришћени су медијски портали на интернету (rts.rs, blic.rs, nova.rs, politika.rs, rs.n1info.rs, informer.rs), а део корпуса прикупљен је и

1 milica.rabrenovic@isj.sanu.ac.rs

2 Овај приказ финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

преко платформе *BigBoxData*. Определили смо се за идеолошки различите медије како бисмо сагледали на који начин разнолики медији говоре о истом догађају.

Грађу смо детаљно анализирали и упоређивали са примерима и дефиницијама из „Речника српскохрватског књижевног народног језика" Српске академије наука и уметности, „Речника српског језика" Матице српске, „Фразеолошког рјечника хрватског или српског језика" Јосипа Матешића и „Фразеолошког речник српског језика" Ђорђа Оташевића.

Методолошки поступак обухватио је неколико корака. Најпре се приступило идентификацији фразеологизама, односно раздвајању фразеолошких од нефразеолошких јединица, на основу препознавања категоријалних особина фразеологизама, а онда је уследила семантичка анализа и анализа из угла критичке анализе дискурса.

Семантичка анализа фразеологизама обухвата класификацију прикупљених фразеолошких јединица на фразеосемантичка поља. Низове фразеолошких јединица сврстаћемо у одређено поље на основу њихових значења, тачније на основу издвајања заједничких компонената значења у значењској структури фразеологизама. На основу ексцерпиране грађе издвојили смо следећа фразеосемантичка поља (која су добила назив по особини која је свим јединицама у том пољу заједничка): *религија*, *међуљудски односи*, *емоције*, *уметност*, *акција*, *боје*, *саобраћа*, *школа*. Полазимо од претпоставке да ће већи број фразеологизама бити негативне конотације и да ће њихова функција бити манипулативна и убеђивачка, али и да ће бити присутна пристрасност при информисању, што је примерима и потврђено.

2. Теоријски оквир истраживања

У публицистичком стилу[3] истичу се информативна и перлокутивна функција (Тошовић 2002: 304). Тошовић у својој студији наводи следеће карактеристике овог стила: актуелност, скретање пажње на оно о чему се саопштава, сензационализам, објективност, оперативност (2002: 304–305). Овај стил битно утиче на формирање јавног мњења и погледа на свет зато би требало да истинито одсликава актуелна збивања и да непристрасно извештава о њима. Катнић Бакаршић наводи да су две основне функције новинског стила референцијална (функција сопштавања) и конативна (функција оријентације на адресате, убеђивачка и идеолошка) (1999: 59). Катнић Бакаршић указује и на то да они жанрови чија је првобитна улога информативна, могу имати јаку идеолошку[4] подлогу, а самим тим и функцију уверавања (1999: 59). Будући да избор лексике и фразеологије зависи од медија и од њиховог политичког опредељења, онај ко управља медијима, управља и државом. Ван Дијк указује на то да је медијска моћ пер-

3 Тошовић (2002: 97) наводи пет функционалних стилова: књижевноуметнички, публицистички, научни, административни и разговорни. У публицистичком функционалном стилу имамо подстилове: новинарски и монографско-публицистички (Тошовић 2002: 301). У оквиру првог издвајају се новинарски (језички израз новинара) и новински (начин писања у новинама) (под)стил. И Тошовић наводи да се у стилистици често називају стиловима (новинарски стил), тим термином ћемо се и ми служити имајући у виду да је у питању подстил.

4 У свом раду, Кевежди (2012: 264–266) пише о појму идеологије и тумачи овај појам у теорији Ван Дајка, те, између осталог, наводи да се идеологије формирају, мењају и репродукују у великој мери кроз друштвено условљен дискурс и комуникацију, као и да идеологија омогућава члановима одређене групе да организују мноштво друштвених веровања о нечему о чему је реч, исправном и погрешном, за њих, и да делују у складу с тим. Те групе могу одређивати и шта је истина или лаж, и на тој основи креирати аргументе о свету уопште.

суазивна и симболичка, будући да медији имају могућност да у одређеној мери контролишу мисли реципијената, али не и директно њихове поступке. Реципијенти ће углавном задржати минимум независности и укључиће се мање или више активно у тумачење онога што им медији пласирају (Ван Дијк 1995: 10). О индиректној и симболичкој моћи медија пише и Катнић Бакаршић и истиче да онај ко има приступ политичком, академском или медијском дискурсу, ко има могућности њихове контроле, а тиме утиче на њихову форму, стил и садржај, поседује и моћ јер утиче на начин мишљења или бар на теме о којима се размишља (2012: 20). С обзиром на то да су новински наслови изузетно погодни за ширење идеологије, неопходно је деконструисати их са лингвистичког становишта, а потом их и критички размотрити у односу на шире друштвене праксе. Критичка анализа дискурса користи резултате добијене лингвистичком анализом, а затим их интерпретира, смештајући текст у одређену дискурзивну праксу (Лакић 2010: 274). Да бисмо довели у везу језичку употребу језика с њеним друштвеним контекстом, неопходно је познавање социјалног контекста.

Значајан елемент новинског стила[5] су наслови. У србистичкој лингвистичкој литератури анализиране су лингвостилистичке карактеристике новинских наслова (Грицкат 1966, Васић и др. 1980, Спасић 2016), проучавана је употреба перифрастичног предиката у насловима (Коњик 2006), наслови су анализирани на синтагматском плану (Станковић 1997), на плану лингвистичких пресупозиција (Рашовић 1989), проучавани су са когнитивистичког становишта (Силашки и др. 2009: 173–194, Силашки 2012), док у журналистичкој литератури можемо наћи препоруке о томе шта избегавати у насловима (Животић 1993), као и препоруке за писање доброг наслова (Матулина-Јерак 1991).

Наслови се сматрају једним од јаких позиција текста[6], а њихов задатак је да привуку „пажњу адресата, да садржи основну информацију о ономе што је садржај текста, а уз то да буде језично ефектан, упечатљив" (Катнић Бакаршић 1999: 60). Наслов је увек визуелно истакнут, увек је позициониран пре почетка текста, што га чини надређеним у односу на остатак текста. Бирајући наслов, аутор за циљ има да на што сажетији, али и сензационалистички начин пружи одређену информацију и да привуче пажњу реципијента. Наслов треба да прода новине, односно, када су у питању електронски медији, да постане *кликабилан*[7].

Имајући то у виду новинари се држе добро познатих, уобичајених, стандардних облика и конструкција: морфолошких, лексичких, фразеолошких и синтаксичких средстава[8]. О новинској фразеологији писано је и са дијахроног

5 О новинарској стилистици пише Младенов (Младенов 1980), док Животић за језик штампе предлаже назив новинска стилистика (Животић 1981).

6 „Под јаким позицијама текста подразумевају се она мјеста у тексту која су својеврсна смисаона и стилистичка „чворишта" текста, мјеста која су по својој позицији у тексту и по својој форми изузетно значајна за разумевање тога текста" (Катнић Бакаршић 1999: 97).

7 Реч *кликабилан* односи се на способност наслова у електронским медијима да привуку пажњу читалаца и да их наведу да кликну на наслов, што медијској кући доноси већи број прегледа на интернету, самим тим и новца. Ова реч забележена је у *Српском речнику новијих анг̑лицизама* и још увек нема статус одреднице која припада српском лексичком фонду (https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-636-2.pdf).

8 Петровић (1997: 15) наводи да на избор фраза у публицистичком стилу „утичу више поједини нејезички чиниоци [...], профил и концепција новина, жанр, тематика и сл." Ми бисмо додали и идеолошки став власника медијске куће (на кога неретко утицај има и сама власт), на шта указује и Ирена Грицкат (1966: 83) „[н]овинарство није одувек представљало оно што представља сад. У првим фазама његова улога је била само строго информативна. Затим се у њега све више увлачила начелност ставова политичког деловање зависно од ставова власти."

(Милановић 2002) и са синхроног становишта (Петровић 1989, 1982, Ружић 2012, Спасић 2019). Петровић у својој студији наводи да ће фразеологизми најчешће бити употребљени за вербалну организацију наслова, чиме би се постигло експресивно изражавање (Петровић 1989: 31). Даље истиче да фразеологизми „доприносе сликовитијем, сугестивнијем и упечатљивијем представљању различитих информативно-политичких и других садржаја, тако да се оно што је њима означено више и јаче доима, лакше и брже памти, а у одређеним приликама поново се успоставља, оживљава слика у сећању реципијената" (Петровић 1989: 31–32). Употребом фразеолошких јединица удовољава се основном принципу изражајнијег и живљег говорења. Поред експресивности код ових лексичких јединица истичу се: репродуктивност, формалноструктурна сложеност, семантичкамонолитност, синтаксичка нерашчлањивоост, затим стабилност лексичког састава (Петровић 1989: 34). Милановић (2002: 99) наводи да је распрострањеност фразеологизама у српским новинама условљено свесним прилагођавањем кода примаоцу информације, тј. увођењем језика подједнако познатог пошиљаоцу и примаоцу, а не недовољном развијеношћу индивидуалних изражајних могућности ауора, како је то раније понекад тумачено".

Поред термина фразеологизам употребљавају се и термини: устаљена фраза, фразеолошка јединица, фразем, израз, идиом, идиоматски израз, идиоматска фраза, фразеолошки обрт, устаљени обрт. Драгана Мршевић Радовић (1987: 11) је у својој студији објаснила мањкавости неких од ових термина и указала на недостатке и нејасноће које њихова употреба може донети.

Менац дефинише фразеологизме као „неслободне скупове ријечи, тј. оне који се не стварају у говорном процесу, него се репродуцирају у готовом облику какав се усталио дугом употребом. Њихови саставни дијелови често показују већи или мањи ступањ десемантизације, тако да значење цијелог фразеологизма није адекватно зброју значења његових дијелова. У тим је скуповима веза међу појединим дијеловима врло чврста, те им је састав, па и редослијед, обично непромјенљив" (Мршевић Радовић 1987: 12–13). Рајна Драгићевић у раду „О проблемима идентификације фразеологизама", сумирајући претходна фразеолошка истраживања, наводи следеће формалне особине фразеологизама: вишелексемски спој, значењске језичке јединице које се у говору репродукују као целина, чврста веза речи, не могу се додавати још неке лексеме, неки фразеологизми имају једночлани синоним (Драгићевић 2009: 39). Драгићевић наводи и да Мокијенко оповргава критеријум који упућује на чврсту везу међу компонентама које чине фразеологизам и истиче да фразеологизми могу имати варијанте (Драгићевић 2009: 39).

У раду ћемо фразеологизам посматрати као „устаљени, везани скуп од најмање две лексеме, које су се, изгубивши мање-више своју значењску аутономност, удружиле на секундарном, конотативном плану у нову значењски јединствену целину" (Петровић 1989: 33).

Узимајући у обзир да су фразеологизми експресивна средства, да су наслови оно што сваки читалац прво прочита, некад и не водећи рачуна о даљем (кон) тексту, као и да медијски дискурс има моћ над јавним мњењем, настојаћемо да утврдимо да ли употреба фразеологизама[9] у нашим забележеним примерима има манипулативну и убеђивачку функцију.

9 Будућим истраживањима требало би испитати да ли на наслове имају утицај наслови на енглеском језику и коришћење фразеологизама у њима (о контрастивном приступу фразеологизмима погледати у Јанић, Стаменковићи 2022: 191–220).

3. Анализа корпуса са дискусијом

У фразеосемантичком пољу *религија* бележимо примере[10] у којима су главне компоненте *ђаво* и *пакао*. Примери из Информера *Pakao prelazi NA DRUGE GRADOVE, Kijev više NEMA SNAGE* (informer.rs, 7. 3. 2023) // *KIJEV SE OVOG PLAŠI KAO "ĐAVO KRSTA"! NIČE HERSONSKA NARODNA REPUBLIKA! Potom slede Harkovska, Odeska, Nikolajevska, Zaporoška, Krivoroška... TO JE KRAJ PRIČE...* (informer.rs, 7. 4. 2022). Слика која се ствара у компаративном делу поредбене конструкције *плашити се као ђаво крста* јесте у улози интензификације референта *плашити се,* прозирне је хришћанске мотивације и јасног порекла[11]. Оваквим начином извештавања Украјина се ставља у позицију слабијег, уплашеног, чиме се, индиректно, друга зараћена страна истиче као доминантнија и јача.

У оквиру фразеосемантичког поља *емоције* фразеолошке јединице класификоване су и према врсти емоције коју изазивају. Наша грађа бележи осећање туге: *Ukrajina u suzama zbog smrti australijskog snajperiste: „Nindža" je napustio sve da bi se borio protiv Rusa* (nova.rs, 5. 11. 2022) // *UKRAJINA U SUZAMA ZA AMERIKANCEM KOJEG SU RUSI UBILI U BAHMUTU! Bio je elitni marinac, borio se u Legiji stranaca Ukrajine, u Lavovu je održana komemoracija (VIDEO) (informer.rs, 2. 2. 2023).* Фразеологизмима којима се исказује осећање страха послата је порука да су се позиције зараћених страна замениле, Русија је постављена као уплашена страна: *„RUSI POSTAJU NERVOZNI" Ukrajina uspela da Kremlju UTERA STRAH U KOSTI: Više ni Moskva nije bezbedna, panika zbog smrtonosnih dronova* (blic.rs, 1. 3. 2023) // *Ukrajina ima novo oružje koje će Rusima UTERATI STRAH U KOSTI: Specijalne rakete za HIMARS uništavaju pola kvadratnog kilometra u jednom udaru* (blic.rs, 9. 10. 2022). Осећање беса (љутње, мржње) исказано је фразеологизмом *осути паљбу*. У овим примерима примећујемо да се у насловима различитих медијских кућа појавио исти фразеологизам, али усмерен према различитим странама: *ON NIJE PRI SEBI, MORAMO GA OBUZDATI! Амерички новинар OSUO PALJBU po Zelenskom, poručio Vašingtonu – samo JEDNA STVAR ga može naterati na pregovore!* (informer.rs, 20. 11. 2022) // *Madona osula paljbu po Putinu: Uporedila ga sa Hitlerom* (nova.rs, 26. 2. 2022). Истицање става и емоционалног стања јавне личности о значајном догађају може умногоме утицати на ставове реципијената, посебно ако је та јавна личност светски позната. Фразеологизмом *пуцати по шавовима* у први план стављају се немоћ и бес Украјине, као и губљење конторле: *KIJEV PUCA PO ŠAVOVIMA! ZELENSKI SMENIO KLJUČNOG ČOVEKA U SLUŽBI BEZBEDNOSTI!* (informer.rs, 7. 3. 2023).

На фразеосемантичко поље *уметност* указују следећи примери: *"ŠTA AKO PUTIN POBEDI..." Šok poruka iz Minhena, NATO skinuo masku, više se boji Rusije nego trećeg svetskog rata! Sukob sa Moskvom je neminovan?!* (informer.rs, 18. 2. 2023). *Скинути маску* има значење 'показати право лице, показати се у правом светлу', овај фразеологизам има за циљ да истакне промене које су у супротности са првобитним представљањем оних који су део тог фразеологизма. У конкретном наслову истиче се слабост оних који *скидају маску*, с друге стране, Русија се фаворизује и заузима место јачег и доминантнијег. Фразеологизмом *вртео исту плочу* Путинов говор је негативно квалификован, чиме је исказан субјективни став новинара који је употребио овај фразеологизам: *DVA PUTA POMENUO*

10 У раду су наведени најрепрезентативнији примери. Примере наводимо како су наведени и на порталу, једино се графички разликују, на порталима су наслови болдовани.

11 О српској фразеологији и религији писала је Наташа Вуловић у својој монографији (2015).

JUGOSLAVIJU Ključni momenti Putinog govora: Vrteo istu ploču o ratu, ali je poslao i dve ZLOSLUTNE PORUKE (blic.rs, 21. 2. 2023).

Највише фразеолошких јединица чине фразеосемантичко поље *међуљудски односи*: *Sukob titana*[12]: *Putin i Makron u raspravi - ko je odgovoran za tenzije u Ukrajini* (nova.rs, 20. 2. 2022) // *"U SUKOBU TITANA EVROPA JE OSTALA SIROČE" Prof. dr Marija Đorić o invaziji Rusije na Ukrajinu: Kome god "carstvu da se priklonimo". SNOSIĆEMO POSLEDICE* (blic.rs, 15. 5. 2022). Употребом фразеологизма митолошког порекла најсликовитије се приказује однос зараћених страна, сугерише се да су обе стране у сукобу јаке и моћне, те да је њихов сукоб интезиван и да може имати далекосежне последице. *Bajden bez dlake na jeziku, udario po ruskom lideru: „Putin je UBICA, PLATIĆE CENU"* (blic.rs, 17. 3. 2021). Фразеологизмом *без длаке на језику* указује се да се радња говорења остварује 'отворено, искрено, јавно, без страха', тако да се и сам говорник у актуелном тренутку квалификује као 'отворен, искрен, неустрашив'. У наведеном наслову, употребом овог фразеологизма, показује се наклоњеност Западу. Фразеологизмом *пушта низ воду*, Путин је квалификован као идајник, чиме се истиче негативан став о њему: *KREMLJ KREŠE KRILA PRIGOŽINU Svađa sa ruskom vojskom podigla buru, Putin pušta niz vodu šefa Vagnera, a on kuka: "Ovo je velika IZDAJA"* (blic.rs, 23. 2. 2023). У претходном наслову јавља се и фразеологизам *креше крила*, који указује на то да се Пригожин, вођа руске паравојне организације Вагнер, саботира и да му се наноси штета која га спутава у даљим активностима, чиме се још једном истиче негативна слика о Путину. Значење фразеологизма *вући за нос* подразумева обављање говорне активности да би се постигао одређени учинак, односно да би се на одређени начин деловало на саговорника (Штрбац 2009: 126). У нашем примеру ствара се слика обманутог Путина: *Putin: Dugo su nas vukli za nos i obmanjivali, ne sumnjam u pobedu u Ukrajini* (n1info.rs,18. 1. 2023). Следећи фразеологизми указује нам то да се Украјина налази у неповољној ситуацији која захтева хитно деловање: *ZAPAD SE NEĆKA DOK ZELENSKOM GORI POD NOGAMA! U Minhenu zavapio na sav glas! Brzina nema alternativu, požurite ili...* (informer.rs, 17. 2. 2023) // *ŠAMARČINA ZA ZELENSKOG! AVIONI stižu TEK NAKON kraja RATA, britanski MINISTAR saopštio BOLNU ISTINU Kijevu – OSTAVLJENI NA CEDILU?!* (informer.rs, 19. 2. 2023). Фразеологизмом 'окренути леђа' може се скренути пажња на смањење броја Путинових присталица и као циљ намеће се преокрет у ратној ситуацији и слабљење Путинове моћи: *Putinu ceo svet okreće leđa, a oni su izabrali da potonu sa njim FOTO* (nova.rs, 17. 5. 2022) // *Lukašenko okrenuo leđa Putinu: Naša vojska ne učestvuje u operaciji u Ukrajini* (nova.rs, 24. 2. 2022).

Борба у зависности од избора фразеологизама негде упућује да је ратна: *RUSIJA UZVRAĆA UDARAC Putin sada stranim kompanijama oduzima i imovinu* (blic.rs, 11. 3. 2022) // *Ukrajinci u dnevnoj sobi, Rusi u kuhinji: Krvava bitka za Bahmut sada se vodi bukvalno prsa u prsa* (nova.rs, 13. 4. 2023) // *PUTIN VAS JE UPOZORIO, SAD IMATE RAT! Švajcarski političar RASKRINKAO licemerje SAD, Evropa BAČENA na kolena, služenje Vašingtonu će joj DOĆI GLAVE?!* (informer.rs, 5. 3. 2023) // *Putinov potez promenio je sve: Kako je Kosovo postalo problem zbog kog se lome koplja između Rusije i Amerike* (nova.rs, 14. 1. 2023); некад еуфемизирана: *SAD najavile novu rundu vojne pomoći Ukrajini u vrednosti od 400 miliona dolara* (blic.rs, 4. 3. 2023); а некад

12 Према грчкој митологији титани су били древна раса моћних богова који су се супротстављали олимпијским боговима. Њихов сукоб окарактерисан је као епски сукоб између две моћне силе. Овај фразеологизам често се користи за описивање ситуације или догађаја у којем се две моћне силе или важне особе суочавају или супротстављају једна другој.

сурова: *Šta je sve Putin pričao o Kosovu: Bratski nož u leđa* (nova.rs, 25. 6. 2022). Истицањем компоненте *братски*, интензивизира се значење овог фразеологизма, посебно кад је употребљен у контексту осетљиве теме која веома утиче на српски народ. На тај начин скреће се пажња на издају од стране руског државника и самим тим ствара се негативна слика о њему.

У фразеосемантичком пољу *активности* истичу се следећи примери: *(VIDEO) PRIBLIŽAVA SE TRENUTAK ISTINE! ČEČENI STEŽU OBRUČ OKO UKRONACISTA U MARIUPOLJU! Kadirov otkrio šta se dešava posle PREDAJE UKRAJINSKIH MARINACA!* (informer.rs, 5. 4. 2022) // *BEOGRAD NA NOGAMA ZBOG GODIŠNJICE AGRESIJE NA UKRAJINU Najavljena okupljanja i marševi, ali je pala i jedna ZABRANA* (blic.rs, 24. 2. 2023) // *Evropa koristi rat u Ukrajini da NATERA SRBIJU da prizna Kosovo, glavno "oružje" u ruke dao joj je Vladimir Putin* (blic.rs, 15. 6. 2022) // *„DANAS UKRAJINA SUTRA TAJVAN" Kina duboko zabrinuta: Sukob u Ukrajini bi mogao da se otme kontroli* (blic.rs, 21. 2. 2023).

Семантичко поље *игра*: *RUSKA VOJSKA PRAVI BAZU U NIKARAGVI! AMERI, ČAČKALI STE MEČKU[13], OVO SU POSLEDICE?! Moskva igra otvorenih karata, U SLUČAJU RATA ZNA SE...*[14] (blic.rs, 12. 6. 2022) // *PUTIN DRŽI KARTE U SVOJIM RUKAMA, EU ZAKASNILA NA DVOBOJ Profesor Srđa Trifković otkriva moraju li Evropljani slepo da slede vođstvo Vašingtona* (29. 6. 2022) // *Aduti Ukrajinaca koji mogu da potuku Ruse: Zelenski u rukavu ima tri karte koje Putinu izazivaju glavobolju* (nova.rs, 30. 4. 2023). Фразеологизмом *држати карте у својим рукама* истиче се Путинова улога у овом рату, од њега зависе даљи догађаји и исход рата. С друге стране, већ у следећем примеру фаворизује се Зеленски и истичу се његов интелект и његова тактика, који могу утицати на исход рата у њихову корист.

Семантичко поље *школа*: *ZELENSKI KAO ČERČIL Putin ima moćnu vojsku, ali u jednoj stvari mu je ukrajinski predsednik ODRŽAO LEKCIJU* (blic.rs, 24. 3. 2022). На овај начин Зеленски се поставља у виши положај, добија улогу учитеља, док је Путин у подређеном положају и има улогу ученика.

У фразеосемантичком пољу *боја* имамо експликаторну компоненту која указује на негативну конотацију у следећим фразеолошким јединицама: *CRNE PROGNOZE ZA EVROPU! Visoke cene struje i gasa mogle bi da ubiju više Evropljana nego RAT U UKRAJINI!* (informer.rs, 27. 11. 2023) // *ŠTA POSLE BAHMUTA? Crne prognoze ukrajinskih OFICIRA, pakao prelazi NA DRUGE GRADOVE, Kijev više NEMA SNAGE - Rusi pred VELIKOM POBEDOM na ISTOKU?!* (informer.rs, 7. 3. 2023).

У фразеосемантичком пољу *саобраћај* бележимо следеће примере: *Украјина је само пролазна станица* (politika.rs, 13. 2. 2023) // *Ukrajina na prekretnici* (politika.rs, 12. 4. 2021) // *PUTIN DAO ZELENO SVETLO, PALO ODOBRENJE! Isporuka važna za ceo svet - Posao u toku uprkos preprekama* (informer.rs, 23. 11. 2022). У последњем наслову истиче се моћ појединца од кога сви зависе.

Митолошки фразеологизам пандорина кутија[15] користи се за описивање ситуације која отвара низ непријатних или нежељених последица: *„PANDORINA*

13 Поједини фразеологизми карактеристични за разговорни функционални стил непримерени су новинским насловима, посебно када извештавају о важним друштвено-политичким темама, као што је у наведеном примеру.

14 Информативна вредност наслова може бити повећана и када он нешто оставља недореченим. Интерпункцијски знак (...) побуђује примаоца поруке да сам претпостави завршетак реченице (Катнић Бакаршић 1999: 60–61). Исход рата се наслућује. Фаворизовањем једне стране у наведеном наслову новинари ове медијске куће имплицирају њихову победу.

15 У грчкој митологији Пандора је отворила је кутију из које су изашле све невоље и зла света. Често се овим фразеологизмом истиче акција која се не може контролисати и која наноси само штету.

KUTIJA" EU sprema žestoku kaznu za one koji sarađuju sa Moskvom, stiže dramatično upozorenje Pekinga: NE KREĆITE TIM PUTEM!" (blic.rs, 9. 5. 2023). Други митолошки фразеологизам, који је употребљен у насловима, истиче слабости Запада и односи се на аспект који може бити извор проблема или се може лако употребити против њих и довести до њиховог слабљења или пропадања: *NATO NIKADA NIJE DELOVAO OVAKO KRHKO! A ako dođe do sukoba sa Rusijom, presudan je mali region duž Baltika, on je „Ahilova peta" alijanse...* (informer.rs, 16. 4. 2022) // *AHILOVA PETA AMERIČKE ODBRANE: Rusi se podsmevaju „balonskoj pretnji"* (novosti.rs, 16. 2. 2023) // *AHILOVA PETA NATO Alijansa nikada nije delovala ovako krhko, a ako dođe do direktnog sukoba sa Rusijom sve oči će biti uprte u OVAJ MALI REGION* (blic.rs, 16. 4. 2022).

4. Закључна разматрања

У овом раду покушали смо да истражимо и опишемо употребу фразеологизама у новинским насловима, анализирајући их кроз семантичка поља, а ослањајући се на критичку анализу дискурса. Анализом смо потврдили да су наслови имали своју улогу у формирању одређених ставова о новонасталој ситуацији, која има велики утицај на друштвенополитички живот реципијената. Употреба фразеологизама била је заступљена на свим порталима, али не у истој мери. На одређеним порталима (informer.rs, blic.rs) фрекветнија је употреба фразеологизама, док се у појединим медијима појављују у мањој мери (rts.rs, politika.rs). Фразеологизмима би се истицала слабост једне стране или би се истицала моћ друге стране. У зависности од типа медија, одређена страна би била представљена позитивно или негативно. Док ће се у појединим медијима истицати једна особа као неко од кога само зависи исход рата и у којима ће се фаворизовати његови поступци, у другим медијима имаћемо негативно представљање исте особе. Употребљени исти фразеологизми у насловима различитих медијских кућа, указивали су на пристрасност и окренутост различитим зараћеним странама. О објективном извештавању не можемо говорити јер свака употреба фразеологизама истиче субјективни став особе која га је употребила.

Класификовањем фразеолошких јединица у фрезеосемантичка поља утврдили смо да је најзаступљеније фразеосемантичко поље *међуљудски односи*, у којем се истиче борба између актера, као и фразеосемантичко поље *емоција* у којем се посебно истичу емоције беса, љутње и мржње. У свим насловима била је присутна пристрасност, окренутост једној од зараћених страна и употреба негативно маркираних фразеологизама. На овај начин умногоме утичу на расуђивање реципијената о датој ситуацији и подстичу их да се определе за одређену страну.

Овај рад представља полазну тачку будућег рада који ће укључити више наслова, што ће допринети већој валидности резултата и јаснијој идеолошкој слици коју новински наслови настоје да креирају.

Речници

Оташевић 2012: Ђ. Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј.

Пршић и др. 2021: T. Prćić, J. Dražić, M. Milić, *Srpski rečnik novijih anglicizama*, Novi Sad: Filozofski fakultet. https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-636-2.pdf [22. 1. 2024]

РМС 2007: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

РСАНУ 1953–2014: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, Књига I–XIX, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.

ФРХСЈ 1982: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.

Литература

Ван Дајк 1995: T. A. Van Dijk, Power and The News Media. *Political Communication and Action* https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/07/Teun-A.-van-Dijk-1995-Power-and-the-news-media.pdf [12. 5. 2023]

Вуловић 2015: Н. Вуловић, *Српска фразеологија и религија*: *лингвистичкокултуролошка истраживања*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Грицкат 1966: Ирена Грицкат, Наслови – посебна категорија писане речи, *Наш језик* XV/1–2, Београд, 77–95.

Драгићевић 2009: Р. Драгићевић, *О проблемима идентификације фразеологизама*. Доступно на www.suedslavistik-online.de/01/dragicevic.pdf [10. 5. 2023]

Животић 1981: Р. Животић, *Изражавање новинара*, Београд: Савремена администрација.

Коњик 2006: И. Коњик, Перифрастични предикат у новинским насловима, *Наш језик* XXXVII/1–4, 33–41.

Јанић, Стаменковић 2022: А. Јанић, Д. Стаменковић, *Енглеско-српска контрастивна лексикологија*, Ниш: Филозофски факултет.

Катнић Бакаршић 1999: M. Katnić Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.

Катнић Бакаршић 2012: M. Katnić Bakaršić, *Između diskursa moći i moći diskursa*, Zagreb: Naklada Zoro.

Кевежди 2012: M. Keveždi, Ideologija i diskurs u teoriji Teuna van Dijka, *Intertekstualnost*, Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine, 264–277.

Лакић 2010: I. Lakić, Analiza medijskog diskursa o ratu, u: V. Vasić (ur.), *Diskurs i diskursi*: zbornik u čast Svenki Savić, Novi Sad: Filozofski fakultet, 269–282.

Матулина-Јерак 1991: Ж. Матулина-Јерак, Употреба пословица у дневним новинама, Језик и стил средстава информисања, *Свјетлост*, 48–66.

Младенов 1980: М. Младенов, *Новинарска стилистика*, Београд: Научна књига.

Милановић 2002: А. Милановић, Настанак српске новинске фразеологије, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 30/1, Београд, 97–104.

Мршевић Радовић 1987: Д. Мршевић Радовић, *Фразеолошке глаголски-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.

Петровић 1982: В. Петровић, Неки типови трансформација фразеолошких израза у језику новина, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXV/2, 103–111.

Петровић 1989: В. Петровић, *Новинска фразеологија*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Рашовић 1989: С. Рашовић, Лингвистичка пресупозиција и стилистика новинских наслова, *Новинарство*, 25, 1–2, Београд: Југословенски институт за новинарство, 94–97.

Ружић 2012: В. Ружић, Фразеолошки модели у новинским насловима, у: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност 1*, *Структурне карактеристике српског језика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 191–200.

Силашки и др. 2009: N. Silaški, T. Đurović, B. Radić-Bojanić, *Javni diskurs Srbije: kognitivistič-kokritička studija*, Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta.

Силашки 2012: N. Silaški, Naslovi u sportskoj štampi kroz prizmu teorije pojmovne integracije, у: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност 1*, *Структурне карактеристике српског језика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 201–210.

Станковић 1997: Б. Станковић, Синтагматска иновирања у језику штампе, Јужнословенски филолог, LIII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 87–97.

Спасић 2016: Ј. Спасић, *Језичко-стилске карактеристике новинске вести и новинског извештаја*: докторска дисертација, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Спасић 2019: Ј. Спасић, Фразеологија у новинској вести и новинском извештају, *Наслеђе: часопис за књижевност, уметност и културу* 42, 253–266.

Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Штрбац 2009: Г. Штрбац, Фразеологизми са значењем радње говорења, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LII/2, Нови Сад, 123–134.

THE USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN HEADLINES DURING THE UKRAINIAN CRISIS

Summary

The subject of this research is the use of phraseological units in news headlines during the Ukrainian crisis. The aim of the research is to determine whether the use of phraseology contributes to manipulative and persuasive strategies, and how such headlines affect public opinion. The corpus consists of news headlines collected from online portals (rts.rs, blic.rs, nova.rs, rs.n1info.rs, informer.rs, politika.rs), and a part of the corpus was collected through the *BigBoxDate* platform. We selected ideologically diverse media to see how the media inform about the same events. As control sources for this research, we used "Dictionary of Serbo-Croatian Literary Folk Language" by the Serbian Academy of Sciences and Arts, "Dictionary of Serbian Language" by Matica srpska, "Phraseological Dictionary of Croatian or Serbian Language" by Josip Matešić, and "Phraseological Dictionary of Serbian Language" by Đorđe Otašević. The recorded phraseological units are semantically classified and analyzed based on their expressive value, and then interpreted from the perspective of critical discourse analysis.

Keywords: critical discourse analysis, media discourse, phraseology, Ukrainian crisis, headline

Milica L. Rabrenović

811.163.41'367.622
811.163.41'373.612.2:316.7

Драгана В. Ристић[1]
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

КОНЦЕПТУАЛНА АНАЛИЗА *NOMINA ATTRIBUTIVA FEMININUM* У ДОМЕНУ РАДА НА ПРИМЈЕРИМА КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА: О *БРЕЗРУЧИЦАМА* И ДРУГИМ ЗАЛУДНИЦАМА

Ексцерпцијом и концептуалном анализом рјечничке грађе долази се до вриједних сазнања о социокултуролошком поимању и вредновању различитих појмова/ентитета. У овом раду посебну пажњу посвећујемо именицама из класе *nomina attributiva femininum*, ексцерпираних из *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске и *Речника српскохрватскога књижевног и народног језика* САНУ, у којима је садржана специфична концептуализација жене у односу према раду. Концептуалном методом испитују се културолошке информације садржане у именицама као што су *брезручица*, *бедевија*, *дораслица, залудница* и друге. Закључује се да се од жене у српској култури очекује позитиван однос према раду односно да се концепт жене нераднице вреднује као изразито негативан. Домен рада је један од многобројних домена у којима се жена може концептуализовати, али једино појединачном анализом различитих домена може се установити што релевантнији *фрејм* жене у српском језику и култури, што је на дугорочном плану циљ аутора овог рада.

Кључне ријечи: nomina attributtiva femininum, концептуална анализа, концепт, домен, фрејм, жена, лингвокултурологија

1. Увод

„Термин језичка слика света или језичка слика стварности, тј. *projected world* како је овај појам употребио амерички когнитивиста Реј Џекендоф (Jackendoff [1983] 1999: 23), одн. *sprachliches Weltbild* (*Weltsicht*, *Weltansicht*) у концепцији Вилхелма фон Хумболта (Гумбољдт 1984: 322, 367), термин је који се широко користи у лингвокултуролошким, етнолингвистичким и когнитивнолингвистичким и другим истраживањима и представља свеукупност појмова и односа „пресликаних" из ванјезичке стварности (концептуална слика стварности) и њихову „пројекцију" кроз семантику природног језика." (према Пауновић Родић 2019: 35). Како би се успоставила што релевантнија језичка слика свијета потребно је открити језичку слику појмова, идеја и представа у том свијету. Међу кључним појмовима у том свијету свакако се налазе и мушкарац и жена. Могуће је на први мах помислити како већ знамо све о српској жени и српском мушкарцу или о жени и мушкарцу уопште, али „истина је да су жена и мушкарац појмови који су највећим делом апстрактни и које је потребно разумети преко других, конкретнијих домена. То је зато што, ма колико се друштвене норме томе опирале, и жена и мушкарац јесу под категоријом човек, а то је сам по себи апстрактан и недовољно докучив појам" (Иванчевић 2020: 117). Кроз ово истраживање настојимо да допринесемо успостављању језичке слике жене у српској говорној заједници односно у српском друштву и култури, а која затим може да послужи у конструисању језичке слике свијета говорника српског

1 ristic.dr96@gmail.com

језика. Језичка слика свијета један је од главних задатака лингвокултурологије (Дражић 2022: 47), која се увелико наслања на когнитивнолингвистичка проучавања, тако да ово истраживање може послужити и у лингвокултуролошке сврхе. О односу језика и културе све више се пише и говори, а чини се да је о томе најпрецизније говорио Бугарски, те овај уводни дио завршавамо, а уједно правимо релевантну увертиру за следеће поглавље, његовим ријечима: „[н]аш доживљај свега је условљен културом, док је она сама увелико профилисана језиком. Са своје стране, као предуслов и творитељ културе, језик се обликује управо по мери њених потреба и могућности. Тако култура и језик у сталном садејству формирају и мењају свет у којем живе људске заједнице, и сами се изграђују у том процесу" (Бугарски 2005: 17).

1.1. Предмет, корпус и циљеви рада

У раду се анализирају именице из класе *nomina attributiva femininum*, ексцерпиране из *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске[2] и *Речника српскохрватскога књижевног и народног језика* САНУ[3], у којима је садржана специфична концептуализација жене у односу према раду. Грађа се анализира из угла когнитивне семантике односно помоћу концептуалне методе којом се испитују културолошке импликације садржане у номинацији. Ексцепирајући именице из поменуте класе, примјећено је да се велики број лексема групише градећи концепт жене нераднице, односно да је домен рада један од доминантнијих домена у коме се концептуализује појам жене. Потребно је нагласити да ексцерпција није завршена, с обзиром на обимност корпуса, те да ће у раду бити представљени најрепрезентативнији примјери. Коначан број именица из поменуте класе, а које дају податке о концептуализацији жене у домену рада, у овом моменту није ни битан колико потреба и циљ да се укаже на могућност различитих ишчитавања културолошких информација из номинације, те да се укаже на значај когнитивистичких истраживања уопште.

РМС и РСАНУ могу се само условно посматрати као рјечници савременог српског језика с обзиром на то да грађа на којој су настајали подразумијева грађу од Вука Стефановића Караџића (дакле, од 19. вијека) па до 50-их година прошлог вијека, те да се одређени дио одредница данас већ може сврстати у пасивну лексику, али да с друге стране садрже и велики дио активне лексике. Због тога, када говоримо о концептуализацији на основу грађе у њима, заправо говоримо о концептуализацији која је постојала до друге половине 20. вијека. Примјере који су у раду анализирани потражили смо у електронском Корпусу савременог српског језика, али у истом облику и значењу потврђене су само двије именице[4] на основу чега закључујемо следеће: да бисмо могли говорити о савременој концептуализацији, морали бисмо истражити све савременије изворе односно потврде ексцеприраних рјечничких одредница у што већем броју савремених извора. У (ре)конструкцији слике жене некада и сада морамо анализирати све категорије именица којима се обиљежавају особе женског пола (анализирајући и нерјечничку савремену грађу) како би се дошло до доминантних домена у концептуализацији, а на тај начин и до *фрејма* жене. Једино, дакле, појединачном анализом различитих домена може се установити што релевантнији фрејм жене

2 Даље у раду наводиће се скраћено: РМС.

3 Даље у раду наводиће се скраћено: РСАНУ.

4 То су именице *мурдара* и *мурдаруша* (значења ће бити наведена даље у тексту).

у српском језику и српској култури, што је дугорочни циљ аутора и на чему већ неко вријеме ради. О самим појмовима као што су *концепт*, *концептуализација*, *домен* и *фрејм* биће више ријечи у наредном поглављу.

2. Теоријско-методолошки оквир рада

„Концептуална анализа настала је у склопу когнитивистике која проучава когнитивне феномене тј. људски ум и то као интердсициплинарна област која обухвата: психологију, лингвистку, поједине филозофске дисциплине, неурологију итд." (Драгићевић 2010: 89). Когнитивистика се бави описом и дефиницијом концепата (обично апстрактнијих) у терминима других концепата (обично конкретнијих), а користи се концептулном методом јер се значење изједначава са *концептуализацијом*, која подразумијева образовање појмова „на основу човековог физичког, чулног, емоционалног и интелектуалног искуства са светом који га окружује" (Кликовац 2004: 9). Као кључне карактеристике когнитивне семантике издвајају се сљедеће (према Дражић 2022: 29–30):

- „категоризација – најважнија функција језика и подразумева људску способност да свеколику стварност сведе на когнитивно разумну меру, што значи да уочи сличности и разлике између ентитета и да их групише према сличности; подразумева феномене као што су прототипичност, полисемија, когнитивни модели, ментално представљање и метафора;
- искуствена доступност појмовне структуре последица је људског рецептивног (чулног) и телесног искуства. (нпр. *пао је у очај*; *изашао је из дуговa* – активира се просторна оријентација споља–изнутра, у концепту садржатељ);
- језик не корелира директно с ентитетима и појавама у ванјезичкој стварности, већ одражава појмове у уму, што не значи да су сви појмови лексикализовани (у српском нпр. не постоји заједнички назив за браћу и сестре као у немачком – *Geschwister*, слично је у турском где се не спецификује пол брата односно сестре – *kardeş* (уп. Драгићевић 2018: 216–217); много је таквих примера – нпр. немају сви језици заједнички назив за ветар, док у некима опсег речи за птицу укључује и скакавце (Galetić–Jelaska 2011: 39–64));
- значење обједињује језичке и нејезичке феномене те стога и значење има енциклопедијски карактер (нпр. разумевање речи доручак у нашој култури, према Филмору (1982: 11–137) подразумева неколико нивоа тзв. оквира – постојање три оброка дневно, време када се конзумира и прототип садржаја, намирнице; на основу тога разумећемо да је неко доручковао у пет сати после подне јер му је то први оброк након буђења);
- семантика и прагматика су неодвојиве, што значи да знање о језику јесте знање о томе како се он користи, и значење се разуме тек у конкретној употреби;
- перспектива посматрања утиче на структуру значења јер својом посебно селектованом структуром изражава значење из одређене перспективе;
- значење није задато, оно се конструише јер се језиком само сигнализира на значења која су у појмовима, што је свакако, у другој терминологији, у вези с полисемијом и остваренoм семантичком реализацијом у датом контексту (нпр. реч *озбиљан* у реченици *Наш посао је озбиљан* може да значи: 1. захтева много напора, и 2. може бити опасан);

- појам концепта разуме се као оперативна јединица менталног лексикона која одговара сазнању о објективним датостима; „овом јединицом оперише човек у процесу мишљења, одражавајући сопствено искуство и знање о реалијама из света који га окружује [...] концепт обухвата и оно што човек претпоставља, размишља и уображава о тим датостима" (Ристић 2015: 1414)".

Домен, *схема* и *фрејм* јесу структуре које су засноване на људском искуству, које се рефлетктује на мишљење и језик. То су „когнитивне структуре засноване у обрасцима знања и веровања" и оне чине *семантички сценарио* (Драгићевић 2010: 92), те су у својој основи ванјезичке, а утичу на сагледање значењске вриједности неке језичке јединце. Парафразираћемо у наставку овог пасуса Рајну Драгићевић и дијелове из њене књиге *Лексикологија српскога језика* у којима се издвајају неки од занимљивих и кључних ставова когнитивиста (в. Драгићевић 2010). Према Тејлору, значење неке језичке форме разумијева се у контексту других когнитивних структура па тако *понедјељак* разумијевамо унутар семантичког домена *седмица*, *седмицу* унутар циклуса *дан-ноћ*, док се *понедјељак*, *седмица*, *дан* и *ноћ* разумијевају унутар концепта *вријеме*. Према Лангакеру, базични домени (они који се не могу разложити на једоставније когнитивне структуре) су нпр. простор, вријеме, чулна искуства као што су боја, укус итд. Лејкоф је анализирао концептуализацију лексеме *мајка* и установио мноштво домена преко којих се та концептуализација одвија (генетички домен, домен рађања, одгајања итд.). Више домена чини један *фрејм*. Тако је Лејкоф установио да фрејм мајке може да се представи на сљедећи начин: трудна удата жена, која је била у другом стању девет мјесеци, родила дијете и затим га одгајала у браку са дјететовим оцем. Закључује се да је фрејм иделаизован јер не обухвата маргиналне чланове категорије као што су нпр. сурогат-мајке или неудате мајке. Према Тејлору, фрејмови представљају конфигурације културално утемељеног, конвенционалног знања.

Сложене појаве и појмове покушавамо да конкретизујемо, да их сведемо на познато искуство, у чему кључну улогу имају и појмовне/концептуалне метафоре и појмовне/концептуалне метонимије. Метафора се обично дефинише, а захваљујући Лејкофу и Џонсону односно њиховој књизи *Metahors we live by* (*Метафоре наше насушне*), на којој се и заснива когнитивна лингвистика, као когнитивни процес у коме један појам или појмовни домен разумевамо помоћу другог појма тј. појмовног домена (према Кликовац 2004). Когнитивна лингвистика и метафору и метонимију посматра „као појмовно-значењске механизме који структурирају не само језик већ, пре свега, мишљење, што подразумева да и лексичка и стилска функција метафоре и метонимије, као и друге њихове језичке и ванјезичке манифестације, заправо проистичу из њихове сазнајне функције (отуда и терминолошка решења појмовна метафора и појмовна метонимија)" (Расулић 2010: 50). Док појмовна метафора подразумијева разумијевање једног појмовног домена преко другог, појмовна метонимија представља довођење у везу два појма унутар истог појмовног домена, а на основу неке блискости, односно према Кевечешу метонимија представља когнитивни процес у коме један концептуални ентитет омогућава менталну везу са другим концептуалним ентитетом унутар истог домена или идеализованог когнитивног модела (Драгићевић 2010: 161). Драгићевић истиче да најбоље примјере за појмовну метонимију отјелотворују фразеологизми у којима се цијела слика тумачи као знак за разумијевање неке појаве којој је изворна слика саставни дио нпр: *засукати рукаве* – отпочињати посао, *имати скрштене руке* – не радити, као и то да је и лексичка

метонимија заснована на појмовној, те даље наводи: „Појмовна метонимија је механизам мишљења, има понекад и језичке манифестације, али она пре свега служи као средство помоћу којег организујемо схватања о уређености света око нас и знатно олакшавамо свакодневни живот" (Драгићевић 2010: 163).

Домени концептуализације су бројни. Тако жену можемо концептуализовати у доменима као што су: домен физичког изгледа, морални, еротски, религиозни, генетички домен итд. Ми смо за ову прилику изабрали оне лексеме у којима је садржана коцептуализација жене у домену рада, односно оне које граде концепт жене нераднице. У истраживању се полази од хипотезе да се овај концепт у српском језику и култури вреднује изразито негативно, односно да се нерад и љеност посматрају као изузетно негативне људске особине. Наведено сугерише да је претпоставка да се у лексикографској обради датих именица из класе *nomina attributiva femininum* налазе елементи концептуалне слике свијета. Ова претопставка испоствља се сасвим релевантном будући да „однос између описа лексичког значења и концептуалне слике света у лексикографији зависи од структуре базних елемената у садржају конкретне лексеме, тј. од елемената који усмеравају испољавање односа према датој ствари, представе о вредности означеног, а не (само) њено именовање" (Јовановић 2022: 68), а да су базни елементи у анализираним лексемама управо такви (што ће бити јасније из саме анализе даље у тексту). Такође, у раду се полази од претпоставке да ће се домен рада укрштати са другим доменима концептуализације.

„Приступ лексикону из угла концепата јесте ономасиолошка перспектива, што подразумева испитивања начина на које концепт може бити исказан. Обрнута перспектива, од речи ка значењу јесте семасиолошка перспектива" (Дражић 2022: 22). Наш приступ јесте ономасиолошко-семасиолошки, што ће најбоље показати анализа грађе предочена у наредном поглављу.

3. Шта читамо из грађе?

Из РМС и РСАНУ ексцепиране су именице из класе *nomina attributiva femininum* према којима се жена концептуализује у домену рада, тј. које улазе у концепт жене нераднице.[5] Такве су[6] и следеће: *андркача, андракача, андракуша, андрљавица, бадаваџика, бадаваџиница, бадавачица, базгеталица, бескућника, бесполсеница, беспослењака, беспосличарка, беспрешница, бизговица, брљака, брљивица, вардупа, вређача, глинџавица, гњилавица, готованка, готовуша; дангубница, залудница, лежакиња, лењивица, ленчура, мрљавица, мурдара, мурдаруша* итд. Заједно са значењима одмах на почетку наводимо најзанимљивије примјере (са аспекта значења и културолошких информација), који ће се даље у раду анализирати: *бедевија* ʻздрава, а лења женаʼ (РСАНУ) и ʻтур. кобила арапске пасмине; фиг. вулг. незграпна а нерадна женаʼ (РМС), *белегија* ʻ4. лена, немирна женаʼ, *булога* ʻ2. погрд. нерадна и аљкава особаʼ, *вуцла* ʻпокр. лења, аљкава, неуредна женаʼ, *гљанга* ʻпокр.: Гљанга се каже погрдно (подругљиво) за жену мрзешљиву, аљкаву, нечисту, тупуʼ, *горуља* ʻвелика, незграпна, неуредна женска особаʼ, *губивременка* ʻбеспосличарка, залудна женаʼ, *брезручица* ʻжена која не уме радити женске послове' *дебла* ʻпокр. пеј. дебела и трома жена; нерадницаʼ, *диликача* ʻназив за

5 Наводимо само најзначајније и репрезентативне примјере с обзиром на то да нису још увијек ексцерпиране све именице овог типа, као и због уштеде простора.

6 Грађу из РМС и РСАНУ посматрамо заједно с тим да ће се нагластити евентуалне разлике у значењима.

крмачу, фиг. она која не воли да ради, беспослена жена', *кења*[7] 'покр. погрд. женска особа која споро, пипаво, лено ради', *дропља* '2. фиг. гојазна, незграпана или трома, неуредна женска особа', *клинчица* 'женска особа која ради полако и тромо', *лежавкиња* 'нар. лења жена, лењивица', *лоћа* 'покр. погрд. лења и прљава женска особа; неморална жена; неваљалица', *пљеса/пљеска* 'лења и глупава жена'...

Номинација жене према особинама наведеним у дефиницијама, као и поједине потврде које ћемо у наставку навести и на које ћемо скренути пажњу отварају могућност за ишчитавање веома занимљивих података о начину концептуализације жене, али и самог домена рада. У наставку рада одговарамо на питање постављено у наслову овог поглавља, односно показујемо могућност ишчитавња занимљивих културолошких и когнитивистичких информација из ексцерпиране грађе.

У РСАНУ и РМС одредница *бедевија* различито је дефинисана. У РСАНУ као 'здрава, а лења жена', а у РМС као 'тур. кобила арапске пасмине; фиг. вулг. незграпна а нерадна жена'. Придјев *незграпан, -а, -о* у РМС дефинише се као 'неспретан, трапав; гломазан, превелик, огроман'. Закључујемо да се у дефиницији *незграпан* појављује као синоним придјевима *гломазан*, *превелик*, *огроман*[8], а не као синоним придјевима *неспретан*, *трапав* с обзиром на то да се особине неспретност и трапавост могу испољити само у раду, у предузимању некакве акције, а не у нераду. Да се незграпност заиста односи на прекомјерну величину потврђује и основно значење лексеме *бедевија* из кога видимо да је ријеч о кобили, животињи која спада међу гломазније[9]. Поред тога, и код Петра Скока *бедевија* се односи на несразмјерну висину. Скок у *Етимолошком рјечнику* наводи у рјечничком чланку (одмах на почетку) уз одредницу *бедевија* поредбену конструкцију *жена кај бедевија* и даље је појашњава као 'несразмјерно висока'.

Треба нагласити да у оба рјечника, и Матичином и САНУ, налазимо негативну конотацију. Она произилази из супротног везничког односа. У наведеним дефиницијама (у РСАНУ и РМС) придјеви *здрава* и *незграпна* стоје у супротном односу према придјеву *нерадна*. У односу придјева *здрава* и *нерадна* везником *а* као да се имплицира фактор изненађења што је жена која је здрава, дакле без обољења, тјелесних недостатака и слично, дакле нормалних животних функција, нерадна. Исто је и када је у питању однос здравља и развијености. Прекомјерна висина, величина тј. гломазност повезују се са снагом, а снага изискује акцију. Развијеност се супротставља нераду и у дефиницији одреднице *бизговица*: 'развијена али нерадна дјевојчица или дјевојка'. С друге стране, да су неразвијеност и нерад у блиској вези, односно да је развијеност услов за радну способност показују нам и именице *дораслица* (м и ж) 'особа која тек дораста, која још није способна за какав озбиљнији рад' и *маторка* 'б. хип. она која је порасла, стасала за озбиљне дужности'. Долазимо до закључка да уколико је жена здрава и развијена, нема апсолутно никаквог оправдања да буде лијена, да не ради. Дакле, у сви-

7 Синонимне форме су и *кењавица* и *кењалица*.

8 Придјев *незграпан* у истом значењу се јавља и кад је у питању значење лексема *дропља*.

9 У вези с тим, врло је могуће да је у поменутом примјеру, као и у именици *диликача* пренесена номинација са животиње на жену. С. Новокмет наводи „да се као најнегативније особине човека, код оба пола, у српској култури, путем зоонимских метафора, издвајају прекомерна или недовољна величина (комарац, кобила, мечка, глиста, слон), непривлачан физички изглед (акреп, пас, гуштер), успорено кретање (патак, медвед, слон), доб (кљусина, жутокљун), ниска хигијена (прасац, жабац,грмуша, крмача). Тако се за оба пола успостављају појмовне метафоре: ДЕБЕЛЕ/НЕЗГРАПНЕ ЖЕНЕ СУ ВЕЛИКЕ ЖИВОТИЊЕ и ДЕБЕЛИ/НЕЗГРАПНИ МУШКАРЦИ СУ ВЕЛИКЕ ЖИВОТИЊЕ (Ristivojević Rajković 2008: 47)" (према Новокмет 1982: 305).

јести говорника српског језика здрава жена је вриједна жена, односно требало би да буде. Анализа, дакле, показује да је номинација жене нераднице базирана на метафорама: РАД ЈЕ ЗДРАВЉЕ и НЕРАД ЈЕ БОЛЕСТ.

Из претходно анализираних именица јасно је да се домен рада укршта са доменом физичког изгледа односно физиолошког стања. Ова два домена укрштају се и када је у питању именица *дебла*. Њено значење је ‘покр. пеј. дебела и трома жена; нерадница’. Овдје пак имамо нешто другачији развој значења у односу на *бедевију*, *бизӡовицу* итд. Дебљина се, као вид прекомјерне величине, доводи у везу са тромошћу[10], која подразумијева мањак снаге, отежано кретање и отежану активност која затим прелази у потпуну неактивност односно нерад. Из домена физичког изгледа прелази се у домен рада односно концепт жене нераднице обухвата и концепт жене запуштеног физичког изгледа и лошег физиолошког стања (исти случај је са *дропљом*: ‘2. фиг. гојазна, незграпна или трома, неуредна женска особа’). То нам сугерише да се вредноћа односи на све аспекте човјековог живота па и на физички изглед, тачније она се кроз њега може манифестовати.

Домен рада се укршта и са доменом чистоће: *вуцла* ‘покр. лења, аљкава, неуредна жена’, *ӡљанӡа* ‘покр.: Гљанга се каже погрдно (подругљиво) за жену мрзешљиву, аљкаву, нечисту, тупу’, лоћа ‘покр. погрд. лења и прљава женска особа; неморална жена; неваљалица’, *булоӡа* ‘2. погрд. нерадна и аљкава особа’. Чини се да се довођењем у везу ова два домена, домен рада и домен чистоће, појачава негативна конотација жене нераднице. Такође, поставља се питање да ли се заправо домен (не)чистоће може посматрати као поддомен (не)рада. Чистоћу у суштини и разумијемо, између осталог, унутар односа према раду. Коријен нечистоће налази се у негативном односу особе (у овим случајевима – жене) према раду, односно у нераду који може да прерасте у љеност[11]. Уколико домен чистоће разумијемо унутар домена рада, онда би се поменутим лексемама могле придружити све оне именице које означавају прљаве, неуредне, запуштене жене као што су: *аљкавица, аљкавуша, ӡлибавица, баздуља, ӡазибара, ӡала, ӡлибеша, ӡлибна, ӡлибуља, брлоӡача, брлокача, брљавица, ӡалаштница, ӡалаштуља, ӡлоштница, ӡнусница, ӡњида, ӡњидавица, ӡњидајка, ӡњидача, ӡњуса, ӡоруља, мурдара итд*. Ове именице имају и мушке форме, али такође граде концепт жене нераднице. У датим примјерима налазимо концептуалну метонимију гдје нечиста жена стоји за категорију жене нераднице, али и обрнуто.

Вриједно је поменути одредницу *мурдара*[12] која је дефинисана као ‘запуштена, нечиста и аљкава женска особа’, те спада у претходно наведену групу именица. Уз њу је дата веома занимљива потврда која гласи: „*Лакше је ӣоднеӣи жену чисӣуницу неӡо мурдару*”. Из овог примјера јасно читамо став да је жена радница позитивније конотирана за разлику од нерадне, аљкаве жене, али поред тога издвајају се концептуалне метафоре: ЖЕНА НЕРАДНИЦА ЈЕ ТЕРЕТ и ЖЕНА ЧИСТУНИЦА/РАДНИЦА ЈЕ ТЕРЕТ. На другу метафору нам указује компаратив прилога *лако* у датом контексту. Она би изостала да је реченица гласила: „*Лако*

10 Придјеви *дебео* и *ӣром* спадају у оне којима се означава непожељна особина, с тим што први спада у оне који означавају неко опште својство које свако од нас посједује у неком степену, а други у оне који означавају праву обиљеженост, обично по карактеристичним радњама или физичким деформитетима којима се неко у непожељном смислу разликује од прототипа (в. Драгићевић 2001: 170).

11 Придјев лењ спада у придјеве који означавају људске особине које могу бити и физичке и духовне (в. Драгићевић 2001: 32).

12 Уз еквивалент *мурдаруша*.

је поднети жену чистуницу, али није лако поднети мурдару". Даље можемо да закључимо да уколико и *нерадницу* и *радницу* можемо да концептуализујемо као терет, онда се испоставља да се преко терета концептуализује жена уопште. Дакле, осим што се ишчитава информација да је нерадница жена коју тешко подносимо, чије особине као такве нам не одговарају, испоставља се да свака жена својом личношћу односно својим инхерентним особинама представља својеврстан вид терета. На тај начин долазимо до метафоре ЖЕНА КАО ЖЕНА ЈЕ ТЕРЕТ. Потребно је детаљније испитати мотивисаност номинације жене преко поменуте метафоре и заступљеност такве концептуализације уопште.

Поред домена физичког изгледа, са доменом рада укрштају се и домен спретности и брзине: *кења* 'покр. погрд. женска особа која споро, пипаво, лено ради' (исто тако и *кењавица*, *кењалица*), *клинчица* 'женска особа која ради полако и тромо'. Такође, налазимо и морални и интелектуални домен. *Лоћа* је именица из које видимо да се примарно значење проширује па особина нечистоће добија фигуративно значење ('покр. погрд. лења и прљава женска особа; неморална жена; неваљалица'), које подразумијева такође негативну особину, што додатно потврђује негативну конотацију нечистоће, а с тим у вези и нерада. За одредницу *гљанга* као дефиниција се наводи сама потврда: „*Гљанга се каже погрдно (подругљиво) за жену мрзешљиву, аљкаву, нечисту, тупу*". Последњи придјев у низу, којим се појашњава и појачава (негативно) значење саме лексеме, указује нам на став да је нерадна жена слабоумна жена односно даље на концептуалну метафору: НЕРАД ЈЕ ГЛУПОСТ. Довођење у везу домена интелигенције са доменом рада налазимо и у лексемама *пљеса/пљеска* 'лења и глупава жена'. Девалвира се, обесмишљава људско постојање без рада, али прије свега постојање такве жене. То нам најбоље показују одреднице *брезручица*, *губивременка* и *залудница*. Судећи према значењу лексеме *брезручица* ('жена која не уме радити женске послове') и њеним творбеним поријеклом (настала је префискално-суфиксалном творбом именице *рука* на коју се додаје дијалекатска варијанта префикса *без-* и суфикс *-ица*), жена која није способна за рад као да је без руку. С обзиром на то да се може рећи да главна сврха руку јесте рад, помоћу њих, дакле, обављамо разне послове, прије свега оне који представљају елементарне потребе (помоћу руку једемо, умивамо се, чешљамо, пишемо, чистимо итд.), онда закључујемо да се *брезручица,* лишена способности да обавља елементарне радње, разумијева као бескорисна, што даље сугерише да главна улога жене јесте радна. Испоставља се да је мотивација овакве номинације заснована на концептуалној метафори ЖЕНА КАО ЖЕНА ЈЕ РАДНИК. Ова метафора заправо је базична скоро свим претходно поменутим метафорама (изузетак је ЖЕНА КАО ЖЕНА ЈЕ ТЕРЕТ). Ако не испуњава радну улогу, она само губи вријеме и концептуализује се као залудна[13] (*губивременка* 'беспосличарка, залудна жена', *залудница* '2. залудна жена, беспосличарка'). С друге стране, о позитивној слици жене која је вриједна, радна говори и потреба за номинацијама попут *делавица/дјелавица* 'она која добро дела, ради, радница', *вредница/вриједница* 'вредна женска особа', *радилица* 'она која је вредна, радна, радиница', *радиница* 'она која је вредна, радна, радилица' .

Док се у анализираним видовима номинације концептуализација одвија углавном преко појмовне метафоре, значење именице *лежавкиња* базирано је на појмовној метонимији. Мотивна ријеч од које настаје сама именица *лежавкиња* јесте глагол *лежати*, а дефинисана је као '*лења жена, леђивица*'. Глагол *лежати*

13 Придјев залудан, -а, -о дефинише се као: *1. узалудан, безуспешан; који је без резултата, некористан; празан, 2. докон, беспослен.*

повезан је са љеношћу, нерадом јер заправо представу нерада разумијевамо преко једног од саставних дијелова те представе/слике, преко једног од начина његовог испољавања, а то је лежање.

4. Дискусија

На основу предочене грађе и њене анализе јасно је да резултати подржавају хипотезе представљене на почетку. Да је сасвим оправдано очекивати негативну конотацију лексема које улазе у концепт жене нераднице, свједочи сама класа именица која махом у свом садржају садржи придјеве који означавају људске особине и то махом оне негативне. „Придеви који означавају физичке људске особине показују да при описивању неке особе сва своја запажања заснивамо на подударности или разликовању описиване особе у односу на прототип" (Драгићевић 2001: 170). Исто важи и за духовне особине – „храбар је онај које храбрији од прототипа, паметан је онај ко је паметан у односу на прототип" (Драгићевић 2001: 173), односно у нашем случају лијен је онај ко је лијен у односу на прототип и сл. Све што одступа од прототипа најчешће је негативно маркирано јер су позитивне особине особине прототипа, „тј. оне су нормалне за човека" (Штасни 2013: 66). Радиност је инхерентно својство жене, испоставља се, а љеност доводи у питање друге њене вриједности. Добијени резултати указују на то да концепт жене нераднице обухвата болесну, неразвијену, прљаву, неуредну, слабоумну жену. Категорије жена које граде концепт жене нераднице, а које смо управо навели, те кроз конкретне примјере представили у претходном поглављу, потврђују другу хипотезу с почетка рада, а то је да ће се у анализираном садржају домен рада укрштати са другим доменима концептуализације. Укрштањем различитих домена сам концепт бива сложенији, што додатно потврђује чињеницу да су когнитвистичка истраживања она која задиру у сложена питања и самим тим бивају неисцрпна. Због тога је ово истраживање само дио, али не мање важан, великог мозаика који ће се успоставити када се обједине сва истраживања која се тичу концептуализације жене у српском језику и култури.

5. Закључна разматрања

У раду смо настојали да на основу рјечничке грађе прикажемо концепт жене нераднице односно како се жена концептуализује у домену рада. Преко значења и употребе појединих лексема дошли смо корак ближе језичкој слици жене у српском језику и култури, а самим тим и до значајних културолошких информација. Анализом смо дошли до занимљивих концептуалних метафора, које указују на то да концепт жене нераднице обухвата болесну, неразвијену, прљаву, неуредну, слабоумну жену. У вези с тим, закључујемо да ће фрејм раднице чинити здрава, развијена, чиста, уредна, умна жена. Испоставило се да је већини тих метафора базична метафора ЖЕНА КАО ЖЕНА ЈЕ РАДНИК, што наводи на закључак да се рад високо позиционира и вреднује у свијести српског језичког и друштвеног колектива. Томе у прилог иде и потврђена метафора НЕРАД ЈЕ ГЛУПОСТ.

Посебно је занимљива и важна метафора ЖЕНА КАО ЖЕНА ЈЕ ТЕРЕТ. Иако ова метафора превазилази оквире радног домена, неопходно је скренути пажњу на постојање такву концептуализације јер указује на могућност поимања инхерентних женских особина као негативних. Наравно, потребно је испитати заступљеност ове метафоре на обимнијем језичком материјалу. Уопште у (ре)

конструкцији што тачније, што потпуније слике жене у српском језику и култури морамо анализирати све категорије именица којима се обиљежавају особе женског пола, а анализа треба да буде свеобухватна, што значи да се у обзир морају узимати и истраживања на нерјечничкој грађи. Наравно, то изискује вријеме те, као и у остварењу свих већих и дугорочних циљева, мора се ићи корак по корак. Тако анализом појединчаних домена концептуализације, долазимо до оних који су доминантији, а на тај начин и до фрејма жене у српском језику и култури.

Анализа је потврдила значај и релевантност когнитивистичког метода и приступа, односно прије свега став да „унутрашња форма речи даје податке о особини која је била релевантна приликом именовања објекта" и да се „актом номинације успоставља веза између ванјезичког и језичког света, што омогућује увид у когнитивне процесе (перцепцију, класификацију, категоризацију, концептуализацију)" (Стефановић 2022: 57).

Извори

РМС: *Речник српскохрватскога књижевнога језика*, I–III, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватскога књижевнога и народног језика*, Београд: Институт за српски језик, Српска академија наука и уметности, 1959–.

КССЈ: Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду: http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php

Литература

Бугарски 2005: Р. Бугарски, *Језик и култура*, Београд: XX век.

Драгићевић 2001: Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику. Твробена и семантичка анализа*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога.

Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Дражић 2022: Ј. Дражић, *Приступи проучавању значења речи,* Нови Сад: Филозофски факултет.

Иванчевић 2020: Т. Иванчевић, Како говоримо и мислимо о роду: концептуалне метафоре у српском језику, *Genero* 24, 113–142.

Јовановић 2022: В. Јовановић, Лексичко значење и концепт у српском лексикографском опису (на примерима из лексикографске праксе), *Актуелна питања лексикологије и лексикографије српског језика*. Андрићград: Андрићев институт.

Кликовац 2004: Д. Кликовац, Метафоре у мишљењу и језику. Београд: Библиотека XX век.

Новокмет 2020: С. Новокмет, *Називи животиња у српском језику. Семантичка и лингвокултуролошка анализа*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Пауновић Родић 2019: С. Пауновић Родић, *Стереотип жене у језичкој слици света Словака и Срба*. (Необјављена докторска дисертација). Филолошки факултет, Универзитет у Београду, Београд.

Расулић 2010: К. Расулић, Аспекти метонимије у језику и мишљењу, *Theoria*, 53/3: 49–70.

Стефановић 2022: М. Стефановић, *У лавиринту речи. Огледи из руске и српске когнитивне семантике.* Нови Сад: Филозофски факултет.

Скок 1971–1974: П. Скок, *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, I–IV, Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности.

Лејкоф и Џонсон 1980: G., Lakoff, M. Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago – London: University of Chicago Press, 1.

A CONCEPTUAL ANALYSIS OF THE NOMINA ATTRIBUTIVA FEMININUM IN THE DOMAIN OF WORK ON THE EXAMPLES OF THE LITERARY AND FOLK LANGUAGE: ABOUT HANDLESS AND OTHER VAIN WOMEN

Summary

A conceptual analysis of dictionary material provides valuable insights into the socio-cultural understanding and evaluation of various concepts/entities. In this paper, we pay special attention to nouns from the nomina attributiva femininum class, excerpted from the *Dictionary of the Serbo-Croatian Literary Language of Matica Srpska* and the *Dictionary of the Serbo-Croatian Literary and Vernacular Language SANU*, which contain a specific conceptualization of women in relation to work. The conceptual method examines the cultural information contained in nouns such as *brezručica*, *bedevija, doraslica*, *zaludnica* and others. It is concluded that a woman in Serbian culture is expected to have a positive attitude towards work and that the concept of a non-working woman is evaluated as extremely negative. The domain of work is one of the many domains in which a woman can be conceptualized, but only through individual analysis of different domains can the most relevant frame of women in the Serbian language and culture be established, which is the long-term goal of the author of this paper.

Keywords: nomina attributiva femininum, conceptual analysis, concept, domain, frame, woman, linguoculturology

Dragana V. Ristić

811.163.41'367.623
821.163.41-992.08 Crnjanski M.

Милојка С. Рибаћ[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ ДЕКОМПОНОВАЊА ПРИДЕВА У ПУТОПИСНОЈ ПРОЗИ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ[2]

У раду се са синтаксичко-семантичког становишта анализира међуоднос једнолексемских и декомпонованих придева у путописној прози *Ирис Берлина* Милоша Црњанског. Циљ је да се, најпре, помоћу структурног приступа издвоје продуктивни модели декомпоновања придева, а потом и укаже на уочене законитости њихове дистрибуције. Настојимо да одредимо када су употребљене вишечлане синтаксичке јединице семантички еквивалентне једнолексемским, па се као конкурентне могу употребљавати напоредо. Полазећи од претпоставке да је свака потпуна синонимија, па и синтаксичка, упитна, у раду се указује и на евентуалне диференцијалне семанатичке компоненте које онемогућавају конкурентност анализираних облика. Посебна пажња посвећена је књижевноуметничким разлозима употребе декомпонованих јединица у стилском обликовању путописне грађе. Показало се да монолексемске придевске јединице имају своје семантичке еквиваленте у перифрастичним аналитичким јединицама насталим декомпозицијом, са којима су у односу релативне (контекстуалне) синонимије.

Кључне речи: придев, декомпоновање, номинализација, конкурентност, синтакса, семантика

1. Уводне напомене

Путопис се, као документарни облик, одликује изразито отвореном формом, будући да се у њему могу наћи најразличитији типови дискурса, од историјског и есејистичког до посве лирског и емотивног. Како је наведено у *Речнику књижевних термина* Тање Поповић, „путопис је [и] у жанровском погледу одређен израженом разноврсношћу, па се понекад пише у облику писама, дневника или мемоара, понекад је повезан са општеобразовном литературом, а може се трансформисати и у романескну форму, па чак и у епско-лирску врсту" (Поповић 2007: 591). Такви, еластични жанровски оквири путописа, могу се схватити као „позив на (својеврстан) литерарни експеримент", а тежња ка експерименту представља једно од кључних својстава српске међуратне књижевности. Стога не чуди констатација Слађане Јаћимовић, да се период између два рата „може назвати најплоднијим периодом у развоју српске путописне прозе и што је унутар те две деценије бурног књижевноисторијског раздобља српска књижевност добила велики број изузетних путописа, међу којима неки од њих спадају у сам врх авангардне књижевности" (Јаћимовић 2009: 8).

За Милоша Црњанског несумњиво важи квалфикација Јована Деретића, који га сврстава међу оне српске писце чије је књижевне биографије обележило путовање, па је мотив пута стално место његовог књижевног опуса. *Књигу о Немачкој* Црњански је објавио 1931. године, а првом и можда најважнијем погла-

1 milojka.ribac@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број 451-03-68/2022-14/200198).

вљу књиге дао је наслов лирске носивости *Ирис Берлина*. Овај путопис „обликује пишчеву специфичну слику *urbisa*, и то берлинског велеграда, који је још од прве деценије 20. века тај примат преузео од Париза" (Стојановић Пантовић 2013: 61), како у економском, технолошком, културно-уметничком погледу тако и у смислу политичког експанзионизма и империјализма.

Док је стваралаштво Милоша Црњанског одувек било предмет исцрпних изучавања са књижевнокритичког аспекта, бројна су неистражена места на пољу његовог специфичног језичког израза. Управо је преплитање документарног и литерарног допринело карактеристичном стилско-језичком исказу у делу *Ирис Берлина*, а ми ћемо у овом истраживању настојати да дамо допринос лингвистичком проучавању наведене путописне прозе. Наиме, у раду ћемо са синтаксичко-семантичког становишта анализирати међуоднос једнолексемских и декомпонованих придева у *Ирису Берлина*. Циљ је да се, најпре, помоћу структурног приступа, издвоје продуктивни модели декомпоновања придева, а потом и укаже на уочене законитости њихове дистрибуције. Настојаћемо да одредимо када су употребљене вишечлане синтаксичке јединице семантички еквивалентне једнолексемским, па се као конкурентне могу употребљавати напоредо. Полазећи од претпоставке да је свака потпуна синонимија, па и синтаксичка, упитна, у раду ће се сагледавати и евентуалне диференцијалне семанатичке компоненте које онемогућавају конкурентност анализираних облика. Посебна пажња биће посвећена књижевноуметничким разлозима употребе декомпонованих јединица у стилском обликовању путописне грађе.

Појава декомпоновања придева представља неистражено поље у србистици. Док су остале врсте речи склоне декомпоновању, понајпре глаголи (в. Радовановић 1977; Ивић 1988), али и прилози (в. Чутура 2020) и именице (в. Илић 2022) у великој мери описани у бројним научним чланцима, студијама и докторским дисертацијама, за однос придевских лексичких јединица са њима конкурентним вишечланим синтаксичким јединицама такав опус истраживања изостаје.

Јелена Максимовић (2016) је у својој докторској дисертацији, у којој се бавила језичко-стилским одликама новинске вести и новинског извештаја, говорећи о заступљености врста речи у поменутим жанровима, поменула феномен декомпоновања придева, приметивши њихово спорадично појављивање у анализираној грађи.

У ширем смислу, декомпоновање придева резултат је номинализацијских процеса у језику. Реч је о употреби аналитичке конструкције уместо једнолексемског облика придева, и, како наводи Душка Кликовац (уп. 1998: 20), код овог процеса најчешће можемо говорити о експлицитној категоризацији појмова. Придевска лексема декомпоновањем не губи свој придевски статус, већ задобија место уз апстрактну именицу која исказује неко опште, инхерентно, неотуђиво својство квалитета исказаног придевом који се декомпонује (уп. Радовановић 2002: 25).

2. Анализа корпуса

Забележене примере семантичким критеријумом разврстали смо на следећи начин:

1. група придева са ознаком присуства одређене особине
2. група придева са значењем одсуства одређене особине
3. група придева у облику перифрастичког компаратива.

2.1. Придеви са значењем мањег/већег присуства особине

Као експресионистички оријетисан уметник, Милош Црњански је у свом путопису испољио суматраистичку жудњу за свеповезаношћу појава, ствари и људи. Сходно томе, забележено је декомпоновање трпног придева *повезан*, и то предлошко-падежном конструкцијом *у* + локатив од именице *веза*, која захтева допуну у виду инструментала са предлогом *с*/*са*. Трансформационим тестом утврђено је да се, уколико је унутар облика декомпонованог придева уз именицу *веза* употребљен конгруентни атрибут, његова садржина може исказати у позицији одредбе уз семантички еквивалентан једнолексемски придев:

Понеки дворац, парк, *у вези* са свим својим ловцима [→ повезан] (5); *Са* њом је сваки пруски живот *у* честој *вези* [→ *често повезан] (19).

Визуелни ефекти модернизоване технолошке цивилизације дати су у делу *Ирис Берлина* контрастирано сликама Немачке представљаним у старим путописима, и као да су предодређени да својим интензитетом задиве авангардног путописца. У таквим сликама велеграда до изражаја долази „пишчева опсесија бојама, преливима, чистотом и наивношћу првобитне сливености између човека и универзума" (Стојановић Пантовић 2013:65). Самим тим, бројни декомпоновани придеви исказани су придевском синтагмом са придевом *пун* као управним чланом и зависним чланом у облику генитива. Једнолексемски придев који семантички одговара придеву декомпонованом по овом моделу најприближније синонимично значење остварује уз употребу позитивних квантификатора *веома*/*много*:

Оне су [...] *пуне прелива* [→ *веома преливене] (3); А новој, *пуној промена*, мора се то признати [→ *веома промењеној] (3); *пуни* су *боја* [→ *веома обојени] (4); Берлин, са иронијом, и *пун силине* [→ *веома силан] (7).

Боје су значајан поетско-естетски подстицај који је одраз пишчевог експресионистичког сензибилитета, па је ова семантичка група придева подложних декомпоновању у анализираном корпусу доминантнија од осталих. Исказана је именичким генитивним синтагмама са придевом као обавезним детерминатором, генитивним предлошко-падежним конструкцијама, беспредлошким квалитативним генитивом, као и локативом са предлогом *у*.

Рукавом *од беле* и *плаве боје* управља баварски стражар саобраћајем [→ белим и плавим] (2); сва је Немачка *у бојама* [→ обојена] (3); њине жене, мирисне, високе, *плавих очију* [→ плавооке] (12).

Немају, међутим, све забележене именичке/придевске синтагме са значењем боје своје семантичке еквиваленте у монолексемским придевским јединицама, што је потврда изразите стилске обојености декомпонованих придева и изражајног богатства ових јединица у књижевноуметничком стилу.

слика коју треба замислити [...] мора имати велике површине *оштрих боја* (3); жене, очију *боје бршљана* и ванредног *плаветнила* (13); *у бојама ириса* (30); ванредне *боје стегова тиринжанских*, *баденшких*, *баварских*, *саксонских*, *ханзеатских*, *бранденбуршких* (3).

Приликом тумачења разлика између полазног придева и декомпонованог облика важно место заузимају диференцијалне семантичке компоненте. Истражујући овај тип односа (монолексемски : декомпоновани израз) на примерима декомпоновања именица, Душка Кликовац (уп. 2001: 92) приметила је да синтагме настале декомпоновањем могу имати еуфемистички призвук, будући

да је у њима фокус на именици општијег значења, која нема исте конотације у односу на полазну именицу.

Сличну ситуацију забележили смо на примеру декомпоновања придева *прљав* у именичку синтагму *прљаве боје*, која се готово доследно појављује у испитиваном корпусу. Њоме се постиже еуфемизација која је сликовита и ублаженијег израза од полазног придева:

> као један страшни сан од цигле и улица, *прљаве боје* [→ *прљав] (11).

Градивни придеви, који у свом основном значењу исказују састав онога што је означено именицом уз коју стоје, декомпонују се предлошко-падежном конструкцијом *од* + генитив, при чему појављивање конгруентног атрибута уз градивну именицу онемогућава постојање потпуног једнолексемског еквивалента:

> палме *од челика* [→ челичне] (3); у јарам *од* америчанског *злата* [→ *златни] (7); у том мору *од* црвених *циглала* [→ *цигленом] (14).

2.2. Придеви са значењем одсуства особине

Берлин који описује Милош Црњански представљен је као модерни Вавилон у коме се губе елементи људскости, будући да се појединац отуђује од природе, друштва и себе самог. У тако представљеном контексту бројни су придеви који имају ознаку одсуства одређене особине.

Таква група лексема, чије је опште обележје семантика оскудности, односно недостатка нечега, у литератури се назива каритивним лексемама (према лат. caritas 'недостатак', 'оскудност'). С. Толстој наводи да каритивност подразумева семантички модел језика којим се утврђује својеврсна унутрашња регуларност у организацији смисаоне структуре језика (уп. Толстој, према Миланов 2022: 261). Ова карактеристика приписује се превасходно придевима и њиховим дериватима. Каритивни карактер придева може се потврдити преко синонима који су изведени префиксом *без-*.

Придеви са ознаком каритивности декомпонују се у *Ирису Берлина* предлошко-падежном конструкцијом *без* + генитив именице / именичке синтагме, при чему и унутар ове групе примера значење детерминатива носи додатну семантичку компоненту несадржану у једнолексемском придеву:

> Она светли док су остале *без сјаја* [→ *несјајне/мат[3]] (7); месецима *без посла* [→ незапослен] (24); ужасан у својој пространости и насељености *без реда* и правца [→ неуређеној] (11); тај старински део, и данас још, није *без значаја* [→ безначајан] (11); Сви *без речи*, *без смеха* и *погледа* [→ неми, ненасмејани и *незагледани] (12); прво мушки, *без* икаквог *знака неге* [→ ненеговани] (12); Начин пруски је Берлин је још недавно био, свакако, једна од ружнијих европских вароши, *без* архитектонског *лика* и *карактера* [→ *архитектонски безлична и *некарактерна] (11); то су улице без форме, без архитектуре [→ *неуобличене и *архитектонски неуређене] (11); хладан, *без* наполитанског *шарма*, али и *без* оне брзе и сувишне *интимности* јужњака [→ нешармантан и неинтиман] (17).

3 Имајући у виду да истокоренски једнолексемски придев не постоји у језику, у примерима овог типа наводимо придев истог или приближног значења (у РМС (2011: 669) под одредницом *мат* налазимо значење „који је без сјаја, загасит, таман (нпр. намештај или боја)").

2.3. Силазна перифрастичка компарација придева

У посебну групу издвајамо примере перифрастичке компарације са силазном градацијом, будући да се она не може исказати синтетичким обликом.

У граматикама српског језика превасходно је обрађена синтетичка компарација, док је тек Милош Ковачевић у раду „Перифрастичка компарација у српском књижевном језику" (2003) дао критички осврт на дотадашњу, обимом невелику сербокроатистичку литературу, описујући и могуће моделе перифрастичког компаратива и суперлатива. Перифрастичка и синтетичка компарација у српском језику налазе се у односу комплементарне дистрибуције у ситуацијама када је перифрастичка варијанта нужна, а управо такво стање осликава силазна градација. Непостојање посебне флективне морфологије за изражавање низлазности у градацији представља универзално језичко својство.

У анализираном корпусу забележени су примери компаратива исказаног моделом (*далеко*) *мање* + позитив придева:

> Као да је *мање кишовита* јесен и *мање сиво* зимско небо (3); Но и данашње боје [...] нису *мање лепе* (3); Њени су додири *далеко мање углађени* (10).

3. Закључак

Издвајање структурно-семантичких типова декомпонованих придева у раду је предодредило структурно-семантичку анализу, на основу које смо ексцерпиране придеве најпре поделили на оне са значењем присуства одређене особине и оне које одликује каритивно својство. Наведени придеви у корпусу се декомпонују на следећи начин:

1. предлошко-падежним конструкцијама *од* + генитив (нпр. *од челика* → челичан), *без* + генитив (нпр. *без значаја* → безначајан) и *у* + локатив (нпр. у бојама → обојена);
2. придевским синтагмама са придевом *пун* као управним чланом (нпр. *пуни* су *боја* [→ *веома обојени];
3. именичким синтагмама у облику беспредлошког генитива (нпр. *плавих очију* → плавооки) и генитива са предлогом *од* и обавезним детерминатором (нпр. *од беле боје* → бео).

У посебну групу издвојили смо примере перифрастичке компарације са силазном градацијом, будући да се она не може исказати синтетичким обликом. Такви примери у корпусу су доследно исказани формом (*далеко*) *мање* + позитив придева (нпр. *мање лепе*, *далеко мање углађени*).

Монолексемске придевске јединице имају, дакле, своје семантичке еквиваленте у перифрастичним аналитичким јединицама насталим декомпозицијом, са којима су у односу релативне (контекстуалне) синонимије, при чему значење независног члана синтагме добијене декомпоновањем може бити модификовано реченичним контекстом. Модификација архисемске компоненте експлициране независним чланом синтагме доприноси експресивности и сликовитости изражавања у књижевноуметничком стилу, који је предмет наше анализе. Конкурентним лексичким јединицама и именичким синтагмама подударно је денотативно значење, тј. деле исту архисему, а разликују се у погледу диференцијалних семантичких компоненти. Именичке синтагме као вишелексемске јединице спрам којих нема конкурентне придевске лексеме, имају улогу попуњавања „празног" места у систему (нпр. *боје бршљана*). Што се тиче синтаксичких огра-

ничења за употребу еквивалентних форми, постојање детерминатора уз именицу може онемогућити њихову дословну замену (нпр. *без* наполитанског *шарма* ~ нешармантан).

Иако је анализа у овом случају била ограничена обимом корпуса, испитивана појава показала се као продуктивна и подстицајна за даља опсежнија истраживања.

Литература

Ивић 1988: М. Ивић, Још о декомпоновању предиката, *Јужнословенски филолог*, 44, 1–5.

Илић 2022: Т. Илић, Међуоднос конкурентних лексичких јединица и именичких синтагми у српском језику, докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду 2022. године.

Јаћимовић 2009: С. Јаћимовић, *Путописна проза Милоша Црњанског*, Београд: Педагошки факултет.

Кликовац 1998: Д. Кликовац, О јавном језику: (Експлицитна категоризација именичких појмова), *Језик данас*: *гласило Матице српске за културу усмене и писане речи*, бр. 8, 17– 21.

Кликовац 2001: Д. Кликовац, О бирократизацији српског језика, *Наш језик*, XXXIV/1–2, Београд, 85–110.

Ковачевић 2003: М. Ковачевић, Перифрастичка компарација у српском књижевном језику, у: *Граматичке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга, 9–46.

Максимовић 2016: Ј. Максимовић, Језичко-стилске карактеристике новинске вести и новинског извештаја, докторска дисертација одбрањена на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 2016. године.

Миланов 2022: Н. Миланов, Алтернативна употреба лексема са значењем недовољности нечега у српском језику (на примеру придева *мршав* и његових синонима), *Jezik*, *književnost*, *alternative Jezička istraživanja*, 16, 259–273.

Поповић 2007: Т. Popović, *Rečnik književnih termina*, Beograd: LogosArt.

Радовановић 1977: М. Радовановић, Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика), *Јужнословенски филолог*, 33, 53–80.

Радовановић 2002: М. Радовановић, Још о појави декомпоновања језичких једница, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, бр. 45,1/2, 21–28, Нови Сад, Матица српска.

РМС 2011: М. Вујанић, Д. Гортан-Премк, М. Дешић, Р. Драгићевић, М. Николић, Љ. Ного, В. Павковић, Н. Рамић, Р. Стијовић, М. Радовић-Тешић, Е. Фекете, *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Стојановић Пантовић 2013: Б. Стојановић Пантовић, Призматичност појма суматраизам: експресионистичка варијанта Милоша Црњанског, *Летопис Матице српске*, год. 189, књ. 492, св. 1/2, јул–авг. 2013, стр. 61–70.

Чутура 2020: И. Чутура, *Међуоднос прилога и прилошких израза у савременом српском језику*, Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу.

SYNTAX-SEMANTIC ASPECT OF ADJECTIVE DECOMPOSITION IN THE TRAVEL PROSE OF MILOS CRNJANSKI

Summary

The paper analyzes the interrelationship of single-lexeme and decomposed adjectives in the travel prose *Iris Berlin* by Miloš Crnjanski from a syntactic-semantic point of view. The goal is to, first of all, extract productive models of the decomposition of adjectives with the help of a structural approach, and then point out the observed laws of their distribution. We try to determine when the used multi-membered syntactic units are semantically equivalent to single-lexeme ones, so they can be used side by side as competitors. Starting from the assumption that complete synonymy, even syntactic one, is questionable, the paper points out possible differential semantic components that prevent the competitiveness of the analyzed forms. Special attention is paid to the literary and artistic reasons for the use of decomposed units in the stylistic design of travel writing material. It was shown that monolexemic adjective units have their semantic equivalents in periphrastic analytical units created by decomposition, with which they are relative (contextual) synonyms.

Keywords: adjective, decomposition, nominalization, competition, syntax, semantics

Milojka S. Ribać

811.163.41'367.633'37

Горица Ђ. Мирковић[1]
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

ОГЛЕД ИЗ СИНТАКСЕ И СЕМАНТИКЕ ПРЕДЛОГА *О*

Рад се бави синтаксом и семантиком предлога *О* на примерима из књижевноуметничких текстова, издвојеним из електронског корпуса савременог српског језика (СрпКор). Предлог *О* у савременом српском језику може се јавити уз именску реч у акузативу и локативу. Предмет рада ће, стога, бити предлог *О* у конструкцији с акузативом и локативом. Задатак је дати преглед значења која предлог *О* заједно с именском речи може остварити у реченици односно синтагми. Циљ овог истраживања јесте утврдити у којим се значењима у књижевноуметничком стилу овај предлог најчешће јавља, а која су све ређа или изгубљена у поређењу с грађом у речницима и ситуацијом у савременом језику. Очекује се да ће анализа потврдити налазе у литератури те да ће их, унеколико, и допунити.

Кључне речи: синтакса, семантика, савремени српски језик, предлошко-падежна конструкција, предлог О

1. Увод

Предлог *О* спада у групу правих простих предлога. У савременом српском језику јавља се уз акузатив и локатив именске речи, при чему заједно конституишу предлошко-падежну конструкцију. Када присуство конструкције условљава управни глагол, јавиће се оба падежна облика, док се у функцији неконгруентног атрибута уз именицу, праву или девербативну, појављују само локативне конструкције с предлогом *О*.

Предлоге дефинишемо као „непроменљиве помоћне речи које стоје испред одређених падежних облика самосталних речи и служе за означавање њиховог односа према другим речима у реченици, као и за ближе одређивање (прецизирање) тог односа" (Станојчић–Поповић 2005: 126). Они су тзв. помоћне речи, функционално су везани за падежне облике самосталних речи, а њихов семантички садржај у синтези је њиховог лексичког и граматичког значења (Гортан Премк 1984: 36).

Предлози развијају полисемију (Гортан Премк 1997: 29), што је у случају предлога *О* сасвим јасно и без увида у ширу грађу. Овај предлог има разгранату мрежу значења, а у наставку ћемо навести она која се обично издвајају у литератури. М. Лалевић за предлог *О* с акузативом издваја спацијално значење, у којем овај предлог казује да нешто заузима положај с горње стране на ономе чије је име у акузативу, нпр. *Обеси пушку о клин*, те каузално, нпр. *Цареви се отимљу о царство* (Лалевић 1962: 68–69). *О* с локативом може имати спацијално значење, нпр. *Ново сито о клину виси*, означавати време отприлике, нпр. *То се збило о Маломе Божићу*, објекат, нпр. *Она мисли о деци својој*, и начин, нпр. *Живео је о самом хлебу и води девет дана* (Лалевић 1962: 74).

Детаљнији приступ предмету нашег истраживања налазимо у *Синтакси и семантици падежа* (Антонић 2005) и *Синтакси и семантици предлога* о (Арсенијевић 2011). Предлог *О* наводи се као структурни елемент објекатског и спацијалног акузатива, те субјекатског, објекатског, експликативног, спацијалног и

1 gorica.mirkovic.96@gmail.com

темпоралног локатива (Антонић 2005: 204–214, 274–288) односно издвајају се адвербијалне конструкције с предлогом *О*, које могу имати спацијално, темпорално, каузално и инструментално значење, те објекатске конструкције с предлогом *О* (Арсенијевић 2011: 365). Детаљније о тумачењима примерâ у овим студијама приказаћемо приликом анализе примера.

2. Анализа

Грађу за ово истраживање ексцерпирали смо из *Корпуса савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду* (СрпКор).[2] Овај корпус данас броји преко 122.000.000 речи те представља значајан извор за разна лингвистичка истраживања. Садржи књижевноуметничке (оригинал и преведене), новинске, научне и административне текстове, настале после 1950. године. Овом приликом анализираћемо примере који припадају књижевноуметничком стилу, и то из литературе настале на српском језику. СрпКор таквих примера за предлог *О* садржи око 13.000.[3] Сви примери су прегледани, при чему смо се трудили да ексцерпирамо разноврсне.

У раду се прво наводе реченичне структуре с предлогом *О* и именском речи у акузативу односно локативу, а потом се, у другом делу, издвајају и именичке синтагме, у којима ове конструкције имају функцију неконгруентног атрибута. С обзиром на то да се у дубинској структури сваког примера с девербативном именицом налази глагол, такве ћемо примере наводити у првом делу анализе, и то код глагола с којима се могу довести у везу, кад год је то могуће. Исто тако, у првом делу биће наведени и примери у којима се конструкције појављују као атрибути у придевској синтагми у којој је управна реч трпни глаголски придев. У неколико случајева уочили смо и декомпоноване глаголе уз конструкцију с предлогом *О*, а такве ћемо примере навести код предиката (приближно) истог значења.

2.1. Спацијално значење конструкције с предлогом О

Ово значење наводимо као прво јер оно представља „врло продуктиван модел за образовање конструкција којима се обележавају неки други односи: временски, узрочни, начински, мерни и др." (Пипер 1977–1978: 6). Когнитивна лингвистика, примењујући локалистички приступ, просторна значења одређује као основна, на која се механизмима метафоре надовезују апстрактна значења (Кликовац 2006: 25). Међутим, овде је важно напоменути да се везом локатива с предлогом *О* место одређује неупоредиво ређе него било којом другом предлошко-локативном везом (Стевановић 1989: 505).

Кад је реч о спацијалном значењу, у литератури се наводи да акузатив с предлогом *О* претежно радњу локализује парцијално, њеним завршним делом, док је за локатив карактеристична комплетна локализација, тј. локализација радње целим њеним током (Арсенијевић 2011: 365), затим и да предлог *О* с акузативом има значење пунктуалне адлативности, док *О* с локативом има значење пунктуалне локалности (Матовац 2017: 190), те да конструкције предлога *О* с акузативом имају значење адлативности с податком о досезању циља, а предлог *О*

2 < http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php>

3 Претрагом корпусне речи *о* добијамо укупно 13.898 резултата, но не ради се у сваком од њих о предлогу *О*, већ је понекад то грешка или слово речи која је написана тако да је, ради истицања, свако слово одвојено белином.

показује да је локализатор клинастог облика или таквог да се може обухватити (Антонић 2005: 213–214).

Последњи пример разликује се од осталих јер конструкција с предлогом *О* нема локационо него оријентационо значење. Можемо је заменити конструкцијом ОКО с генитивом, за коју је карактеристично значење неспецификоване спацијалне идентификације локационог типа с обележјем циркумлативности (в. Антонић: 2008: 155–156).

> Како сам несрећна, Боже мој, како сам несрећна! – рече и клону челом О *го*, *дрвен сто* и зајеца, тресући се као трска; [...] из кланаца удараше бура и натјериваше Уну О *обалу* [...]; Она тада спусти главу на пса, њено лице и руке били су изгребани од безбројних погледа што као да су се вековима трли О *њу* [...]; Земљи отварају окна те ваде сребрну руду што глави пророчкој слична је, па је обесе О *христово грање*; [...] и хтео га [младин венац] обесити О *зид* у спаваћој соби [...]; Сад се мајка случајно опржила О *шпархерд*...; Затим О *ексере* спреда и са стране извеси разнобојне, длаком богате четке; Умео је сабљом да убије рибу у води или да О *мач* заболен у земљу ноћу окачи фењер [...]; Жута му се кожа обесила О *коштуру* [...]; Божија кћи онда прикачи месец О *једну своју влас* па га заљуља кроз простор [...]; То што се десило, међутим, човек који је пао окрвављен О *калдрму* [...]; [...] био је добро сачуван Стари град, разгранат О *утврђење* још из доба цвата босанског краљевства [...].

Примери у наставку различито се одређују у литератури. Разматрају се под објекатским (Антонић 2005: 204–205), и то као објекти циља односно препреке, или спацијалним значењем (Арсенијевић 2011: 367). Разлог томе јесте чињеница да је веома тешко разграничити да ли се ради о објекатској или адвербијалној допуни за место (Грковић Мејор 2001: 48 према Арсенијевић 2011: 367).[4] То потврђује и П. Пипер, који сматра да ове конструкције имају спацијално значење, уз напомену да је присутно и објекатско значење (Пипер 1977–1978: 25). Како истиче и Н. Арсенијевић (2011: 367), у оваквим примерима долази до изненадног ненамерног, најчешће непријатног, контакта неког појма у покрету и датог локализатора.

Приликом класификције наших примера узећемо у обзир присутност намере и тако покушати разграничити примере у којима постоје оба наведена значења, с циљем да издвојимо једно као доминантније. У следећим примерима ради се о ненамерном контакту два појма, те ћемо стога рећи да ове конструкције носе спацијално значење а да је објекатско присутно.

> Удара се О *све* око себе као слепа птица; И он касније сједе близу ње и обоје гледаху на прозор О *који* удараше и лупкаше киша;[5] У удаљеним баштама се у тамној тишини чује како с муклим тутњем бију О *земљу* презреле крушке [...]; Киша је гласно добовала О *прозорско окно*; Пристадосмо и вода једва чујно пљусну О *камен*, као знак нечији обали непознатој; [...] хор женских гласова у заносу пење се у небо и слама се О *старинске*, *непробојне зидове* [...]; Млазеви воде распрскавали су се О *камен*, челик и стакло терминала; [...] бура се разбија О *кланце* и хучи у њима; [...] вјетар чудновато шуми у његовим гранама које клепћу тупим и сувим звуком под вјетром и откидају се и падају, ломећи се О *тврду земљу*; Таласи који се одбијају О *чамац* шаљу нам воду нештедице; О *мотку* се саплићем; Спотичући се О *дуги плашт*, дечаку долази мали пан под шубаром од коврца.

Неколико примера у наставку такође има компоненте двају значења – спацијалног и објекатског (објекат ослонца). Акузативна конструкција с предлогом

4 Грковић Мејџор 2011: Ј. Грковић Мејџор, *Питања из старословенске синтаксе и лексике*, Лингвистичке свеске 1, Нови Сад: Филозофски факултет.

5 Јављају се и примери с трпним глаголским придевом односно девербативном именицом: изударан О *дрвеће*, ударац цеваницом О *руб* неког сандука.

О јавља се уз глаголе *налактити се*, *ослањати се*, *подбочити се* и *подупрети се*. Сама семантика глагола подразумева да је присутно место ослањања, при чему није увек обавезна експликација саме конструкције у површинској структури реченице, због чега сматрамо да ове конструкције, као и претходне, носе спацијално значење, уз присуство објекатског.

Ћамил се у међувремену леђима ослањао О *зид* и осећао да га напада дремка.; С разголићеним вратом, подбочен лактом О *прозор*, он удише свеж ваздух [...]; [...] да светлост обасјава јастук и главу подупрту О *њега* током ноћног читања.

Необична је појава предлога *О* уз глаголе с префиксом *на-*, где би обичнија била употреба предлога *НА*, будући да у оваквим примерима обично префикс одговара предлогу: *наслонити главу НА длан*, *ослањати се О зид*.

Седа од беса, готово се изваљује на миндерлук, наслања главу О *длан* [...]; [...] и вирио је кроз пукотине дасака [...] наслонивши главу О *дирек* [...]; И кад је затворио прозор и лагано се окренуо, сио и налактио се О *сто* [...].

Конструкција *О* + локатив у примерима који следе јесте у функцији спацијалног детерминатора, са значењем спацијалне идентификације локационог типа, при чему предлог *О* „упућује на то да се ради о бочној површини локализатора која се кружно обухвата или је локализатор, по правилу, клинастог облика" (Антонић 2005: 283). У корпусу се јављају такви примери.[6] Уочени су глаголи типа *држати*, *носити*, *висити* и *имати*. У последња три примера јављају се елиптичне структуре, па се ови глаголи налазе у дубинској структури реченице.

Петкутин је узде њихових кочија држао О *врату* [...]; [...] и предадоше га неком старчићу што је трећу ципелу носио О *врату* пуну мириса, балсама и кудеље; Даубманус млађи и даље се одевао кицошки и носио две капе на вашаре, једну О *појасу* а другу на глави [...]; Носили су О *раменима* кратке, широке секире; То је падобран. Претпостављам да О *њему* виси пилот обореног „либератора"; О *лакту* јој је висила лака девојачка ташница; О *гранама* такође висе безбројне свирале, зарђале и невидљиве у први мах; О *греди* испод плафона био је обешен џак испуњен пиљевином и шушкама; Имао је О *левом бедру* леп нож, са балчаком од беле кости, а беше најбољи ђак; О *појасу* му револвер и једна бомба; [...] необријани пешадијски капетан с црном траком О *рукаву* застаје [...]; Журајица се невесело враћао кући, с празном корпом О *подлактици*.

У корпусу се јавио и пример с именицом *лице*, у којем је очекиван предлог *ПО* с именицом у локативу или пак инструментал без предлога, будући да носи обележје простирања по површини локализатора (према Антонић 2005: 283–284).

Осећала је како јој се О *лицу* разливају сузе.

Уочен је само један пример спацијалне идентификације оријентационог типа. Овакве конструкције носе обележје проксималности (Арсенијевић 2011: 368):

Кућа са станом Милинка и Славице Божић, О *боку* коњичке касарне, где је коловоз већ од туцаника [...]

У следећем примеру предност дајемо спацијалном значењу, иако је евидентно да оно може бити интерпретирано и као инструментално. Овај пример карактерише непрестана приљубљеност објекта локализације за површину по којој се помера, што за последицу има трење, којим се објекат оштри (према Арсенијевић 2011: 368). Конструкцију у примеру можемо заменити инструменталом без пре-

6 У корпусу је уочен и пример: Расечене [хаљине] уз леву бутину, *О колену*, а повезане златним ширитом, тако да се нога видела до колена. Претпостављамо да конструкција *О колену* има значење адлативности с податком о досезању циља, што није карактеристично за локатив, па је приписујемо нестандардној употреби језика.

длога *сувом кором дрвета*, са значењем инструменталности. Оваква трансформација уноси својеврсну измену у значење. Ако узмемо у обзир пример у којем је човек вршилац радње (нпр. оштрити нож *О суву кору дрвета* и оштрити нож *сувом кором дрвета*), закључујемо да употреба инструменталног инструментала у оваквом контексту значи да дати предмет човек држи у рукама и њиме спроводи радњу, док локативна конструкција с предлогом О не подразумева управљање датим предметом и упућује на то да се ради о месту спровођења радње.

Били су сада сами, чуло се како дивље осе оштре жаоке О *суву кору дрвета*.

2.2. Објекатско значење конструкције с предлогом О

У највећем броју примера конструкције с предлогом *О* имају објекатско значење, тј. јављају се у функцији директног предлошког (нетипичног) и индиректног (неправог) објекта. Већи број примера односи се на локативне конструкције и то, пре свега, уз когнитивне и комуникативне глаголе. М. Стевановић (1989: 503) констатовао је да се локатив с предлогом О најчешће употребљава у функцији неправог, даљег објекта уз глаголе говорења, мишљења и осећања.

У наредним примерима акузатив се јавља у својству предметног објекта циља. Они носе и компоненту спацијалног значења, но, за разлику од горенаведених (в. одељак 2.1), у овим примерима постоји извесна намера за остваривање контакта између неког појма у покрету и локализатора, па ове примере сврставамо под објекатско значење, уз напомену да је присутно и спацијално.

Нисам се усуђивао да рубницима скија јаче запарам О прилично *тврду подлогу*; Не цвили као остали пси, не гребе О *врата*; [...] коленом ће упрети О *руб* јаме и четвороношке као гуштери испузати из ње; [...] био је [клен] уз псовку враћан у воду а понекад би, богме, рука неког љутитог риболовца, сасвим варварски, њиме трескала О *обалу*; Све је једно и једнако, на све се можеш наслонити, О *све* одупрети [...]; [[...] просиктао је Ј. Д. Марангос, пришао Маркосу и отео му флашу из руке.] Флаша је прсла О *зид*.[7]

Предлог *О* с именском речи јавља се као допуна когнитивно-интелектуалних глагола, комуникативних глагола, глагола релационих односа и глагола перцепције. М. Ивић за примере *мисли о њој* и *разговарају о њему* каже да се локативом обележава појам обухваћен до максималних граница вршењем неке психолошке односно психофизиолошке акције у својству њене материјалне садржине, при чему до максималних граница значи да не бива само дати појам у целини обухваћен радњом, него и све околности које су непосредно за њега везане (Ивић 1957–1958: 156).

Уз глаголе когнитивних и интелектуалних процеса и радњи (*мислити*, *размислити*, *промислити*, *замислити се*, *сањати*, *маштати*, *фантазирати*, *писати*, *читати*, *знати*, *научити*, *слутити*, *наслућивати*, (*на*)*чути*, *осведочити се*, *закључивати*, *сумњати*, *уверити се*, *судити*, *одлучивати и решавати*) јавља се локативна конструкција с предлогом *О*, у функцији тематског објекта.[8]

---

7 Овде убрајамо и примере с девербативном именицом: Али кад се посета стварно најави оним мачјим гребањем О *врата*, она увек претрне [...]; Одузимао је животе брзо и сигурно, једним ударом зуба О *гипку лобању* [...].

8 У корпусу је уочен и следећи пример: Нећу ја, ефендија, да лупам главу О *том*. У РМС се наводи израз *лупати главу* (*око нечега*), са значењем *напрегнуто мислити*, *размишљати о нечему сложеном*, *тешком*. Употреба предлога *О* уместо предлога *ОКО* сматрамо да је аналошка, а постоје два могућа разлога: 1) глаголи *мислити* и *размишљати*, који се налазе у семантичком садржају овог фразеологизма, регирају предлог *О* с локативом; 2) глагол *лупати* у основном значењу везује

Мислио је непрестано и много, као никад дотле, О *свему* и *свачему*: О *ономе* што се јутрос десило, О *филу*, О *чаршији*, О *Босни* и *царевини*, О *власти* и *народу*, О *животу* уопште;[9] Нека О *томе упозорењу* размисли наш Масуди...; Обојица ће се исто вече вратити у планину не искусивши велику радост вароши О *којој* су толико сањали; После извесног времена и они су дигли руке и преоријентисали се на страну сцену О *којој* су могли безбрижно да пишу;[10] Знаш, кад тако читам О *Србији*, *Босни*, *Црној Гори*, а нарочито О *оном Санџаку* [...]; Није било човека О *коме* није знао нешто ружно; [...] од несрећне принцезе могао је научити О *лову* на снове више но из било каквога речника; То је све што могу да знам, да слутим *О њиховом раду*; Скоро сви чули су О *његовим пословима*; [...] и пружиће ти се ако будеш пажљи, прилика да се осведочиш О *свему томе*; [...] што тако јасно закључује О *ономе* што се мени само чинило [...]; Што ће се тиме и они мало утешити, мало мање, чувши и видевши то, сумњати О *њему* [...]; [...] и да се увере О *великом броју* тих ђавољих посестрима [...]; [...] већина је била склона да блаже суди О *том несуђеном имаму* [...]; Често људи умишљају да је ћутање знак да ћутач одлучује О *нечем* важном [...].[11]

Уз глаголе релационих односа јављају се обе конструкције. Уз глаголе *огрешити се*, *оглушити се* и *противити се* јавља се предлог *О* с акузативом, при чему је објекат предмет огрешења, док се локативна конструкција јавља уз глаголе *старати се*, *бринути* (*се*) и *забавити се*,[12] у функцији објекта усмерене пажње.[13]

[...] него се, напротив, Самуел Коен огрешио О *закон* [...];[14] Без речи је вратио дар пошиљаоцу и оглушио се О *понуду*; [...] већ када га још питам да ли би се шта противило О *њихове обичаје* [...]; Али била бих мирна када бих знала да се неко стара О *теби*;[15] Мајка му бринула се О *кући*, *готовљењу јела*;[16] Бог једини зна, и чаршија нека брине О *том* [...]; Кад ти брат не буде брат, ни мајка мајка, па ни кадија пријатељ, кад се свако О *своме јаду* забави.

Комуникативни глаголи јављају се у највећем броју примера. Поред тога што су ови глаголи врло фреквентни, највећи број различитих глаголских лексема припада управо овој семантичкој групи. Како не бисмо оптеретили рад свим издвојеним примерима, навешћемо само неке од њих.[17]

Издвојени комуникативни глаголи јесу: *разговарати*, *дискутовати*, *расправљати*, *уговарати*, *договарати се*, *питати* (*се*), (*про*)*говорити*, *казивати*, *причати*, *шапутати*, *извештавати*, *приповедати*, *обавестити* (*се*), *извештавати*, *сведочити*, (*за*)*ћутати*, *сложити се*, *споразумети се*, *одговарати*, *упозоравати*, *певати* и *јављати*, а уз њих се јавља конструкција предлога О с локативом, у функцији тематског објекта.

предлог *О* с акузативом. Осим тога, јасно су структурно разграничене форме с основним (*лупати главом О нешто*) и метафоричким значењем (*лупати главу о нечему)*.

9 Уочени су и примери с девербативном именицом: мисао О *смрти*, (право) мишљење (чаршије и народа) О *филу* и (*његовим бездушним* и *обесним*) *чуварима*, сан О *топлоти*.

10 Пример с декомпонованим глаголом: [...] од времена када је човек почео остављати писмене трагове О *њима* [...].

11 Пример с декомпонованим глаголом: О *дневнику* одлука још увек није донета.

12 Глагол *забавити се* овде је у значењу *запасти у бригу*, *забринути се* (РМС).

13 У корпусу се јавља и пример: [...] иако му је тај човек подмукло радио О *глави* [...]. Фразеологизам *радити* (*некоме*) *о глави* значи *припремати нечију смрт*, *пропаст*, *упропашћивати некога* (РМС).

14 Пример с девербативном именицом: огрешење О *светлу традицију*.

15 У корпусу се јавила и девербативна именица: старање О (*мојим*) *делима* (у Југославији).

16 У трима примерима овај глагол је декомпонован: О *коњима* је водио бригу један дањи, сиромашни рођак; Сведок се опомиње да води рачуна О *веродостојности* својих исказа; Али је најмлађа кћи Радгостова узела бригу на себе О *волу*.

17 Глаголи ће бити наведени у фусноти, и то уз глагол најсличнијег значења. У фусноти ће, такође, бити наведени и примери с девербативном именицом односно декомпонованим глаголом.

Прве, код којих седе младићи који разговарају[18] понајвише О *девојкама* и *ашиковању*, *играма* или *механским подвизима*;[19] Немој дозволити да те увере да смо сви једнако у праву, и да се О *укусима* не вреди расправљати; Али стварно нема смисла да се О *томе* унапред договарамо;[20] Еди је сличним речима и сам говорио када су га питали[21] О *његовој рани*; [...] говорио[22] јој је озбиљно и строго О *стварима* које је могла тек да слути, или О *којима* није имала појма [...]; [...] причао надуго и широко О *своме Прагу*, О *чешком пиву* [...]; О *убиству* надвојводе Франца Фердинанда и његове жене, О *прогонима* Срба [...]; А узгред га је, по обичају, извештавао О *општем положају* у Конаку, у Травнику и у Босни; Тада је решио да се мало обавести О *Тројеручици*; [...] фронта и сведочио О *ужасним зверствима* као и О *неопходности мирног* и *консензуалног решења* [...]; Хасанага О *томе* ћути, а ја га не питам; О *томе* су се сви сложили једном заувек [...]; Слично је било и с њом: као да су се били споразумели О *једном безличном*, *сложеном извршењу*; Тако се певало[23] свуда О *смрти* на један ироничан и болан начин; Свака кост ми је јављала О *себи*, сваки мишић.[24]

У овом значењу јављају се и изрази *ради се О* и *реч је О* уз локатив. Овакве примере Н. Арсенијевић назива безличним изразима, истичући да им је еквивалентан безлични облик глагола *говорити* (Арсенијевић 2011: 372). Т. Батистић конструкцију *О* с локативом сматра предлошким објектом који у трансформисаној структури има облик номинатива, уз напомену да при таквој трансформацији долази до промене у структури предиката (Батистић 1972: 129).[25]

Његове су мисли од неког времена на другој страни, јер се не ради О *филовој глави* него О *његовој*; Старица прилази да чује О *чему* је реч [...].

Уочен је само један глагол перцепције који везује локативну конструкцију с предлогом *О*. У овом је примеру перцепција усмерена на говорни садржај чија је тема појам у локативу.

[...] а дечак се сетио фантомских болова О *којима* је једном слушао, чудне појаве да човека заболи или засврби рука коју је изгубио.

Акузативна конструкција с предлогом *О* у примерима који следе јавља се у функцији индиректног објекта уз глаголе типа *дерати*, *цепати*, *олупати*, *отресити*, *отрети*, *истрести*, *грунути*, *преломити*, *разбијати се*, *обрисати*, *протрљати*, *отирати* и *наслонити*. У функцији директног објекта јавља се именица у акузативу без предлога. У овим је примерима присутно и спацијално значење. С обзиром на то да је радња остварена намерно, сматрамо да је објекатско значење доминантније у односу на спацијално.

Или иде дуж обале, дерући ципеле О *оштро камење*, запињући и цијепајући одијело О *дрско*, *црно трње* [...]; Ћемане ћу ти О *главу* олупати; [...] јер се намерио да ме от-

18 У корпусу су уочени и глаголи: *разглабати*, *наглабати*, (*про*)*њаскати* и *њеретати*.

19 [...] пошто би изменили неколико речи О *стању* на фронтовима [...].

20 Уочен је и глагол *погађати се* уз конструкцију предлога *О* с локативом..

21 Јављају се и глаголи: *испитати*, *запитати*, *упитати*, *пропитивати* и *распитивати се*.

22 Осим глагола *говорити* односно *проговорити* јављају се и ови глаголи: *распричати* се, *прословити*, (*про*)*зборити*, *гукнути*, *мрмљати*, (*из*)*брбљати*, *блебетати*, *изражавати се*, *зуцнути*, *писнути*, *поменути*, *велим*, *торокати*, *разлагати*, *бунцати*, *галамити*.

23 Јављају се и глаголи *пропевати* и *лелекати*.

24 У корпусу се јављају и девербативне именице које се могу довести у везу с глаголима у овим примерима: *разговор*, *дискусија*, *расправа*, *расправљање*, *договор*, *писање*, *питање*, *знање*, *слутња*, *сумња*, *казивање*, *причање*, *шапат*, *извештај*, *приповест*, *приповедање*, *обавештење*, *сведочанство*, *сведочење*, *споразум*, *јављање*.

25 У литератури се одређују и као идиоматизоване структуре, које се могу заменити конверзном структуром *у питању* је, па им се приписује субјекатска улога, тј. субјекатско значење (в. Антонић 2005: 274).

ресе О *камион* са агрегатом [...]; Само, у исти мах изнова покуша да отаре палидрвце О *кутију*; Прињоше Срби; повадише луле из зуба, истресоше их О *длан* и заседоше за појас; [...] просто ме груну О *плот*; Ту је театрално преломио своју сабљу О *ограду* на мосту и предао се аустријским жандармима; Ножић обриса О *ногавицу* и веза га пажљиво, два пута, за каиш; [...] задовољивши се тиме што бих га [плод] реда ради протрљао О *кошуљу* [...]; Седим, отирем руке О *панталоне* и све чешће ме нешто копка: да ипак одем.[26]

2.3. Темпорално значење конструкције с предлогом О

У овом значењу јавља се предлог *О* с локативом. М. Ивић је констатовала да је темпорална конструкција с предлогом *О* све ређа и сведена на врло ограничену употребу, то јест да се појављује само када именица одређује неки празник, али је и у том случају потискује веза предлога НА с акузативом (Ивић 1957–1958: 156). Наш корпус то и потврђује, уз неколико додатих примера. Употреба је, и даље, врло ограничена.

Значење оваквих темпоралних конструкција не може се јасно одредити. Оне могу имати значење симултаности (Ивић 1957–1958: 156, Антонић 2005: 288),[27] али и означавати *приближно време чега, временску везаност: око, приликом* (РСЈ) односно „вријеме у које или пред које што бива, не може се у сваком примјеру одредити што се управо од тога двога хоће назначити" (РЈА према Батистић 1972: 134),[28] што би можда требало допунити „око којег шшто бива" (Батистић 1972: 134), то јест „отрпилике кад је оно или докле је оно" (Даничић 1858: 622 према Батистић 1972: 134) односно казује време отприлике (Лалевић 1962: 74), указује на *приближно време*: *око* (РМС).[29] Дакле, овакве конструкције могу имати значење симултаности, при чему су заменљиве предлогом *НА* с акузативом, односно значење сукцесивности, а тада их можемо заменити генитивном конструкцијом с предлогом *ОКО*. О којем значењу је реч пресудиће ванјезичко знање или конкретна ситуација.

Издвојене именице можемо класификовати у одређене семантичке групе. У највећем броју примера то су именице којима се означавају (хришћански) празници (*Божић*, *Ускрс*, *слава*, *покладе*, *пост*, *Нова година*, *Митровдан*) или сама именица *празници*, потом следе именице које означавају врсту оброка (*обед*, *гозба*, *ужина*, *ручак*, *вечера*), те оне које именују прелазне животне догађаје (*рођење*, *венчање*, *смрт*, *погреб*), историјски или друштвени догађај (*Септембарски покољ*, *Великогоспојински вашар*) те доба дана (*сунчев заход*, *поноћ*).

> [...] и плео власуље које су О *празницима* и у походима натицане пашиним врањима на главу; Само О *слави* и О *Божићу* гости се нису могли избећи; А завршавало се писмо са утврђивањем плана за долазак Бранков у Париз О *Ускрсу*; [...] па јој је поред много осталог обећао да се О *Новој години* неће као иначе опити [...]; Али ако се до Митровдана не угојите и ти и Ката, знај да вам је О *Митровдану* Ђурђевдан [...]; Трећег дана, некако О *ужини*, порјечкаше се Фочак и Ђерзелез, безразложно, као људи у пићу и беспослици; О *ручку* није ручао, О *вечери* није вечерао; [...] и то

26 Уочен је и пример с трпним глаголским придевом: [...] да се књига могла читати притиснута О *таваницу* над очима [...].

27 Из рада М. Ивић закључујемо да се ради о симултаности на основу тога што је овде констатовано да конструкција предлога *О* с локативом бива потиснута конструкцијом *НА* с акузативом. Дакле, није наведено да се она може заменити предлогом *ОКО* с генитивом.

28 РЈА 1880: *Рјечник хрватскога или српскога језика Југославенске академије знаности и умјетности, Загреб: Књижарница Л. Хартмана.*

29 Даничић 1858: Ђ. Даничић, *Српска синтакса*, Београд: Књажеско српска књигопечатња.

да се три пута окупао у римској реци Тибру, као О *рођењу*, *венчању* и *смрти*, и да је тамо причешћен с три вилинска хлеба; Ни О *погребу мужевљеву*, ни после погреба није темељно променила тоалету; Једне године, О *вашару Великогоспојинском*, који празник је био и слава мајстор Костина, позове он неке своје муштерије из околине, с породицама; О *сунчеву заходу* баци камен од себе.

Иако је корпус понудио овакве примере, морамо напоменути да ситуација у савременом језику потврђује да „посебно временско одређивање са специфичном нијансом престаје бити својствено локативној конструкцији" (Ивић 1957–1958: 156).

2.4. Квалификативно значење конструкције с предлогом О

Оваквих је примера врло мало, а реч је о адвербијалној квалификацији начинског типа. Издвојена је конструкција *О своме трошку*, која је и данас присутна у језику уз разне глаголе. У другом примеру јављају се антоними *мрсити* и *постити* те именица *крух* у локативу. Осим поменуте конструкције *О своме трошку*, предлог *О* с локативом у овом се значењу готово потпуно повукао из стандардног језика.

А све сам то учинио О *своме трошку* и ради оног пријатељства што је имао за мене и наше село; Ја овде имам осећај да мрсим О *туђем* а постим *О свом круху*.

2.5. Инструментално значење конструкције с предлогом О

Инструменталне конструкције, као и квалификативне, готово су се потпуно повукле. То показује и наш корпус, у којем смо уочили свега три примера.

Црна је девојка прими, полегне под њеном тежином, одупре се О *гипке ноге* и одбацује натраг у круг; Кратка, набијена средовечна дама са смеђим шеширићем на крупној глави водила је О *каишу* кратко, набијено, браонкастог младог боксера.

2.6. Каузално значење конструкције с предлогом О

У овом значењу јављају се и акузативне и локативне конструкције с предлогом *О*, и то уз узајамно-повратне и социјативне глаголе. Овакве конструкције су у савременом српском језику веома ретке, а интересантно је и то што Д. Гортан Премк, анализирајући конструкције с каузалним значењем у Вуковом језику, не налази ниједан пример употребе предлога *О* с акузативом у каузалном значењу (Гортан Премк 1963–1964: 456). М. Стевановић такође каже да је локатив с предлогом *О* с правим узрочним значењем веома редак (Стевановић 1989: 506).

Уз глаголе *отимати се* и *завадити се* јавља се предлог *О* с акузативом, док се уз глаголе *свађати се*, *препирати се* и *такмичити се* у примерима налази предлог *О* с локативом.

Хитра им се свидех у гребенању и прећи; јер за троје отаљавах, и домови се отимаху О *мене*; После смрти очеве заваде му се браћа О *наследство* [...]; Те ноћи смо се дуго свађали О *Хартвигу*, О *некој немачкој оклопњачи* пред Агадиром, и О *некој новој лепотици* једне јавне куће; [...] и препирала О *дужини слонове сурле*, О *дебљини његовог ногу* и *величини ушију*;[30] Јао си га и царствима, и свима нама матурантима, свима, и онима што се О *бесмртности* такмиче.

30 Пример с девербативном именицом: жестока препирку О *томе* ко је најбољи фудбалер свих времена наше вароши: Зврки или Прле.

2.7. Значење основа / критеријума конструкција с предлогом О

У прегледаном корпусу глагол *равнати се* захтева овај тип детерминације. У савременом српском језику у том значењу обично се јавља предлог *ПО* с локативом.

Он није био обућар, завршио је три факултета (правни, технички и медицински), знао је да говори пет језика и није било тога ко би се с њим равнао О *памети* и *знању*.

2.8. Именичке синтагме с предлогом О

У другом делу рада наводимо именичке синтагме у којима се уз управну реч као зависни члан јавља предлог *О* с локативом, у фукнцији неконгруентног атрибута. Т. Батистић саставила је списак који садржи око 270 именица (в. Батистић 1972: 45), које у виду допуне имају предлог *О* с локативом, анализирајући грађу из текстова различитих функционалних стилова. Ауторка на крају закључује да списак именица има тенденцију да се и даље повећава (Батистић 1972: 45), што ми, на основу грађе, и потврђујемо. Упоредивши листу именица коју даје Т. Батистић с нашом листом, утврдили смо да на списак можемо додати њих укупно 47: *бајка*, *басна*, *визија*, *декларација*, *документација*, *евиденција*, *енциклопедија*, *епистола*, *житије*, *замисао*, *идеја*, *истина*, *историја*, *комплимент*, *копија*, *исечак*, *листа*, *метафора*, *мит*, *пакт*, *параболa*, *плакат*, *повест*, *прича*, *пројекат*, *рескрипт*, *рукопис*, *сага*, *скуп*, *спис*, *стереотип*, *тирада*, *фама*, *ферман*, *хроника*, *циркулар* и *штиво*. Од девербативних именица које наводимо у првом делу анализе, на списак додајемо следеће: *замисао*, *јављање*, *огрешење*, *сумњичење*, *приповедање*, *приповест*, *причање*, *писање*, *удар* и *ударац*.

Примери су груписани на основу припадности управног члана, тј. именице, одређеној семантичкој групи.

Најбројнији су примери у којима именица означава уметничко дело или форму:

бајка О *медведу* и *лисици*, басна о *врани* и *туђем перју*, виц О *змајевима*, драма О *Херману Фогелу*, енциклопедија О *Хазарима*, , еп О *пропасти* Троје, епистола О *злу*, житије О историја О *устанку*, књига О *љубави* и *смрти*, легенда О *покрштавању* Кијевљана у X веку, мит О *буђењу* људске свести, параболе О *вечности*, песма О *девојци*, повест О *њиховим страдањима* у Паризу, прича О *Аљи* и *филу*, речник О *покрштавању* Хазара, сага О *Паркинсону* и *његовој болести*, стрип О *Лиз Фокс*, трагедија О *Селиму Трећем*, шаљиви филмови О *џунгли*, хроника О нашој вароши, популарно штиво О *будизму*.

Затим следе именице које обележавају административне форме и извештаје:

билтен О *освојењу* Москве, декларација О *правима* човека, декрет О *његовом премештају* из Травника, документ О *међународној јеврејској завери*, документација О *новосадским хладним данима*, евиденција О *инвентару аџаренској мисији Ћириловој*, исечци О *стању курсева* на берзама, копија О *ауторском праву*, листа О *вучењу* лутрија, пакт О *ненападању*, пројекат О *уређењу* наше вароши, регистар О *географским* и *политичким чињеницама* у вези са српским народом, рескрипт О *касирању* пука са великом титулом у почетку, лекарско уверење О *тој повреди*, царски ферман О *утврђивању* на садашњем положају.

Потом следе научне форме:

доктрина О *милости*, лекција О *рибама*, литература О *Хазарима*, монографија О *Филипу II*, податак О *надвожњаку*, списи ученог лекара О *правој природи* разних болештина, студије О *владару*, теза О *Хитлеровој ненормалности*, теорија О *човеку*

као бићу природе, различите хипотезе О *друштвеним*, *религијским*, *културним* и *техничким проблемима*.

Остали текстови и писане форме:

писмо О *свему*, плакати О *Вукашиновој женидби* с министровом кћерком, правила О *мери* и *умерености* у свему, репортажа О *позадини* ратова и преврата, стари рукописи О *лековима* и *лечењу*, странице О *Демјану Лаврентјевичу Паркинсону*, текст чланка О *животу* у морским дубинама, прва упутства О *свом новом занимању*, задоцнели и неумесни циркулар О *баловима*, *оркестру* и *декорацијама*, чланак О *Кишовој књизи*.

Облици усменог и(ли) писменог изражавања:

дебата О *потреби* затварања универзитета, дијалог О *актуелној политичкој ситуацији*, јадиковка О *оном* што је давно прошло, комплименти О *њеној игри*, опаске О *тој задивљујућој* и *застрашујућој земљи*, прогнозе О *мечу*, тирада О *објективности* потписника и *његовој неутаживој потреби* за истинољубивошћу.

Стилске фигуре и устаљени спојеви речи:

метафора О *генези* калигулијанске моћи, фраза О каменом мајдану.

Три именице означавају својеврстан догађај:

конференција О *разоружању*, курс О *неговању одојчади*, научни скуп О *културама* црноморских обала.

У последњој групи примера управна реч синтагме јесте мисаона именица.

алузије О *лепоти* њеног тела, пророчка визија О *стварању* нове расе људи, заблуде О времену, замисао О *животу*, знак О *доласку светитељевом*, идеја О *лепоти* у једноставности, илузије О *једној јединој* и *непроменљивој константи*, страшна истина О *правом задатку* комисије, појам О *лепоти*, појединост О *везиру*, аристотеловски принцип о *могућном* и *вероватном*, слика О *универзуму*, стереотип О *поклапању* живота и дела, тајне О *људима*, утисци О *вечери*, фама О *својој доброти*.

Иако смо ове примере одредили као синтагме, примећујемо да у њиховој дубинској структури постоји реченична структура односно глаголи *говорити*, *причати* и сл., на пример: *бајка О медведу и лисици* [← бајка која говори *О* медведу и лисици]; документација О *новосадским хладним данима* [← документација која говори *О* новосадским хладним данима], при чему именица која је управни члан синтагме говори нешто о појму означеном локативом. Друга група примера може се трансформисати на овај начин: *конференција О разоружању* [← конференција на којој људи говоре *О* разоружању / конференција на којој се говори *О* разоружању]. Дакле, реч је о секундарној комплементизацији преко аналогије с комуникативним глаголима типа *говорити*, *причати* и сл. На основу свега изнетог, може се констатовати да се допуном *О* + локатив граматикализује тематско значење у савременом српском језику.

3. Закључак

У анализираној грађи идентификовали смо седам различитих значења предлога *О* с именицом у акузативу односно локативу. Значења која су заједничка обема конструкцијама јесу спацијално, објекатско, инструментално и каузално. Нисмо посебно издвојили предикатске конструкције *О* с акузативом јер је реч о једном примеру, и то у нестандардној употреби, где се *О* + акузатив појављује уз семикопулативни глагол *зависити:* То ће доба доћи, а кад, то зависи О *нама*, О *свима нама* који смо данас дошли да испратимо нашега друга. Уз овај се глагол у стандардном језику искључиво јавља конструкција предлога *ОД* с генитивом,

у истом значењу.[31] Значењска разноликост примера заступљенија је у случају предлога *О* уз локатив. Њу смо идентификовали још и у темпоралном, квалификативном и значењу основа / критеријума.

Велика несразмера у броју примера за појединачна значења упућује на то да су нека веома фреквентна и склона експанзији, док су друга веома ретка или готово потпуно изгубљена у савременом језику. Значења која су фреквентна јесу објекатско и спацијално, уз оба падежна облика. Сва остала данас су веома ретка (темпорално, инструментално, каузално, значење основа / критеријума) или се јављају у појединачним изразима (квалификативно).

У СрпКор налазимо велики број примера предлога *О* с локативом уз комуникативне и когнитивне глаголе, што показује да је веза с предлогом *О* чешћа с локативом. Поред тога, у именичким синтагмама у којима је зависни члан предлог *О* уз именску реч јавља се само локатив. Све наведено упућује на то да су локативне конструкције с предлогом *О* фреквентније.[32] Дакле, осим што су значењски разноликије, конструкције предлога *О* с локативом су и фреквентније.

Конструкције с предлогом *О* учествују у процесу номинализације. Уочен је значајан број примера с девербативним именицама и неколико примера с декомпонованим предикатима. Номинализовање вербалних структура овде је карактеристично, на првом месту, за објекатско значење, па се јављају девербативне именице типа *причање*, *расправљање*, *мишљење*, те декомпоновани предикати типа *донети одлуку*, *водити бригу*, *изменити неколико речи* и сл.

Упоредивши примере с речничким чланком о предлогу *О* у РМС, приметили смо да су забележена сва значења која смо и ми уочили у корпусу. Наш корпус, међутим, не потврђује редослед којим се она наводе, јер се објекатско значење у којем је конструкција с предлогом *О* предмет говора, писања, мишљења и бриге, појављује иза спацијалног и каузалног значења. Објекатско значење показало се као фреквентније у односу на сва друга. Уз то, објекатске конструкције с овим предлогом не бивају потиснуте конструкцијама с другим предлозима, као што је то случај код осталих (нпр. *О* у спацијалном значењу потискују *У* и *НА*, у узрочном значењу *ОКО* или *ЗБОГ* с генитивом и сл.). У РСЈ ситуација је врло слична – семантички је прецизнија и с већим бројем примера.

Анализа је показала да се ради о полисемантичном предлогу с врло разгранатом мрежом значења. Ослањајући се на локалистички приступ и налазе когнитивне лингвистике, спацијално значење одредили смо као примарно, због чега смо га и навели пре свих других значења. Остала смо одредили као апстрактна односно секундарна. Иако просторна употреба предлога *О* уз локатив није примарна, тј. није најчешћа употреба те конструкције, то не доводи у питање примарност просторног значења – реч је о већем степену граматикализације и специјализацији употребе предлога (Матовац 2017: 195), што и потврђује бројност примера у којима локативна конструкција с предлогом *О* има функцију

31 Консултовани су следећи речници: *Речник српскохрватскога књижевног језика* (1967–1976), *Речник српскога језика* (2011) и *Речник глагола са граматичким и лексичким допунама* (Петровић–Дудић: 1989). Ова конструкција с глаголом *зависити* могла је бити употребљена због аналогије с глаголом *овисити*, уз који се искључиво јавља предлог О с акузативом.

32 Ово потврђују и савремена истраживања стандардног језика ван граница наше земље. Д. Матовац спровео је анкету међу изворним говорницима хрватског језика, а резултати су показали да је од 200 испитаника њих 188 као прву реченицу с предлогом *О* која им падне на памет навело ону у којој је предлог *О* употребљен с локативом, а њих 125 употребило је конструкцију *О* + локатив уз глаголе говорења и мишљења (Матовац 2017: 191–193).

тематског објекта. Стога и закључујемо да се допуном *О* + локатив граматикализује тематско значење у савременом српском језику.

Ово невелико истраживање показало је и да би требало спровести свеобухватну анализу предлога *О*, при чему би били обухваћени и текстови других функционалних стилова. На тај начин добили бисмо детаљнији увид у то која значења су данас у употреби, која су потпуно изгубљена односно која се појављују само спорадично, у неколико примера, а могли бисмо открити и који су језички фактори утицали на добијене резултате. Тада бисмо могли и формирати мрежу значења која овај предлог има у савременом српском језику те их довести у везу с примарним спацијалним значењем. На тај начин добили бисмо комплетну слику о предлогу *О* у савременом српском језику. Оваква и друга истраживања предлогâ могу много допринети настави страних језика и побољшати њихово усвајање код страних говорника. Знање о предлозима и довођење њихових значења у везу може наћи широку примену овој настави, с циљем да се они успешно савладају и правилно употребљавају у што већој мери.

Извор

СрпКор: *Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду*. <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php>

Литература

Антонић 2005: И. Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: Пипер, Предраг и др. *Синтакса савременога српскога језика*, *Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 119–300.

Антонић 2008: И. Антонић, Синтакса и семантика предлога ОКО, у: Милорад Радовановић, Предраг Пипер (уред.), *Семантичка проучавања српскога језика*, *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија*, књ. 2, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 161–179.

Арсенијевић 2011: Н. Арсенијевић, Синтакса и семантика предлога *о*, у: Владислава Ружић, Слободан Павловић (уред.), *Зборник у част Гордани Вуковић*, *Лексикологија – ономастика – синтакса*, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 363–379.

Батистић 1972: Т. Батистић, *Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Гортан Премк 1963–1964: Д. Гортан Премк, Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука, *Јужнословенски филолог*, Београд: Институт за српскохрватски језик, бр. XXVI, књ. 1–2, 437–458.

Гортан Премк 1984: Д. Гортан Премк, Обрада предлога у великим описним речницима, у: Јован Јерковић (уред.), *Лексикографија и лексикологија*: *зборник радова*, Београд – Нови Сад: Институт за српскохрватски језик – Матица српска, 35–39.

Гортан Премк 1997: Д. Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Ивић 1957–1958: М. Ивић, Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, Београд: Институт за српски језик САНУ, бр. XXII, књ. 1–4, 141–166.

Кликовац 2000: Д. Кликовац, *Семантика предлога*, *Студија из когнитивне лингвистике*, Београд: Филолошки факултет.

Лалевић 1962: М. Лалевић, *Синтакса српскохрватскога књижевног језика*, Београд: Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије.

Матовац 2017: Д. Матовац, *Приједлози у хрватскоме језику*, *Значење*, *просторни односи и концептуализација*, Загреб: Хрватска свеучилишна наклада.

Петровић, Дудић 1989: В. Петровић, К. Дудић, *Речник глагола са граматичким и лексичким допунама*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника.

Пипер 1977–1978: П. Пипер, Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику, *Прилози проучавању језика*, Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, бр. 13–14, 1–51.

РМС 2011: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

РСЈ 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска. [фототипско издање из 1990. године]

Станојчић, Поповић 2005: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика за I*, *II*, *III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић [4]1989: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* (*Граматички системи и књижевнојезичка норма*), *II Синтакса*, Београд: Научна књига.

A STUDY OF SYNTAX AND SEMANTICS OF THE PREPOSITION *O*

Summary

This paper explores the syntax and semantics of the preposition O using selectively chosen data from literary texts in the electronic corpus of contemporary Serbian language. In contemporary Serbian, the preposition O can appear with a noun in the accusative or locative case. Therefore, the focus of this study is on the preposition O in constructions with accusative and locative cases. One aim of this research is to provide an overview of the meanings that the preposition O can convey with a noun in a sentence or nominal phrase. Another aim of this research is to determine in which meanings this preposition is most commonly used in literary style and which are rarer or lost compared to the material in dictionaries and the situation in contemporary language. It is expected that the analysis will confirm the findings in the literature and supplement them to some extent.

Keywords: syntax, semantics, contemporary Serbian language, PP case realization, preposition O

Gorica Đ. Mirković

Аутори

Александра А. Томашевић

Рођена је 1996. године у Горњем Милановцу. На основне академске студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду, смер Српски језик и књижевност, наставнички профил, уписала се 2015, а дипломирала је 2019. године. Мастер студије на програм Српски језик – теорија и настава уписала је 2019, а завршила 2020. године, одбранивши завршни мастер рад из области синтаксе српског језика на тему *Инвентар и употреба зависних реченица у разговорима и новинским текстовима*. Тренутно је студент треће године докторских академских студија на модулу Српски језик. Од маја 2022. године укључена је у рад Института за српски језик САНУ као стипендиста Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије. Заинтересована је за проучавања савременог српског језика, нарочито у области синтаксе, прагматике, социолингвистике, лексикологије и нормативистике. alekstomash@gmail.com.

Александра Д. Јевтић

Рођена је 1999. Године у Крушевцу. Основне студије италијанистике завршила је 2022. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. По завршетку основних студија уписала је мастер студије италијанистике на Филолошко-уметничком факултету. Области њеног интересовања су лексикологија италијанског језика и контрастивна анализа италијанског и српског језика. cakaa27899@gmail.com.

Ана Ј. Јовић

Рођена је 1979. године у Лесковцу. Докторанд је на Филолошком факултету на Универзитету у Београду. На истом факултету је завршила основне студије на Катедри за англистику, као и мастер студије из области Српски језик као страни. Њена докторска дисертација се бави утицајем језичке идеологије изворног говорника на наставнике енглеског којима енглески није матерњи језик. Њена академска интересовања су усмерена на социолингвистику, тачније утицај језичких идеологија и очување завичајних језика. phd.ana.jovic@gmail.com.

Ана Марија Б. Павловић

Рођена је 1997. године у Књажевцу. Основне академске студије завршила је на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу академске 2020/2021. године на смеру Српски језик и књижевност, након чега је на истом факултету наставила образовање на мастер академским студијама, уписаним академске 2021/2022. године на смеру Српски језик и књижевност, модул Језик. Одбранила је мастер рад из историје српског језика на тему *Морфолошке одлике именских речи у повељама цара Уроша упућеним Дубровнику*. Докторске академске студије уписала је академске 2022/2023. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, на смеру Српски језик и књижевност, модул језик. Од марта 2023. године запослена је као истраживач-приправник на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу у Центру за проучавање језика и књижевности. Области њеног интересовања су историја језика, дијалектологија, лексикологија и лексикографија, корпусна лингвистика и лингвостилистика. anamarijap97@gmail.com.

Анђела С. Калуђеровић

Рођена је 1998. године у Београду. Основне академске студије завршила је 2021. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду (смер Српски језик и књижевност). Мастер академске студије завршила је 2022. године на матичном факултету и катедри, одбранивши рад под насловом *Именослов села Мајиловац (код Великог Градишта)*. Докторске академске студије на Филолошком факултету у Београду, на модулу Српски језик, уписала је 2022. године. Области њеног научног интересовања су дијалектологија српског језика, ономастика североисточне Србије и социолингвистика. kaludjerovicandjela9@gmail.com.

Арсеније М. Сретковић

Рођен је 1995. године у Крагујевцу. Након завршене техничке школе уписао је Филолошко-уметнички факултет. Дипломирао је 2019. године на студијском програму Српски језик и књижевност и исте године уписао мастер студије. Други семестар мастер студија провео је на Софијском универзитету „Свети Климент Охридски", где је слушао предавања из србистике и русистике. Средином септембра 2020. године одбранио је мастер рад под насловом *Поезија Радована Бећировића у стилистичкој анализи*, пред комисијом коју су чинили проф. др Милош Ковачевић (ментор) и др Милка Николић (члан комисије). Након завршетка мастер студија, уписао је докторске студије на Филолошко-уметничком факултету. Област његовог научног интересовања је стилистика. Запослен је као научни истраживач на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. arsenijekg034@gmail.com.

Горица Ђ. Мирковић

Докторанд је на Филозофском факултету у Новом Саду. На истом факултету завршила је 2019. године основне академске студије на студијском програму Српски језик и књижевност, а затим 2020. године и мастер академске студије, одбранивши мастер рад на тему *Падежне форме с предлогом ПО у селективној грађи из електронског корпуса савременог српског језика*, под менторством проф. др Иване Антонић. Од 2019. године запослена је на Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду као демонстратор. Учествовала је на неколико научних конференција и објавила два рада. gorica.mirkovic.96@gmail.com.

Драгана В. Ристић

Рођена је 1996. године у Доњем Жабару (у Републици Српској). Дипломирала је српски језик и књижевност 2018. године на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, гдје 2019. године завршава и мастер студије, одбранивши рад на тему *Однос према мушком и женском роду у* Српском рјечнику *из 1852. године и у* Речнику српскога језика *Матице српске. Перцепција мушкарца и жене некада и сада*. На истом факултету на Одсјеку за српски језик и лингвистику обавља позицију демонстратора академске 2019/2020. и академске 2020/2021. У октобру 2020. године уписала је докторске студије на Филозофском факултету у Новом Саду на студијском програму *Језик и књижевност* (модул: Језик). Тренутно је на трећој години докторских студија, а од фебруара 2021. године запослена је као истраживач приправник на Филозофском факултету у Новом Саду. Области њеног интересовања су лексикологија, лексичка семантика, когнитивна лингвистика и књижевност. ristic.dr96@gmail.com.

Јована Д. Базић

Рођена је 1995. године у Крагујевцу. Основне академске студије на Филолошко-уметничком факултету завршила је 2018. године. Мастер академске студије завршила је 2019. године на Филолошком факултету у Београду. Тренутно је студенткиња докторских студија на Филолошком факултету у Београду и запослена је као истраживач-сарадник у Центру за проучавање језика и књижевности на Филолошко-уметничком факултету. Области њеног научног интересовања су семантика, прагматика, компаративна лингвистика, као и контрастивна фразеологија. jovana.bazic@filum.kg.ac.rs.

Јована Н. Антонијевић

Рођена је 1995. године у Јагодини. Основне академске студије завршила је на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу академске 2020/2021. године на смеру Српски језик и књижевност, након чега је на истом факултету наставила образовање на мастер академским студијама, уписаним академске 2021/2022. године на смеру Српски језик и књижевност, модул Језик. Одбранила је мастер рад из области историјске

лексикографије на тему *Утицај Ђуре Даничића на развој српске лексикографије*. Докторске академске студије уписала је академске 2022/2023. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу на смеру Српски језик и књижевност, модул Језик. Од марта 2023. године запослена је као истраживач-приправник на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, у Центру за проучавање језика и књижевности. Области њеног интересовања су историја језика, лексикологија и лексикографија, синтакса и семантика. jovana.joka4395@gmail.com.

Лаура Креспо Кесада (Laura Crespo Quesada)

Рођена је 1995. године у Хаену. Студирала је шпанску филологију на Универзитету у Хаену, усредсредивши се на истраживање двоуснених фонема у модерном шпанском језику. Након што је завршила мастер студије из области Шпанског као страног језика, посветила се дијахронијској фонетици и фонологији у оквиру свог рада на изради докторске дисертације везане за развој шпанских гласова од краја средњег века до зачетака модерног шпанског језика на Аутономном универзитету у Мадриду. Учествовала је на неколико конференција и семинара. Члан је пројекта *Grabatext,* усмереног ка оживљавању говора средњовековног и модерног шпанског језика кроз приказивање старих текстова са оригиналним изговором. laura.crespoquesada@filum.kg.ac.rs.

Марија В. Шуњеварић
Рођена је 1999. године у Нишу. Основне академске студије немачког језика и књижевности завршила је 2022. године на Филозофском факултету у Нишу. Мастер академске студије немачког језика и књижевности уписала је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Стипендиста је Фонда за младе таленте. Воли да истражује лингвистичке феномене, а посебну пажњу посвећује контрастирању немачког и српског језичког система. Области њеног интересовања су морфологија и фразеологија. marijasunjevaric9@gmail.com.

Марија З. Ђоковић

Рођена је 2000. године у Крагујевцу. Основне студије италијанистике завршила је 2022. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. По завршетку основних студија уписала је мастер студије италијанистике на Филолошко-уметничком факултету и тренутно ради на изради мастер рада. Области њеног научног интересовања су морфологија и синтакса италијанског језика. marijadjokovic001@gmail.com.

Марија М. Милојевић

Докторанд је Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу у области филолошких студија, са фокусом на лингвистици. Претходно је на истом факултету завршила основне и мастер студијама на катедри за Шпански језик и хиспанску књижевност. Уже научне области њеног интересовања су лексикологија, фразеологија, когнитивна лингвистика и шпански језик. hispanista84@gmail.com.

Марина Ј. Баги

Рођена је 1996. године у Сремској Митровици. Основне академске студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду уписала је 2015. године, на групи Српски језик и књижевност, наставнички профил, а дипломирала је 2019. године. Исте године уписала је мастер академске студије на Филолошком факултету у Београду, на модулу Српски језик – теорија и настава, а дипломирала је 2020. године одбранивши рад *О синтаксичком и семантичком понашању глагола оставити*. Тренутно је студент треће године докторских академских студија на Филолошком факултету у Београду на модулу Српски језик. Од априла 2021. године укључена је у рад Института за српски језик САНУ као стипендиста Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије. Један је од лау-

реата награде *Љубомир Стојановић*, коју додељује Матица српска за најбољи мастер рад у области српског језика. Области њеног научног интересовања јесу синтакса, семантика, прагматика, лексикологија и нормативистика. marina.bagi17@gmail.com.

Марко М. Милошевић

Рођен је 1997. године у Новом Пазару. Основне академске студије завршио је 2020. године на Катедри за србистику на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Као награду за изузетна постигнућа у току основних студија добио је стипендију Фондације за стипендирање и подстицање најбољих студената, младих научних радника и уметника. Мастер академске студије завршио је 2021. године на истом факултету, а мастер рад *Језик* Житија свјатаго и праведнаго Јосифа прекраснаго *Викентија Ракића* одбранио је под менторством доц. др Тамаре Лутовац Казновац. Тренутно је студент друге године докторских академских студија. Иза себе има неколико објављених научних радова и приказа. Ближе тематско подручје његовог научног рада и даљег усавршавања представља историја српског језика. marko.milosevic@filum.kg.ac.rs.

Милица Л. Рабреновић

Рођена је 1993. године у Врбасу. Завршила је основне студије 2016. године на Филозофском факултету у Новом Саду, на Одсеку за српски језик и књижевност. На истоме факултету завршила је мастер студије Српског језика и књижевности, одбранивши рад *Активни партиципи у препису повести 'Стефанит и Ихнилат' из 17. века* 2017. године. Од тада до 2022. године радила је у основној и средњој школи као професор српског језика и књижевности. Докторске студије Језика и књижевности уписала је школске 2021/2022. године на Филозофском факултету у Новом Саду. Од јула 2022. године запослена је на пројекту *Опис и стандардизација савременог српског језика* као истраживач-приправник Института за српски језик САНУ. Бави се анализом медијског дискурса. milica.rabrenovic@isj.sanu.ac.rs.

Милојка С. Рибаћ

Рођена је 1997. године у Пећи. Основне академске студије завршила је 2020. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу (студијски програм Српски језик и књижевност). На истом факултету наредне године завршила је и мастер академске студије, одбранивши мастер рад под насловом *Типови предиката у Уставу Републике Србије*. Изабрана је за најбољег студента Одсека за филологију за академску 2019/2020. годину. Докторске академске студије Српски језик и књижевност (модул Језик) уписала је 2021. године на Филолошко-уметничком факултету, где је и ангажована као истраживач-приправник у Центру за проучавање језика и књижевности. Предмет њеног научног интересовања су истраживања савременог српског језика, пре свега у областима синтаксе и семантике. milojka.ribac@filum.kg.ac.rs.

Никола З. Лазовић

Рођен је 1996. године у Прокупљу. Дипломирао је на Катедри за оријенталистику Филолошког факултета Универзитета у Београду, на смеру Арапски језик и књижевност 2019. године. Исте године уписује мастер студије на Филолошком факултету, које је завршио септембра 2020. године одбранивши мастер рад на тему *Друштвено-политичке прилике у Омајадском халифату*. У новембру исте године уписује докторске студије на Филолошком факултету у Београду, модул Језик, а од априла 2021. је укључен у научноистраживачки рад Филолошког факултета као стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Новембра 2022. године ангажован је на Филолошком факултету као демонстратор – сарадник ван радног односа. Области његовог интересовања су анализа жанра, метадискурс, туђи говор, језик арапских медија и дискурсни маркери. lazovic1996@gmail.com.

Тамара С. Минић

Рођена је 1998. године у Крушевцу. На Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу 2017. године уписала је основне академске студије, смер Српски језик и књижевност, где је и дипломирала 2021. године. Исте године јој је, као најбољем студенту четврте године основних академских студија на студијама Српског језика и књижевности на Филолошко-уметничком факултету, била додељена стипендије из „Фонда Милеве Попиводе". Након завршених основних студија, такође на Филолошко-уметничком факултету, уписала је мастер академске студије, на смеру Српски језик и књижевност. Мастер рад *Жанровска писменост и интеграција знања код ученика средње школе* под менторством проф. др Милке Николић одбранила је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 2022. године, након чега је на истом факултету уписала докторске студије, смер Српски језик и књижевност. Запослена је као истраживач-приправник на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. За научни рад и усавршавање изабрала је област лингвистике као ближе тематско подручје. tamara.minic@filum.kg.ac.rs.

Теодора С. Тодоровић

Рођена је 1999. године у Крушевцу. Основне академске студије завршила је на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу на Катедри за италијанистику. Као један од најбољих студената имала је прилику да уз помоћ стипендије оде на једномесечно усавршавање италијанског језика на Универзитету за странце у Перуђи. Након завршених основних студија уписала је мастер академске студије на истом факултету и тренутно ради на изради мастер рада. tea2751@gmail.com.

Тијана Б. Гаши

Рођена је 1993. године у Београду. Основне и мастер студије завршила је на Катедри за италијанистику на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Од 2019. је студент докторских студија и истраживач-сарадник на Филолошком факултету у Београду. Пријавила је докторску дисертацију под насловом *Стандарди и компетенције за иницијално образовање и целоживотно усавршавање наставника страних језика у образовном систему Републике Србије*. Од 2019. године ангажована је и у настави на Италијанском институту за културу у Београду. Области њеног научног интересовања су примењена лингвистика, глотодидактика и језичке образовне политике и планирање. tijana.gsh@gmail.com.

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова са XV научног скупа младих филолога Србије, одржаног
1. априла 2023. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
Година XV / Књ. 1
Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

Одговорни уредници
Проф. др Милош Ковачевић
Проф. др Јелена Петковић

Секретар уредништва
Слађана Станојевић

Лектура и коректура – српски језик
др Тамара Лутовац Казновац

Лектура и коректура – енглески језик
Сања Маркељић

Издавач
Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

За издавача
мр Зоран Комадина, редовни професор
декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник
Стефан Секулић

Штампа
Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац

ИСБН
978-86-80596-32-7 (низ)
ISBN 978-86-80596-59-4

Тираж
120

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81-115(082)
81’33(082)
81’42(082)
811.163.41’282.2(082)

НАУЧНИ скуп младих филолога Србије Савремена проучавања језика и књижевности (15 ; 2023 ; Крагујевац)

Савремена проучавања језика и књижевности : зборник радова са XV научног скупа младих филолога Србије, одржаног 1. априла 2023. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Књ. 1 / [одговорни уредници Милош Ковачевић, Јелена Петковић]. - Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет, 2024 (Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет). - 251 стр. ; 24 cm

На насл. стр.: Година XV. - Тираж 120. - Стр. 5-6: О двокњижју зборника са XV научног скупа младих филолога Србије / уредници. - Стр. 7: О језичкој књизи зборника са XV научног скупа младих филолога Србије / уредници. - Аутори: стр. 245-249. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на страним језицима уз сваки рад.

ISBN 978-86-80596-59-4
ISBN 978-86-80596-32-7 (низ)

а) Компаративна лингвистика -- Зборници б) Примењена лингвистика -- Зборници в) Дискурс анализа -- Зборници г) Српски језик -- Говори -- Зборници

COBISS.SR-ID 140791817